

90th
90 ปีแห่งการสถาปนา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2477 - 2567

วารสารพัฒนศาสตร์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

PSDS JOURNAL OF DEVELOPMENT STUDIES,

Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University

ISSN Online: 2774-0935

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1
มกราคม – มิถุนายน 2567

วารสารพัฒนศาสตร์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

PSDS Journal of Development Studies,

Puey Ungphakorn School of Development

Studies, Thammasat University

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2567

ISSN Online: 2774-0935

วัตถุประสงค์

วารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ แลกเปลี่ยนแนวคิด ความรู้ ความก้าวหน้าใหม่ ในลักษณะสหสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ พัฒนศาสตร์ โดยเปิดรับบทความวิชาการ บทความวิจัย และผลงาน วิชาการลักษณะอื่น ๆ ที่ครอบคลุมประเด็น

- การศึกษาวิจัยและปฏิบัติการพัฒนาในระดับ ชุมชนท้องถิ่น/ชุมชนเมือง ทั้งในมิติทาง วัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ สังคม
- การบริหารจัดการทรัพยากร
- ทฤษฎีสังคม
- การศึกษาเพื่อการพัฒนา และ
- การสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อพัฒนามนุษย์ และสังคม

ข้อกำหนดการตีพิมพ์วารสาร

1. บทความที่เสนอเข้ามาเพื่อขอรับการตีพิมพ์ต้องไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน และไม่อยู่ในระหว่าง การพิจารณาของวารสารอื่น
2. บทความมีประเด็นหรือแนวคิดที่ชัดเจน มีสาระทาง วิชาการที่ถูกต้อง การวิเคราะห์เป็นไปตามแนวคิด หรือทฤษฎีที่เหมาะสม มีข้อเท็จจริงทางวิชาการ คำนึงว่า อ้างอิงจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลายและเชื่อถือได้ นำเสนอข้อมูลเข้าใจง่าย ใช้ศัพท์และภาษาทาง วิชาการที่ถูกต้องเหมาะสม และมีการอ้างอิง

แหล่งที่มาที่เป็นไปตามรูปแบบการอ้างอิงที่วารสาร กำหนด

3. ผู้นิพนธ์ยินยอมให้กองบรรณาธิการสรรหาผู้เชี่ยวชาญ กลั่นกรองโดยอิสระ เพื่อพิจารณาคุณภาพของ บทความและสามารถตรวจแก้ไขบทความได้ตามที่ เห็นสมควร
4. บทความจะได้รับการกลั่นกรองเบื้องต้นโดยกอง บรรณาธิการขั้นต้นและส่งให้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก (peer-reviewers) จำนวน 3 ท่าน พิจารณาใน รูปแบบ Double-Blinded จากนั้นจึงจะส่งผลการ ประเมินและข้อเสนอแนะกลับไปยังผู้นิพนธ์ปรับแก้ไข ส่งกลับคืนวารสารตามเวลาที่กำหนด
5. ทศนะและข้อคิดเห็นในวารสารพัฒนศาสตร์เป็นของผู้ นิพนธ์บทความ ผู้ประสงค์จะนำข้อความใด ๆ ไปพิมพ์ เผยแพร่ต่อไปต้องได้รับอนุญาตจากผู้นิพนธ์และโปรด แจ้งให้ทางวารสารทราบ

สำนักงานติดต่อ :

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ปทุมธานี 12121

โทรศัพท์ 02 – 564 – 4440 - 79 ต่อ 1321

โทรสาร 02 – 564 – 4429

เจ้าของ : วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กำหนดออกเผยแพร่ : ปีละ 2 ฉบับ

ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน เผยแพร่เดือนมิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม – ธันวาคม เผยแพร่เดือนธันวาคม

วารสารผ่านการประเมินเข้าอยู่ในฐานข้อมูล ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย TCI

(Thai Journal Citation Index Center)

สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ กลุ่มที่ 2

เป็นสมาชิกเครือข่ายวารสารวิชาการด้าน สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ที่ปรึกษากองบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วีรบูรณ์ วิสารทสกุล
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บรรณาธิการบริหาร:

ผศ.ดร.จิตรัตน์ ศักดิ์วีระกุล
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กองบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ สามัคคีธรรม

คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.สามชาย ศรีสันต์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาวดี ขุนทองจันทร์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จันทรโรจนกิจ

คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ปิ่นทองวิชัยกุล

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชลิตา บัณจุวงศ์

คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาณุภัทร จิตเที่ยง

คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติพร จูตะวิริยะ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิทยา อารมณ์

สำนักวิชาพหุภาษาและการศึกษาทั่วไป
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

อาจารย์ ดร.บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

อาจารย์ ดร.กฤษณะ โชติรัตนกุล

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Professor Yasushi Negishi

Puey Ungphakorn School of
Development Studies, Thammasat
University

Professor Dr.Shunli Yao

Puey Ungphakorn School of
Development Studies, Thammasat
University

คณะผู้จัดทำ : ธิดาทิพย์ สุภาวงศ์

ออกแบบปก – ศิลปกรรม : จิตรัตน์ ศักดิ์วีระกุล

ภาพปก : @muhammad-nasihins-team

@kuningjeruk

ข้อมูลเผยแพร่ : www.psds.tu.ac.th

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu>

บทบรรณาธิการ

วารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2567) ได้รับรวบรวมบทความวิจัยและบทความวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาจำนวน 6 เรื่อง เผยแพร่สู่ผู้อ่านโดยบทความทุกเรื่องได้ผ่านการตรวจพิจารณาคุณภาพอย่างเข้มข้นจากผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับบทความ จำนวน 3 ท่านต่อบทความ ในรูปแบบ Double-Blinded Peer Review

บทความเรื่องแรกเป็นบทความวิจัยเรื่อง **การระดมทรัพยากร: การจัดการไฟฟ้าพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย โดย อติสร ภู่อาระ และ สุมาลินี สาดสำง** ผู้เขียนได้นำเสนอการศึกษา รูปแบบการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟฟ้า และการศึกษาปัญหาอุปสรรคของการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟฟ้า ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม คุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ซึ่งเป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจของสังคม

บทความเรื่องที่สองเป็นบทความวิจัย เรื่อง **การศึกษาบริบทชุมชนและการวางแผนพัฒนาชุมชน เมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี โดย วุฒิชัย สายบุญจง และ สมทรง บรรจงจิตินันต์** ผู้เขียนได้ศึกษาวิธีการมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จาก กิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ของชุมชน

เรื่องที่สามเป็นบทความวิจัย **การสร้าง ความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในภาพยนตร์ไทย ผ่านตัวละครผู้หญิงประเภทบู๊ โดย กฤษณ์ท แสนทวี** ที่มุ่งศึกษาการสร้าง ความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงผ่านภาพแทนผู้หญิงที่มีพฤติกรรมการใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ตามแบบของผู้ชาย มีการเสนอทางเลือก และอุดมการณ์ตามแนวคิดสตรีนิยมตามกลุ่มสตรีนิยมแนวถอนราก ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวมีความขัดแย้งกับ บรรทัดฐานทางสังคมของผู้หญิงไทย ผลการศึกษาจะเป็นอย่างไรยากให้ผู้อ่านติดตามต่อในบทความเพิ่มเติม

เรื่องที่สี่บทความวิจัยเรื่อง **ประสบการณ์การย้ายถิ่นและความทรงจำของอดีตแรงงานข้ามชาติ ไทยในแอฟริกา โดย อารีรัตน์ สุวงศ์เครือ และบุศรินทร์ เลิศขวลิตกุล** ได้ศึกษาปัจจัยที่ทำให้แรงงานไทยที่ตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศ และทำความเข้าใจว่าแรงงานไทยมีความทรงจำในการไปทำงานในแอฟริกาทั้ง ก่อน ระหว่างอยู่และหลังกลับคืนถิ่น และการปรับตัวระหว่างการใช้ชีวิตในแอฟริกาของแรงงานไทยใน ต่างประเทศ การรื้อฟื้นประสบการณ์ผ่านความทรงจำของปัจเจกที่สะท้อนถึงการสร้างความทรงจำร่วมกันผ่าน เหตุการณ์และวัตถุในฐานะแหล่งความทรงจำที่ข้ามผ่านห้วงเวลาและสถานที่

ต่อมาเป็นบทความวิชาการ เรื่อง **ภววิทยาของโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาล โดย คมลักษณ์ ไชยยะ** ที่อธิบายถึงการมีอยู่ของแก้มลิงบางบาล ตัวตนความมีอยู่ของโครงสร้างพื้นฐานที่ผนวกรวมกับสรรพสิ่ง รอบตัว

เรื่องสุดท้ายเป็นบทความวิชาการ การเมืองของระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษ์นิยมและการเคลื่อนไหวของเครือข่ายรัฐสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์ นาทยา อยู่คง ลักษมณ ชატะนาวิน และรินรดา สิงห์พงศ์ อธิบายถึงระบอบรัฐสวัสดิการและอุดมการณ์ทางการเมืองเพื่อวิเคราะห์ฐานคิดของนโยบายรัฐสวัสดิการของเครือข่าย We Fair ที่ตั้งอยู่บนหลักการของสวัสดิการถ้วนหน้าและสวัสดิการวงจรชีวิต บทความนี้จะนำไปสู่การปฏิบัติการเคลื่อนไหวรัฐสวัสดิการ ทั้งการผลักดันชุดนโยบาย การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ และการสะท้อนมุมมองของนักกิจกรรม

บทความทุกเรื่องในวารสารฉบับนี้ ได้ผ่านการกลั่นกรองเรียบเรียงอย่างเป็นระบบทั้งจากผู้เขียน ผู้ทรงคุณวุฒิ และกองบรรณาธิการวารสารฯ เราจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผู้อ่านจะได้แนวคิด องค์ความรู้และมุมมองใหม่ ๆ ทางวิชาการที่จะนำไปประยุกต์ใช้ทั้งในการทำงาน การศึกษา และการพัฒนางานวิจัย งานวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาให้มีความก้าวหน้าต่อไป ขอขอบคุณทุกท่านที่ติดตามและสร้างสรรค์ผลงานร่วมกับเรามาโดยตลอด

จิตารัตน์ ศักดิ์วีระกุล

บรรณาธิการ

สารบัญ

	หน้า
บทบรรณาธิการ	ก-ข
บทความวิจัย	
การระดมทรัพยากร: การจัดการไฟป่าพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย Resource Mobilization: Forest Fire Management in Doi Phamon Area, Wiang Kaen District, Chiang Rai <i>อดิสร ภูสาระ และสุมาลีณี สาดสว่าง</i> <i>Adisorn Pusara and Sumaline Sadsang</i>	1-17
การศึกษาบริบทชุมชนและการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี Community Context and Participatory Urban Community Development Planning: A Case Study of Tossatit Pattana Community, Moo 2, Bueng Thonglang Subdistrict, Lam Luk Ka District, Pathum Thani Province <i>วุฒิชัย สายบุญจวง และสมทรง บรรจงธิดิตานต์</i> <i>Wuttichai Saybunjaung and Somsong Banjongthitithan</i>	18-43
การสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในภาพยนตร์ไทยผ่านตัวละคร ผู้หญิงประเภทบู๊ Creating the Meaning of Female Empowerment in Thai Action Films <i>กฤษณ์ท์ แสนทวี</i> <i>Kritchanat Santawee</i>	44-65
ประสบการณ์การย้ายถิ่นและความทรงจำของอดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกา Migratory Experiences and Memories of Former Transnational Workers from Thailand in Africa <i>อารีรัตน์ สุวงศ์เครือ และ บุครินทร์ เลิศขวลิตสกุล</i> <i>Areerat Suwongkrue and Busarin Lertchavalitsakul</i>	66-100

บทความวิชาการ

ภววิทยาของโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาล 101-128

The Ontology of Bangban Monkey Cheek Infrastructure

คมลักษณ์ ไชยยะ

Komluck Chaiya

การเมืองของระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษ์นิยมและการเคลื่อนไหวของเครือข่าย
รัฐสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม 129-153

The Politics of Conservative Welfare State Regimes and the We Fair Movement

กฤษฎา อีระโกศลพงศ์, นาทยา อยู่คง, ลักษมน ชาตะนาวิน

และรินรดา สิงห์พงศ์

Kritsada Theerakosonphong, Nattaya U-Kong, Luksamon

Chatanawin and Rinrada Singhapong

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิวารสารพัฒนศาสตร์

ทำเนียบวารสารพัฒนศาสตร์

หลักเกณฑ์การเสนอต้นฉบับบทความ

Resource Mobilization: Forest Fire Management in Doi Phamon Area, Wiang Kaen District, Chiang Rai¹

Adisorn Pusara^{2,*} and Sumalineee Sadsang³

Abstract

Qualitative research was done by single case study to examine 1) forest fire management resource mobilization patterns and 2) related problems. Seven key informants were village leaders from the forest fire defense network village in the Doi Phamon area, Wiang Kaen district, Chiang Rai province. Data was gathered by interview and analyzed by data classification, with research quality evaluated by triangulation by the leader of the Phu Chi Fa Forest Park fire control station.

Results:

1. The resource mobilization pattern for forest fire management in the Doi Phamon village area consisted of 1) material resources by budgetary and instrumental support from the forest fire control station; 2) human resources from village volunteers, neighboring volunteers and professional firefighters; 3) social organization resources were created by coordinating surrounding villages and government agencies; 4) cultural resources by community cultural changes included forest fires; and 5) moral resources by regulations impacting community residents. Forest fire management patterns included 1) preventing forest

¹ Research Article

² Asst. Prof. Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University.
Email: sorn1@hotmail.com

³ Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University.
Email: sumalineesadsang@gmail.com

* **Corresponding author:** Sumalineee Sadsang, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University.
Email: sumalineesadsang@gmail.com

fires by transmitting knowledge to residents, appointing volunteers, building firebreaks, early burning, and locating instruments; and 2) forest fire control by personnel, using method tracing based on the severity level of forest fires and evaluating forest fire suppression after incidents occur at the end of the forest fire season.

2. Forest fire management resource mobilization problems comprised: 1) networking with diverse ethnic populations; 2) budgeting to provide vehicles and hire forest fire fighters. Forest fire management problems included: 1) fires spreading from neighboring countrysides; and 2) forest fire volunteer morale as societally viewed as the group most responsible for air pollution.

Keywords: Resource mobilization, Forest fire management, Doi Phamon

การระดมทรัพยากร: การจัดการไฟฟ้าพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย¹

อดิสร ภู่อสาร^{2,*} และ สุมาลินี สาดสร้าง³

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การระดมทรัพยากรเพื่อการจัดการไฟฟ้า พื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่นจังหวัดเชียงราย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษารูปแบบเดียว มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการระดมทรัพยากรเพื่อการจัดการไฟฟ้า และเพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟฟ้า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านเครือข่ายป้องกันไฟฟ้าพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย จำนวน 7 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการจำแนกข้อมูล และการพิจารณาคุณภาพงานวิจัยด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูลจากหัวหน้าสถานีควบคุมไฟฟ้าภูซำฮั่นเนื่องมาจากพระราชดำริ

ผลการวิจัยพบว่า

1. รูปแบบการระดมทรัพยากรเพื่อการจัดการไฟฟ้าของหมู่บ้านพื้นที่ดอยผาหม่น ประกอบด้วย การระดมทรัพยากร และการจัดการไฟฟ้า โดยรูปแบบของการระดมทรัพยากร คือ 1) ทรัพยากรวัตถุโดยการสนับสนุนงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์จากสถานีควบคุมไฟฟ้า 2) ทรัพยากรมนุษย์ จากอาสาสมัครไฟฟ้าหมู่บ้าน ราษฎรในหมู่บ้าน อาสาสมัครไฟฟ้าหมู่บ้านใกล้เคียง และพนักงานดับไฟฟ้า 3) ทรัพยากรด้านองค์การ-สังคม โดยการสร้างเครือข่ายประสานงานหมู่บ้านใกล้เคียง และหน่วยงานภาครัฐ 4) ทรัพยากรวัฒนธรรม โดยการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมชุมชนเกี่ยวกับไฟฟ้า และ 5) ทรัพยากรด้านหลักธรรมจริยา โดยการกำหนดกฎเกณฑ์บังคับใช้กับราษฎรในชุมชน ส่วนรูปแบบการจัดการไฟฟ้า คือ 1) การป้องกันไฟฟ้าโดยการให้ความรู้กับราษฎร การจัดตั้งอาสาสมัครไฟฟ้า การทำแนวกันไฟ การชิงเผา การจัดหาอุปกรณ์ และ 2) การควบคุมไฟ

¹ บทความวิจัย

² รศ.ดร.คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา อีเมล sorn1@hotmail.com

³ อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

อีเมล sumalineesadsang@gmail.com

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ สุมาลินี สาดสร้าง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

อีเมล sumalineesadsang@gmail.com

ป่า โดยกำหนดวิธีการเลือกใช้แรงงานมนุษย์ตามระดับความรุนแรงของไฟฟ้า และการประเมินผลการดับไฟฟ้า หลังเกิดเหตุ และหลังสิ้นสุดฤดูกาลไฟฟ้า

2. ปัญหา อุปสรรคการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟฟ้า ประกอบด้วย การระดมทรัพยากรและการจัดการไฟฟ้า โดยปัญหาการระดมทรัพยากรคือ 1) การสร้างเครือข่ายกับหมู่บ้านที่มีราษฎรต่างกลุ่มชาติพันธุ์ 2) งบประมาณการจัดหายานพาหนะ และการจัดจ้างพนักงานดับไฟฟ้า ส่วนปัญหาการจัดการไฟฟ้าคือ 1) ไฟฟ้าที่ถูกลักลอบจากประเทศเพื่อนบ้าน และ 2) ขวัญกำลังใจของอาสาสมัครไฟฟ้า จากมุมมองของสังคมว่าเป็นกลุ่มผู้ต้องรับผิดชอบปัญหาหมอกควัน

คำสำคัญ: การระดมทรัพยากร การจัดการไฟฟ้า ดอยผาหม่น

ที่มาและความสำคัญของการวิจัย

ไฟฟ้า เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบโดยกว้าง ทั้งผลกระทบโดยตรงต่อราษฎรในพื้นที่ เนื่องจากไฟฟ้าทำลายความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่และส่งผลต่อเนื่องถึงพื้นที่ใกล้เคียง แม้ว่าปัจจุบันกลไกของรัฐประสบความสำเร็จในการควบคุมและจัดการป่าไม้ จนสามารถป้องกันและควบคุมปัญหาการทำลายป่าไม้ ส่งผลให้ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าลดลง แต่ปัญหาสำคัญที่รัฐยังไม่สามารถควบคุมปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ได้คือ ไฟฟ้า ดังที่ สวรินทร์ เบ็ญเต็มอะหลี่ (2560) กล่าวว่า สถานการณ์ป่าไม้ในอนาคตจากผลการวิจัยที่มีการทำนายไว้ล่วงหน้า บ่งชี้ข้อมูลเชิงบวกต่อสถานการณ์ป่าไม้ในประเทศไทย ทว่าปัญหาไฟฟ้ายังเป็นปัญหาที่ไม่มีการรับรองหรือทำนายล่วงหน้าได้ว่าจะลดลงหรือไม่ เท่าที่อัตราการเจริญเติบโตของประชากรทั่วโลก รวมถึงในประเทศไทยเองยังมีแนวโน้มสูงขึ้น ย่อมหมายถึงแนวโน้มปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างการขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าที่รัฐพยายามปกป้องรักษาไว้ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น หากนำแนวทางการแก้ไขปัญหามาบูรณาการร่วมกันในการจัดการปัญหาแต่ละพื้นที่ โดยเน้นการสร้างความร่วมมือจากทุกฝ่ายเพื่อจัดการไฟฟ้าอย่างจริงจัง น่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ ช่วยลดอุปสรรคในการทำงาน แนวโน้มปัญหาไฟฟฟาก็น่าจะดีขึ้นได้

รัฐใช้ความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุผลเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากร รัฐผนวกการใช้ความรู้มาเป็นอำนาจในการกีดกันชาวบ้านออกจากการใช้ทรัพยากรที่ดิน มีการใช้วาทกรรมโลกร้อนมากำกับปฏิบัติการในการผลิต เช่น การเผาหญ้าในไร่หมุนเวียน การตัดต้นไม้ของชาวบ้านว่าเป็นสาเหตุทำให้โลกร้อนมากขึ้น ขณะที่ชุมชนพยายามต่อรองในเรื่องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่รัฐไม่สามารถควบคุมดูแลอย่างทั่วถึง เนื่องจากรัฐไม่มีกำลังคนและงบประมาณชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ป่าเป็นผู้ดูแลและจัดการป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ (อารตี อยุทธธร, 2561)

เมื่อหน่วยงานรัฐที่ทำหน้าที่รับผิดชอบไม่สามารถจัดการควบคุมป้องกันปัญหาไฟป่าที่เกิดขึ้นได้โดยลำพัง จึงต้องอาศัยความร่วมมือกับชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงจัดการปัญหาไฟป่า ด้วยการระดมทรัพยากรตั้งแต่ วัสดุ แรงงานมนุษย์ องค์กร-สังคม วัฒนธรรม และหลักธรรมจริยธรรมสำหรับการป้องกันและควบคุมไฟป่า

ปัญหาไฟป่าในจังหวัดเชียงราย เกิดจากราษฎรในพื้นที่และประเทศเพื่อนบ้าน ส่งผลกระทบต่อราษฎรในประเทศเป็นวงกว้าง แม้ว่ารัฐจะกำหนดมาตรการการควบคุมป้องกันไฟป่า การสร้างจิตสำนึกกับราษฎร การสร้างความร่วมมือกับราษฎรกับภาครัฐจัดการปัญหาไฟป่า แต่กลับพบว่าแนวโน้มปัญหาไฟป่ากลับไม่ลดลง จากข้อมูลไฟป่าของส่วนควบคุมไฟป่า กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่า และพันธุ์พืช พบว่าในช่วงเดือนตุลาคม 2564 ถึงเดือนเมษายน 2565 เกิดไฟป่าในพื้นที่ 22 ครั้ง พื้นที่เกิดไฟป่า 385 ไร่ ในขณะที่ช่วงเดือนตุลาคม 2565 ถึงเดือนเมษายน 2566 เกิดไฟป่าในพื้นที่ถึง 278 ครั้ง ในพื้นที่ 6,934 ไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดไฟป่า ที่ภูชี้ฟ้า ดอยผาหม่น เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2566 กินพื้นที่ 5 ไร่ พื้นที่ได้รับความเสียหายจนวนอุทยานภูชี้ฟ้า ต้องปิดให้บริการนักท่องเที่ยว เนื่องจากค่าฝุ่นละอองในอากาศที่มีขนาดเล็กกว่า 2.5 ไมครอน (P.M. 2.5) ในพื้นที่ใกล้เคียงมีค่าสูงถึง 108 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร ทำให้เห็นได้ว่าปัญหาไฟป่านอกจากจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่แล้วยังส่งผลกระทบต่อธุรกิจการท่องเที่ยว และสุขภาพของประชาชนด้วย

จากประเด็นปัญหาไฟป่าในพื้นที่ดอยผาหม่น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจนำทฤษฎีการระดมทรัพยากรอันเป็นทฤษฎีหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ใช้สิทธิชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตน เพื่ออธิบายถึงความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและชุมชนท้องถิ่น จัดการทรัพยากรในพื้นที่ โดยนำประเด็นปัญหาการจัดการไฟป่าของชุมชนพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย โดยใช้ทฤษฎีการระดมทรัพยากรอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟป่า
2. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรคการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟป่า

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การระดมทรัพยากร เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเมืองภาคประชาชน อันเป็นการพัฒนาทางการเมือง จากความต้องการเข้ามาบริหารหรือแก้ไขปัญหาสาธารณะด้วยวิธีการของตนเองแทนที่จะพึ่งพิงรัฐ ด้วยเห็นว่าวิธีการดำเนินการโดยองค์กรภาครัฐ การบังคับใช้กฎระเบียบของรัฐ จนถึงการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่อาจตอบสนองปัญหาสาธารณะได้อย่างถูกวิธี รวดเร็ว หรือไม่สามารถแก้ไขปัญหาสำหรับราษฎรเฉพาะกลุ่ม หรือเฉพาะพื้นที่ได้

ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนคนธรรมดาเหล่านี้ สร้างปริศนาให้กับนักทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่มีอยู่ในขณะนั้นไม่สอดคล้องกับสาระของขบวนการเรียกร้องนี้เลย เพราะประการแรก ขบวนการเหล่านั้นมิใช่การเคลื่อนไหวบนฐานของชน

ชั้นใดเพียงชนชั้นเดียวอย่างในอดีตที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์พยายามจะอธิบาย ประการที่สอง เรื่องที่เคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการเหล่านี้ก็มีใช้เรื่องแคบ ๆ เกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะของกลุ่มอย่างทีทฤษฎีผลประโยชน์ในวิชารัฐศาสตร์ ประการที่สาม ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่ได้เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่อย่างเช่นพรรคการเมือง หรือนักการเมือง และก็ได้หวังพึ่งกลไกของรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องอย่างในอดีต แต่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตัวเอง เนื่องจากไม่เชื่อในความเป็นตัวแทนของระบบพรรคการเมือง และไม่เชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถ ความจริงใจของรัฐ และประการสุดท้าย เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้องก็มีใช้เพื่อการช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545)

แนวคิดการให้ความหมายของขบวนการทางสังคม ช่วยอธิบายขยายความทฤษฎีการระดมทรัพยากร และการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างอื่น ๆ อย่างน้อยสามประการด้วยกัน ประการแรก กระบวนการให้ความหมาย และแนวคิดการให้ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และการให้ความหมายหลักเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจกระบวนการสร้างแรงบันดาลใจและสร้างความชอบธรรมให้กับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ประการที่สอง แนวคิดเหล่านี้ทำให้เกิดการวิเคราะห์เชิงประจักษ์ ได้ว่ากระบวนการที่ปฏิบัติการและเหตุการณ์กลายเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาหรือไม่ปรารถนา ต้นทุนสูงเกินไปหรือเสี่ยงเกินไปหรือไม่ ประการที่สาม แสดงให้เห็นว่ากระบวนการให้ความหมายมีบทบาทสำคัญต่อโอกาสทางการเมืองและทรัพยากร (สมชัย ภัทรนันทน์, 2563)

การจัดประเภททรัพยากรของขบวนการทางสังคม อันเป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่างๆ มณีนัย ทองอยู่ (2557) นำแนวคิดของเอดเวิร์ดและแมคคาร์ที (Edward and Mc Carthy) สามารถจำแนกลักษณะการระดมทรัพยากรออกเป็น 5 ด้าน ดังนี้

1. ทรัพยากรวัตถุ (material resource) คือ เงินตรา ในการระดมทรัพยากรจะต้องมีค่าใช้จ่าย มีเจ้าของกรรมสิทธิ์และแลกเปลี่ยนทดแทนได้ง่ายกว่าทรัพยากรอื่น ประกอบด้วย งบประมาณและวัสดุอุปกรณ์
2. ทรัพยากรมนุษย์ (human resource) รวมถึง แรงงาน ประสพการณ์ ทักษะและความชำนาญ ทรัพยากรมนุษย์จะอยู่ติดกับตัวบุคคล นอกจากนี้ส่วนที่เป็นมูลค่าเพิ่มของทรัพยากรมนุษย์ คือ ประสพการณ์ ปัญญา ความรอบรู้ ทักษะ ความชำนาญพิเศษ
3. ทรัพยากรด้านองค์กร-สังคม (social-organization resource) เป็นการสร้างเครือข่ายกับองค์กรใกล้เคียงเพื่อประสานภารกิจร่วมกัน
4. ทรัพยากรด้านวัฒนธรรม (cultural resource) เป็นสิ่งประดิษฐ์และผลผลิตทางวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือทางความคิด (conceptual tools) และความรู้เฉพาะเรื่องที่เป็นที่ยอมรับกว้างขวาง เกี่ยวกับการทำงานให้บรรลุผล
5. ทรัพยากรด้านหลักธรรมจริยา (moral resource) เป็นความชอบธรรม (legitimacy) การสนับสนุนร่วมมือ (solidarity support) ได้แก่การกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากร

การวิจัยครั้งนี้ นำแนวคิดการระดมทรัพยากรตามรูปแบบขบวนการทางสังคม สามารถกำหนดประเภทของการระดมทรัพยากรออกเป็นทรัพยากรวัตถุ มนุษย์ องค์กร-สังคม วัฒนธรรม และหลักธรรมจริยา อันเป็นวิธีการทางการเมืองภาคประชาชน ที่ราษฎรต้องการเข้ามามีบทบาทการจัดการสาธารณะเพื่อแก้ไขปัญหาประเด็นปัญหาสาธารณะเฉพาะพื้นที่ เฉพาะกลุ่ม ในปัญหาที่ไม่สามารถตอบสนองด้วยวิธีการจัดการโดยภาครัฐ ทำให้เกิดขบวนการทางสังคมของราษฎรในกลุ่ม ปัญหาที่เข้ามากำหนดกลยุทธ์สำหรับการจัดการด้วยตนเอง โดยมีการระดมทรัพยากรหรือผลิตทรัพยากรทางการบริหารเพื่อการดำเนินกิจกรรมสาธารณะร่วมกับภาครัฐด้วยวิธีการของตน

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบกรณีศึกษาแบบเดี่ยว (single case study) เพื่อค้นหาลักษณะเฉพาะ (critical case) ของการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟฟ้าในพื้นที่ดอยผาหม่น การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบมาตรฐานด้วยคำถามปลายเปิด (standardized open-ended interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key-informant)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 8 คน โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จาก

- 1) ผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 7 คน ในหมู่บ้านพื้นที่ดอยผาหม่น ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ได้แก่ หมู่บ้านห้วยคุ ห้วยหาน ร่มฟ้าทอง ร่มโพธิ์เงิน ร่มฟ้าหลวง ฟ้าไทยงาม และร่มฟ้าผาหม่น
- 2) หัวหน้าสถานีควบคุมไฟฟ้าภูชี้ฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ขั้นตอนดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 7 คน

ขั้นตอนที่ 2 การสัมภาษณ์หัวหน้าสถานีควบคุมไฟฟ้าภูชี้ฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยนำประเด็นที่สรุปได้จากการสัมภาษณ์ในขั้นตอนที่ 1 เพื่อพิจารณาคุณภาพของงานวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

1) ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในภาคสนามพร้อมบันทึกข้อมูลตามแบบบันทึกการสัมภาษณ์ และหลังจากการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง ผู้วิจัยจะสรุปประเด็นสำคัญพร้อมวางแผนสำหรับการสัมภาษณ์ครั้งต่อไปว่าควรให้ความสนใจในประเด็นใด

2) การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการจำแนกข้อมูล (typological analysis) โดยผู้วิจัยจะแยกแยะความแตกต่าง และความคล้ายคลึงของข้อมูล พิจารณาการเรียงลำดับสอดคล้องกับประเด็นหลักของข้อมูล และการแปลความหมายของข้อมูล การเชื่อมความสัมพันธ์กับประเด็นหลักของข้อมูล

3) การพิจารณาคุณภาพงานวิจัย โดยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) จากผู้เชี่ยวชาญด้วยแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน โดยนำข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ตรวจสอบกับหัวหน้าสถานี

ควบคุมไฟฟ้าฉุกเฉินเนื่องจากพระราชดำริ เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง และเพียงพอสำหรับการวิเคราะห์ และอภิปรายผลการวิจัย

4) สรุปผลการวิจัย นำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา

จริยธรรมการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับการพิจารณาและผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา ตามใบรับรองที่ HE-RDI-NRRU.140/2566 วันที่รับรอง 19 มิถุนายน พ.ศ. 2566 โดยยึดหลักเกณฑ์ตามประกาศเฮลซิงกิ (Declaration of Helsinki) มีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากลตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับ และข้อกำหนดในประเทศ

ผลการวิจัย

สาเหตุของไฟฟ้าพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ทุกกรณีเกิดจากการกระทำของมนุษย์ ตั้งแต่การเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ในพื้นที่ การลุกลามของไฟป่าจากประเทศเพื่อนบ้าน การเผาป่าเพื่อให้เกิดหยู่การระบาดของกลุ่มผู้เลี้ยงวัวในพื้นที่ป่า การเผาวัชพืชในพื้นที่ทำการเกษตร และการกลั่นแกล้งผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐ ช่วงเวลาการเกิดไฟป่าตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ความเสียหายที่พบในพื้นที่ป่าคือ หยู่ และไม้พุ่มขนาดเล็กถูกทำลาย ส่วนความเสียหายต่อชุมชน คือ พืชสวนประเภท ลิ้นจี่ ยางพารา และ กาแฟถูกทำลาย

การระดมทรัพยากร

1) ทรัพยากรวัสดุ สถานีควบคุมไฟฟ้าฉุกเฉินเนื่องจากพระราชดำริ จะคัดเลือกหมู่บ้านที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดไฟป่า สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์และงบประมาณแบบเหมาจ่ายจัดตั้งกองทุนไฟฟ้าหมู่บ้าน จำนวน ปีละ 50,000 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับการจัดการไฟฟ้าของหมู่บ้าน

2) ทรัพยากรมนุษย์ หมู่บ้านจัดอาสาสมัครไฟฟ้าที่ผ่านการอบรมการดับไฟป่า ทำหน้าที่ลาดตระเวน ดูแลพื้นที่ป่า ดับไฟป่าโดยรับเบี้ยเลี้ยง สวัสดิการจากกองทุนไฟฟ้าหมู่บ้าน หากไม่สามารถควบคุมไฟป่าได้ ผู้ใหญ่บ้านจะระดมราษฎรในหมู่บ้าน ราษฎรในหมู่บ้านข้างเคียง และพนักงานดับป่าจากสถานีควบคุมไฟฟ้า ตามลำดับความรุนแรงของไฟป่า

3) เครือข่ายการดับไฟป่าจะเป็นหมู่บ้านใกล้เคียง ภายในอำเภอเวียงแก่น ที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเท่านั้น กรณีการให้ความช่วยเหลือหมู่บ้านนอกเครือข่ายจะเป็นการร้องขอจากอำเภอ

4) วัฒนธรรมชุมชน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ การเตรียมพื้นที่ทางการเกษตร เมื่อมีการจัดตั้งสถานีควบคุมไฟป่าใน ปี พ.ศ. 2542 เดิมราษฎรจะเผาวัชพืชในพื้นที่ทำการเกษตรในช่วงฤดูร้อน โดยไม่มีการควบคุมทำให้เกิดปัญหาไฟป่าและหมอกควันอย่างรุนแรง ภายหลังมีการจัดระเบียบกำหนดวัน เวลา การเผาพื้นที่อย่างเคร่งครัด ทำให้ปัญหาไฟป่าที่เกิดการเผาเพื่อเตรียมพื้นที่ทำการเกษตรลดลง

การจัดการไฟฟ้า

การป้องกันไฟฟ้า โดยการจัดทำแนวป้องกันไฟฟ้าระหว่างที่ตั้งชุมชน พื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่ชายแดน กับพื้นที่ป่า การชิงเผาพื้นที่ทำการเกษตรและพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดไฟฟ้า การจัดเตรียมอุปกรณ์ป้องกันไฟฟ้า การจัดอาสาสมัครไฟฟ้า การให้ความรู้กับราษฎร และการประเมินผลการจัดการไฟฟ้า

การดับไฟฟ้า ตามลำดับความรุนแรงของไฟฟ้า โดยใช้วัสดุอุปกรณ์แรงงานจากราษฎรในหมู่บ้าน ราษฎรในหมู่บ้านใกล้เคียง จนถึงการร้องขอความช่วยเหลือจากสถานีควบคุมไฟฟ้า

การติดตามประเมินผล ระหว่างดับไฟฟ้าเพื่อปรับแผนการระดมทรัพยากร ภายหลังการดับไฟฟ้าเพื่อประเมินความเสียหาย และสอบสวนผู้กระทำผิด และการประเมินผลหลังฤดูกาลไฟฟ้า เพื่อถอดบทเรียนการจัดการไฟฟ้า พัฒนาแผนการจัดการไฟฟ้าในปีถัดไป

ปัญหาการจัดการไฟฟ้า

การระดมทรัพยากร พบปัญหาการสร้างเครือข่ายกับชุมชนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ และยานพาหนะ การขนส่งอาสาสมัครไฟฟ้า รวมถึงงบประมาณเกี่ยวกับการจัดการบุคลากรไฟฟ้า

การจัดการไฟฟ้า พบปัญหาการป้องกันไฟฟ้าจากประเทศเพื่อนบ้าน และการถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาฝุ่นควัน

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ดอยผาหม่น มีพฤติกรรมการเตรียมพื้นที่ทำการเกษตรจากการถางและเผา โดยปล่อยให้ไฟที่เผาพื้นที่ลูกกลามเข้าสู่ผืนป่าทำให้เกิดปัญหาไฟฟ้า ทั้งนี้ไฟจะดับเองเพื่อไฟลูกกลามจนเชื้อเพลิงในป่าหมด ไฟลูกกลามจนถึงพื้นที่ป่าดิบชื้น เศษใบไม้ กิ่งไม้ ผิวดิน มีความชื้นไม่อาจติดไฟได้และเกิดฝนตกดับไฟฟ้า เมื่อมีการจัดตั้งสถานีควบคุมไฟฟ้าภูชี้ฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีภารกิจสำคัญคือ การให้ความรู้ ความเข้าใจราษฎรในพื้นที่ให้ตระหนักเกี่ยวกับปัญหาของไฟฟ้า รวมทั้งวิธีการป้องกันและควบคุมไฟฟ้า พร้อมสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์และงบประมาณให้กับหมู่บ้านเครือข่ายไฟฟ้า ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ม้งพื้นที่ดอยผาหม่นปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการเตรียมพื้นที่ทำการเกษตร ด้วยการจัดทำแนวกันไฟก่อนการเผาในวันที่ผู้นำชุมชนกำหนด และการควบคุมการเผาป่าเพื่อเลี้ยงสัตว์และการล่าสัตว์อย่างเคร่งครัด

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การระดมทรัพยากร: การจัดการไฟฟ้าพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย สามารถอภิปรายผลการวิจัยตามประเด็นต่าง ๆ ประกอบด้วย การระดมทรัพยากร การจัดการไฟฟ้า และปัญหาการจัดการไฟฟ้า

1. การระดมทรัพยากร

การระดมทรัพยากร เพื่อการจัดการไฟฟ้าของหมู่บ้านพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ประกอบด้วย ทรัพยากรด้านงบประมาณ แรงงาน เครือข่าย วัฒนธรรมชุมชน และกฎเกณฑ์

1.1 งบประมาณ สถานีควบคุมไฟฟ้า คัดเลือกหมู่บ้านในพื้นที่รับผิดชอบที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดไฟฟ้าสูง จัดตั้งเป็นหมู่บ้านเครือข่ายไฟฟ้า ผูกอบรรณราษฎร จัดตั้งอาสาสมัครไฟฟ้า และราษฎรที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปี เพื่อช่วยเหลืออาสาสมัครไฟฟ้า ทำหน้าที่ดับไฟฟ้าในขั้นต้น โดยสถานีควบคุมไฟฟ้าสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ และงบประมาณแบบเหมาจ่าย เพื่อจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านใช้ในกิจกรรมการป้องกันและควบคุมไฟฟ้า หมู่บ้านละ 50,000 บาทต่อปี อันเป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการไฟฟ้า สอดคล้องกับงานวิจัยของ มันทนา ปัญญาคำ และ พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (2564) ที่พบว่า รัฐมีอำนาจมากในการถือครองที่ดินในป่าและการจัดการป่า แต่ไม่มีศักยภาพในการดูแลและจัดการ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงนำไปสู่ปัญหาหมอกควันและไฟฟ้าที่รุนแรงอันเนื่องมาจากการไม่กระจายอำนาจให้ชุมชนร่วมดูแลพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตามการกระจายอำนาจให้ชุมชนร่วมดูแลพื้นที่ ซึ่งชุมชนเองก็ประสบปัญหาหลายด้านในการดูแลพื้นที่เช่นกัน เนื่องจากว่าชุมชนไม่มีศักยภาพในด้านอุปกรณ์ ข้อมูล และงบประมาณ เพียงพอที่จะนำไปสู่การดูแลพื้นที่ได้ ทั้งชุมชนและรัฐต่างก็มีข้อจำกัดในการดูแลพื้นที่ ดังนั้นการดูแลทรัพยากรร่วมจึงต้องเอื้ออำนวยซึ่งกันและกันในปัจจุบันต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน

1.2 แรงงาน อาสาสมัครไฟฟ้าหมู่บ้าน ทำหน้าที่ควบคุมดูแลราษฎรซึ่งเผ่าพื้นที่ทำกรเกษตรตามวัน และเวลาที่ผู้ใหญ่บ้านกำหนด ในพื้นที่ดอยผาหม่นเริ่มชิงเผ่าตั้งแต่กลางเดือนมกราคมจนถึงก่อนช่วงเวลา 60 วันอันตราย อาสาสมัครไฟฟ้าได้รับสวัสดิการค่าอาหารและค่าน้ำมันรถจากกองทุนไฟฟ้าหมู่บ้าน อาสาสมัครไฟฟ้ามีหน้าที่สำรวจ ลาดตระเวนดับไฟฟ้าในพื้นที่หมู่บ้าน สนับสนุนดับไฟฟ้าในหมู่บ้านเครือข่ายและหมู่บ้านใกล้เคียง หากไฟฟ้ามีขนาดใหญ่ก็จะประสานผู้ใหญ่บ้านระดมราษฎรในหมู่บ้าน อาสาสมัครในหมู่บ้านเครือข่าย และสถานีควบคุมไฟฟ้าตามลำดับความรุนแรงของไฟฟ้า อันเป็นการแสดงถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐ ดังแสดงในงานวิจัยของ ปวีณ มาศขาว กิตติชัย รัตนะ และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2565) ที่วิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ในการป้องกันไฟฟ้า พบว่า กลุ่มประชากรที่มีระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ป่ามากกว่า 40 ปี มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยประโยชน์มาจากป่ามากกว่า เช่น การล่าสัตว์ และหาของป่า ทำให้มีส่วนร่วมในการป้องกันไฟฟ้าน้อยกว่าประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ป่าน้อยกว่า 40 ปี ประชากรที่มีความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการป้องกันไฟฟ้า สาเหตุเกิดจากความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ย่อมได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการดำเนินการแก้ไขปัญหาไฟฟ้าของภาครัฐที่ถูกต้อง ครบถ้วน และมีความเข้าใจในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่รัฐ นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการจัดการและแก้ไขปัญหาไฟฟ้าที่เกิดขึ้นได้ในทุก ๆ มิติ

1.3 สวัสดิการ การจัดสวัสดิการสำหรับอาสาสมัครไฟฟ้า ราษฎร พนักงานดับไฟฟ้า รวมถึงผู้เข้าร่วมดับไฟฟ้าในแต่ละกรณี ผู้ใหญ่บ้านพื้นที่ต้นเพลิงจะใช้เงินกองทุนไฟฟ้าหมู่บ้านที่ได้รับการจัดสรรจากสถานีควบคุมไฟฟ้า จัดซื้ออาหารและน้ำดื่มแจกจ่ายผู้เข้าร่วมดับไฟฟ้า กรณีที่ต้องระดมแรงงานมนุษย์ดับไฟฟ้าขนาดใหญ่ นอกจากนี้ หากผู้เข้าร่วมดับไฟฟ้าประสบอุบัติเหตุได้รับบาดเจ็บ หรือเสียชีวิตจากการดับไฟฟ้าจะได้รับค่ารักษาพยาบาลและเงินช่วยเหลือจากภาครัฐที่มีกองทุนที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ จังหวัดเชียงราย กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช และกองทุนสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ

1.4 เครือข่าย เครือข่ายการควบคุมไฟฟ้าถูกจัดตั้งขึ้นโดยสถานีควบคุมไฟฟ้าภูชี้ฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์เพื่อระดมแรงงานราษฎรป้องกันและควบคุมไฟฟ้า กรณีหมู่บ้านต้นเพลิงไม่สามารถควบคุมไฟฟ้า และพบว่าทิศทางของไฟฟ้าเคลื่อนตัวไปยังหมู่บ้านข้างเคียง ก็จะแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านข้างเคียงนำอาสาสมัครไฟฟ้ามาช่วยเหลือดับไฟฟ้าต่อไป โดยมีผู้บัญชาการดับไฟฟ้า คือ ผู้ใหญ่บ้านต้นเพลิง กรณีที่อาสาสมัครไฟฟ้าที่ถูกระดมมาไม่สามารถควบคุมไฟฟ้าได้ จะร้องขอความช่วยเหลือจากสถานีควบคุมไฟฟ้าและเปลี่ยน ผู้บัญชาการดับไฟฟ้าเป็นพนักงานดับไฟฟ้าของสถานีควบคุมไฟฟ้า จากการวิจัยยังพบว่า เครือข่ายไฟฟ้าดอยผาหม่น เป็นเครือข่ายเฉพาะในหมู่บ้านราษฎรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเท่านั้น โดยไม่มีการประสานความร่วมมือควบคุม ป้องกันไฟฟ้าจากหมู่บ้านต่างกลุ่มชาติพันธุ์และหมู่บ้านที่อยู่ต่างอำเภอ การดับไฟฟฟาระหว่างหมู่บ้านต่างเครือข่ายจะเป็นในลักษณะต่างคนต่างดับไฟฟ้าในพื้นที่หมู่บ้านของตนเองไม่ข้ามพื้นที่มาช่วยเหลือกัน ยกเว้นการเกิดไฟฟ้าขนาดใหญ่ นายอำเภอร้องขอให้ส่งอาสาสมัครไฟฟ้าเข้าช่วยเหลือชุมชนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของวิริยา ด้วงน้อย (2562) ที่พบว่า กลุ่มเคลื่อนไหวในพื้นที่เกิดขึ้นในลักษณะของการรวมตัวกันของคนในพื้นที่เป็นหลัก เครือข่ายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่ม มีลักษณะบนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความสัมพันธ์ของคนชุมชน โดยในบางพื้นที่ผู้นำท้องถิ่นเป็นตัวหลักในการดำเนินการเคลื่อนไหว แต่ในบางพื้นที่เป็นเพียงสมาชิกในชุมชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและมีฐานะทางสังคมในชุมชน

1.5 วัฒนธรรม วัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับไฟฟ้า เป็นวิธีการเตรียมพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกรในเขตร้อน คือ การถางและเผา เพื่อทำให้พื้นที่โล่งเตียน การเผาพื้นที่ทำการเกษตรใกล้เคียงกับป่าไม้ย่อมมีโอกาสที่ไฟลุกลามเข้าไปในพื้นที่ป่า เกิดไฟฟ้าที่มอดดับเองจากไฟป่าลามเข้าไปบริเวณป่าดิบที่มีความชื้นสูง หรือเกิดฝนตกตามธรรมชาติ เมื่อมีการจัดตั้งสถานีควบคุมไฟฟ้าภูชี้ฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริดำเนินการเชิงรุกโดยให้ความรู้ความเข้าใจ สร้างจิตสำนึกให้ราษฎรในพื้นที่ปรับเปลี่ยนทัศนคติ และวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับปัญหาไฟฟ้า สร้างความร่วมมือระหว่างรัฐกับราษฎร ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการทำการเกษตรเพื่อป้องกันและควบคุมไฟฟ้า สอดคล้องกับงานวิจัยของ นิวัฒน์ สงมา และคณะ (2555) ที่พบว่า มโนทัศน์ของรัฐเรื่องไฟฟ้าตามบริบทของชุมชนถือว่ารัฐถือเป็นผู้ชอบธรรมและเป็นผู้ที่มีความสามารถมากกว่าชาวบ้าน ย่อมมีสิทธิในการใช้ความสามารถนั้น เพื่อประโยชน์ส่วนตนได้เต็มที่ ส่วนมโนทัศน์ของชาวบ้านต่อป่าและการจัดการไฟฟ้า พบว่า ชาวบ้านยังมีวิถีชีวิตการพึ่งพิงป่า มีการใช้ประโยชน์จากป่า และมีการใช้ไฟและไมไฟเพื่อการยังชีพ ส่วนประเด็นด้านการจัดการไฟป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชนในฐานะที่เป็นสถาบันทางสังคม พบว่า ในการจัดการควบคุมไฟป่ารัฐจะเน้นการออกกฎหมาย นโยบายและโครงการต่าง ๆ เพื่อที่จะอนุรักษ์และควบคุมไฟฟ้า ในขณะที่ชุมชนยังใช้ความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิม และหาเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาดำเนินการป้องกันและควบคุมไฟฟ้า จึงทำให้รัฐและชุมชนมีแนวคิดร่วมกันในการสร้างสถาบันทางสังคมขึ้นมาเพื่อจัดการและควบคุมไฟฟ้า ทำหน้าที่เป็นกลไกและกฎเกณฑ์การใช้ป่า และใช้ไฟของชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของทั้งสองฝ่ายเพื่อจัดการควบคุมไฟฟ้า

1.6 กฎเกณฑ์ กฎเกณฑ์ของชุมชนในการป้องกันและควบคุมไฟฟ้า โดยการป้องกันไฟฟ้าด้วยวิธีการระดมราษฎรในหมู่บ้าน จัดทำแนวกั้นไฟเพื่อป้องกันไฟฟ้าเข้ามาในที่ตั้งบ้านเรือน ป่าชุมชน รวมทั้งแนวชายแดนติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน การจัดทำแนวกั้นไฟเฉพาะพื้นที่ซึ่งเผาเพื่อเตรียมทำการเกษตร รวมทั้งการเข้ารับการฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมไฟฟ้าจากสถานีควบคุมไฟฟ้า เพื่อสร้างจิตสำนึกในการป้องกันไฟฟ้า ดังแสดงในงานวิจัยของ ชลิต ศรีจันทร์แก้ว และ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2558) ที่พบว่า คนในชุมชนที่มีสัดส่วนการใช้พื้นที่เพาะปลูกในเขตพื้นที่ป่ามาก จะมีความรู้สึกว่าการยอมรับและปฏิบัติตามกลไกการควบคุมทางสังคมนั้นจะส่งผลให้ได้รับผลประโยชน์ในพื้นที่ป่าน้อย และคนในชุมชนที่มีความกระตือรือร้นมากในการป้องกันและดับไฟป่าจะมีความรู้สึกเกิดการยอมรับและปฏิบัติตามกลไกการควบคุมทางสังคม

สำหรับกฎเกณฑ์การควบคุมไฟฟ้าของชุมชน จะเป็นการกำหนดวันซึ่งเผาพื้นที่ทำการเกษตรของราษฎร โดยผู้ใหญ่บ้านกำหนดวันและเวลาให้ราษฎรเผาพื้นที่เพื่อเตรียมพื้นที่ทำการเกษตร กรรมการหมู่บ้านจะตรวจสอบแนวกั้นไฟก่อนเผา และในช่วงเวลาที่เผาราษฎรเจ้าของพื้นที่จะระดมแรงงานในครัวเรือนควบคุมพื้นที่จนกว่าการเผาไหม้จะเสร็จสิ้น นอกจากนี้หมู่บ้านยังกำหนดบทลงโทษสำหรับราษฎรในชุมชน หากทำการประมาทหรือจงใจวางเพลิงเผาป่า ตั้งแต่การปรับเงิน การทำทัณฑ์บน จนถึงการขับออกจากหมู่บ้าน สอดคล้องกับงานวิจัยของ รังสรรค์ เกตุออด บุญศิริ สุขพร้อมสรรพ และนิติ เอี่ยมชื่น (2563) ที่พบว่า ชุมชน ส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันในการเฝ้าระวังไฟป่าและหมอกควัน โดยในช่วงที่ทางจังหวัดมีประกาศห้ามเผา ชุมชนจะร่วมกันทำแนวกั้นไฟ หรืออาจชิงเผาก่อนที่จะมีประกาศจังหวัด การจัดตั้งจุดเฝ้าระวังไฟป่าและคัดกรองเข้าออกป่าชุมชน ส่วนในช่วงเวลาปกติชุมชนมีการกำหนดกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันของชุมชนในการดูแลรักษาป่า ข้อห้ามและบทลงโทษต่าง ๆ รวมทั้งขออนุญาตในการใช้ประโยชน์จากป่า สำหรับข้อแตกต่างกันของแต่ละชุมชน บางชุมชนนำดอกผลของกองทุนหมู่บ้านสนับสนุนการดำเนินงานในการป้องกันรักษาป่า การนำพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนมาผสมผสานกับการอนุรักษ์ป่าไม้ นอกจากนี้กรณีที่พบผู้กระทำความผิดด้วยการเผาป่าที่กระทำความผิดซ้ำซ้อน หรือผู้ที่ลักลอบเผาป่าที่เป็นบุคคลต่างกลุ่มชาติพันธุ์มักผู้ใหญ่บ้านจะนำผู้กระทำความผิดดำเนินคดีตามกฎหมาย

ดังจะเห็นได้ว่า กฎเกณฑ์ด้านการป้องกันและควบคุมไฟฟ้าเกิดขึ้นจากจารีตประเพณีของชุมชน ในการระดมแรงงานมนุษย์ การกำหนดข้อตกลง ข้อห้าม และกำหนดบทลงโทษทางสังคมสำหรับผู้ละเมิด กฎเกณฑ์ของชุมชนจึงมีพลังในการป้องกันและควบคุมไฟฟ้างานวิจัยของ จำเนียร บุญเข็ม และปิยากร หวังมหาพร (2563) ที่พบว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถดำรงชีวิตอยู่กับป่าอนุรักษ์โดยปกติสุขไม่ต้องอพยพโยกย้ายออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ด้านจารีต ประเพณี และความเชื่อ ความรู้สึก หรือความคิดที่เกิดขึ้นของบุคคลมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ ความเชื่อพื้นฐานที่เขามีอยู่ดั้งเดิมส่งผลต่อการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนนั้น ๆ มักสร้างเงื่อนไขต่อความดีหรือความเลว ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นความเคยชิน และกลายเป็นจารีตประเพณี เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นมาจากความรับผิดชอบของคนในชุมชน คนในชุมชนยอมรับและปฏิบัติตาม เป็นแบบอย่างที่ดีสมบูรณ์ ลักษณะของการขับเคลื่อนพลังทางสังคม (social power) ปฏิบัติตามมาแต่ดั้งเดิมมานาน

2. การจัดการไฟฟ้า

2.1 การป้องกันไฟฟ้า การวางแผนป้องกันไฟฟ้า ประกอบด้วย สถานีควบคุมไฟฟ้ากู้ชีพฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ผูกอบมราชฐรพ้พื้นที่เสี่ยงการเกิดไฟฟ้าดอยผาหม่น สร้างความรับรู้ เข้าใจ ตระหนักถึงปัญหาไฟฟ้า วิธีการป้องกัน และควบคุมไฟฟ้า ตลอดจนการจัดตั้งอาสาสมัครไฟฟ้าหมู่บ้าน และจัดสรรเงินงบประมาณแบบเหมาจ่ายให้กับหมู่บ้านในเครือช่ายป้องกันไฟฟ้าดอยผาหม่น สำหรับเป็นกองทุนไฟฟ้าหมู่บ้านเพื่อใช้ในการจัดการไฟฟ้าของหมู่บ้าน อันเป็นการบูรณาการความร่วมมือด้านการป้องกันไฟฟ้าระหว่างหน่วยงานรัฐกับราษฎรในพื้นที่สอดคลองกับงานวิจัยของ วินิจ ผาเจริญ (2562) ที่พบว่า ภาครัฐควรให้อำนาจแก่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าด้วยตนเองให้มากที่สุด ซึ่งจะช่วยสร้างเสริมให้ประชาชนในพื้นที่แสดงออกถึงความใกล้ชิด ความผูกพัน และวิถีชีวิตคนกับป่าได้อย่างเหมาะสม และย้งต้องสร้างความร่วมมือและบูรณาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากการดำเนินการที่ผ่านมาภาครัฐ ภาคเอกชน และชาวบ้านในชุมชนยังมีการทำงานที่แยกส่วนกัน

1) การชิงเผาพื้นที่ทำการเกษตรและพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดไฟฟ้า โดยอำเภอเวียงแก่นกำหนดตารางการชิงเผาพื้นที่ทำการเกษตรของแต่ละหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดต่อกับพื้นที่ป่า ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้กำหนดให้ราษฎรเจ้าของพื้นที่ทำการเกษตรเผาพื้นที่ในวันและเวลาที่กำหนด ก่อนวันเผาเจ้าของพื้นที่ต้องจัดทำแนวกันไฟ ล้อมรอบพื้นที่โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านตรวจสอบ ในวันเผาเจ้าของพื้นที่ต้องจัดเตรียมแรงงานควบคุมไม่ให้ไฟลุกลามออกนอกพื้นที่ นอกจากนี้สถานีควบคุมไฟฟ้าเลือกใช้วิธีชิงเผาในพื้นที่ที่เกิดไฟฟ้าซ้ำซ้อน พื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดไฟฟ้า และพื้นที่ที่มีเชื้อเพลิงอันได้แก่ เศษใบไม้ กิ่งไม้ ตกสะสมบนพื้นดินในปริมาณมาก หากเกิดไฟฟ้าจะควบคุมได้ยาก และสร้างความเสียหายต่อต้นไม้ขนาดใหญ่ได้ โดยสถานีควบคุมไฟฟ้าจะทำแนวกันไฟ พร้อมจัดพนักงานดับไฟฟ้าควบคุมพื้นที่ ชิงเผาเช่นเดียวกับการชิงเผาในพื้นที่ทำการเกษตร

2) การจัดทำแนวกันไฟในพื้นที่ควบคุมไม่ให้เกิดความเสียหาย โดยใช้แรงงานมนุษย์จากราษฎรในหมู่บ้าน จัดทำแนวกันไฟในพื้นที่เสี่ยงไฟฟ้า รอบที่ตั้งชุมชนและบริเวณแนวชายแดนติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน นอกจากนี้เจ้าของพื้นที่ทำสวน ได้แก่ กาแฟ ลิ้นจี่ และยางพารา ยังจัดทำแนวกันไฟรอบพื้นที่สวนป้องกันการลุกลามของไฟฟ้าเข้าสู่พื้นที่สวนของตน

ดังจะเห็นได้ว่าการป้องกันไฟฟ้าพื้นที่ดอยผาหม่น เริ่มต้นจากการสร้างความรู้ให้ราษฎรในพื้นที่ตระหนักถึงปัญหาจากไฟฟ้า ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกาเผาพื้นที่ทำการเกษตรด้วยวิธีการชิงเผา การทำแนวกันไฟ รวมถึงการจัดตั้งอาสาสมัครไฟฟ้าหมู่บ้าน และการบริหารเงินกองทุนไฟฟ้าหมู่บ้าน ผลของการดำเนินกิจกรรมการป้องกันและควบคุมไฟฟ้าเป็นตัวชี้วัดถึงความสำเร็จของหน่วยงานควบคุมไฟฟ้า และความเข้มแข็งของชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ มานพ เพ็งพูน (2557) ที่พบว่า ความสำเร็จของการจัดการไฟฟ้าของชุมชนเกิดจากความเข้มแข็งของชุมชนประกอบด้วยชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับไฟฟ้า และมีส่วนร่วมในการจัดการไฟฟ้าในระดับมาก รวมถึงการจัดตั้งองค์กรภาคประชาชน คือ กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รทสป.) ขึ้นมาเป็นองค์กรหลักในการขับเคลื่อนการดำเนินงาน มีการกำหนดกิจกรรมการจัดการไฟฟ้า ครอบคลุมตามกระบวนการจัดการไฟฟ้า และเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ วิถีชีวิต และความต้องการของชุมชน

2.2 การควบคุมไฟฟ้า การควบคุมไฟฟ้าจะใช้ทรัพยากรแรงงานมนุษย์ตามลำดับความรุนแรงของไฟฟ้า ตั้งแต่ ชุดลาดตระเวนไฟฟ้า อาสาสมัครไฟฟ้าหมู่บ้าน ราษฎรในหมู่บ้าน อาสาสมัครไฟฟ้าจากหมู่บ้านใกล้เคียง และพนักงานดับไฟฟ้าจากสถานีควบคุมไฟฟ้า ทั้งนี้ผู้มีส่วนในการควบคุมไฟฟ้าทุกคนจะต้องได้รับการฝึกอบรมวิธีการดับไฟฟ้าจากสถานีควบคุมไฟฟ้า เนื่องจากการควบคุมไฟฟ้าบนพื้นที่สูงเป็นงานที่เหน็ดเหนื่อยและเสี่ยงอันตราย ไม่สามารถหยุดพักทำงานได้จนกว่าจะสามารถควบคุมไฟฟ้าได้ ดังที่ พัฒนา นาคทอง สุพิมล ขอผล และ ภิษญาดา สิริยาวิช (2564) พบว่า งานป้องกันและดับไฟฟ้าเป็นงานที่ยากลำบากและเหน็ดเหนื่อย มีผลกระทบต่อระบบสุขภาพ โดยเฉพาะระบบทางเดินหายใจและเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต โดยปัจจัยที่มีผลต่อความเครียดได้แก่ ระยะเวลาในการปฏิบัติงานที่ต้องทำงานตลอดเวลา ไม่มีคนมาผลัดเปลี่ยน ส่วนกลุ่มอาสาสมัครป้องกันไฟฟ้าอาจขาดทักษะในการทำงานที่ไม่เชี่ยวชาญเท่ากับผู้มีอาชีพ

2.3 การประเมินผล การประเมินผลการจัดการไฟฟ้าแบ่งเป็นสองช่วงเวลา คือ การประเมินผลระหว่างการควบคุมไฟฟ้าโดยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อวางแผนจัดการทรัพยากร ตั้งแต่การใช้แรงงานมนุษย์ วัสดุอุปกรณ์ งบประมาณ รวมถึงการประสานงานขอความช่วยเหลือจากหมู่บ้านเครือข่ายไฟฟ้า และหน่วยงานภาครัฐ กรณีประเมินแล้วพบว่าหมู่บ้านไม่สามารถใช้ทรัพยากรภายในควบคุมไฟฟ้าได้ นอกจากนี้ภายหลังการควบคุมไฟฟ้าแต่ละครั้งจะมีการประเมินความเสียหายจากไฟฟ้า การสอบสวนหาสาเหตุของไฟฟ้า การหาผู้กระทำความผิดเพื่อชดเชยความเสียหาย และการลงโทษตามกฎหมายของหมู่บ้าน

สำหรับการประเมินเมื่อหมดสิ้นฤดูกาลไฟฟ้า สถานีควบคุมไฟฟ้าเป็นผู้จัดประชุมหมู่บ้านเครือข่ายไฟฟ้าเพื่อถอดบทเรียน การระดมทรัพยากรเพื่อจัดการไฟฟ้า เพื่อวางแผนการจัดการไฟฟ้าในช่วงฤดูกาลไฟฟ้าปีถัดไป

3. ปัญหาการจัดการไฟฟ้า

3.1 ปัญหาการระดมทรัพยากร การสร้างเครือข่ายควบคุมและป้องกันไฟฟ้า โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายกับหมู่บ้านต่างกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากเครือข่ายควบคุมและป้องกันไฟฟ้าดอยผาหม่น เป็นหมู่บ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ที่มีวัฒนธรรมการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลภายในกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงความรับผิดชอบทางสังคมในชุมชน เมื่อพบภัยพิบัติจะแจ้งข่าวและรวมพลังช่วยเหลือกัน ดังพบในงานวิจัยของ อติศร ภู่อาระ (2565) ที่พบว่า จารีตประเพณีม้งกำหนดความรับผิดชอบทางสังคมตั้งแต่ระดับครัวเรือน ระดับตระกูลแซ่ และระดับชุมชน ม้งที่มีตระกูลแซ่เดียวกันจะนับถือกันว่าเป็นพี่น้องกัน ต้องให้ความช่วยเหลือกัน เมื่อพี่น้องมีปัญหาในระดับชุมชนจะมีผู้ใหญ่บ้านปกครองดูแล ดังนั้นเมื่อพบว่าทิศทางของไฟฟ้ามุ่งจะไปหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง หรือต้องการความช่วยเหลือกำลังคนเพื่อดับไฟฟ้า ก็จะแจ้งข่าวกับหมู่บ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้งใกล้เคียง ในขณะเดียวกันกรณีเกิดไฟฟ้าจากหมู่บ้านใกล้เคียงที่ต่างชาติพันธุ์จะไม่มีการแจ้งข่าวหรือให้ความช่วยเหลือกัน ทำให้พบปัญหาการบูรณาการการระดมทรัพยากรเพื่อควบคุมไฟฟ้าในพื้นที่

3.2 ปัญหาด้านงบประมาณ สำหรับการจัดการไฟฟ้าของสถานีควบคุมไฟฟ้าที่พบว่า สถานีควบคุมไฟฟ้าถูกซื้อฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีพื้นที่รับผิดชอบดอยยาว ดอยผาหม่น จังหวัดเชียงราย พื้นที่รับผิดชอบประมาณ 180,000 ไร่ ในขณะที่มีรถยนต์ที่สามารถใช้การได้เพียง 1 คัน กรณีการเกิดไฟฟ้าในพื้นที่รับผิดชอบ

พร้อมกันมากกว่าหนึ่งจุด หัวหน้าสถานีควบคุมไฟฟ้าจะต้องพิจารณาส่งพนักงานดับไฟฟ้าไปยังจุดที่เกิดไฟฟ้าอย่างรุนแรงที่สุดก่อนกลับมารับพนักงานดับไฟฟ้าไปยังจุดที่มีความรุนแรงน้อยกว่าถัดไป กรณีนี้ทำให้พื้นที่ที่มีความรุนแรงของไฟฟ้าน้อยอาจทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นได้ นอกจากนี้ สถานีควบคุมไฟฟ้ายังพบปัญหาการจัดสรรงบประมาณค่าจ้างลูกจ้างชั่วคราวเฉพาะภารกิจในช่วงฤดูกาลไฟฟ้า จากนโยบายการขึ้นเงินค่าจ้างขั้นต่ำของรัฐ ในขณะที่งบประมาณที่หน่วยงานได้เท่าเดิม ส่งผลให้ในช่วงฤดูกาลไฟฟ้า สถานีควบคุมไฟฟ้าจัดจ้างพนักงานดับไฟฟ้า ซึ่งเป็นลูกจ้างชั่วคราวเฉพาะภารกิจ มีจำนวนลดลงในขณะที่แนวโน้มการเกิดไฟฟ้าในแต่ละปียังมีคงเดิม

3.3 ปัญหาการจงใจเผาป่า เพื่อกลั่นแกล้งเจ้าหน้าที่รัฐและผู้นำชุมชน โดยเฉพาะราษฎรในพื้นที่ หากมีข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่วนอุทยานและป่าสงวนแห่งชาติ การเก็บของป่า การล่าสัตว์ป่า รวมถึงความไม่ชัดเจนระหว่างการใช้พื้นที่ทำการเกษตรกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เมื่อราษฎรถูกเจ้าหน้าที่รัฐขับไล่หรือจับกุมดำเนินคดีก็จะกลั่นแกล้งเจ้าหน้าที่รัฐด้วยการเผาป่า เช่นเดียวกับความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับผู้นำชุมชน เกี่ยวกับความเข้มงวดในการปกครองหมู่บ้าน หรือความขัดแย้งการเมืองท้องถิ่นก็จะเผาป่าเพื่อกลั่นแกล้งผู้นำชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนากร พันธุระ (2560) ที่พบว่า แม้ว่าเจ้าหน้าที่รัฐในกลุ่มต่าง ๆ จากสถานีควบคุมไฟฟ้า อุทยานแห่งชาติ ผู้นำชุมชน ร่วมมือกันควบคุมไฟฟ้าอย่างเข้มข้น ตามหลักวิชาการ แต่ก็ยังไม่สามารถควบคุมไฟฟ้าให้หมดไป ยิ่งไปกว่านั้นกลับเจอปัญหาไฟป่าจากความขัดแย้ง หลายครั้งมีการจุดไฟฟ้าเพื่อกลั่นแกล้งเจ้าหน้าที่ โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลที่ถือว่าเป็นตัวกลางระหว่างชาวบ้านกับรัฐก็ยังคงมีความกดดันจากนโยบายของฝ่ายปกครองที่ได้รับคำสั่งจากผู้ว่าราชการจังหวัด ที่มุ่งแต่จะควบคุมไฟฟ้าให้หมดสิ้นไป โดยไม่คิดถึงความกดดันของฝ่ายปฏิบัติที่ต้องเผชิญหน้ากับชาวบ้านโดยตรง หากมุ่งดับไฟฟ้าโดยจับชาวบ้านที่เผาป่าก็จะนำมาซึ่งความขัดแย้งในพื้นที่

3.4 ปัญหาการลุกลามของไฟป่าจากประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งไม่สามารถสอบสวนหาสาเหตุการเกิดไฟป่าจากประเทศเพื่อนบ้านได้ การป้องกันไฟป่าจากประเทศเพื่อนบ้าน สามารถดำเนินการได้แต่เพียงการทำแนวกันไฟ เฉพาะตามแนวชายแดนภายในประเทศ แต่พบข้อจำกัดเกี่ยวกับการทำแนวกันไฟในบริเวณพื้นที่ที่ท่องเที่ยว ได้แก่ ภูชี้ฟ้า ภูชี้ดาว และภูชี้เดือน หากทำแนวกันไฟจะทำให้ทัศนียภาพของแหล่งท่องเที่ยวไม่งดงาม การป้องกันปัญหาไฟป่าจากประเทศเพื่อนบ้านภาครัฐจึงต้องประสานความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้าน ดังพบในงานวิจัยของ สมพงษ์ เตชะเมืองมูล และคณะ (2564) ที่วิจัยเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่เผาป่าในรัฐฉาน พบว่าการจัดการไฟป่าอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน โดยมีเป้าประสงค์ระยะสั้นคือ รัฐฉาน มีการบูรณาการความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการป้องกันไฟป่า เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อประเทศเพื่อนบ้านในเขตอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน เป้าประสงค์ในระยะยาวคือการจัดการไฟป่าในระยะ 3-5 ปี ซึ่งจะทำให้เกิดความยั่งยืนในอนาคต โดยพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือและการทำงานร่วมกันแบบบูรณาการร่วมกันกับประเทศเพื่อนบ้าน การพัฒนาระบบการบริหารจัดการไฟป่าโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสม การพัฒนาศักยภาพของคนในรัฐฉานในการบริหารจัดการป่า และการจัดหาสนับสนุนงบประมาณ กองทุนในการจัดการไฟป่าอย่างยั่งยืน

3.5 ปัญหาเกี่ยวกับมุมมองจากสังคมที่กล่าวหาว่า กลุ่มชาติพันธุ์เป็นกลุ่มที่สร้างปัญหาการเผาป่าและการเกิดหมอกควัน ทั้งที่ราษฎรในพื้นที่มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าเป็นแรงงานสำคัญในการป้องกันและควบคุมไฟป่า ด้วยมายาคติว่ากลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงเป็นผู้ทำลายป่าไม้ สร้างปัญหาหมอกควันในฤดูร้อน และอุทกภัยในฤดูฝนอภิปรายผลการวิจัยให้กระชับและสื่อความหมายได้ชัดเจนตรงประเด็น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทางการบริหาร

1. การประสานความร่วมมือระหว่างผู้นำชุมชนในพื้นที่ โดยเฉพาะผู้นำชุมชนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงผู้นำชุมชนในประเทศเพื่อนบ้านเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมไฟป่า เนื่องจากปัญหาไฟป่าส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในวงกว้าง

2. การสนับสนุนงบประมาณ ด้านการป้องกันและควบคุมไฟป่าให้กับหน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาชนสังคม ด้วยวิธีการจ้างเหมารถยนต์เอกชนจากราษฎรในพื้นที่เพื่อรับส่งพนักงานดับไฟป่าในช่วงเวลา 60 วันอันตราย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ขวัญ กำลังใจ ของอาสาสมัครไฟป่า
2. การจัดการความรู้ การควบคุมป้องกันไฟป่าของหมู่บ้านเครือข่ายไฟป่า

เอกสารอ้างอิง (References)

- จำเนียร บุญเข็ม และ ปิยากร หวังมหาพร. (2563). รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการไฟป่าในพื้นที่อนุรักษ์ เขตอุทยานแห่งชาติ จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารศรีปทุมปริทัศน์ ฉบับมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์*, 20(1), 92-104.
- ชลิต ศรีจันทร์แก้ว และ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. (2558). ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานและพื้นที่ทำกินที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าและการจัดการไฟป่า. *วารสารวิจัยราชภัฏเชียงใหม่*, 16(1), 29-41.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่* (พิมพ์ครั้งที่ 2). วิทยาชา.
- ธนากร พันธูระ. (2560). *ไฟป่า: ความรู้ การจัดการ การปรับตัวในเขตเทือกเขาภูแลนคา*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิวัฒน์ สงมา และคณะ. (2555). การจัดการควบคุมไฟป่าร่วมกัน ระหว่างรัฐและชุมชน: กรณีศึกษาพื้นที่ป่าดงใหญ่ ตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 8(1), 197-215.

- ปวีณ มาศขาว กิตติชัย รัตน์ และ อภิชาติ ภัทรธรรม. (2565). การมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ในการป้องกัน
ไฟป่า อุทยานแห่งชาติลานสาง จังหวัดตาก. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราช
ภัฏอุบลราชธานี*, 13(2), 108-122.
- พัฒนา นาคทอง สุพิมล ขอมล และ ภิชญาดา สิริยาวาณิช. (2564). ปัจจัยที่สัมพันธ์กับความเครียดของ
ผู้ปฏิบัติงานแก้ไขปัญหาไฟป่าในพื้นที่ดอยพระบาท จังหวัดลำปาง. *ลำปางเวชสาร*, 42(1), 1-8.
- มณีนัย ทองอยู่. (2557). *แนวคิดทฤษฎีสังคมวิทยาว่าด้วยกระบวนการทางสังคม*. ขอนแก่น:
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มันทนา ปัญญาคำ และ พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2564). พัฒนาการนโยบายไฟป่าและหมอกควัน: กรณีศึกษา
นโยบายไฟป่าและหมอกควัน จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารการบริหารปกครอง*, 10(1), 407-446.
- วินิจ ฝาเจริญ. (2562). การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการพื้นที่ป่าบ้านห้วยฮี้ ตำบลห้วยปูลิง อำเภอบึง
เมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*, 4(2), 137-150.
- วิริยา ดวงน้อย. (2562). นิเวศวิทยาการเมืองว่าด้วยความขัดแย้งและการต่อต้านการทำเหมืองแร่ของ
ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, 7(2), 131-154.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2563). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจากมุมมองของแนวคิดการให้ความหมาย.
วารสารสถาบันวิจัยฟิลิปปินส์, 7(1), 211-220.
- สมพงษ์ เตชะเมืองมูล และคณะ. (2564). กลยุทธ์การจัดการเชิงพื้นที่การเผาป่าของรัฐบาลที่มีผลต่อกลุ่ม
ประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบน. *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขาวิชามนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์*, 16(2), 19-33.
- สวรินทร์ เบ็ญเต็มอะหลี. (2560). เหลียวหลัง และหน้า กับวิกฤตไฟป่าของประเทศไทย. *วารสารวิจัยสังคม*,
10(1), 141-175.
- อดิสร ภูสาระ. (2565). กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ชุมชนม้งห้วยห่าน จังหวัดเชียงราย.
วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเทพฯ, 9(3), 9-17.
- อารตี อุตทธร. (2561). การปรับตัวและต่อรองของชุมชนผ่านโครงการลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง
สภาพภูมิอากาศในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม*, 14(2), 16-41.

Community Context and Participatory Urban Community Development Planning: A Case Study of Tossatit Pattana Community, Moo 2, Bueng Thonglang Subdistrict, Lam Luk Ka District, Pathum Thani Province¹

Wuttichai Saybunjaung^{2,*} and Somsong Banjongthitithan³

Abstract

Globalization and technological advancements contributing to development have diversely impacted local communities, especially in limited opportunities to participate in, and benefit from, new economic activities.

Thotsathit Phatthana community, located in Village No. 2, Bueng Thong Lang subdistrict, Lam Luk Ka district, Pathum Thani province, changed due to development trends. Its residents adopted an urban lifestyle, leading to challenges related to limited participation in community development planning. In addition, community leaders lacked the requisite knowledge to foster engagement in formulating community development plans. Therefore, local research

¹ Research article.

This article is part of a research project on the study of community context and participatory urban community development planning of Tossatit Pattana Community, Moo 2, Bueng Thonglang Subdistrict, Lam Luk Ka District, Pathum Thani Province. It received financial support from the Faculty of Humanities and Social Sciences, Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage.

² Asst. Prof., Assistant Professor in The Faculty of Humanities and Social Sciences, Valaya Alongkorn Ratabhat University Under the Royal Patronage. Email: wuttichai@vru.ac.th

³ Asst. Prof. Dr., The Faculty of Humanities and Social Sciences, Valaya Alongkorn Ratabhat University Under the Royal Patronage. Email: somsong@vru.ac.th

* **Corresponding Author:** Assistant Professor Acting Sub Lt.Wuttichai Saybunjaung: The Faculty of Humanities and Social Sciences, Valaya Alongkorn Rajabhat University Under the Royal. Patronage. Email: wuttichai@vru.ac.th

methods were used to address this issue. This study examined the process of crafting a community development plan for the urban area, starting with data collection and analysis. Information was exchanged, drawn from personal experience and considering physical characteristics, community history, demographics, livelihoods, significant locations, cultural aspects, and annual production activities to formulate development guidelines. Solutions were sought for occupational challenges, with community researchers leading development initiatives. The urban community development plan comprised social and environmental dimensions, featuring four projects to boost the capabilities of community leaders through empowerment by action and a learning process facilitated through forums. Data collection and analysis yielded two key outcomes: community researchers were emboldened to voice their opinions and contribute to participatory community development planning; and a community-driven development plan emerged from community collaborative research and data analysis.

Keywords: Participatory development, Community development planning, Urban community

การศึกษาบริบทชุมชนและการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี¹

วุฒิชัย สายบุญจวง^{2,*} และ สมทรง บรรจงธิดิตานต์³

บทคัดย่อ

จากกระแสการพัฒนาแบบโลกาภิวัตน์และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนา ซึ่งได้ส่งผลกระทบให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ โดยเฉพาะการขาดโอกาสในการมีส่วนร่วม และได้รับประโยชน์จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆ

ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี เป็นชุมชนเมืองชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลจากกระแสการพัฒนาดังกล่าว จนทำให้การดำเนินชีวิตของประชาชนเปลี่ยนเป็นการใช้ชีวิตแบบคนเมืองและนำไปสู่ปัญหาการขาดมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาชุมชน ประกอบกับแกนนำชุมชนขาดความรู้เกี่ยวกับการสร้างการมีส่วนร่วมในการทำแผนพัฒนาชุมชน จึงทำให้ประเด็นการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วมด้วยวิธีการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความน่าสนใจมาก ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการทำแผนพัฒนาชุมชนเมืองแห่งนี้เริ่มด้วยการเก็บวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสร้างแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยใช้ข้อมูลลักษณะทางกายภาพ ความเป็นมาของชุมชน

¹ บทความวิจัย

จากงานวิจัยเรื่อง การศึกษาบริบทชุมชนและการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม
ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากคณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

² ผศ. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

อีเมล wuttichai@vru.ac.th

³ ผศ.ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: ผศ.วุฒิชัย สายบุญจวง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระ
บรมราชูปถัมภ์ อีเมล: wuttichai@vru.ac.th.

จำนวนประชากร การประกอบอาชีพ แหล่งทรัพยากรของชุมชน สถานที่สำคัญของชุมชน วัฒนธรรมหลัก และกิจกรรมการผลิตตลอดทั้งปีมาใช้ในการหาแนวทางการพัฒนา เพื่อค้นหากิจกรรมในการแก้ปัญหาด้านอาชีพ และดึงปราชญ์ชุมชนมาเป็นผู้ดำเนินการทำกิจกรรมการพัฒนา แผนพัฒนาชุมชนเมืองที่ได้ครอบคลุมทั้งมิติ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมีโครงการจำนวน 4 โครงการ ที่ช่วยพัฒนาความสามารถให้กับแกนนำชุมชนอันเป็นการเสริมพลัง 2 ลักษณะ คือ การเสริมพลังผ่านการลงมือปฏิบัติและกระบวนการเรียนรู้จากเวทีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล ทำให้เกิดผลลัพธ์ 2 ประการ คือ 1. ได้นักวิจัยชุมชน ที่สามารถคิดได้เป็นเหตุผล กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นในเวทีประชุม อีกทั้งยังมีความสามารถในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม 2. ได้แผนพัฒนาชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการร่วมศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลกับคนในชุมชน

คำสำคัญ การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม, การวางแผนพัฒนาชุมชน, ชุมชนเมือง

บทนำ

กระแสการพัฒนาแบบโลกาภิวัตน์ที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมได้เข้ามามีบทบาททำให้บางอาชีพสูญหายและมีความสำคัญต่อการพัฒนาในทุกมิติ นอกจากนี้การพัฒนาและการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ต้องการใช้ข้อมูลจำนวนมากในการตัดสินใจได้นำไปสู่ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางดิจิทัล จนทำให้คนในท้องถิ่นขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ (ราชกิจจานุเบกษา, 2565) ประกอบกับการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509)ถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) ที่ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ การลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน การกระจายโครงสร้างพื้นฐานไปสู่ภูมิภาค ได้ส่งผลให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทั้งการเพิ่มขึ้นของจำนวนคน อาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ตลอดจนเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในลักษณะของการกลายเป็นเมือง ที่ประชาชนเข้ามารวมตัวกันอยู่ในเมืองมากขึ้น ซึ่งสามารถสรุปผลการพัฒนาออกมาได้ว่า เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน อย่างไรก็ตามจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่กลายเป็นชุมชนเมือง การส่งเสริมการพัฒนาในบริบทของชุมชนเมือง นอกจากนี้จากปัญหาการบริหารจัดการภาครัฐที่ประสิทธิภาพต่ำ ขาดความโปร่งใส ขาดความรับผิดชอบและการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาที่ขาดความต่อเนื่อง ได้ส่งผลให้ประชากรจำนวนไม่น้อยไม่เคารพสิทธิของผู้อื่น การไม่ยึดประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ อีกทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาด้านคุณภาพบริการสาธารณะ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและคุณภาพบริการสาธารณะที่ยังมีการให้บริการไม่ทั่วถึง ไม่เพียงพอ ไม่มีคุณภาพและยังกระจุกอยู่เฉพาะในเมือง

ดังนั้นการแก้ไขปัญหาจึงต้องอาศัยความรอบคอบ ความรอบรู้และอาศัยความร่วมมือจากภาคราชการ ภาคเอกชน ภาคประชาชนและองค์กรที่ทำงานพัฒนาในพื้นที่ อย่างไรก็ตามกระบวนการสร้างแผนพัฒนาชุมชนเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตและ

กิจกรรมการพัฒนา ในแต่ละชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมคิด ร่วมกำหนดแนวทางและทำกิจกรรม การพัฒนาร่วมกัน บนหลักของการพึ่งตนเองและลดการพึ่งพิงภายนอก การคำนึงถึงศักยภาพ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2559)

ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี เป็นชุมชนเมืองชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากกระแสการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับความเป็นเมืองสมัยใหม่ที่มาในรูปแบบของการขยายพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย การขยายเส้นทางการคมนาคมระหว่างเมืองและการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งได้ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวชุมชนเปลี่ยนเป็นการใช้ชีวิตแบบคนเมืองที่ต่างคนต่างอยู่ และเกิดค่านิยมรอความช่วยเหลือจากภาครัฐเวลาประสบปัญหา อันนำมาสู่ปัญหาของการไม่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาชุมชน (พิจักษ์ ศรีมัน, 2565) อีกทั้งสภาพปัญหาของชุมชนดังกล่าวนี้หากมีการปล่อยไว้หรือไม่ได้รับการแก้ไข อาจส่งผลให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปอย่างเชื่องช้าและกลายเป็นชุมชนที่ต้องเร่งรัดการพัฒนาในที่สุด

อย่างไรก็ดีแม้ว่าแกนนำชุมชนจะได้พยายามแก้ไขปัญหาของตนเอง ไม่ว่าปัญหาเรื่องขยะ น้ำเน่าเสีย ผ่านแผนพัฒนาชุมชนและการร้องขอให้หน่วยงานราชการเข้ามาช่วยเหลือมาโดยตลอด แต่สภาพปัญหาดังกล่าวก็ยังไม่สามารถแก้ไข ประกอบแกนนำชุมชนยังขาดความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทำแผนพัฒนาชุมชน ประกอบกับการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนที่ผ่านมาเป็นการดำเนินการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและคณะกรรมการชุมชนที่ยังขาดการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลบริบทชุมชน ขาดการรับฟังข้อมูลจากประชาชนในชุมชนและการใช้เทคนิควิธีการวางแผนที่ถูกต้องตามกระบวนการของการวางแผนพัฒนาชุมชน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้นำชุมชนและผู้วิจัยจึงตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เน้นที่ให้ความสำคัญกับสมาชิกชุมชน ทั้งคนเล็กคนน้อย ผู้ด้อยโอกาส ตลอดจนกลุ่มเปราะบางให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมตลอดกระบวนการวางแผน ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ เพื่อดึงเอาศักยภาพที่คนเหล่านี้มีอยู่ออกมาและสร้างพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับบริบท ปัญหาสำคัญของชุมชนที่ผ่านการวิเคราะห์โดยคนในชุมชน เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน ในการดำเนินงานวิจัยในลักษณะนี้ยังจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่สำคัญ 2 ประการ คือ ผลลัพธ์ที่เป็นคน คือ การเป็นนักวิจัยชุมชน ที่เก่งขึ้น แก้ปัญหาได้เก่งขึ้น มีวิธีคิดดีขึ้น มีการทำงานที่บรรลุเป้าหมาย มีจิตอาสามากขึ้น ทำงานเพื่อสาธารณะประโยชน์มากขึ้น เอาธุระเรื่องของตัวเองมากขึ้น และผลลัพธ์ที่เป็นสิ่งของ คือ แผนพัฒนาชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2565)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบริบทของชุมชนและวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ในชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี
2. เพื่อค้นหากิจกรรมและวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม
3. เพื่อเพิ่มความสามารถในการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วมให้กับแกนนำชุมชน

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดหลักที่นำมาใช้ในการวิจัยนี้มี 4 แนวคิด ได้แก่ แนวความคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์ชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมและแนวคิดเกี่ยวกับการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวความคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การศึกษาบริบทชุมชนและการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี เป็นการดำเนินการตามกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญกับคนในชุมชนซึ่งจะเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย สำหรับการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่เป็นการผสมผสานระหว่าง งานวิจัยวิชาการ งานพัฒนาและวิถีแบบชาวบ้าน โดยงานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังรักษาระดับขั้นตอนของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีการลดขั้นตอนและเพิ่มเติมวิธีการทางวิทยาศาสตร์เข้าไปในกระบวนการ เช่น นักวิจัยชุมชนอาจไม่มีการทบทวนวรรณกรรม แต่ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นใช้รูปแบบของการจัดการความรู้เข้ามาทดแทน ในด้านงานพัฒนา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีเป้าหมายที่จะนำเอาความรู้ที่ได้ค้นพบไปต่อยอด คิดค้นกิจกรรมเพื่อปรับปรุงแก้ไขสภาพแวดล้อมให้เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2553) ดังนั้นจึงกล่าวได้อีกทางหนึ่งคือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนอกจากคนในชุมชนเป็นผู้ใช้ประโยชน์แล้ว ยังก่อให้เกิดความรู้ที่มาจากกระบวนการวิจัยหรือวิถีวิทยาของการวิจัยหรือสายธารของความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาจากวิถีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั่นเอง สำหรับการก่อเกิดหรือพัฒนาการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีรากฐานมาจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ วิธีการมีส่วนร่วม (Participatory Methodologies) และการพัฒนาชุมชน โดยการวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ความสำคัญกับค่านิยมทางสังคม (Normative Social) และวัฒนธรรมเชิงบรรทัดฐาน (Cultural Values) และการปลดปล่อย (Emancipation) ซึ่งในต่างประเทศเริ่มให้ความนิยมโดยใช้คำว่า (Since The Publication Of The First Edition Of This Volume In 2003) โดยในต่างประเทศมีการเรียกชื่องานวิจัยลักษณะนี้ว่า เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชน (อุทิศ ทาหอม, 2566: 193) สำหรับประเทศไทยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีการเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2541 โดยการเปลี่ยนกระบวนทัศน์เดิมที่การวิจัยถูกใช้เป็นเครื่องมือหลักของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรการปกครอง ในการตั้งคำถามวิจัย การออกแบบเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลและกำหนดทางเลือกเพื่อพัฒนาและนำไปสู่การแก้ไขปัญหา มาเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ที่ท่าอย่างไรจะให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย และในการตอบคำถามดังกล่าวต้องย้อนกลับไปที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดโจทย์วิจัยเพื่อตอบสนองคำถามของตัวเอง โดยคนในชุมชนท้องถิ่นเข้ามาศึกษา ร่วมเก็บรวบรวมค้นหาข้อมูล มีการวางแผนการทำงาน มีการวิเคราะห์และสรุปบทเรียนเพื่อตอบประเด็นปัญหาโดยมีเครือข่ายในชุมชนท้องถิ่นมาร่วมทำงาน (เกษสุดา สิทธิสันติกุล, 2548: 34-35)

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีรากฐานมาจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัย หากย้อนกลับไปพิจารณาถึงรากฐานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มาจากการศึกษาเชิงปฏิบัติการ วิธีการมีส่วนร่วมหรือเรียกอีกอย่างว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งงานวิจัยทั้ง 2 รูปแบบมีทั้งความ

แตกต่างและมีความเหมือนกันสรุปได้ดังนี้ 1).ความแตกต่าง เช่น 1.1 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะมีโจทย์วิจัยมาจากชุมชนโดยชุมชนเป็นผู้สะท้อน เสนอในสิ่งที่ต้องการแก้ไข งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโจทย์วิจัยมาจากประเด็นการวิจัย จากแหล่งทุนวิจัย 1.2) การสร้างเครื่องมือการวิจัย การเก็บข้อมูลการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีการดำเนินการร่วมกันระหว่างนักวิจัย ชาวชุมชน สำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมผู้วิจัยจะเป็นผู้ดำเนินการหลักจากนั้นจึงนำข้อมูลมานำเสนอภายหลัง 2).ความเหมือน เช่น 2.1 การดำเนินการวิจัยเป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างนักวิจัย คนในชุมชน 2.2 การแก้ไขปัญหาเป็นการปฏิบัติการร่วมกันระหว่างนักวิจัย คนในชุมชน 2.3 ประโยชน์จากการวิจัยเป็นการสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน และ 2.4 การประเมินผลการวิจัยเป็นการดำเนินการแบบมีส่วนร่วมระหว่างผู้วิจัย คนในชุมชน (อุทิศ ทาหอม, 2566: 210-211)

ขั้นตอนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่เป็นการผสมผสานระหว่าง งานวิจัยวิชาการ งานพัฒนาและวิถีแบบชาวบ้าน โดยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังรักษารูปแบบขั้นตอนของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ สำหรับขั้นตอนของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น กาญจนา แก้วเทพ (2553: 49-56) นำเสนอขั้นตอนวิธีวิทยาของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไว้ 7 ขั้นตอนสรุปได้ดังนี้ ขั้นตอนที่ 1). การแสวงหานักวิจัยที่เป็นคนในชุมชน มีคุณสมบัติ 3 ประการ คือ มีจิตสาธารณะ มีความเพียรอดทนและสนใจใคร่รู้อยากเรียนรู้ ขั้นตอนที่ 2). การพัฒนาโจทย์การวิจัยและพัฒนาโครงการวิจัย ที่มีความต้องการของชุมชน สามารถยกระดับการแก้ปัญหาของชุมชนได้ และคนในชุมชนต้องเข้ามามีความเข้าใจที่ชัดเจนต่อโจทย์การวิจัย ขั้นตอนที่ 3). การออกแบบงานวิจัย ขั้นตอนที่ 4). การสร้างความเข้าใจ ขั้นตอนที่ 5). การจัดการข้อมูล ขั้นตอนที่ 6). การใช้ประโยชน์จากข้อมูล ขั้นตอนที่ 7). การถอด/สรุปบทเรียน

โดยสรุปการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่เป็นการใช้ งานวิจัยวิชาการ งานพัฒนาและวิถีแบบชาวบ้าน และยังคงรักษารูปแบบขั้นตอนของวิธีการทางวิทยาศาสตร์และยังเป็นกระบวนการที่เข้ามาเสริมพลังให้กับผู้ที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัยและผู้ที่ทำหน้าที่เสริมพลังที่ทำหน้าที่ในการออกแบบกระบวนการ/กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือขับเคลื่อนพลังภายในของผู้ไร้พลังให้ได้แสดงพลังที่มีอยู่ออกมา (กาญจนา แก้วเทพ, 2565: 25)

2. แนวความคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์ชุมชน

การทำความเข้าใจชุมชนมีความจำเป็นที่จะต้องวิเคราะห์ชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงอย่างครอบคลุมเพื่อนำมาใช้วางแผนพัฒนาชุมชน

อย่างไรก็ดีการวิเคราะห์ชุมชนควรเป็นการค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ด้วยเพื่อจะให้เห็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังและเป็นการแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นชิ้นส่วนย่อย ๆ แล้วค้นหาโครงสร้างดังกล่าว (กาญจนา แก้วเทพ, 2553) ทั้งนี้การวิเคราะห์ชุมชนแนวนี้นับเป็นการวิเคราะห์ไปถึงระบบย่อยต่าง ๆ ของชุมชนและทำความเข้าใจการทำหน้าที่ของชุมชนซึ่งตามความหมายนี้ ธีระภทรา เอกผาชัยสวัสดิ์ (2553) ได้อธิบายว่า เป็นการมองและทำความเข้าใจชุมชนโดยพิจารณาแยกย่อยองค์ประกอบและ

ระบบย่อย ๆ ของของชุมชน ตลอดจนหน้าที่ของชุมชน นอกจากนี้ การวิเคราะห์ชุมชนยังเป็นการทำความเข้าใจถึงสภาพและบริบทของชุมชนในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่ด้านกายภาพ วัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจปรากฏการณ์ที่ชัดเจนอันจะนำไปสู่การวางแผนพัฒนาที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ (ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง, 2555) ดังนั้นการวิเคราะห์ชุมชนจึงเป็นการศึกษาชุมชนอย่างเป็นระบบโดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของระบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ตลอดจนข้อมูลต่าง ๆ แล้วนำมาจัดระบบความสัมพันธ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ชุมชนมีเทคนิควิธีการในการดำเนินงานและหากมีการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมก็จำเป็นต้องใช้เทคนิคเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ชุมชนด้วย ซึ่งมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น (2566) ได้เสนอเครื่องมือการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วมว่าควรประกอบไปด้วยกิจกรรมที่สำคัญ 10 ประการ ดังต่อไปนี้ คือ 1) การทำแผนที่แบบต่าง ๆ (ภาพตัดขวาง/การทำแผนที่รอบนอก รอบใน) 2).การสร้างแผนภูมิความสัมพันธ์ 3). การทำแผนผังเครือญาติ 4).การทำแผนผังองค์กรชุมชน 5).การทำเส้นทางประวัติศาสตร์ชุมชน 6). การทำปฏิทินรอบปี 7). การทำโอ่งชีวิต 8).การทำทำเนียบปราชญ์ชุมชน 9).การเดินสำรวจ 10).การทำต้นไม้ปัญหา

สำหรับการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมจากการนำเสนอของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น (2566) มาใช้ดังต่อไปนี้

1. การทำปฏิทินรอบปี ด้วยการทำปฏิทินการผลิต/วัฒนธรรมของชุมชน เพื่อให้เห็นภาพของกิจกรรมวงจรการผลิตและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน
2. การจัดทำ ทำเนียบปราชญ์ชุมชน เพื่อทบทวนและรวบรวมแหล่งภูมิปัญญาที่มีอยู่ในตัวบุคคลทั้งด้านเกษตร อาหาร สุขภาพ ศิลปวัฒนธรรมของชุมชน
3. การทำโอ่งชีวิต เพื่อให้เห็นมูลเกี่ยวกับแหล่งที่มาของรายได้และรายจ่ายของชุมชน
4. การทำต้นไม้ปัญหา เพื่อให้เห็นสถานการณ์ของปัญหาโดยเปรียบเป็นต้นไม้ ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ 1.ลำต้น หมายถึง ปัญหาในชุมชน 2.ราก หมายถึงสาเหตุของปัญหา 3.ผล หมายถึง ผลกระทบที่เกิดขึ้น (ต่อตนเองและชุมชน) 4.ใบ หมายถึง แนวทางแก้ไข (สิ่งที่ทำได้เองและสิ่งที่ต้องให้คนอื่นทำ)

3. แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

จากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่ได้มีการปรับกระบวนการพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ตลอดจนให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองผ่านกระบวนการแผนชุมชนและต่อเนื่องมาถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ที่ประเด็นการมีส่วนร่วมยังเป็นเจตนารมณ์หลักของการพัฒนาโดยการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้การมีส่วนร่วมเพื่อให้ชุมชนจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของตนเอง ในทำนองเดียวกันรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 ก็ยังให้ความสำคัญกับประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยการสนับสนุนให้ประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้สิทธิและมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนาท้องถิ่น ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้มีการให้ความสำคัญกับแผนพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วม

ร่วมซึ่งจะเป็นวิธีการที่จะทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการตนเองและเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้กับประชาชน อย่างไรก็ตาม แผนพัฒนาชุมชนยังเป็นเรื่องที่คนในชุมชนได้มาร่วมกันดำเนินการ ซึ่งตามความหมายนี้ แผนพัฒนาชุมชนเป็นการกำหนดอนาคตและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนโดยเกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันจัดทำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาเพื่อให้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง บนหลักการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2559) โดยนัยนี้การทำแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญยิ่ง

การมีส่วนร่วมยังเป็นหลักการสำคัญหนึ่งที่ยิมนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน ทั้งในแบบของการมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจต่อการดำเนินโครงการตลอดจนการให้คนในชุมชนรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือและตอบสนองต่อโครงการพัฒนาและการสนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น (ถวิลวดี บุรีกุล, 2551) อีกทั้งการมีส่วนร่วมยังเป็นเครื่องมือที่ให้คนในชุมชนได้มาร่วมตัวกันจัดทำแผนขึ้นมาเพื่อให้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเองให้เป็นไปตามที่พวกเขาต้องการ ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยให้สามารถแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก (กรมการพัฒนาชุมชน, (2553) การมีส่วนร่วมยังมีรูปแบบที่หลากหลาย อาจเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงในกิจกรรมสาธารณะโดยที่ประชาชนสามารถเข้ามาร่วมได้ ทั้งในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลและร่วมโดยผ่านกลุ่มจัดตั้ง เพื่อก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร แสดงความคิดเห็นและเชื่อมโยงผลประโยชน์ของตนเข้ากับสาธารณะ (Krishna swamy, 2009 อ้างอิงจาก, สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2561) การมีส่วนร่วมยังมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายของภาครัฐหรือนโยบายสาธารณะที่เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสีย (Stake holder) ทุก ๆ กลุ่มไม่ว่าจะเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงหรือโดยอ้อมได้เข้ามามีส่วนในการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในกระบวนการนโยบายสาธารณะ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2561) จะเห็นได้ว่า แผนพัฒนาชุมชนเป็นเครื่องมือหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน-ท้องถิ่น เพราะในกระบวนการวางแผนพัฒนาชุมชนเน้นให้ประชาชนในชุมชน-ท้องถิ่นได้เข้าไปมีส่วนร่วมตั้งแต่การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาของชุมชน การร่วมกำหนดทางเลือกในแก้ไขปัญหาและดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น โดยมีการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานและการปรับปรุงแก้ไขจุดบกพร่องจากการทำงาน

ในแนวคิดการวางแผนพัฒนาชุมชนมีหลายแนวคิด แต่ในที่นี้จะขอนำเสนอ 2 แนวคิด คือ แนวคิดการวางแผนพัฒนาชุมชนของกรมการพัฒนาชุมชน (2553) ที่ได้นำเสนอกระบวนการวางแผนพัฒนาชุมชนไว้ 5 ขั้นตอน และแนวคิดของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (2559) ที่ได้นำเสนอกระบวนการวางแผนพัฒนาชุมชนไว้ 9 ขั้นตอน ซึ่งทั้งสองแนวคิดได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อย่างไรก็ตามจากการศึกษากระบวนการวางแผนพัฒนาชุมชนของทั้ง 2 แนวคิดพบว่า กระบวนการวางแผนพัฒนาชุมชนของกรมการพัฒนาชุมชนและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนมีความคล้ายคลึงกัน โดยให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมด้วยการสร้างทีมงาน เพื่อทำหน้าที่เผยแพร่แนวคิดการวางแผนพัฒนาชุมชนและทำการศึกษาข้อมูลสภาพ

ปัญหาและความต้องการของชุมชน จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และหลังจากที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลแล้วให้นำข้อมูลไปใช้เพื่อวางแผนพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตามก่อนที่จะนำไปสู่การปฏิบัตินั้นแนวคิดของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้เสนอว่าต้องมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ร่วมพิจารณาถึงความเป็นไปได้และความเหมาะสมของแผนพัฒนาชุมชนด้วยและเมื่อมีการนำแผนไปสู่การปฏิบัติให้มีการติดตามการประเมินผลการพัฒนา โดยพิจารณาว่าแผนพัฒนาชุมชนสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงหรือไม่ ซึ่งในกระบวนการนี้กรมการพัฒนาชุมชนไม่ได้กล่าวถึง ดังนั้นในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงเลือกใช้กระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (2559) มาเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างวิทยากรการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน พระ สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลและผู้แทนกลุ่มอาชีพเพื่อให้เป็นผู้เผยแพร่แนวคิดการจัดกระบวนการแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนที่ 2 การจัดเวทีสร้างความเข้าใจของทีมนักวิชาการ ด้วยการจุดประกายความคิด กระตุ้นให้เกิดความสนใจที่จะทำแผนพัฒนาชุมชนและสร้างความร่วมมือในการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลเรียนรู้ตนเองและชุมชน ด้วยการเรียนรู้ข้อมูลตนเองเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน ตลอดจนประเพณี วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อหาแนวทางสนองความต้องการพัฒนาหรือการจัดการชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 การสังเคราะห์ข้อมูลชุมชน ด้วยการสะท้อนข้อมูลที่ค้นพบ เช่น รายรับ รายจ่าย หนี้สิน แยกแยะทุนทางสังคมและสภาพปัญหา สาเหตุของปัญหา ศักยภาพที่มีอยู่ ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 5 การยกร่างแผนพัฒนาชุมชน ด้วยการกำหนดเป้าหมาย ทิศทางการพัฒนาตามศักยภาพของชุมชนที่ตั้งอยู่บนฐาน ทุนทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 6 การกำหนดแผนงานโครงการกิจกรรม ด้วยการกำหนดแผนงานโครงการกิจกรรมที่เหมาะสมและเป็นไปได้ โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณา ได้แก่ 1).กิจกรรมที่ชุมชนทำเอง 2).กิจกรรมที่ไม่สามารถดำเนินการได้เอง ต้องได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3).กิจกรรมที่ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเองทั้งหมดหรือบางส่วน ซึ่งต้องขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการและ/หรือหน่วยงาน อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ดังนั้นกระบวนการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนเทศบาลพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี จึงมีกระบวนการดังนี้

1. การสร้างแรงจูงใจ ทำความเข้าใจในการวางแผนพัฒนาชุมชนและสร้างคณะทำงานจัดทำแผนพัฒนาชุมชนในรูปแบบของนักวิจัยชุมชน
2. การศึกษาบริบทชุมชนและการนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อจัดลำดับความสำคัญ
3. การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน โดยกำหนดเป้าหมาย ทิศทางการพัฒนาชุมชน
4. การกำหนดแผนงาน แนวทางเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

4. แนวคิดเกี่ยวกับการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ (Appreciation Influence Control :AIC)

การสร้างการมีส่วนร่วมมีประโยชน์มากหากนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ดำเนินการหลังจากที่นักวิจัยชุมชนได้เก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล เทคนิคที่นิยมนำมาใช้กันมาก คือ เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ (Appreciation-influence Control :A-I-C) เทคนิคนี้จะช่วยให้เกิดการระดมสมองเกี่ยวกับ ความคิดเห็นของคณะผู้กร่างแผนที่ประกอบด้วยภาคราชการ ภาคเอกชน ภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาในพื้นที่

จากนั้นจึงนำข้อมูลไปวิเคราะห์และจัดทำเป็นแผนและโครงการ โดยมีขั้นตอนหลัก 3 ขั้นตอน คือ การเตรียมการ (Appreciation) การสร้างแนวทางพัฒนา (Influence) และการสร้างแนวทางปฏิบัติ โดยมีรายละเอียดดังนี้ (دنุสรณ์ กาญจนวงศ์, 2560)

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นเตรียมการ (Appreciation:A) ด้วยการให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้และความคิดเห็นเกี่ยวกับชุมชน จากนั้นจึงรวบรวมข้อมูลของแต่ละเวทีย่อยกลับสู่เวทีใหญ่และนำเสนอข้อมูลทั้งหมดเพื่อให้เห็นภาพรวม โดยกิจกรรมหลักของขั้นตอนที่ 1 ประกอบด้วย

- การทบทวนสถานการณ์ในอดีตของชุมชนที่ผ่านมา (A-O) เช่น ความเป็นมาของชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมาที่มีผลต่อชุมชนทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชนและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอกชุมชนตลอดจนจุดกำเนิดของปัญหา

- การทำความเข้าใจสภาพ/สถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน(A-1.1) เป็นการแบ่งกลุ่มย่อย เพื่อร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่

- นำเสนอข้อมูลเพื่อให้เข้าใจสภาพปัจจุบัน (A-1.2) รวบรวมข้อมูลจากเวทีย่อยและนำมาแสดงในเวทีใหญ่เพื่อให้ทุกคนได้รับรู้ร่วมกัน

- แบ่งกลุ่มย่อยเพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้กำหนดเป้าหมายในอนาคตที่ปรารถนา (A-2.1) และนำเสนอในเวทีใหญ่เพื่อร่วมอภิปรายและพัฒนาเป็นวิสัยทัศน์ร่วม (A-2.2)

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นสร้างแนวทางพัฒนา (Influence : I) ประกอบด้วย 2 กิจกรรม คือ

- การแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมร่วมนำเสนอโครงการและกำหนดวัตถุประสงค์เพื่อให้สอดคล้องกับการบรรลุวิสัยทัศน์ร่วม(1)

- การรวบรวมโครงการจากเวทีย่อยและนำเสนอเวทีใหญ่ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมดร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของโครงการใน 3 ลักษณะ คือ 1).เป็นโครงการที่ชุมชนสามารถทำได้เองโดยอาศัยศักยภาพและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน 2). โครงการที่ชุมชนดำเนินการได้เองบางส่วนและต้องขอความร่วมมือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอีกบางส่วน 3). โครงการที่สามารถขอรับการช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกโดยการประสานผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือส่วนราชการในพื้นที่

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นสร้างแนวปฏิบัติ (Control:c) ประกอบด้วยกิจกรรม ดังนี้

-ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเลือกแนวทางที่สนใจ จากความสนใจหรือความถนัด อาจทำได้ทั้งรายบุคคลหรือร่วมกันทำ (C-2.1)

-การรวบรวมแผนปฏิบัติการของแต่ละคน-กลุ่มเพื่อนำเสนอในเวทีประชุมใหญ่ (C-2.2)

ดังนั้นในการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนเทศบาลพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี จึงมีกระบวนการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 นักวิจัยชุมชนแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพของชุมชน ผ่านการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม จากนั้นจึงเป็นกระบวนการกำหนดภาพในอนาคตของชุมชนว่าควรเป็นอย่างไร

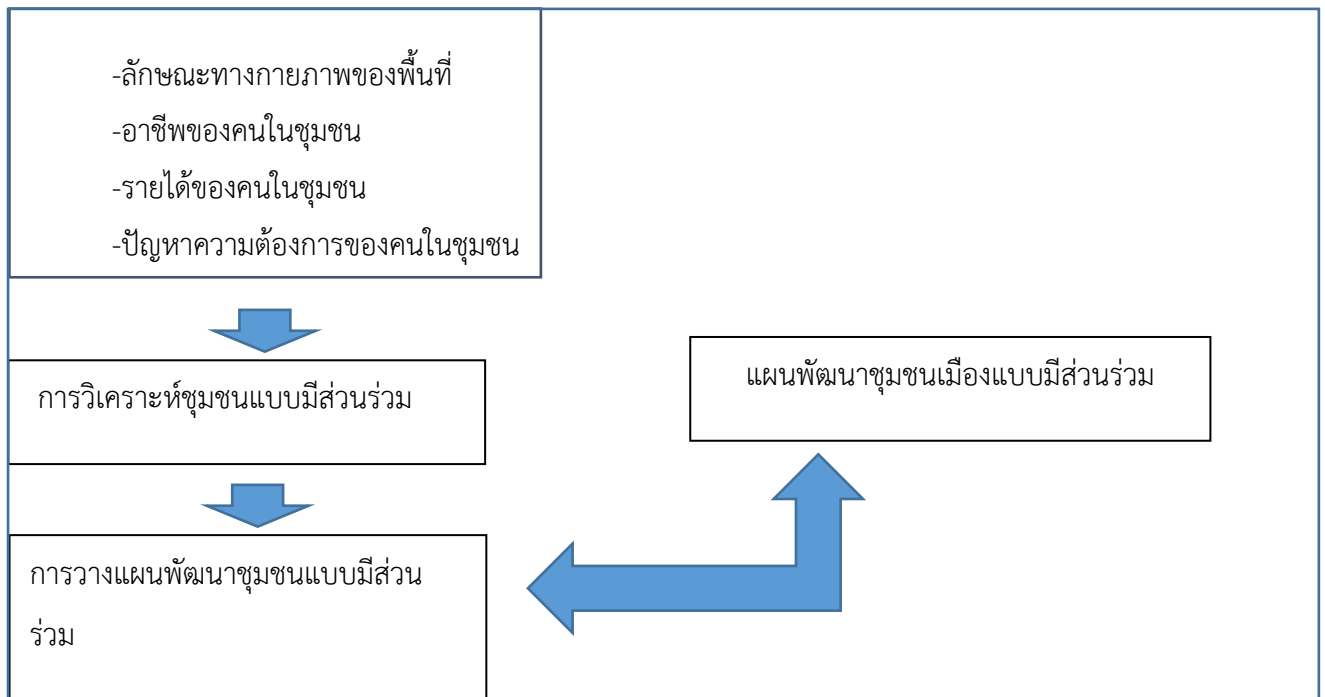
ขั้นตอนที่ 2 นักวิจัยชุมชนวางแผนแนวทาง วิธีการเพื่อนำไปสู่สภาพของชุมชนในอนาคต

ขั้นตอนที่ 3 นักวิจัยชุมชนทำแผนปฏิบัติการ จากแนวคิดของแต่ละคนมาจัดทำแผนพัฒนา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้นำแนวคิด 2 แนวคิด ที่ใช้เป็นฐานสำหรับการพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย ซึ่งได้แก่ 1) แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน และ 2) แนวคิดการวางแผนพัฒนาชุมชน โดยมีสาระสำคัญ คือ แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน เน้นการศึกษาชุมชนอย่างเป็นระบบโดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของระบบย่อยต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาแล้วนำมาจัดระบบความสัมพันธ์เพื่อให้ได้แนวทางใน

ภาพประกอบที่ 1 ภาพกรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา พัฒนาโดย วุฒิชัย สายบุญจวง และ สมทรง บรรจงธิดาทนงค์ (ผู้วิจัย)

การวิเคราะห์ชุมชน ส่วนแนวคิดการวางแผนพัฒนาชุมชนให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาอย่างครอบคลุม โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่การให้ข้อมูลและการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน การร่วมกำหนดทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตามเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการวางแผนพัฒนาชุมชนในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับเทคนิค วิธีการในการสร้างการมีส่วนร่วมโดยใช้เทคนิคการสร้างมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ (Appreciation-influence Control :A-I-C) มาเป็นแนวทางในการสร้างการมีส่วนร่วมวางแผนพัฒนาชุมชนด้วย

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยมีวิธีการวิจัย ดังนี้

- 1.การศึกษาค้นคว้าเอกสาร ได้แก่ แผนพัฒนาชุมชนชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี พ.ศ. 2565 การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนพัฒนาชุมชนและการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม
- 2.นักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ ทำหน้าที่ศึกษาข้อมูลเอกสารทางวิชาการ ซึ่งจะทำการศึกษาเอกสารทั้งที่เป็นหนังสือ ตำรา ผลงานวิจัยตลอดจนเอกสารราชการเพื่อนำข้อมูลมาสังเคราะห์และร่วมแลกเปลี่ยนกับนักวิจัยชุมชนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน
- 3.นักวิจัยชุมชน ทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลในพื้นที่ของตนเองและข้อมูลจากเอกสารที่มีอยู่ในพื้นที่ รวมทั้งข้อมูลชุมชนที่สามารถเข้าถึงได้ เช่น ข้อมูลการจดทะเบียนการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน แหล่งทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ปัญหาความต้องการของคนในชุมชนและข้อมูลความคิดเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนที่สะท้อนจากความคิดเห็นของผู้ที่อพยพเข้าสู่ชุมชน
4. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนเข้าไปสังเกตวิถีการดำรงชีวิตและการใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรในชุมชน
- 5.การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ดำเนินกับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญจำนวน 15 คน ซึ่งได้มาด้วยการคัดเลือกแบบเจาะจงจากผู้ที่มีความรู้เป็นอย่างดีในเรื่องที่ศึกษา โดยเลือกมาจากคนหลายกลุ่ม ได้แก่ ผู้แทนกลุ่มอาชีพในชุมชน จำนวน 5 คน ราษฎรชาวบ้านจำนวน 2 คน ผู้นำทางศาสนาจำนวน 1 รูป ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 1 คน ผู้แทนจากหน่วยงานราชการจำนวน 2 คน และผู้บริหารสถานศึกษาในชุมชนจำนวน 1 คนและผู้แทนจากภาคธุรกิจชุมชนจำนวน 3 คน
- 6.การสนทนากลุ่มย่อยแบบจัดตั้ง กับตัวแทนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับกิจกรรมที่ทำ จำนวน 10 คน ได้แก่ ผู้แทนกลุ่มอาชีพในชุมชน จำนวน 5 คน ราษฎรชาวบ้านจำนวน 1 คน ผู้นำทางศาสนาจำนวน 1 รูป ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 1 คน ผู้แทนจากหน่วยงานราชการจำนวน 1 คน และผู้บริหารสถานศึกษาในชุมชนจำนวน 1 คน โดยใช้คู่มือการสนทนากลุ่มเป็นแนวทางในการสนทนา

สำหรับการดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยเป็นการดำเนินการด้วยการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (กาญจนา แก้วเทพ, 2553) โดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การแสวงหานักวิจัย เป็นการสร้างทีมวิจัยและสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างทีมวิจัย โดยกำหนดจำนวนนักวิจัยชุมชนจำนวน 10 คน ซึ่งเป็นบุคคลที่มีจิตสาธารณะ มีความสนใจใคร่รู้อยากเรียนรู้และมีความเพียรอดทน จากนั้นจึงสร้างความสนใจในประเด็นการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วมและเชิญชวนมาเป็นนักวิจัยชุมชน

ขั้นตอนที่ 2.การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยนักวิจัยชุมชนศึกษาบริบทชุมชนและวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมด้วย การทำปฏิทินการผลิต ปฏิทินวัฒนธรรมของชุมชน การจัดทำ ทำเนียบปราชญ์ชุมชนและการทำโอ่งชีวิต

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนาพัฒนาโจทย์การวิจัย โดยนักวิจัยชุมชนดูตัวอย่างการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นของที่อื่นและการเชิญนักวิจัยชุมชนจากโครงการอื่นมาเป็นวิทยากรจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยน

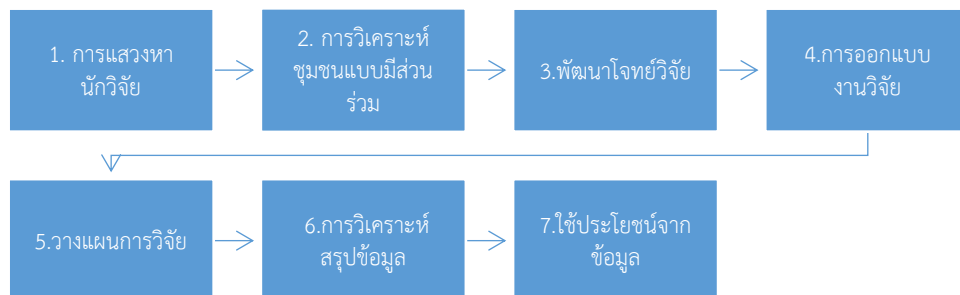
ขั้นตอนที่ 4 การออกแบบงานวิจัย ตั้งแต่การการอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องกระบวนการวิจัย การออกแบบร่างเค้าโครงการ เครื่องมือการวิจัยและการนำเสนอตัวอย่างการทำวิจัยท้องถิ่นจากสื่อวีดิทัศน์และให้นักวิจัยชุมชนระดมความคิดเห็นและฝึกปฏิบัติออกแบบการวิจัย จากนั้นจึงทบทวนกิจกรรมว่าในแต่ละกิจกรรมควรเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างผ่านการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นเพื่อพัฒนาเป็นโครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างความเข้าใจร่วมกัน ขั้นตอนนี้เป็นการวางแผนการดำเนินงานวิจัย ตั้งแต่การระบุนิธีการเก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลและผู้รับผิดชอบ จากนั้นนักวิจัยชุมชนดำเนินการเก็บข้อมูลกับคนในชุมชนทุกกลุ่มที่มีในชุมชนตั้งแต่ กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุและชาวชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกร ค้าขายรับจ้างทั่วไปและกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหา ความต้องการของคนในชุมชนด้วยวิธีการที่ได้กำหนดไว้ในแผนการวิจัย

ขั้นตอนที่ 6 การจัดการข้อมูล เป็นการวิเคราะห์และสรุปผลการเก็บข้อมูล โดยให้นักวิจัยชุมชนเล่าถึงประสบการณ์หรือบทเรียนในการเก็บข้อมูลวิจัยว่ามีผลการเก็บข้อมูลเป็นอย่างไร จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้อาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์เรียบเรียงเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยผู้วิจัยจะเป็นผู้อำนวยการให้เกิดการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น

ขั้นตอนที่ 7 การใช้ประโยชน์จากข้อมูล (ที่ตรวจสอบแล้ว) นำมาเป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม

ภาพประกอบที่ 2 แผนภาพอธิบายระเบียบวิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ที่มา กาญจนา แก้วเทพ (2553)

จริยธรรมการวิจัย

การดำเนินการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ปฏิบัติตามหลักจริยธรรมการวิจัย โดยยึดการเคารพในบุคคล การไม่ก่อให้เกิดอันตรายแก่อาสาสมัคร การรักษาความลับ ความยุติธรรม อุปสรรค ความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นต่ออาสาสมัครและความรับผิดชอบของผู้วิจัย

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาบริบทชุมชนและผลการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ปรากฏผลการศึกษาดังนี้

1. บริบทชุมชน

จากการศึกษาแผนพัฒนาชุมชนชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี พ.ศ. 2565 พบว่าชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ 2 ในอดีตพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการเพาะปลูก มีโดยมีน้ำไหลตลอดทั้งปี ปัจจุบันมีคลองซอยระบายน้ำที่ 11 ไหลผ่านหน้าชุมชน มีถนนทางหลวงชนบทหมายเลข 3009 ตัดผ่านด้านหลังชุมชน มีพื้นที่ทั้งหมด 2,500 ไร่และเป็นที่ดินทำการเกษตรทั้งหมดประมาณ 1,000 ไร่ ที่ตั้งของชุมชนตั้งอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลบึงทองหลาง ชุมชนแห่งนี้เกิดขึ้นเมื่อประชาชนเข้ามาจับจองที่ดินเพื่อปลูกบ้านเรือน ทำการเกษตรด้วยการปลูกข้าวและเลี้ยงปลา บริเวณอยู่ริมคลองฝั่งตะวันตก ต่อมาหม่อมทศทิศฤเดช (ม.ร.ว. ผิว พนมวัน) ได้บริจาคที่ดินสร้างวัด เนื้อที่ 16 ไร่ และตั้งชื่อว่า วัดทศทิศาราม ซึ่งคำว่าชุมชนทศทิศพัฒนาเป็นการตั้งตามชื่อของผู้บริจาคที่ดินสร้างวัด ในปัจจุบันมีจำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 557 คน แยกเป็น ชาย 280 คน หญิง 277 คน มีจำนวนครัวเรือน 187 ครัวเรือน การประกอบอาชีพของคนในชุมชน แบ่งเป็น 1).อาชีพหลัก ได้แก่ อาชีพรับจ้างจำนวน 120 ครัวเรือน อาชีพทำการเกษตร (ทำนาและทำสวน) ในที่ดินของตนเอง จำนวน 30 ครัวเรือน อาชีพค้าขายจำนวน 25 ครัวเรือน 2). อาชีพรอง ได้แก่ การเพาะเห็ดและปลูกผัก เลี้ยงปลา จำนวน 11 ครัวเรือน ที่เหลือไม่มีอาชีพรอง มีแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน คือ คลอง 11 มีการใช้ประโยชน์ คือ การใช้น้ำเพื่อทำนาและทำสวน

จากข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2564 ในภาพรวมของชุมชนในชุมชนมีรายได้รวม 6,325,990 บาทต่อปี โดยคิดเป็นรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือน 372,823 บาทต่อปีและรายได้เฉลี่ยต่อคน 11,810 บาทต่อปี ในขณะที่มีรายจ่ายในภาพรวม 4,092,740 บาทต่อปี คิดเป็นรายจ่ายเฉลี่ยต่อครัวเรือน 234,509 บาทต่อปี และต่อคน 74,346 บาทต่อปี สำหรับหนี้สิน คนในชุมชนมีหนี้สินรวมประมาณ 2,145,600 บาทต่อปี คิดเฉลี่ยต่อครัวเรือนเท่ากับ 32,809 บาทต่อปี และเฉลี่ยต่อคน 4,095 บาทต่อปี ในชุมชนมีกลุ่มอาชีพ จำนวน 2 กลุ่ม คือ 1).กลุ่มเกษตรกร (ทำนา) มีสมาชิก 30 คน 2).กลุ่มเพาะเห็ดฟาง มีสมาชิก 15 คน นอกจากนี้ยังมีกองทุน ในหมู่บ้านจำนวน 1 กองทุน สำหรับสถานที่สำคัญที่มีในชุมชน ได้แก่ ศูนย์บริการวิชาการเกษตรของมูลนิธิชัยพัฒนา จำนวน 1 แห่ง วัดจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ 1).วัดทศทิศาราม 2).วัดป่าเจริญราช 3).วัดป่าเลิศธรรมนิมิต สถานศึกษาจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ 1).โรงเรียนวัดทศทิศและ 2).ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 1 แห่ง และ ศูนย์การเรียนรู้ ICT จำนวน 1 แห่ง

2.จากการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ปรากฏผลด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ปฏิทินวัฒนธรรมและกิจกรรมการผลิตของชุมชน

เวลา(เดือน)	กิจกรรมทางวัฒนธรรม	กิจกรรมการผลิต
มกราคม	ทำบุญขึ้นปีใหม่ วัดทศทิศ	1.ทำเมี่ยงคำ(ใบทองหลาง) 2.ทำขนมไข่หงส์ขึ้นปีใหม่ 3.ทำขนมทอง(คลุกน้ำตาล/โรยน้ำตาลปี้บ)
กุมภาพันธ์	เผาข้าวหลาม	เกี่ยวข้าว(ข้าวลอม/ข้าวล่ำ) ในที่ลุ่ม
มีนาคม	ประเพณีงานบวช	ไถพรวนนา
เมษายน	ประเพณีกวนกาละแม/ข้าวเหนียวแดง	หว่านข้าว
พฤษภาคม	วิสาขบูชา/แรกนา	หว่านข้าว
มิถุนายน	ทำอ้อยควั่น(อ้อยแตก/อ้อยลำ/อ้อยสังคโปร์/อ้อยแล้ง)	ปลูกพืช(ไผ่สีสุก/มะม่วง)
กรกฎาคม	ทำบุญวันพระ/เข้าพรรษา	ฤดูทำนา
สิงหาคม	ทำบุญวันพระ	ฤดูทำนา
กันยายน	ทำบุญวันพระ	ฤดูทำนา
ตุลาคม	ประเพณีออกพรรษา	ฤดูทำนา
พฤศจิกายน	รับขวัญข้าวตั้งท้อง/ดำข้าวเฒ่า(ข้าวเหนียว)	เกี่ยวข้าว(ข้าวปี)
ธันวาคม	(เดือนซ้าย) กิจกรรมวันพ่อ	เกี่ยวข้าว(ข้าวกลาง)

ที่มา วุฒิชัย สายบุญจง (2567)

ตารางที่ 2 ประชาชนชุมชนด้านเกษตร อาหาร สุขภาพของชุมชน

แหล่งประโยชน์ที่เป็นทรัพยากรบุคคล	คุณลักษณะ	การใช้ประโยชน์ของชาวชุมชน
1.นายผิน บุญบุตร	เป็นผู้มีความรู้เรื่องการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากดิน	การถ่ายทอดความรู้เรื่องดินให้กับชาวชุมชน
2.นายชู ฉวีวรรณ	หมอฟันบ้าน (หมอเป่าตา)	ชาวชุมชนจะนำลูกหลานที่เป็นตาแดงมาให้นายชูกำกับรักษาด้วยการเป่า
3.นางสาวภัทรนารี เถลิมนญาติ	การใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่	เป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องบ้านพอเพียงและเกษตรพอเพียง
4.นางสออิง บุญบุตร	ภูมิปัญญาการทำเมี่ยงคำจากใบทองหลาง(สูตรน้ำเมี่ยง)	-
5.นางสุรีย์ บุญบุตร	การทำอาหารคาวหวาน (พื้นบ้านคลอง11) : ปลาห้ำเหล้า/ขนุนชุบแป้งทอด/น้ำจิ้มมะขามเปียก/แกงส้มใส่กล้วย(อาหารมอญ)	-
6.นายออม พานไกร	การจัดกระสาน (กระบุง/กระจาก)	-

ที่มา วุฒิชัย สายบุญจวง (2567)

สำหรับรายได้และรายจ่ายของชุมชนที่ได้จากการดำเนินการเก็บข้อมูลของนักวิจัยชุมชน โดยใช้หน่วยการเก็บเป็นรายครัวเรือน (1 ครัวเรือนแทนประชากร 1 คน) พบว่ามีความแตกต่างจากการข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐานใน ปี 2564 โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.รายรับจากเงินเดือน บัตรสวัสดิการ จากการทำการเกษตรและรับจ้างทั่วไป

เฉลี่ยวันละ	440	บาท
เฉลี่ยเดือนละ	12,106	บาท
เฉลี่ยปีละ	284,478	บาท

2. รายจ่าย ได้แก่ ค่าห่วย ค่าโทรศัพท์ หนี้สิน เหล้า/บุหรี่ ค่าผ่อนรถ ค่าสาธารณูปโภค

การศึกษาบุตร ค่าที่พัก ค่าดำรงชีพ ค่ารักษาพยาบาล

เฉลี่ยวันละ	135	บาท
เฉลี่ยเดือนละ	6,500	บาท
เฉลี่ยปีละ	184,550	บาท

3. จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์เจาะลึก ปรากฏผลที่สะท้อนถึงสภาพของปัญหา ด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 สภาพปัญหาของชุมชนด้านต่าง ๆ ในชุมชน

ด้าน	สภาพของปัญหา
1.สังคม	วิถีชีวิตของประชาชนเปลี่ยนแปลง การแพร่ระบาดของยาเสพติดและความสงบเรียบร้อยในชุมชน การขาดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน เนื่องจากการเดินทางเข้าออกชุมชนได้สะดวก(บุคคลภายนอกเข้ามาลักขโมยของ) ประกอบในพื้นที่มีการทำหมู่บ้านจัดสรรและมีโรงงานอุตสาหกรรมทำให้มีการอพยพของคนต่างถิ่นเข้าสู่ชุมชนและได้รับวัฒนธรรมจากคนเมือง ซึ่งส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวชุมชนเป็นการใช้ชีวิตแบบคนเมือง
2.การเมือง	ประชาชนมีส่วนร่วมน้อย(เป็นชุมชนที่ต้องเร่งรัดการพัฒนา) เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวชุมชนเปลี่ยนเป็นแบบคนเมือง กลายเป็นต่างคนต่างอยู่ การไม่รู้หน้าที่ของตนเองและผู้นำชุมชนยังขาดความรู้เกี่ยวกับการสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน
3.เศรษฐกิจ	หนี้สิน เนื่องจากประชาชนในชุมชนประกอบอาชีพหลักและสามารถทำนาได้ทั้งปี ประชาชนจึงให้ความสำคัญกับอาชีพหลัก อีกทั้งในการประกอบอาชีพประชาชนในชุมชนยังต้องกู้ยืมเงินมาลงทุนทำการเกษตร ซึ่งในบางปีราคาสินค้าเกษตรไม่ดี ทำให้ขาดทุนและการขายที่ดินให้กับนายทุนซึ่งทำและได้นำมาสู่ปัญหาการไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง
4.สิ่งแวดล้อม	น้ำเสียและปัญหาขยะบริเวณที่สาธารณะ(ถนนทางหลวงชนบท หมายเลข 3009 ที่ตัดผ่านด้านหลังชุมชน /การเผาฟางข้าว/ การใช้สารเคมี เนื่องจากการทิ้งขยะลงในแหล่งน้ำ การปล่อยน้ำจากบ่อเลี้ยงปลา การทิ้งน้ำเสียจากครัวเรือนและโรงงาน ตลอดจนของเสียจากภาคการเกษตร ซึ่งปัญหาดังกล่าวได้ส่งผลให้น้ำเน่า สัตว์น้ำตาย เพิ่มรายจ่ายในการซื้อน้ำและส่งผลกระทบต่อสุขภาพของชาวชุมชน และนอกจากนี้ยังพบปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ คือ การเผาฟางข้าว ซึ่งทำให้เกิดฝุ่นขนาดเล็กที่ส่งผลต่อการหายใจของชาวชุมชน ตลอดจนการใช้สารเคมี ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหา คือ การขาดความร่วมมือของชาวชุมชนในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและด้วยอาชีพของชาวชุมชนในชุมชนที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก จึงนิยมให้สารเคมี เช่น ปุ๋ย ยาฉีดในการทำนาข้าว

ที่มา วุฒิชัย สายบุญจง (2567)

4.จากการสนทนากลุ่มย่อยแบบจัดตั้งเพื่อสรุปกิจกรรมและการดำเนินการวางแผนพัฒนาชุมชน เมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ปรากฏผลดังนี้

1.กิจกรรมการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ในการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นกระบวนการซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ หลายขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นเตรียมการ ดำเนินการโดยทีมนักวิจัยชุมชน 10 คน ที่ประกอบด้วยผู้นำชุมชน ผู้แทนจากโรงเรียนวัดทศทิศและผู้แทนจากวัดทศทิศาราม แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้และความคิดเห็น จากนั้นจึงรวบรวมข้อมูลและการนำเสนอข้อมูลทั้งหมดเพื่อให้เห็นภาพรวม โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- ทบทวนสถานการณ์ในอดีตของชุมชนที่ผ่านมา ซึ่งครอบคลุมความเป็นมาของชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อชุมชนทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชนและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากภายนอกชุมชน
- ทำความเข้าใจสภาพและสถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบันโดยรวม วิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่
- นำเสนอข้อมูลภาพปัจจุบันให้ทุกคนได้รับรู้ร่วมกัน
- กำหนดเป้าหมายในอนาคตที่ปรารถนาและร่วมอภิปรายเพื่อพัฒนาเป็นวิสัยทัศน์ร่วม

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างแนวทางพัฒนา โดยมีกิจกรรมที่ทีมนักวิจัยชุมชนร่วมกันทำ

ดังต่อไปนี้

- นำเสนอโครงการและกำหนดวัตถุประสงค์เพื่อให้สอดคล้องกับการบรรลุวิสัยทัศน์ร่วม
- การจัดลำดับความสำคัญของโครงการ โดยโครงการมี 3 ลักษณะ คือ 1). โครงการที่ชุมชนสามารถทำได้เอง อาศัยศักยภาพและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน 2). โครงการที่ชุมชนดำเนินการได้เองบางส่วนและต้องขอความร่วมมือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอีกบางส่วน และ 3). โครงการที่ต้องขอรับการช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกโดยการประสานผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือส่วนราชการในพื้นที่

ขั้นตอนที่ 3 สร้างแนวทางพัฒนา โดยมีกิจกรรมที่ทีมนักวิจัยชุมชนร่วมกันทำ

ดังต่อไปนี้

- เลือกแนวทางที่สมัครใจทำจากความสนใจหรือความถนัด
- รวบรวมเป็นแผนของชุมชน

ทั้งนี้จากการดำเนินการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทำให้ได้แผนพัฒนาชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- หมายเหตุในการพัฒนา คือ การเป็นชุมชนที่ลดใช้สารเคมี ปลอดภัยและเยาวชนห่างไกลยาเสพติด

- วิสัยทัศน์ในการพัฒนาในระยะ 3 ปีข้างหน้า คือ ชุมชนปลอดภัย ใส่ใจสิ่งแวดล้อม

แนวทางพัฒนา เพื่อนำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์ของชุมชน ได้แก่ 1). การสร้างความรู้การใช้สารเคมีที่ถูกต้อง 2). การขอมาตรฐาน GAP (การปฏิบัติการเกษตรที่ดี) ในพืช 3). การรณรงค์การจัดการขยะในครัวเรือน 4). การอบรมให้ความรู้เรื่องยาเสพติดกับเยาวชนในชุมชน และ 5). การกำจัดการขยะติดเชื้อ (การทิ้งขยะติดเชื้อลงถังเหลือง)

สำหรับโครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย จำนวน 4 โครงการ เป็นโครงการที่ให้ความสำคัญในการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) โครงการอบรมให้ความรู้เรื่องยาเสพติดในกลุ่มเยาวชนในชุมชน กำหนดระยะเวลาดำเนินการในปี 2567

วิธีดำเนินการเริ่มด้วยการประชุมผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน และประชาชนในชุมชนตามด้วยการประสานของบประมาณสนับสนุนโครงการ จากนั้นจึงดำเนินโครงการตามแผนที่ตั้งไว้และมีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานโดยคณะผู้รับผิดชอบโครงการ การดำเนินการเป็นการดำเนินการโดยชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ครูโรงเรียนวัดทศทิศและพระสงฆ์วัดทศทิศาราม

2) โครงการกำจัดการขยะติดเชื้อที่เกิดจากการทิ้งขยะติดเชื้อลงลำคลอง กำหนดระยะเวลาดำเนินการในปี 2567

วิธีดำเนินการเริ่มด้วยการประชุมผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน และประชาชนในชุมชน จากนั้นจึงดำเนินการตามแผนที่ได้วางไว้ มีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานโดยคณะผู้รับผิดชอบโครงการ ดำเนินการโดยวัดทศทิศารามโดยการประสานขอความรู้ร่วมมือจากศูนย์บริการวิชาการและมูลนิธิชัยพัฒนา

3) โครงการการรณรงค์การจัดการขยะในครัวเรือน กำหนดระยะเวลาดำเนินการในปี 2567

วิธีดำเนินการเริ่มต้นด้วยการประชุมผู้นำชุมชนร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนและประชาชนในชุมชน โดยจะของบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบึงทองหลาง จากนั้นจึงดำเนินการตามโครงการตามแผนที่กำหนดไว้จะมีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานโดยคณะผู้รับผิดชอบโครงการผู้ดำเนินโครงการ คือ ผู้นำชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน คณะครูโรงเรียนวัดทศทิศ พระสงฆ์วัดทศทิศารามและศูนย์บริการวิชาการ มูลนิธิชัยพัฒนา

4) โครงการสร้างความรู้การใช้สารเคมีที่ถูกต้อง กำหนดระยะเวลาดำเนินการในปี 2567

วิธีดำเนินการเริ่มต้นด้วยการประชุมผู้นำชุมชนร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนและประชาชนในชุมชน จะมีการติดตามผลการดำเนินการดำเนินงานโดยคณะผู้รับผิดชอบโครงการ ผู้ดำเนินโครงการ คือ ผู้นำชุมชนร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนคณะครูจากโรงเรียนวัดทศทิศ

การพัฒนาขีดความสามารถในการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองให้กับแกนนำชุมชน

การพัฒนาเพื่อเพิ่มความสามารถให้กับแกนนำชุมชน ดำเนินการในลักษณะของการเสริมพลังที่ผ่านกระบวนการ 2 ลักษณะ คือ การเสริมพลังผ่านกระบวนการลงมือปฏิบัติและการเสริมพลังผ่านกระบวนการเรียนรู้ จากการสนทนากลุ่มเพื่อสะท้อนผลของการกระทำ (After-Action-Reflection) อันเป็นผลลัพธ์ทำให้

ทราบว่า แกนนำที่เข้าร่วมในฐานะนักวิจัยชุมชนสามารถคิดได้อย่างเป็นเหตุผล ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการที่สามารถตั้งโจทย์การวิจัย

การออกแบบงานวิจัยและการรู้จักเก็บข้อมูลอย่างเหมาะสมเพื่อตอบโจทย์การวิจัย ในขณะเดียวกันยังกล้าที่จะแสดงความคิดเห็นในขณะที่มีการประชุม เกิดความรู้และทักษะในการพัฒนาเครื่องมือเก็บข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้การหาแนวทางและวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งสามารถออกแบบวิธีการทำงานเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ดังที่ หนึ่ง* (นามสมมุติ) ซึ่งเป็นแกนนำชุมชนและผู้ร่วมทีมนักวิจัยชุมชน กล่าวว่า ในการวางแผนพัฒนาชุมชนตามการดำเนินงานวิจัย ทำให้ทีมนักวิจัยชุมชนได้เรียนรู้วิธีการวิจัยที่เริ่มตั้งแต่การพูดคุยกันก่อนว่าในบ้านเรามีปัญหาอะไร จากนั้นจึงเอาปัญหามาตั้งว่าอะไรสำคัญมากที่สุด อะไรที่ต้องแก้ไขก่อนและจากที่ทีมอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ มาศึกษาเรียนรู้ชุมชนของเราทำให้พวกเรามีโอกาสพูดคุยเกี่ยวกับปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาของผู้นำที่ผ่านมา ทั้งนี้จากการที่ได้มีโอกาสพูดคุยกันในเรื่องการแก้ปัญหาด้วยกระบวนการวิจัยและได้ลงมือทำจริง (วิธีการแบบชาวบ้าน) เช่น บางครั้งไปสัมภาษณ์ก็ไม่ได้จดมาแต่ก็อาศัยจำและโทรกลับไปถามใหม่บ้าง นอกจากนี้เวลาทีมวิจัยประชุมพูดคุยกันจะเห็นภาพของคนที่ไม่ค่อยแสดงความคิดเห็นได้กลายมาเป็นคนที่พูดในที่ประชุม อย่างเช่น ลุงเสริม*(นามสมมุติ) ซึ่งปกติจะไม่ค่อยออกจากบ้านมักจะเฝ้าบ่อกบและบ่อปลาในสวนตนเองและจะออกจากบ้านก็ตอนเวลาไปนา แต่หลังจากที่ทีมวิจัยชุมชนไปสัมภาษณ์และชวนมาพูดคุย ลุงเสริม*(นามสมมุติ) จะเป็นคนแรกๆ ที่ชอบพูดถึงอดีตและปัญหาของชุมชน นอกจากนี้ลุงเสริม* จะมาเข้าร่วมกิจกรรมกับทีมนักวิจัยทุกครั้ง

ในทำนองเดียวกัน นารี* (นามสมมุติ) ซึ่งเป็นทีมวิจัยชุมชนและเป็นผู้ทำหน้าที่ในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลรายรับ รายจ่ายและปัญหาของชุมชน กล่าวว่าในช่วงแรกก็ยังไม่เข้าใจว่าจะเก็บข้อมูลไปทำอะไรแต่เมื่อมีการนำเอาข้อมูลที่ได้มาเข้าสู่การวิเคราะห์ข้อมูลก็ทำให้เห็นภาพของรายรับ รายจ่ายของชุมชน ปัญหาของชุมชน และยังทำให้เห็นว่าชาวบ้านคิดว่าบ้านเรามีปัญหาอะไรสำคัญมากที่สุดและต้องรีบแก้ไข นอกจากนี้ในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนผ่านเทคนิคการสร้างมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ได้ทำให้แกนนำชุมชนได้เปลี่ยนบทบาทจากคนที่ต้องทำตามแผนพัฒนามาเป็นผู้ที่มีบทบาทวางแผนพัฒนาชุมชน ดังที่ สมศรี* (นามสมมุติ) ซึ่งเป็นนักวิจัยชุมชนจากโรงเรียนวัดทศทิศ ได้กล่าวไว้ว่าการดำเนินงานวิจัยนี้ได้เปลี่ยนบทบาทจากคนที่ต้องทำตามแผนพัฒนาให้กลายมาเป็นผู้ทำแผนพัฒนาซึ่งตนเองได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและได้เก็บข้อมูลที่ต้องนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนาชุมชนผ่านการเรียนรู้ด้วยการประชุมกับทีมนักวิจัยชุมชน ในขณะที่ ปราชญู* (นามสมมุติ) ซึ่งเป็นอีกหนึ่งในทีมนักวิจัยชุมชนจากวัดทศทิศาราม กล่าวว่า พอได้เข้ามาร่วมประชุมพูดคุยกับทีมงาน ตนเองก็ได้สะท้อนเหตุการณ์ที่ตนเองคิดว่าสำคัญต่อชุมชน คือ จากการที่ตนเองได้พบกับ กาญจนา นาคนันท์ ซึ่งเป็นคนที่แต่งงานวัยเรื่องผู้ใหญ่ลืกับนางมาและจากที่ได้มีการสนทนากันก็ทำให้ทราบว่า วัดทศทิศารามเป็นสถานที่ ที่กาญจนาไดมานั่งแต่งงานวัยเรื่องนี้ ซึ่งกาญจนา นาคนันท์กล่าวว่า “วัดทศทิศาราม ซึ่งสถานที่นี้ให้เกิดนวนิยาย ผู้ใหญ่ลืกับนางมา” และจากเหตุการณ์นี้ตัวเองได้ เก็บความทรงจำนี้

ไว้เพียงคนเดียวมาโดยตลอด แต่พอได้มาร่วมประชุมพูดคุยกับทีมนักวิจัยชุมชนก็ทำให้เขาได้มีโอกาสเล่าเรื่องราวสำคัญนี้ ซึ่งก็มองว่าเป็นจุดสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่จะเอามาใช้พัฒนาชุมชนนี้ได้

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาและจากการดำเนินการ ผู้วิจัยได้เลือกข้อมูลเพื่อนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. บริบทชุมชน จากการศึกษาวิเคราะห์บริบทชุมชนที่พบว่าลักษณะทางกายภาพของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงซึ่งเห็นได้จากในอดีตลักษณะพื้นที่ของชุมชนเป็นพื้นที่ราบลุ่ม อุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเกษตร จึงทำให้เกิดการอพยพโยกย้ายของผู้คนจากที่อื่นเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพทำกิน จึงกล่าวได้ว่าปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดขึ้นมา คือ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และการมีแหล่งน้ำซึ่งเป็นปัจจัยทางกายภาพ ดังที่ ชุตินพงศ์ ร่มสนธิ์ (2562 :40) อธิบายว่า การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตมีความสัมพันธ์กับปัจจัยสิ่งแวดล้อมในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะปัจจัยทางกายภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญ เช่น ภูมิประเทศ พื้นที่แหล่งน้ำ ฯลฯ ซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการอุปโภค บริโภค และการทำมาหากินด้วยการทำการเกษตร

สำหรับการประกอบอาชีพของคนในชุมชนนี้ ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตร (ทำนาและทำสวน) โดยมีปัจจัยหลักคือพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำจากคลอง 11 ที่พวกเขาสามารถนำน้ำมาใช้ จึงนิยมทำการเกษตรในระยะเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งมักจะเป็นวิธีการดำรงชีพที่พบได้ในชุมชนอื่น (ปัทมสันตินิยม, 2564 :21) เมื่อดูจากรายได้ของคนในชุมชนในปัจจุบันกลับพบว่าส่วนหนึ่งมีรายได้หลักมาจากการรับจ้าง ซึ่งในการรับจ้างมักจะพบในกลุ่มคนที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง โดยมักจะไปรับพ่นสารเคมี หว่านข้าวและปลูกข้าวในภาคการเกษตร

ผู้ที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองมักจะทำนาเป็นหลัก โดยอาจจะมีการเช่าที่ดินเพิ่มเติมบางส่วนด้วย ในกรณีที่มิมีขนาดที่ดินถือครองน้อย คนในชุมชนบางคนได้ขายที่ดินที่มีอยู่เดิมบางส่วนให้กับนายทุนเพื่อนำไปทำหมู่บ้านจัดสรร การเช่าพื้นที่ทำการเกษตรเพิ่มเติมนี้ทำไปเพื่อให้ได้ผลตอบแทนมากขึ้น เพราะหากแต่เพียงในพื้นที่ของตนเองอาจไม่คุ้มกับการลงทุน

2. การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทำให้ได้ข้อมูลที่ใช้ในการวางแผนพัฒนาชุมชน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ นักวิจัยชุมชนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ชุมชนได้เห็นความสำคัญของชุมชนและคุณค่าของการแลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ อันจะนำไปใช้ในการวางแผนพัฒนาในลำดับต่อไป ดังที่มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น (2566) อธิบายไว้ว่าการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วมช่วยให้ชุมชนได้เห็นคุณค่า ทั้งการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ในการวิเคราะห์ ภาวะชีวิตของชุมชนและการวางแผน

3. กิจกรรมและการวางแผนพัฒนาชุมชนผ่านการใช้เทคนิคการสร้างมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ (Appreciation-influence Control A-I-C) ซึ่งนักวิจัยชุมชนได้มีโอกาสเข้าร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ มีการทบทวนอดีตเกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงตลอดจนสาเหตุของการเปลี่ยนของชุมชน อีกทั้งได้ร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันและกำหนดเป้าหมายตลอดจนสร้างแนวทางการพัฒนาชุมชนเพื่อนำไปสู่

เป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าผลจากกิจกรรมการวางแผนพัฒนาชุมชนดังกล่าวสามารถทำให้เห็นภาพในอดีตของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เกิดจากสาเหตุใด อันเป็นการเรียนรู้ความผิดพลาดในอดีตเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดขึ้นอีกในอนาคต นอกจากนี้ยังเป็นการทำความเข้าใจถึงสถานะที่เป็นอยู่ในปัจจุบันว่ามีสภาพเป็นอย่างไร เกิดขึ้นเพราะอะไร และได้กำหนดอนาคตของชุมชนผ่านการค้นหาแนวทางวิธีการที่จะทำให้ชุมชนพัฒนาในอนาคตตามที่ได้กำหนดไว้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการสร้างแนวทางหรือกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมมีความสำคัญต่อการวางแผนพัฒนาชุมชน ซึ่งเปรียบเสมือนการสร้างพื้นที่ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวกับการพัฒนาได้เข้ามา มีบทบาทในการร่วมศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ความต้องการและแสวงหาแนวในการแก้ปัญหาด้วยการพัฒนาที่ร่วมเสนอและออกแบบไว้ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ (วุฒิชัย สายบุญจง และ สมทรง บรรจงธิดาทนงค์, 2564 :103)

4. การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ที่ผ่านมาเป็นดำเนินการดำเนินการโดยองค์การบริหารส่วนตำบลบึงทองหลางร่วมกับคณะกรรมการชุมชน โดยใช้กระบวนการทำประชาคมหมู่บ้านเพื่อให้ชาวชุมชนเสนอโครงการและกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน ซึ่งยังขาดการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลบริบทของชุมชนและการใช้เทคนิควิธีการวางแผนที่ถูกต้องตามกระบวนการแผนพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตามจากการดำเนินงานตามการวิจัยในครั้งนี้เป็นการดำเนินการด้วยการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ครอบคลุมตั้งแต่การสร้างนักวิจัยชุมชน การพัฒนาโจทย์วิจัย การออกแบบการวิจัย การเก็บวิเคราะห์ข้อมูลและการนำข้อมูลมาใช้ประโยชน์ด้วยเทคนิคการสร้างมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ ส่งผลให้แผนพัฒนาชุมชนที่เกิดจากงานวิจัยนี้ เป็นแผนพัฒนาในมิติของการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม อันเกิดจากการได้ศึกษาวิเคราะห์ชุมชนของคนในชุมชนด้วยตนเองอย่างเป็นกระบวนการตามกระบวนการทัศน์ของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านตั้งแต่การร่วมกันศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหา การค้นหาศักยภาพของตนเองและการร่วมกันกำหนดแผนงานวิจัยเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์หาทางเลือกและสร้างทางเลือกในการจัดการปัญหาของชุมชน (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548) นอกจากนี้การสร้างมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ (Appreciation-influence Control A-I-C) ยังสามารถนำมาใช้ในการระดมสมองเพื่อรวบรวมความคิดเห็นของทีมงานแล้วนำไปวิเคราะห์และจัดทำแผน หรือโครงการพัฒนาสอดคล้องกับปัญหาของชุมชน อย่างไรก็ตามแม้ว่าแผนพัฒนาชุมชนที่เกิดจากงานวิจัยนี้จะยังไม่ได้นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน แต่การดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นของชุมชนในการสร้างการมีส่วนร่วมวางแผนพัฒนาชุมชน อย่างเป็นขั้นตอน ตั้งแต่การร่วมให้ข้อมูลจากชาวชุมชน การร่วมเป็นทีมวิจัยโดยมีผู้นำชุมชนคณะครูจากโรงเรียนวัดทศทิศและพระสงฆ์จากวัดทศทิศารามมาร่วมดำเนินการผ่านการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและวางแผนพัฒนาชุมชน

5. การพัฒนาความสามารถในการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

จากการดำเนินการในชุมชนที่ศึกษา พบว่า การเพิ่มความสามารถในการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วมให้กับแกนนำชุมชน เป็นการเสริมพลังให้แกนนำชุมชนผ่านกระบวนการ 2 ลักษณะ คือ การเสริมพลังผ่านกระบวนการลงมือปฏิบัติและผ่านกระบวนการเรียนรู้ อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากลุ่มเพื่อ

สะท้อนการกระทำ (After-Action-Reflection) ทำให้ทราบว่าแกนนำที่เข้าร่วมในฐานะนักวิจัยชุมชนสามารถคิดได้อย่างเป็นเหตุผล ที่สะท้อนออกมาจากการปฏิบัติต่าง ๆ ตั้งแต่การตั้งโจทย์การวิจัย จนถึงการร่วมคิดร่วมเสนอในขั้นตอนต่อ ๆ ไปของการวิจัย ดังจะเห็นได้จากการกล่าวที่จะแสดงความคิดเห็นในขณะที่มีการประชุมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความรู้และทักษะจากการร่วมพัฒนาเครื่องมือเก็บข้อมูล การเก็บข้อมูล การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลผ่านการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วม อีกทั้งยังได้เรียนรู้การหาแนวทางวิธีการแก้ไขปัญหา พัฒนาชุมชน และท้ายที่สุดคือ สามารถออกแบบวิธีการทำงานเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตามที่พวกตนตั้งใจไว้ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าผลลัพธ์ที่ขึ้นได้เกิดจากการทำงานด้วยการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ทีมนักวิจัยชุมชนได้เริ่มต้นการดำเนินงานในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน ตั้งแต่การสร้างโจทย์วิจัย การวางแผนการวิจัย ตลอดจนการเก็บ วิเคราะห์และใช้ประโยชน์จากข้อมูล ทีมนักวิจัยชุมชนจะเป็นผู้ควบคุมกระบวนการทั้งหมด ซึ่งกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นรูปแบบการเสริมพลังที่สำคัญของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2565:34) อธิบายไว้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีเป้าหมายที่จะเสริมพลังของชาวบ้านที่เข้ามาร่วมเป็นนักวิจัยชุมชน ซึ่งได้วางรูปแบบการวิจัยตั้งแต่การออกแบบกระบวนการให้ชาวบ้านมาทำวิจัยและควบคุมกระบวนการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยในครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อมุ่งให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยให้ความสำคัญกับดึงเอาศักยภาพที่คนเหล่านี้มีอยู่ออกมาและสร้างพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน อย่างไรก็ตามกระบวนการวิจัยของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังสามารถเข้าถึงข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนผ่านการศึกษาโดยนักวิจัยชุมชนที่เป็นคนในชุมชนและข้อมูลยังได้มีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือผ่านการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งต่างจากงานวิจัยทั่วไปที่เน้นความสำคัญอยู่ที่นักวิจัยเป็นหลัก ดังนั้นคุณค่าหรือความรู้ที่เกิดจากงานวิจัยครั้งนี้จะส่งผลต่อนักวิจัยชุมชนเป็นหลักซึ่งจะได้นำวิธีการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังพบอยู่

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

จากการดำเนินงานวิจัยพบว่า การวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมได้สร้างทีมนักวิจัยชุมชนที่ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้แทนจากโรงเรียน จากวัด เพื่อมาเป็นกลไกหลักในการดำเนินงานผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จนเกิดมาเป็นแผนพัฒนาชุมชนที่มีความสอดคล้องกับบริบทและสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ดังนั้นจึงมีข้อเสนอต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้แผนพัฒนาชุมชนของแต่ละชุมชนมาเป็นข้อมูลในการจัดทำแผนพัฒนา จึงควรสร้างกลไกระดับชุมชน ในรูปแบบของทีมนักวิจัยชุมชนเพื่อทำหน้าที่ในการศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูลของแต่ละชุมชน ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลสภาพปัญหา และความต้องการของประชาชนในพื้นที่ซึ่งสามารถนำมากำหนดเป็นแผนงานและโครงการที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ซึ่งจะช่วยแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของประชาชนในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา พบว่า ประชาชนในชุมชนขาดการเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน แต่ในขณะที่ชุมชนทศทิศพัฒนายังมีสถานที่สำคัญ คือ วัดทศทิศาราม ซึ่งเป็นสถานที่ให้เกิดนวนิยายเรื่องผู้ใหญ่อลิกับนางมา ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนโดยใช้วรรณกรรมผู้ใหญ่อลิกับนางมา มาเป็นกุศโลบายให้ประชาชนในชุมชนได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนด้วยการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่เชื่อมโยงกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การศึกษาบริบทชุมชนและการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม ชุมชนทศทิศพัฒนา หมู่ที่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ผู้เขียนขอขอบคุณทีมนักวิจัยชุมชนที่ได้ร่วมดำเนินงานอย่างมุ่งมั่นตั้งใจจนสำเร็จด้วยดี ชาวชุมชนทศทิศพัฒนาที่ได้ร่วมให้ข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ รายจ่ายและปัญหาของชุมชน ขอกราบขอบพระคุณ รศ.ดร.โยธิน แสงวดี รศ.ดร.สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์ ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะในการเขียนโครงการวิจัย ผศ.(พิเศษ) กาญจนา ทองทั่ว และทีมวิทยากรจากมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่กรุณาอบรมให้ความรู้เรื่องเครื่องมือการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม และรศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ ที่กรุณาให้คำปรึกษาการเขียนรายวิจัยฉบับสมบูรณ์และการเขียนบทความวิจัยเชิงพื้นที่และบทความวิชาการเพื่อสังคม

สุดท้ายนี้กราบขอบพระคุณคณะกรรมการติดตาม ตรวจสอบและประเมินผลงานของมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ที่ได้กรุณาลงพื้นที่ตรวจสอบติดตามการทำงานเชิงพื้นที่ของนักวิจัยและให้ข้อเสนอแนะในการขับเคลื่อนแผนพัฒนาชุมชนที่เกิดจากงานวิจัยนี้

เอกสารอ้างอิง (Reference)

- กาญจนา แก้วเทพ. (2553). *คุณลักษณะและวิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. หจก.วนิดาการพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2553). *ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา*. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2565). *การมีส่วนร่วมคาถาข้อที่ 2 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. หจก.วนิดาการพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2565). *การเสริมพลังกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. หจก.วนิดาการพิมพ์.
- เกษสุดา สิทธิสันติกุล. (2548). *กระบวนการค้นคว้าวิจัยเพื่อท้องถิ่น จุดเปลี่ยนการพัฒนา*. วนิดาเพรส.
- กรมการพัฒนาชุมชน. (2553). *คู่มือ แนวทางการขับเคลื่อนกระบวนการแผนชุมชน*. กรมการพัฒนาชุมชน.
- ชุตติพงศ์ ร่มสนธิ์. (2562). *ปัจจัยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพต่อการเลือกตั้งถิ่นฐานในยุคก่อนประวัติศาสตร์พื้นที่ลุ่มน้ำป่าสักตอนกลางถึงตอนล่าง*, *วารสารดำรงวิชาการ*, 8(1), 37-58.
- دنوسรณ์ กาญจนวงศ์. (2560). *การวางแผนพัฒนาชุมชนและการสร้างอัตลักษณ์ชุมชน*. มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

- ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. (2555). *ชุมชน. นำศิลป์โฆษณา จำกัด.*
- ถวิลวดี บุรีกุล. (2551). *การมีส่วนร่วม: แนวความคิด ทฤษฎีและกระบวนการ.* สถาบันพระปกเกล้า.
- ธีระภัทรา เอกผายยสวัสดิ์. (2553). *ชุมชนศึกษา. บริษัทแอดทีฟ พริน จำกัด.*
- ปภิรัตน์ สันตินิยม.(2564). การบริหารจัดการน้ำตามหลักธรรมาภิบาล, *วารสารมหาจุฬานาครธรรม์*, 8(1), 20-32.
- แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่13 (พ.ศ.2566-256-2570). ราชกิจจานุเบกษา.(2565). เล่ม 139 ตอนพิเศษ 258.11.
- พิทักษ์ ศรีมัน. (2565). *แผนพัฒนาชุมชนบ้านทศทิศพัฒนา หมู่ 2 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี. ทศทิศพัฒนา.*
- มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น. (2566). *การศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม. มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น.*
- วุฒิชัย สายบุญจวงและสมทรง บรรจงธิดิตานต์. (2564). การพัฒนากลุ่มอาชีพแบบมีส่วนร่วมสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว, *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์*, 16(2), 91-104.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2559). *คู่มือการวางแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น.* โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2548). *กระบวนการทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2561). *ธรรมาภิบาลและความรับผิดชอบทางสังคม.* โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุทิศ ทาหอม. (2566). รากฐานและกระบวนการทัศน์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม, *วารสารมานุษยวิทยา*, 6(1), 183-220.

Creating the Meaning of Female Empowerment in Thai Action Films¹

Kritchanat Santawee^{2,*}

Abstract

This research studied: 1) the construction of reality in women's power struggles through representative images of female action figures in Thai films; and 2) perceptions and interpretations of the meaning of women's power struggle from the perspective of audience groups with different social experiences. Qualitative documentary research was done with data gathered from the films “The Raging Phoenix” and “Bua Pan: Beauty and the Blade” as well as in-depth interviews with seven females and two males, aged between 27 and 46, chosen by purposive sampling. Results: 1) Both films offered representative images of female action characters who are strong and determined, engaging in battles and struggles. The construction of the concept of combative women is due to gender inequality. Therefore, characters decide to resist against male-dominated ideology. Screen depiction of these female action heroines includes negative behavior that violates Thai social norms. Violent brawling is shown in a way similar to male combat. In addition, alternative viewpoints and ideologies are presented following the concept of feminism, especially as defined by radical feminist groups. 2) The audience tends to accept the message presented in the films, which conflicts with Thai social norms. However, opposition to the film's message is found in demographic characteristics, the

¹ Research article.

This research received funding from College of Social Communication Innovation Srinakharinwirot University.

² Asst. Prof. Dr., College of Social Communication Innovation, Srinakharinwirot University,

Email: good0773@gmail.com

* **Corresponding Author:** Kritchanat Santawee, College of Social Communication Innovation,

Srinakharinwirot University, Email: good0773@gmail.com

.....

Received: November 3, 2023 **Revised:** April 10, 2024 **Accepted:** April 20, 2024

development of female action characters, and their relationships with others, choices, and ideology. Women in the real world who display power dynamics need not possess strong bodies or use violence to combat others. The power struggle is not about defeating an opponent, as depicted in female action characters onscreen. Instead, it is about creating space for women to participate in society following the tenets of liberal feminism.

Keywords: Feminism, Representation, Action film

การสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในภาพยนตร์ไทย ผ่านตัวละครผู้หญิงประเภทบู๊¹

กฤษณ์ท แสนทวิ^{2,*}

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาการสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงผ่านภาพตัวแทนของตัวละครหญิงบู๊ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทย 2) ศึกษาการรับรู้ และการตีความความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงจากมุมมองกลุ่มผู้รับสารที่มีประสบการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการวิเคราะห์เอกสารจากภาพยนตร์ เรื่อง “ดื้อ สวย ดุ” และภาพยนตร์ เรื่อง “บัวผัน ฟินยับ” ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้รับสาร จำนวน 9 คน ด้วยการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง เป็นเพศหญิง 7 คน และเป็นเพศชาย 2 คน มีอายุระหว่าง 27 – 46 ปี ผลการวิจัยพบว่า 1) ภาพยนตร์ไทยทั้ง 2 เรื่องนำเสนอภาพตัวแทนของตัวละครหญิงบู๊ที่มีความแข็งแกร่ง เด็ดเดี่ยว ต้องต่อสู้และดิ้นรน โดยมีการประกอบสร้างความเป็นจริงผู้หญิงบู๊ที่เกิดจากขึ้นจากการที่ผู้ชายไม่เห็นคุณค่าของผู้หญิงว่ามีความเท่าเทียมกับผู้ชาย จึงทำให้ตัวละครมีความคิดต่อต้านและต่อสู้กับอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ภาพตัวแทนผู้หญิงประเภทบู๊ในภาพยนตร์มีพฤติกรรมเชิงลบมีความขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมของผู้หญิงไทย มีการใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ตามแบบของผู้ชาย มีการนำเสนอทางเลือกและอุดมการณ์ตามแนวคิดสตรีนิยมตามกลุ่มสตรีนิยมแนวถอนราก 2) ผู้รับสารยอมรับความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอด้านความขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมไทย แต่มีความเห็นต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอด้านลักษณะทางประชากร ด้านพัฒนาการของตัวละครหญิงบู๊ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครหญิงบู๊กับผู้อื่น ด้านทางเลือกและอุดมการณ์ โดยเห็นว่าผู้หญิงในโลกทางกายภาพที่แสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้นไม่จำเป็นต้องมีร่างกายที่แข็งแรงและใช้ความรุนแรงในการต่อสู้กับ

¹ บทความวิจัย

ได้รับทุนสนับสนุนจาก วิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

* ผู้ประพันธ์บรรณกิจ กฤษณ์ท แสนทวิ วิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อีเมล good0773@gmail.com

ผู้อื่น และการต่อสู้เชิงอำนาจไม่ใช่การต่อสู้เพื่อเอาชนะคู่ต่อสู้แบบตัวละครผู้หญิงบู๊ในภาพยนตร์ แต่เป็นการต่อสู้เพื่อเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงมีบทบาททางสังคมตามมุมมองของกลุ่มสตรีนิยมแนวเสรีนิยม

คำสำคัญ: สตรีนิยม, ภาพตัวแทน, ภาพยนตร์บู๊

บทนำ

นับตั้งแต่การถือกำเนิดของภาพยนตร์ในยุคสังคมอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 19 สื่อภาพยนตร์ถือเป็นสื่อที่กระตุ้นให้เกิด “วัฒนธรรมการพักผ่อน” สำหรับครอบครัวและบรรดาคนชนชั้นแรงงานเพื่อให้เขาเหล่านั้นมีเรี่ยวแรงในการทำงานต่อไป พร้อมกับได้รับการสมญานามในเวลาต่อมาว่าเป็นสื่อ “น้ำเน่า” (กัจจกร หลุยยะพงศ์¹ และสมสุข หินวิมาน², 2551) โดยการที่ภาพยนตร์จะค้นพบรูปแบบของการเล่าเรื่องด้วยภาพและเสียงเฉพาะตัวที่ต้องอาศัยการตัดต่อภาพและการวางตำแหน่งมุกกล้อง นอกจากนี้แล้ว ภาพยนตร์มีผลทำให้วัฒนธรรมด้านการใช้เวลาว่างของผู้คนเปลี่ยนโฉมหน้าไป กล่าวคือ เมื่อเกิดภาพยนตร์ขึ้นมารูปแบบได้เข้ามาแทนที่กิจกรรมอย่างอื่น ๆ อีกผลลัพธ์หนึ่งที่เกิดขึ้นจากสื่อภาพยนตร์ในสังคมนั้น พบว่า ภาพยนตร์ได้กลายเป็นสถาบันทางวัฒนธรรมมวลชนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในยุคที่โทรทัศน์ยังไม่แพร่หลาย (กาญจนา แก้วเทพ, 2545) กล่าวได้ว่า สื่อภาพยนตร์นับเป็นแขนงหนึ่งของบรรดาสื่อมวลชนทั้งหมด และยังเป็นส่วนช่วยทำให้มนุษย์ได้พักผ่อนจากโลกความเป็นจริงที่น่าเบื่อหน่าย ซ้ำซาก จำเจ อยู่ในทุกวัน รวมถึงการทดแทนสิ่งที่ขาดหายไปในโลกความเป็นจริงของมนุษย์ได้

Stephenson (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2545) ให้คำอธิบายประกอบจุดยืนในเรื่องความจำเป็นที่สื่อมวลชนต้องมาทำหน้าที่สร้างความบันเทิงเป็นหลักนี้ว่า เนื่องมาจากสภาพชีวิตที่เป็นจริงของผู้คนในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่มีความกดดันและความตึงเครียดอย่างสูงในชีวิตการทำงาน ดังนั้น เมื่อหมดจากช่วงชีวิตดังกล่าวประชาชนจึงต้องการช่วงเวลาพักในระหว่างรอยต่อของชีวิต และต้องการที่จะใช้ชีวิตเพื่อความรื่นเริงบันเทิงใจเพียงอย่างเดียว โดยมีบรรดากิจกรรมการสื่อสารประเภทต่าง ๆ อาทิ การดูหนัง ซึ่งเป็นเสมือนกิจกรรมที่ “เติมไฟ” ให้แก่ชีวิตอันอับเฉาของผู้คน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วสื่อมวลชนจะสามารถทำหน้าที่ได้ 2 ด้านคือหน้าที่ที่จะจัดการ “การละเล่น” เพื่อให้ความบันเทิงแก่ประชาชน หน้าที่นี้จะมีผลสืบเนื่องต่อไปอีกหลาย ๆ อย่าง เช่น มีอิทธิพลต่อธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ช่วยให้ประชาชนมีเรื่องพูดจากันในชีวิตประจำวัน ช่วยหล่อเลี้ยงความผูกพันในกลุ่ม ช่วยให้ชีวิตประจำวันดำเนินไปตามปกติสุข เป็นต้น หรือกล่าวโดยสรุป คือหน้าที่ด้านนี้จะช่วยธำรงรักษาระบบให้เป็นไปอย่างที่เคยเป็นมา

ในอีกด้านหนึ่ง ด้วยการละเล่นของสื่อนี้เองที่จะทำหน้าที่ “เขย่าภาวะปกติของสังคม” (Shake up society) ให้เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เช่น ภาพยนตร์ที่นำเสนอภาพผู้หญิงนักสู้ที่กล้าลุกขึ้นมาต่อกรกับอำนาจของเพศชายในยุคที่สังคมให้ค่าของความหมายที่ว่า “ผู้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ” และ “ผู้ชายเป็นเพศที่แข็งแรง” หรือการที่ภาพยนตร์ได้ตั้งคำถามกับสังคมว่า ผู้หญิงมีที่ยืนบนพื้นที่สาธารณะในโลกแห่งความเป็นจริงมากน้อยแค่ไหนในการแสดงบทบาทของตนเองในสังคม เป็นต้น และนอกจากการทำหน้าที่ให้ความ

บันเทิงและการเขย่าภาวะปกติของสังคมให้เกิดขึ้นแล้ว ภาพยนตร์ยังช่วยสะท้อนมุมมองทางสังคมผ่านการดำเนินเรื่องที่แฝงมิติด้านอุดมการณ์ต่าง ๆ ให้กับผู้คนในสังคมอีกด้วย ซึ่ง บุญรักษ์ บุญยะเขตมาลา (2533) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า ภาพยนตร์เป็นพื้นที่นัดพบที่หล่อหลอมอุดมการณ์ให้กับผู้คนทั้งในกลุ่มของชนชั้นสูง คนชนชั้นกลาง และคนชนชั้นล่าง ซึ่งภาพยนตร์เป็นสื่อที่ไม่หยุดนิ่ง และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลง

นอกจากภาพยนตร์จะเป็นสื่อที่สามารถสะท้อนความเป็นจริงแล้ว ภาพยนตร์ก็ยังเป็นสื่อที่ถูกประกอบสร้างขึ้นอย่างตั้งใจเพื่อนำเสนอประเด็นที่ผู้สร้างให้ความสนใจผ่านภาพ และเสียงรวมถึงรหัสที่ถูกใส่เข้าไป และหากมีการนำเสนอประเด็นนั้นซ้ำ ๆ ภาพยนตร์จึงมีอิทธิพลมากพอที่จะเปลี่ยนแปลงมุมมอง ความคิดของคนในสังคมได้ การประกอบสร้างความจริงของสื่อภาพยนตร์จึงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจการรับรู้ของคนในสังคมนั้น ๆ การวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดของสำนักมาร์กซิสต์เชิงโครงสร้าง (Structural Marxism) ได้มองว่าสื่ออาจมีอิทธิพลครอบงำบุคคลได้ในแง่ของการผลิตซ้ำเชิงอุดมการณ์ (Reproduction of ideology) ของผู้มีอำนาจในสังคมที่ย่อมครอบงำ (Hegemony) ความคิดของคนในสังคมได้ในที่สุด ซึ่งภาพที่ปรากฏในสื่อก็อาจเป็นเพียงภาพตัวแทน (Representation) หรือเป็นการสร้างความจริงทางสังคม (Social construction of reality) เช่น ผู้หญิงในภาพยนตร์จะต้องมีทั้งภาพที่อ่อนแอเพราะสังคมกำหนดไว้เช่นนั้น และมีภาพที่แข็งแกร่งที่เกิดการต่อต้านอำนาจของสังคม (Ben-Shaul, 2007 อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2535)

สำหรับด้านการบริโภคและการใช้สื่อในชีวิตประจำวัน ซึ่งวิเคราะห์ในเชิงวัฒนธรรม (Culturalism) โดยมองว่าบุคคลมีลักษณะการบริโภคสื่อที่แตกต่างกันตามแต่ละบุคคล และมีได้หมายความว่า “สื่อจะมีอิทธิพลครอบงำ” เสมอไป เป็นไปได้ว่า “คนอาจมีอำนาจในการจำแนกแยกแยะ รู้จักเลือกการบริโภค และต่อรองความหมายของสื่อด้วยเช่นกัน” (กัจกร หลุยยะพงศ์¹ และสมสุข หินวิมาน², 2551) อย่างไรก็ตาม การทำหน้าที่ฉายภาพในเรื่องอำนาจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในภาพยนตร์ยังได้ถูกกำหนดไว้อีกด้วย ซึ่งภาพที่ปรากฏอยู่เบื้องหลังของภาพยนตร์ คือ การนำเสนอมุมมองของการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงที่ถูกใช้กับสังคมผ่านภาพตัวแทนทางเพศของความเป็นหญิง ถึงแม้ว่าการเข้าไปใช้อำนาจหรือการต่อต้านอำนาจของผู้หญิงทั้งในโลกแห่งสัญลักษณ์และในโลกแห่งความเป็นจริง ก็ขึ้นอยู่กับว่าผู้หญิงจะเข้าไปมีส่วนสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคลหรือสังคมในรูปแบบไหนและกลวิธีใดที่ผู้หญิงจะเข้าไปควบคุมอำนาจหรือการยืนหยัดต่อรองอำนาจนั้น ๆ ทั้งนี้ การที่ภาพยนตร์ได้หยิบยกประเด็นเกี่ยวกับราชินีนักบู๊มาสร้างเป็นเรื่องราวให้ผู้คนได้ติดตามในภาวะสังคมที่ต้องการผู้นำที่เป็นสตรีในด้านต่าง ๆ ของสังคมมากยิ่งขึ้น รวมถึงการรณรงค์ด้านสิทธิสตรีหรือแม้กระทั่งบรรดา สมาคม มูลนิธิ ที่ต่างมุ่งให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงต่อสังคม ตลอดจนการสร้างความหมายของผู้หญิงในแต่ละมิติให้ปรากฏเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งในสื่อมวลชนในสังคมที่ถูกขนานนามว่าเป็นสังคมแบบปิตาธิปไตยหรือชายเป็นใหญ่ ทำให้ภาพของผู้หญิงนักสู้ได้ปรากฏขึ้นในลักษณะที่หลากหลาย ซึ่งหนึ่งในเรื่องราวของผู้หญิงที่ถูกนำเสนอในลักษณะเป็นผู้หญิงแกร่ง เป็นผู้หญิงนักบู๊ที่อาจเกิดในภาพที่เป็นลักษณะทางกายภาพ หรือในอีกแง่มุมหนึ่ง ปรากฏในลักษณะที่แสดงความแข็งแกร่งหรือการเป็นนักสู้ผ่านกระบวนการความคิดที่เกิดขึ้นในตัวของ

ผู้หญิงเอง ดังนั้น การต่อสู้เชิงอำนาจของตัวละครหญิงประเภทบู๊ ได้ถูกกำหนดมาตั้งแต่ในยุคของวรรณศิลป์แล้ว และในยุคสมัยปัจจุบันก็เช่นกัน ประเด็นเรื่องบทบาทการทำหน้าที่ในสังคมได้ถูกขยายผ่านมุมมองของสื่อมวลชน ซึ่งเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการกำหนดพฤติกรรม อำนาจ และหน้าที่ให้กับคนในสังคม (Tasker, 1993) โดยเฉพาะสื่อภาพยนตร์แนวแนวผู้หญิงที่เป็นนักบู๊ได้ถูกนำเสนอในเนื้อหาที่หลากหลายเกี่ยวกับผู้หญิงหรือปัญหาที่ผู้หญิงได้รับ มีมุมมองการเล่าเรื่องที่ไม่ได้ให้น้ำหนักที่ของความเป็นนางเอกของเรื่อง แต่ให้ความสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงเข้าใจในความต้องการของตนเอง รู้จักความปรารถนาที่ต้องแลกมาพร้อมกับความสูญเสียกลายโศกนาฏกรรมในชีวิตของตัวละครนั้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2535)

นอกจากนี้ จำเริญลักษณ์ ธนะวังน้อย (2542) และพินดา พันสวาสดี (2544) เสนอในทำนองเดียวกันว่า ภาพยนตร์ในยุคหลังแม้จะมีภาพผู้หญิงแบบกุลสตรีเป็นข้างเท้าหลัง แต่ในปัจจุบันเริ่มมีภาพผู้หญิงร่วมสมัยมากขึ้น เช่น ภาพของผู้หญิงต่อสู้ สนใจเรื่องเพศ และผู้หญิงทำงาน แม้จะสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในด้านดีขึ้น แต่ยังไม่เป็นที่น่าพึงพอใจเนื่องจากอุดมการณ์หญิงเป็นรองยังครองความเป็นใหญ่ในหนังไทย อาจกล่าวได้ว่า สังคมย่อมมีการสร้างกรอบความคิดที่ถูกผลิตขึ้นจากผู้มีอำนาจในสังคม หากมีการผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่า (Cultural reproduction) ในที่สุดอุดมการณ์ดังกล่าวก็อาจครอบงำความคิดของคน กลายเป็นอุดมการณ์หลักในสังคม (Cultural hegemony) โดยแทบจะไม่ได้เถียงว่าความคิดดังกล่าวว่าผิดหรือถูก ดังนั้น สื่อภาพยนตร์จึงกำลังทำหน้าที่ที่ติดตั้งอุดมการณ์บางอย่างให้กับผู้ดูหรือผู้คนในกลุ่มต่าง ๆ ของสังคม แต่ในอีกด้านหนึ่งภาพยนตร์ก็อาจกลายเป็นพื้นที่การเมืองในการแสดงความคิดเห็นต่อต้านความคิดเห็นหลักในสังคมก็ได้ ทั้งการเมืองเรื่องเพศ การเมืองเรื่องวัฒนธรรม หรือการเมืองเรื่องชนชั้น เป็นต้น ในกรณีภาพยนตร์ไทยจะเห็นได้ว่าการแฝงความหมายภาพของอำนาจที่เหนือกว่าของชาย ซึ่งเป็นภาพของการที่ชายมีอำนาจเหนือว่าหญิงในทุกพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นในบ้าน การเมือง ศาสนา ในที่ทำงาน เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีจำนวนภาพยนตร์ประเภทแอคชั่นอีกหลายเรื่องที่แม้จะแฝงความหมายภาพของอำนาจชายเป็นใหญ่ แต่ก็ยังได้ประกอบสร้างความหมายภาพของผู้หญิงนักสู้ที่กล้าต่อกรกับอำนาจ อุดมการณ์ของชายเป็นใหญ่นี้ด้วย เช่น หญิงแกร่ง ผู้หญิงนักบู๊ เป็นต้น และถ้าอธิบายด้วยเรื่องของ “อุดมการณ์” (Ideology) แล้ว สื่อจะเป็นเวทีของการปะทะกันระหว่างอุดมการณ์หลัก และอุดมการณ์ต่อต้านในเวลาเดียวกัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2543)

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิง โดยจากการทบทวนในแนวทางการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ “ผู้หญิงในภาพยนตร์ไทย” นั้น พบว่า แนวทางการศึกษาในเรื่องดังกล่าวยังคงเป็นการวิเคราะห์ตัวบท (Textual analysis) เสียเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการขยายมุมมองการศึกษาสำหรับการวิเคราะห์ผู้รับสาร (Audience analysis) ยังมีไม่มากนัก ดังนั้น การวิจัยเรื่อง “การสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในภาพยนตร์ไทยผ่านตัวละครผู้หญิงประเภทบู๊” จึงมุ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาองค์ประกอบการสื่อสาร 2 ด้าน คือ การสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในภาพยนตร์ไทย (Text) และการรับรู้ของผู้รับสาร (Audience) ที่มีประสบการณ์ทางสังคมแตกต่างกัน

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาการสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงผ่านภาพตัวแทนของตัวละครหญิงนักบู๊ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทย
- 2) เพื่อศึกษาการรับรู้ และการตีความความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงจากมุมมองกลุ่มผู้รับสารที่มีประสบการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน

แนวคิดทฤษฎี

1. แนวคิดสตรีนิยม (Feminism)

สตรีนิยมเป็นการวิเคราะห์หรือการกระทำใดๆ ที่มีจุดยืนว่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย สังคมต้องเป็นสังคมที่มีความเท่าเทียมไม่มีใครอยู่เหนือกว่าใครคนทุกคนต้องได้รับการปฏิบัติที่เท่าเทียมกันไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยมีในลักษณะความไม่เสมอภาคที่แบ่งโดยเพศจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงใหม่เพื่อลดปัญหาความไม่ลงรอยกันในสังคมระหว่างหญิงชาย (พรจันทร์ เสียงสอน, 2557) และในมุมมองของนักสตรีนิยมได้เสนอถึงจุดยืนของกลุ่มสตรีนิยมแต่ละกลุ่มได้ ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2541; พรจันทร์ เสียงสอน, 2557)

1) กลุ่มสตรีนิยมแนวเสรีนิยม (Liberal feminism) กลุ่มนี้เห็นว่าสังคมกำลังเปลี่ยนแปลงไปแต่บทบาทสตรียังถูกหยุดยั้งให้อยู่กับที่ ดังนั้น จึงต้องมีการพัฒนาสตรีให้ก้าวหน้าตามสังคม สตรีนิยมแนวคิดนี้มีความเชื่อว่าผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเท่าเทียมกันแต่สิ่งที่ทำให้ผู้หญิงและผู้ชายแตกต่างกันคือการกำหนดบทบาทชายหญิงด้วยการปลูกฝังขัดเกลาและการบ่มเพาะจากสังคม

2) กลุ่มสตรีนิยมแนวถอนราก (Radical feminism) กลุ่มนี้เห็นว่าระบบสังคมที่มีอยู่เป็นระบบถืออำนาจชายเป็นใหญ่ (Patriarchal society) ในสังคมเช่นนี้ชะตากรรมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงจะถูกกำหนดให้มีฐานะต่ำต้อยจึงทำให้สตรีนิยมกลุ่มนี้ต่อต้านความคิดชายเป็นใหญ่แบบสุดขั้ว ปฏิเสธระบบที่ผู้หญิงถูกเอาเปรียบทางเพศวิถี (Sexuality) ที่เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพียงเครื่องบำบัดความใคร่และเป็นวัตถุทางเพศ การต่อสู้ของกลุ่มนี้จึงมุ่งเน้นเรื่องการปกป้องเกี่ยวกับเนื้อตัวร่างกาย “Body” ของผู้หญิง เช่น สิทธิการมีเพศสัมพันธ์ การตั้งครรภ์ ความรักและคู่ครอง การทำร้ายร่างกายและการใช้ความรุนแรง

3) กลุ่มสตรีนิยมแนวมาร์กซิสต์ (Marxist feminism) กลุ่มนี้สนใจการวิเคราะห์ระบบสังคมที่เป็นอยู่ว่าเป็นระบบทุนนิยมที่มีชนชั้น ภายใต้ระบบนี้สถานภาพของผู้หญิงจะถูกเอาเปรียบอย่างถึงที่สุด การปรับปรุงสถานภาพของสตรีจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ปราศจากชนชั้นอันเนื่องมาจากฐานคิดที่ว่า การเอาเปรียบทางเพศเป็นเครื่องบ่งชี้หนึ่งที่สะท้อนถึงความเอาเปรียบทางชนชั้น กลุ่มสตรีนิยมแบบมาร์กซิสต์ มีเป้าหมายที่เน้นการแบ่งงานกันทำในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงทำงานนอกบ้านมากขึ้น

4) กลุ่มสตรีนิยมแนววัฒนธรรม (Cultural feminism) กลุ่มนี้จะสนใจลักษณะทางอุดมการณ์ของความ เป็นหญิงหรือชายที่กฎวัฒนธรรมของสังคมเป็นตัวกำหนดและเห็นว่าทิศทางของการเปลี่ยนแปลงต้องมุ่งไปสู่ การเปลี่ยนในระดับวัฒนธรรม สตรีนิยมแนววัฒนธรรมจึงเชื่อว่าผู้หญิงจะเท่าเทียมกับผู้ชายได้ต้องมีการ ยกกระตือรือร้นตนเองให้มีอำนาจในการต่อสู้กับการครอบงำของผู้ชายหรือความเชื่อแบบเดิมของสังคมได้

กล่าวได้ว่า สตรีนิยมแนวเสรีนิยมเน้นเรื่องการพัฒนาสตรีให้ก้าวหน้าตามสังคม ส่วนสตรีนิยมแนวถอน รากมุ่งต่อต้านความคิดชายเป็นใหญ่แบบสุดขั้ว ปฏิเสธระบบที่ผู้หญิงถูกเอาเปรียบทางเพศวิถี โดยที่สตรีนิยม แนวมาร์กซิสต์เชื่อเรื่องการปราศจากชนชั้นและเปิดโอกาสให้ผู้หญิงทำงานนอกบ้านมากขึ้น สำหรับสตรีนิยม แนววัฒนธรรมต้องการยกกระตือรือร้นตนเองให้มีอำนาจในการต่อสู้กับการครอบงำของผู้ชายหรือความเชื่อแบบเดิม ของสังคมได้ อย่างไรก็ตาม สตรีนิยมทุกกลุ่มต่างมีวัตถุประสงค์สำคัญเหมือนกัน คือ เรื่องความเสมอภาค ระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย และความเท่าเทียมกันทางเพศของผู้คนในสังคม เข้าใจธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ว่ามีความแตกต่างกัน พร้อมทั้งยกระดับความรู้ความสามารถให้เท่าเทียมกับผู้ชาย ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้สตรีนิยม ถูกนำมาใช้ในการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในภาพยนตร์และการรับรู้ของผู้รับสารในโลกทางกายภาพ

2. แนวคิดเรื่องภาพตัวแทน (Representation)

ในการรับรู้ความหมายของมนุษย์กับสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมากมายแวดล้อมรอบตัวของมนุษย์ นั้น จำเป็นต้องมีสิ่งที่เป็นตัวแทนหรือเป็นสัญลักษณ์ เพื่อให้มนุษย์สามารถรับรู้และอ่านความหมายจากสิ่งที่ถูก ประกอบสร้างขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้เอง การรับรู้ และการอ่านความหมายของมนุษย์ก็ไม่จำเป็นต้องเข้าสู่ผัสสโลก ความเป็นจริงโดยตรง แต่สามารถรับรู้ความหมายจากประสบการณ์ผ่านสื่อ ซึ่งเป็นทัศนะในเรื่อง “ภาพ ตัวแทน” ที่มองว่าความเป็นจริงเป็นอย่างไรไม่สำคัญเท่ากับความหมายของสิ่ง ๆ นั้นถูกรับรู้ความหมายว่า อย่างไร Stuart Hall ได้กล่าวถึง “ภาพตัวแทน” (Representation) ว่าเป็นการเชื่อมโยงความหมาย และ ภาษาในวัฒนธรรม โดยที่ภาพตัวแทนจะใช้ภาษาในการอธิบายให้ความหมายแก่บางสิ่งบางอย่าง และเป็นส่วน หนึ่งของกระบวนการที่จะใช้ในการอธิบายความหมายที่ได้ถูกผลิตขึ้นมา และแลกเปลี่ยนความหมายร่วมกัน ของสมาชิกในวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้ภาษา (Language) สัญญะ (Signs) และภาพ (Images) กับสิ่ง ที่อ้างถึง โดยภาพตัวแทนเป็นศูนย์กลางของกระบวนการผลิตทางวัฒนธรรม ซึ่งเรียกว่า “วงจรทางวัฒนธรรม” (The circuit of culture) โดยที่วัฒนธรรมหนึ่ง ๆ จะมีการแลกเปลี่ยนและให้ความหมายร่วมกันโดยผ่าน กระบวนการทางภาษา ดังนั้น ภาษาจึงเป็นศูนย์กลางในการให้ความหมายและวัฒนธรรม ภาษาเป็นส่วนสำคัญของ คุณค่าทางวัฒนธรรมและการให้ความหมาย (สิริวัฒน์ มาเทศ, 2555) โดยรายละเอียดของความสัมพันธ์ ระหว่างองค์ประกอบของวงจรทางวัฒนธรรมไว้ ดังนี้ (ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์, 2551)

1) การผลิตวัฒนธรรม (Production) แต่ละบุคคลสร้างความหมายและแลกเปลี่ยนความหมายจากการ มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม โดยความหมายจะถูกผลิตขึ้นจากสื่อที่มีทั้งความหลากหลายและแตกต่างกัน

2) การบริโภควัฒนธรรม (Consumption) การบริโภควัฒนธรรมจะก่อให้เกิดความหลากหลายของ ความหมายโดยมีความหมายจากการตีความหรือเป็นภาพตัวแทนได้มากกว่าหนึ่งความหมาย

3) อัตลักษณ์ (Identity) เป็นการสื่อสารเพื่อแสดงออกต่อตนเองเกี่ยวกับคำถามว่า “เราเป็นใคร” และ “เรารู้สึกอย่างไร”

4) กฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรม (Regulation) ความหมายทางวัฒนธรรมไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ฝังอยู่ในความคิด แต่ก่อรูปเป็นปฏิบัติการของกฎระเบียบในสังคม (Regulate social practice) ที่มีความสำคัญในการให้ความหมายต่อโลกมนุษย์ และให้ความหมายนั้นในการปฏิบัติการประจำวัน

5) ภาพตัวแทน (Representation) เป็นการประกอบสร้างความหมายผ่านภาษา โดยใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อสารอย่างมีความหมายกับผู้อื่น และสามารถใช้นิยามเพื่อการอ้างอิงถึงโลกความเป็นจริง รวมถึงสิ่งที่เป็นจินตนาการและความคิดนามธรรมที่ไม่ปรากฏในโลกวัตถุ

ดังนั้น ภาพตัวแทนในแนวทางวัฒนธรรมศึกษา จึงเป็นการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคม ภาพตัวแทนจึงมิใช่กระบวนการสะท้อนความหมายที่จะอ้างอิงไปยังโลกความเป็นจริงแต่ภาพตัวแทนเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นโดยให้ความหมายผ่านทางสัญลักษณ์ เช่น ภาพตัวแทนผู้หญิงบู๊ในภาพยนตร์ถูกประกอบสร้างขึ้นมาได้อย่างไร มีความหมายว่าอย่างไร และเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ซึ่งเป็นแนวทางในมุมมองของสำนักวัฒนธรรมศึกษา

3. แนวคิดอุดมการณ์และการครอบงำทางอุดมการณ์

หลุยส์ อัลธุสเซอร์ (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2566) ได้ให้ความหมายของอุดมการณ์ว่า เป็นผลผลิตที่สร้างขึ้นมาจากสถานะทางจิต ได้แก่ เรื่องของความคิด ความรู้สึก และความพร้อมที่จะลงมือกระทำ หากผลผลิตนั้นรับใช้ประโยชน์ทางชนชั้นเจ้าของผลผลิตก็จัดว่าเป็นอุดมการณ์ที่แจ่มชัด แต่ถ้ากลับไปรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นอื่น ที่เป็นปฏิปักษ์กับเจ้าของผลผลิต ผลผลิตนั้นก็เป็นอุดมการณ์ที่ผิดพลาด อุดมการณ์นั้นแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ อุดมการณ์เพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ หรือที่เรียกว่า “อุดมการณ์หลัก” (Dominant ideology) และอุดมการณ์เพื่อการต่อต้านทำลายอำนาจของระบบเดิม (Counter ideology) โดย กาญจนา แก้วเทพ¹ และสมสุข หินวิมาน² (2551) ได้นำเสนอประเภทของอุดมการณ์ไว้ว่า หากอุดมการณ์คือการบงการชีวิตในการสร้างความหมายต่อตัวเราและโลกรอบตัว จำแนกประเภทของอุดมการณ์ไว้ 3 ชุด ดังนี้

1) อุดมการณ์หลัก (Dominant ideology) หรืออุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครองผลิตและผลิตซ้ำขึ้น เพื่อครอบงำให้มวลชนยอมรับและกลายเป็นกรอบความคิดกระแสหลักของสังคม ซึ่งอัลธุสเซอร์เห็นว่าการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ทางการผลิตนั้น จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์หลักแบบนี้ โดยฝังลึกอย่างมีประสิทธิภาพลงในสามัญสำนึกของผู้คนในสังคม

2) อุดมการณ์ทางเลือก (Alternative ideology) คือ อุดมการณ์ที่รวมขอมกับระบบวิธีคิดหลักในระดับหนึ่ง หรือเป็นกรอบความคิดที่ยอมรับในอุดมการณ์หลักแต่เก็บเงื่อนไขบางอย่าง (On condition) เช่น การมีความแตกต่าง/ ไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจจะหว่างคนในแต่ละกลุ่มสังคม แต่ทั้งคนจนและคนรวยต่างก็อยู่ในเงื่อนไขหรือกฎแห่งอริยสัจสี่ด้วยกันทั้งสิ้น

3) อุดมการณ์ตรงข้าม/ต่อต้าน (Oppositional/ Counter ideology) หรืออุดมการณ์ที่ปฏิเสธวิธีคิดของอุดมการณ์หลัก และมักนำเสนอมุมมองของสังคมแบบใหม่ (New social imagination) เพื่อเรียกร้องหรือตั้งให้ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมต่อต้านกับอุดมการณ์หลักของสังคม

การจำแนกอุดมการณ์ออกเป็น 3 ประเภท นั้น เป็นการชี้ให้เห็นว่าในสังคมหนึ่ง ๆ สามารถมีกรอบวิธีคิดที่มากกว่าแค่การยอมรับในอุดมการณ์หลักเท่านั้น และในขณะเดียวกันอัลธูแซร์ก็เห็นด้วยกับทัศนะของกรัมสกีที่ว่า ไม่มีอุดมการณ์ชุดใดที่จะยึดครองพื้นที่ความคิดเห็นของคนในสังคมได้ตลอดกาล หากแต่อุดมการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น จะต้องมีการสัประยุทธ์ระหว่างกันตลอดเวลา เพื่อพยายามสถาปนาตัวให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคม เช่นเดียวกับภาพตัวแทนผู้หญิงในภาพยนตร์จึงเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งในการต่อรองและต่อต้านอุดมการณ์กระแสหลักซึ่งยังเชื่อในเรื่องชายเป็นใหญ่จนถึงปัจจุบัน

วิธีการวิจัย

โดยงานวิจัยนี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การวิเคราะห์ดัตวบท (Textual analysis) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth interview) ซึ่งการวิเคราะห์ดัตวบท เป็นวิธีการที่มุ่งเน้นการค้นหาข้อสรุปและการตีความเกี่ยวกับคุณลักษณะต่าง ๆ ของดัตวบทหรือเนื้อหาสารซึ่งในที่นี้คือ “ภาพยนตร์” ผู้วิจัยจะทำการศึกษาภาพยนตร์ทั้งภาพยนตร์ไทย จำนวน 2 เรื่อง ที่มีการนำเสนอบทบาทการต่อสู้ของผู้หญิงในภาพยนตร์เป็นแก่นเรื่อง ซึ่งเป็นภาพยนตร์ที่มีการฉายห่างกันเป็นระยะเวลาประมาณ 12 ปี เนื่องจากเป็นภาพยนตร์ที่นำเสนอบทบาทของผู้หญิงใน 2 ยุค โดยภาพยนตร์เรื่อง ดื้อ สวย ดุ ที่ฉายในปี พ.ศ.2552 ได้นำเสนอบทบาทของผู้หญิงที่มีความทันสมัยและอยู่ในสังคมเมือง ส่วนภาพยนตร์เรื่อง บัวผันพันยับ ที่ฉายในปี พ.ศ. 2565 ได้นำเสนอบทบาทของผู้หญิงที่ย้อนยุคและอยู่ในสังคมชนบท ซึ่งเป็นการประกอบสร้างภาพตัวแทนที่สลับมิติเวลากัน

1) ภาพยนตร์เรื่อง ดื้อ สวย ดุ ที่มีนักแสดงนำผู้หญิงชื่อ “จีจ๋า” ญาณิน วิสมิตะนันท์ ซึ่งเป็นยุคที่วงการสื่อภาพยนตร์แนวบู๊ โดยมีผู้หญิงเป็นตัวละครแสดงนำ ได้กลับมาให้สังคมสื่อภาพยนตร์ได้รับความสนใจอีกครั้ง ถือเป็นตัวละครหญิงนักบู๊ของไทยยุคใหม่ โดยได้ฉายาว่า “เจ้าหญิงนักบู๊” เกิดขึ้นในสื่อบันเทิง โดยเป็นภาพยนตร์ไทยประเภทแนวแอ็คชั่นที่มีตัวละครหญิงใช้ศิลปะการต่อสู้เป็นสำคัญ และช่วงเวลาเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการหาข้อมูลตลอดจนวัตถุดิบต่างๆ เพื่อให้งานวิจัยสามารถค้นหาภาพตัวแทน (Representations) และถ่ายทอดภาพของตัวละครหญิงประเภทบู๊ให้ออกมาอย่างสมบูรณ์ที่สุดในการวิจัย โดยเป็นภาพยนตร์ที่ออกฉายเมื่อปี พ.ศ. 2552

2) ภาพยนตร์เรื่อง บัวผันพันยับ บัวผัน ที่มีนักแสดงนำผู้หญิงรับบทโดย แอน ทองประสม ซึ่งเป็นภาพยนตร์ที่ตัวละครหลัก คือ บัวผัน ที่เป็นตัวละครหญิงนักบู๊ที่มีความโดดเด่นในด้านเตะต่อยและหมัดมวย ซึ่งภาพยนตร์เรื่องนี้ถูกออกฉายเมื่อปี พ.ศ. 2565 ตามโปรเจกต์ ‘ทีไทย ทิมนัส’ ทั้งนี้ ‘บัวผันพันยับ’ เป็นภาพยนตร์จากการร่วมสร้างระหว่าง ยอร์ช ฤกษ์ชัย และช่อง 3 ภายใต้การจัดจำหน่ายของเอ็มพิกเจอร์ส ซึ่งทำ

รายได้ไปกว่า 75.4 ล้านบาท โดยภาพยนตร์เรื่องนี้มีระยะเวลาในการสร้างและเผยแพร่ห่างจากภาพยนตร์เรื่อง ดื้อ สวย ดุ เป็นระยะเวลา 12 ปี

โดยข้อมูลที่น่ามาใช้ในการวิเคราะห์เนื้อหาเป็นข้อมูลจริงที่เกิดในบริบทแวดล้อมจากการวิเคราะห์องค์ประกอบในการเล่าเรื่อง ผู้วิจัยจะทำหน้าที่ศึกษาข้อมูลในบริบทนั้น โดยอาศัยกรอบแนวคิดและทฤษฎีที่น่ามาใช้ การดำเนินการตามนี้จะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถหาข้อสรุปเกี่ยวกับเนื้อหาต่าง ๆ ที่ปรากฏในภาพยนตร์รวมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มประชากรผู้รับสาร (Audience) ที่มีประสบการณ์ทางสังคมแตกต่างกันจำนวน 9 ราย ด้วยการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง โดยเป็นเพศหญิง 7 คน แบ่งเป็นหญิงรักชาย 4 คน (สมรสแล้ว 2 คน หย่าร้าง 1 คน โสด 1 คน) และหญิงรักหญิง 3 คน (จดทะเบียนคู่ชีวิต 1 คน โสด 2 คน) และเป็นเพศชาย 2 คน แบ่งเป็นชายรักหญิง 1 คน (โสด) และชายรักชาย 1 คน (โสด) ข้อมูลจึงอ้อมตัว ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญ มีอายุระหว่าง 27 – 46 ปี

จริยธรรมการวิจัย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant) ยินดีให้ข้อมูลส่วนบุคคลเบื้องต้นเพื่อประกอบการวิจัย และให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นการวิจัยโดยที่นักวิจัยจะไม่ระบุชื่อและนามสกุลของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ หรือกล่าวถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ที่สามารถอ้างอิงไปยังผู้ให้ข้อมูลสำคัญเฉพาะบุคคลได้ นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญยังได้ตรวจสอบเอกสารจากการสรุปข้อมูลในประเด็นการวิจัยด้วยตนเอง

ผลการวิจัย

1. การสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงผ่านภาพตัวแทนของตัวละครหญิงนักบู๊ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทย

จากการวิเคราะห์การเล่าเรื่องในการสร้างความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงผ่านภาพตัวแทนของตัวละครหญิงนักบู๊ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทย สามารถสรุปผลการวิเคราะห์การประกอบสร้างความเป็นจริงและนำเสนอภาพตัวแทนในประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

1) การประกอบสร้างความเป็นจริงภาพตัวแทนเกี่ยวกับลักษณะทางประชากรของตัวละครหญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจนั้น ภาพยนตร์ทั้งสองเรื่อง คือ ภาพยนตร์เรื่อง “ดื้อ สวย ดุ” และภาพยนตร์เรื่อง “บัวผัน ฟันยับ” มีตัวละครหญิงบู๊ที่มีลักษณะทางประชากรเป็นเพศหญิงที่มีอายุอยู่ในวัยรุ่น (ดื้อ) และวัยผู้ใหญ่ (บัวผัน) มีสถานภาพโสดหรือผิดหวังเรื่องความรักจากเพศชาย มีครอบครัวที่ขาดแม่หรือขาดทั้งพ่อและแม่ ซึ่งภาพยนตร์ไทยนำเสนอภาพตัวแทนเกี่ยวกับลักษณะทางประชากรที่มีความแข็งแกร่ง เด็ดเดี่ยวต้องต่อสู้และดิ้นรนมาตั้งแต่เด็ก

ภาพประกอบที่ 1 แสดงตัวละครหญิงบู๊ที่มีลักษณะทางประชากรเป็นเพศหญิงที่มีอายุอยู่ในวัยรุ่น (ดื้อ)

ที่มา สหมงคลฟิล์ม อินเตอร์เนชั่นแนล <https://www.dailymotion.com/video/x8gkj2r>

ภาพประกอบที่ 2 แสดงตัวละครหญิงบู๊ที่มีลักษณะทางประชากรเป็นเพศหญิงที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ (บัวผัน)

ที่มา เอ็มพิคเจอร์ส <https://www.beartai.com/lifestyle/movie-series-review/1242360>

2) พัฒนาการของตัวละครหญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจ ภาพยนตร์ทั้งสองเรื่อง คือ ภาพยนตร์เรื่อง “ดื้อ สวาย ดุ” และภาพยนตร์เรื่อง “บัวผัน พันยิบ” มีการประกอบสร้างความเป็นจริงภาพตัวแทนของผู้หญิงบู๊ที่เริ่มต้นจากการที่ผู้ชายไม่เห็นคุณค่าของผู้หญิงที่มีความเท่าเทียมกับผู้ชาย ทั้ง ๆ ที่แท้จริงผู้หญิงไม่มีความแตกต่างไปจากผู้ชาย จึงทำตัวละครมีความคิดต่อต้านและพยายามต่อสู้กับอุดมการณ์ชายเป็น

ใหญ่ดังกล่าวอยู่เสมอ โดยตัวละครที่มีพัฒนาการจากตัวละครผู้ถูกกระทำไปสู่การเป็นตัวละครผู้กระทำ โดยเป็นไปเพื่อการต่อสู้และสร้างอำนาจเหนือผู้ที่ต้องการกดขี่หรือทำร้ายเธอก่อน ซึ่งเป็นการต่อสู้เชิงอำนาจโดยใช้ความรุนแรงในรูปแบบของเพศชาย

ดังที่ตัวละครซี้หนูและซี้หมาในเรื่อง ตี๋ สวย ดุ พุดคุยกันว่า “ใจไอ้ตื้อมันยังไม่กร้านพอ ยังอ่อนไหวเปราะบางอยู่ เราต้องทดสอบมันวะ ” จึงสะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้ว่าตัวละครผู้หญิงประเภทบู๊จะมีการแสดงออกพฤติกรรมการต่อสู้ตามแบบของผู้ชาย แต่ก็ยังมีจุดอ่อนและมีความแตกต่างจากผู้ชายที่ผู้หญิงย่อมมีความอ่อนไหวกว่า และสมควรได้รับการทดสอบความเข้มแข็งจากผู้ชายเสียก่อน

เช่นเดียวกับที่ตัวละครบัวผันได้กล่าวต่อหน้าชาวบ้านว่า “นี่มันยุคไหนแล้ว ขนาดท่านผู้นำยังพุดเลยว่าผู้หญิงกับผู้ชายเท่าเทียมกันไม่ใช่คอยแต่จะมาเป็นเมียเป็นข้ากันครวเป็นเครื่องผลิตลูก มันถึงเวลาแล้วที่ผู้หญิงทุกคนจะต้องลุกขึ้นมาผงาด”

3) ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครหญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจกับผู้อื่น โดยภาพยนตร์ทั้งสองเรื่อง คือ ภาพยนตร์เรื่อง “ตี๋ สวย ดุ” และภาพยนตร์เรื่อง “บัวผัน พินัย” มีการประกอบสร้างความเป็นจริงภาพตัวแทนของผู้หญิงบู๊ว่าการต่อสู้เชิงอำนาจของตัวละครผู้หญิงประเภทบู๊ มีสาเหตุมาจากความรัก ซึ่งกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจที่เหนือกว่าเพศชาย ผู้หญิงซึ่งอยู่ในฐานะผู้ถูกกระทำจึงจำเป็นต้องหาหนทางในการต่อสู้เพื่อเอาชนะต่อการกระทำของบุคคลอื่น ถึงแม้จะต้องใช้ความพยายามมากแค่ไหนก็ตาม และถึงแม้ว่าหนทางที่ใช้ในการต่อสู้นั้นอาจจะไม่ใช่หนทางตามครรลองของผู้หญิงเองก็ตาม อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเพศหญิงจะมีการต่อสู้และการใช้อำนาจเหนือผู้ชายได้ แต่สถานการณ์ดังกล่าวอาจเกิดขึ้นเฉพาะในบางครั้งบางคราวเท่านั้น แต่แท้จริงแล้วผู้หญิงก็ยังมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เป็นรองผู้ชายเสมอ และสามารถเสี่ยงชีวิตเพื่อต่อสู้เชิงอำนาจเพื่อชายคนรักได้ ดังนั้น ความรักจึงเป็นมูลเหตุสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครหญิงบู๊กับตัวละครอื่น เพื่อเอาชนะฝ่ายตรงข้ามและเพื่อให้คนที่ตนเองรักและตนอื่น ๆ ปลอดภัย

4) ความขัดแย้งระหว่างบรรทัดฐานทางสังคมกับพฤติกรรมของตัวละครหญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจ โดยภาพยนตร์ทั้งสองเรื่อง คือ ภาพยนตร์เรื่อง “ตี๋ สวย ดุ” และภาพยนตร์เรื่อง “บัวผัน พินัย” มีการประกอบสร้างความเป็นจริงภาพตัวแทนของผู้หญิงบู๊ว่าการต่อสู้เชิงอำนาจของตัวละครผู้หญิงประเภทบู๊ มีพฤติกรรมเชิงลบที่มีความขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมของผู้หญิงไทย โดยตัวละครผู้หญิงบู๊ทั้งสอง มีการแสดงออกทางพฤติกรรมใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ตามรูปแบบแผนการต่อสู้ของผู้ชาย รวมทั้งมีการแสดงออกด้วยการดื่มเหล้าและสูบบุหรี่ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมสำหรับผู้หญิงที่ดีในสังคมไทยตามที่คนทั่วไปเข้าใจ นอกจากนี้ พฤติกรรมเชิงบวกที่ขัดต่อบรรทัดฐานของผู้หญิงที่ดีในสังคมไทยคือเป็นผู้มีความเด็ดเดี่ยว มีความมั่นใจในตนเอง มีลักษณะผู้นำและต้องการเรียกร้องความเท่าเทียมระหว่างเพศชายและเพศหญิงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น จึงส่งผลให้ตัวละครผู้หญิงประเภทบู๊มีความแตกต่างไปจากพฤติกรรมของผู้หญิงทั่วไป และเป็นการแสดงออกถึงการต่อสู้ในรูปแบบหรือตามครรลองของผู้ชายที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม โดยเฉพาะสังคมชายเป็นใหญ่

ภาพประกอบที่ 3 แสดงพฤติกรรมของตัวละครหญิง “บัวผัน” ที่มีความขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม

ที่มา เอ็มฟิคเจอร์ส <https://www.youtube.com/watch?v=lu8dH5peUAU>

5) ทางเลือกและอุดมการณ์ของตัวละครหญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจ โดยภาพยนตร์ทั้งสองเรื่อง คือ ภาพยนตร์เรื่อง “ดื้อ สวย ดุ” และภาพยนตร์เรื่อง “บัวผัน ฟันยับ” มีการประกอบสร้างความเป็นจริงภาพตัวแทนของผู้หญิง ด้วยการนำเสนอทางเลือกและอุดมการณ์ตามแนวคิดสตรีนิยมที่มีรูปแบบเหมือนหรือคล้ายคลึงกันตามกลุ่มสตรีนิยมแนวก้าวหน้า (Radical feminism) กลุ่มนี้เห็นว่าระบบสังคมที่มีอยู่เป็นระบบถืออำนาจชายเป็นใหญ่ (Patriarchal society) ในสังคมเช่นนี้ชะตากรรมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงจะถูกกำหนดให้มีฐานะต่ำต้อยจึงทำให้สตรีนิยมกลุ่มนี้ต่อต้านความคิดชายเป็นใหญ่แบบสุดขั้ว ปฏิเสธระบบที่ผู้หญิงถูกเอาเปรียบทางเพศวิถี (Sexuality) ที่เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพียงเครื่องบำบัดความใคร่และเป็นวัตถุทางเพศ การต่อสู้ของกลุ่มนี้จึงมุ่งเน้นเรื่องการปกป้องเกี่ยวกับเนื้อตัวร่างกาย “Body” ของผู้หญิง นอกจากนี้ ภาพยนตร์เรื่อง “บัวผัน ฟันยับ” ยังได้นำเสนอบทบาทของตัวละครหญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจตามแนวสตรีนิยมแนววัฒนธรรมจึงเชื่อว่าผู้หญิงจะเท่าเทียมกับผู้ชายได้ต้องมีการยกระดับตนเองให้มีอำนาจในการต่อสู้กับการครอบงำของผู้ชายหรือความเชื่อแบบเดิมของสังคมได้ ซึ่งผู้หญิงจะต้องยืนด้วยขาของตนเองให้ได้ และไม่พึ่งพาผู้ชาย ตลอดจนแยกตัวออกมาสร้างวัฒนธรรมและการมีสถาบันเป็นของตัวเองด้วย ทั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่าภาพยนตร์ทั้งสองเรื่องมีการประกอบสร้างความเป็นจริงและนำเสนอภาพตัวแทนของตัวละครหญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจ ในลักษณะการต่อต้านชายเป็นใหญ่ (Against patriarchy) มองว่าผู้หญิงกับผู้ชายมีความเท่าเทียมกัน ทั้งในด้านการใช้เหตุผลและในด้านจิตใจ ที่มนุษย์มีความสามารถเหมือนกันไม่ว่าจะเป็นเพศใด ดังนั้น ผู้หญิงจึงควรมีสติเท่าเทียมกับผู้ชายในทุกด้าน เช่นเดียวกับมุมมองในลักษณะมุ่งเน้น ความเสมอภาค (Equality) ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญเหมือนกับเสมอภาคของความเป็นมนุษย์

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าตัวละครหญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจ โดยภาพยนตร์ทั้งสองเรื่อง คือ ภาพยนตร์เรื่อง “ดื้อ สวย ดุ” และภาพยนตร์เรื่อง “บัวผัน ฟันยับ” มีการประกอบสร้างความเป็น

จริงทางสังคมให้กับผู้หญิงอย่างท้าทายกับอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ โดยการพยายามนำเสนอภาพตัวแทนของผู้หญิงที่มีความเก่ง สามารถเอาชนะผู้ชาย สามารถเป็นที่พึ่งพาของตนเอง หรือผู้หญิงด้วยกัน และคนอื่น ๆ ในสังคม ให้ได้รับความเป็นธรรมและความปลอดภัย และที่สำคัญยังสามารถช่วยเหลือผู้ชายให้ปลอดภัยจากอันตรายรอบข้างได้ด้วย ตัวละครหญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจจึงเป็นการนำเสนอภาพตัวแทนที่อยู่เหนืออุดมการณ์เดิมและปฏิเสธกรอบวิธีคิดของอุดมการณ์หลัก และมีการนำเสนอจินตภาพของสังคมแบบใหม่ (New social imagination) ด้วยชุดความคิดที่ว่าผู้หญิงมีความเก่งกล้าในรูปแบบต่าง ๆ ไม่แตกต่างไปจากผู้ชาย เพื่อเรียกร้องหรือดึงให้ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมต่อต้านกับโครงสร้างอุดมการณ์หลักของสังคมชายเป็นใหญ่ที่เป็นพบบรรทัดฐานหลักของสังคมไทยมายาวนาน

2. การรับรู้ และการตีความความหมายการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงของกลุ่มผู้รับสารที่มีประสบการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน

1) ผู้รับสารเห็นว่าลักษณะทางประชากรของตัวละครหญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้มีความแตกต่างกับผู้หญิงที่มีการต่อสู้เชิงอำนาจในโลกทางกายภาพในปัจจุบัน ที่มีหลากหลายช่วงอายุมากกว่าเพราะไม่จำเป็นต้องใช้กำลังในการต่อสู้ เตะ ต่อย แสดงอำนาจเหนือเพศชายหรือคู่ต่อสู้ด้วยกำลัง รวมทั้งไม่จำเป็นต้องแสดงบุคลิกภาพหรือการแสดงออกถึงอำนาจตามแบบที่ผู้ชายทำ ทั้งนี้ ผู้รับสารยังเห็นว่าผู้หญิงในโลกทางกายภาพส่วนใหญ่ที่ผู้หญิงที่สามารถเป็นผู้นำได้นั้นมักมาจากครอบครัวที่มีฐานะดีหรือมีพื้นฐานของความเป็นผู้นำหรือมีอำนาจทางสังคมอยู่ก่อนแล้ว

“ส่วนใหญ่ผู้หญิงที่จะมีอำนาจ หรือ มีโอกาสที่กล้าต่อสู้ได้ จะต้องพร้อมทั้ง ฐานะ การศึกษา และเป็นบุคคลที่ครอบครัวมีเครือข่ายกว้างขวางในสังคมอยู่แล้ว” (เพศชาย 2)

“ตัวละครผู้หญิงบู๊จะเป็นคนมีอายุมากก็ได้เพราะจะทำให้ไม่สามารถแสดงท่าทางเตะ ต่อย หรือใช้อาวุธได้” (เพศชาย 1)

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ หรือการถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต่อต้านหรือขัดแย้งกับความหมายที่ผู้ส่งสารใส่รหัสมา (Oppositional reading)

2) ผู้รับสารเห็นว่าพัฒนาการของตัวละครหญิงบู๊มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้ มีความแตกต่างจากผู้หญิงที่มีการต่อสู้เชิงอำนาจในโลกทางกายภาพในปัจจุบัน เนื่องจากการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในโลกทางกายภาพในปัจจุบันไม่จำเป็นต้องในกำลังหรือการเตะ ต่อย หรือใช้อาวุธตามแบบผู้ชาย แต่เป็นการต่อสู้เพื่อแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยการใช้สติปัญญาและความอดทนของผู้หญิงเอง ซึ่งเป็นความเข้มแข็งและความแข็งแกร่งที่มาจากภายในจิตของผู้หญิง รวมถึงการที่ผู้หญิงสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับครอบครัวและลูกซึ่งเป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบหนึ่งเช่นกัน ดังนั้น พัฒนาการของผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้ในโลกทางกายภาพจึงเป็นการต่อสู้และการแสดงอำนาจที่เกิดขึ้นจากแรงผลักดันภายในใจของผู้หญิงเองเพื่อสถานะทางสังคมที่ดีขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องมีปัจจัยจากภายนอกเป็นแรงกระตุ้น ไม่ว่าจะเป็นการ

ผิดหวังจากความรัก การถูกทำร้ายจากผู้อื่น เป็นต้น จึงทำให้พัฒนาการของผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้ในโลกทางกายภาพและในภาพยนตร์มีความแตกต่างกัน

“เป็นผู้หญิงที่ใช้สติปัญญา โดยใช้ความอดทน ไม่ได้เกี่ยวกับการที่ผู้หญิงสู้โดยใช้อาวุธแบบในภาพยนตร์” (ผู้หญิง 2)

“แต่ในชีวิตจริง ๆ ผู้หญิงสามารถมีสิทธิในการเลือกวิถีชีวิตของตนเอง ที่จะทำงาน ตำแหน่งงาน ครอบครัวน้ำที่ หรือความรับผิดชอบด้านอื่น ๆ อาจจะเป็นได้ทั้งผู้นำ หรือผู้ตามก็ได้ โดยไม่ได้ถูกกำหนดจากบุคคลอื่น หรือถูกกำหนดจากสังคมแบบในภาพยนตร์” (ผู้หญิง 3)

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ หรือการถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต่อต้านหรือขัดแย้งกับความหมายที่ผู้ส่งสารใส่รหัสมา (Oppositional reading)

3) ผู้รับสารเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้กับผู้อื่นมีความแตกต่างจากผู้หญิงที่มีการต่อสู้เชิงอำนาจในโลกทางกายภาพในปัจจุบัน เพราะการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงในปัจจุบันจะไม่แสดงออกผ่านการใช้กำลังทางกายและมักไม่ใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ แต่เป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านทางความคิด ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ของผู้หญิง และเป็นการต่อสู้เพื่อต้องการได้รับการยอมรับทางสังคม ซึ่งในบางครั้งเป็นการต่อสู้เพียงลำพังคนเดียวโดยไม่มีใครคอยให้การช่วยเหลือถึงแม้ว่าในบางครั้งอาจต้องการความช่วยเหลือจากผู้อื่นก็ตาม และไม่ใช้การต่อสู้เพื่อเอาชนะคู่ต่อสู้หรือเอาชนะผู้อื่นในแบบตัวละครผู้หญิงที่ถูกนำเสนอในภาพยนตร์ จึงสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ

“ไม่ได้ต่อสู้โดยใช้กำลัง แต่เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจาก Soft Skills เช่น ทักษะการเข้าสังคม การอยู่ร่วมกับผู้อื่น การเห็นอกเห็นใจผู้อื่น เข้ามาเป็นกลยุทธ์ในการบริหารอำนาจของตนเองในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้” (ผู้หญิง 2)

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ หรือการถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต่อต้านหรือขัดแย้งกับความหมายที่ผู้ส่งสารใส่รหัสมา (Oppositional reading)

4) ผู้รับสารเห็นว่าความขัดแย้งระหว่างบรรทัดฐานทางสังคมกับพฤติกรรมระหว่างตัวละครผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้ มีความสอดคล้องหรือคล้ายคลึงกับผู้หญิงที่มีการต่อสู้เชิงอำนาจในโลกทางกายภาพในปัจจุบัน เนื่องจากการนำเสนอตัวละครผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมและพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของสังคมไทยตั้งแต่ในอดีตจนถึงในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการใช้กำลังในการเอาชนะคู่ต่อสู้โดยเฉพาะผู้ชาย การแสดงออกถึงความเป็นผู้นำทางสังคม หรือแม้แต่การเป็นผู้นำครอบครัวที่ผู้หญิงมักเคยถูกมองว่าเป็น “ช้างเท้าหลัง” ถึงแม้ว่าในปัจจุบันผู้หญิงจะได้รับการยอมรับและมีบทบาทในการแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากขึ้นกว่าเดิม แต่ก็ยังเป็นไปอย่างเชื่องช้าและไม่แพร่หลายในทุกมิติของสังคม (เช่น ในสังคมทหาร ตำรวจ สังคมข้าราชการ สังคมชนบท) และในทุกชนชั้นทางสังคม (เช่น

สังคมชนชั้นแรงงาน) โดยเฉพาะสังคมไทยที่มีการถูกรอบำทางอุดมการณ์ที่เชื่อในเรื่องชายเป็นใหญ่มาอย่างยาวนาน ดังนั้น การต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้ในรูปแบบใดจึงยังคงมีแนวโน้มที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมอยู่บ้าง จึงทำให้เกิดการต่อสู้เพื่อต่อต้านและการต่อสู้เพื่อต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้หญิงในสังคมไทยอยู่อย่างต่อเนื่อง จนทำให้ในบางมิติของสังคมผู้หญิงมักได้รับการยอมรับในฐานะผู้นำ และมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากกว่าผู้ชาย เช่น การเป็นรัฐมนตรีหญิง การเป็นผู้นำองค์กรราชการ การเป็นผู้นำองค์กรเอกชน หรือแม้แต่การเป็นประธานมูลนิธิเพื่อเด็กและสตรี เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงบางกลุ่มยังมีการแสดงอำนาจและการต่อสู้ที่ใช้ความรุนแรงแบบตัวละครผู้หญิงบู๊ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทยโดยไม่คำนึงถึงบรรทัดฐานทางสังคมเรื่องความรุนแรงทางกายหรือแม้กระทั่งการเกรงกลัวต่อกฎหมายและการถูกลงโทษ โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงที่ยังขาดวุฒิภาวะหรือกลุ่มวัยรุ่นที่มีประสบการณ์ทางสังคมน้อย หรือกลุ่มผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นแรงงานและมีการศึกษาไม่สูงมากนัก จึงอาจยังพบว่าการแสดงอำนาจและการต่อสู้ที่ใช้ความรุนแรงแบบตัวละครผู้หญิงบู๊ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทย ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะยอมรับความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ

“สังคมอาจจะให้พื้นที่กับผู้หญิงมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามผู้หญิงก็ยังถูกจำกัดการแสดงออกในบางเหตุการณ์ และยังคงได้รับการช่วยเหลือจากผู้ชาย” (ผู้หญิง 4)

“สังคมของไทยที่มีความเหลื่อมล้ำในสังคม ถ้าเรามองระดับชนชั้นล่างก็จะมองว่ายังอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ชาย โดยผู้ชายเหล่านั้นใช้กำลังใช้ความเป็นใหญ่เพื่อที่จะครอบงำผู้หญิงได้” (ผู้หญิง 2)

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะยอมรับความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ หรือการถอดรหัสด้วยจุดยืนแบบเดียวกับที่ผู้ส่งสารเข้ารหัส (Preferred reading)

5) จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รับสาร สามารถสรุปได้ว่า ผู้รับสารเห็นว่าทางเลือกและอุดมการณ์ของตัวละครผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจมีความแตกต่างไปจากผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจในโลกทางกายภาพ เนื่องจากถึงแม้ว่าปัจจุบันในสังคมไทยจะปรากฏการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงที่จะสร้างพื้นที่ทางสังคมให้เท่าเทียมกับเพศชาย และการต่อสู้ดังกล่าวก็เป็นไปในรูปแบบของการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ คือ ในสังคมไทยผู้หญิงยังคงให้ความสำคัญกับผู้ชายและไม่ได้ปฏิเสธอำนาจของผู้ชายโดยสิ้นเชิง แต่เป็นการต่อสู้เชิงอำนาจในลักษณะต่อรองของกลุ่มผู้หญิงในโลกทางกายภาพของสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีความสอดคล้องกับมุมมองของกลุ่มสตรีนิยมแนวเสรีนิยม (Liberal feminism) ซึ่งสตรีนิยมแนวคิดนี้มีความเชื่อว่าผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเท่าเทียมกันแต่สิ่งที่ทำให้ผู้หญิงและผู้ชายแตกต่างกันคือการกำหนดบทบาทชายหญิงด้วยการปลูกฝังขัดเกล่าและการบ่มเพาะจากสังคม ซึ่งจำกัดบทบาทของผู้หญิงโดยอาศัยการแบ่งแยกทางเพศอย่างไม่เป็นธรรม จากความเชื่อทางศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม และกฎหมาย ดังนั้น การต่อสู้ของสตรีนิยมแนวนี้นี้จึงเป็นการนำหลักเสรีภาพ เสมอภาค และความยุติธรรมมาใช้ในการเรียกร้องสิทธิให้ผู้หญิงมีความเท่าเทียมกับผู้ชาย และผู้หญิงอาจต้องใช้ความสามารถที่มากกว่าหรือมีต้นทุนในการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจที่สูงมากกว่าผู้ชาย เนื่องจากผู้หญิงต้องดิ้นรนให้หลุดพ้นเพื่อต่อรองกับอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ที่ฝังรากลึกมายาวนาน ดังนั้น ทางเลือกและอุดมการณ์ของ

ผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจ ของผู้หญิงในโลกทางกายภาพจึงเป็นแบบสตรีนิยมแนวเสรีนิยม (Liberal feminism) ซึ่งมีความแตกต่างไปจากตัวละครผู้หญิงที่ถูกนำเสนอในภาพยนตร์ไทย ที่มีแนวความคิดสอดคล้องกับสตรีนิยมแนวก้าวหน้า (Radical feminism) จึงสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ

“เพศหญิงต้องใช้ความกล้าและต้องมีความสามารถที่เหนือกว่าเพศชายมากกว่าจะได้มายืนในระดับที่เท่าเทียมกับเพศชาย...ผู้หญิงต้องใช้ความพยายามในการพิสูจน์ความสามารถมาก ๆ” (ผู้หญิง 6)

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าการตีความของผู้รับสารเป็นไปในลักษณะต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอ หรือการถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต่อต้านหรือขัดแย้งกับความหมายที่ผู้ส่งสารใส่รหัสมา (Oppositional reading)

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยที่สะท้อนให้เห็นว่าภาพยนตร์ไทยมีการนำเสนอภาพตัวแทนเกี่ยวกับลักษณะทางประชากรที่มีความแข็งแกร่ง เด็ดเดี่ยว ต้องต่อสู้และดิ้นรนมาตั้งแต่เด็ก โดยมีการประกอบสร้างความเป็นจริงภาพตัวแทนของผู้หญิงที่เริ่มต้นจากการที่ผู้ชายไม่เห็นคุณค่าของผู้หญิงที่มีความเท่าเทียมกับผู้ชาย ทั้ง ๆ ที่แท้จริงผู้หญิงไม่มีความแตกต่างไปจากผู้ชาย จึงทำตัวละครมีความคิดต่อต้านและพยายามต่อสู้กับอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ แต่ความรักเป็นมูลเหตุสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครหญิงกับตัวละครอื่น เพื่อเอาชนะฝ่ายตรงข้ามและเพื่อให้คนที่ตนเองรักและคนอื่น ๆ ปลอดภัย การนำเสนอภาพตัวแทนตัวละครผู้หญิงประเภทที่มีพฤติกรรมเชิงลบมีความขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมของผู้หญิงไทย โดยตัวละครผู้หญิงทั้งสอง มีการแสดงออกทางพฤติกรรมใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ตามรูปแบบแผนการต่อสู้ของผู้ชายขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมโดยเฉพาะสังคมชายเป็นใหญ่ แต่ภาพยนตร์ต้องการวิพากษ์สังคมที่มีค่านิยมชายเป็นใหญ่ด้วยการนำเสนอทางเลือกและอุดมการณ์ตามแนวคิดสตรีนิยมที่มีรูปแบบเหมือนหรือคล้ายคลึงกันตามกลุ่มสตรีนิยมแนวก้าวหน้า (Radical feminism) กลุ่มนี้เห็นว่าระบบสังคมที่มีอยู่เป็นระบบถืออำนาจชายเป็นใหญ่ (Patriarchal society) ในสังคมเช่นนี้เซตารกรรมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงจะถูกกำหนดให้มีฐานะต่ำต้อยจึงทำให้สตรีนิยมกลุ่มนี้ต่อต้านความคิดชายเป็นใหญ่แบบสุดขั้ว ปฏิเสธระบบที่ผู้หญิงถูกเอาเปรียบทางเพศวิถี (Sexuality) ที่เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพียงเครื่องบำบัดความใคร่และเป็นวัตถุทางเพศ

โดยในการศึกษาวิเคราะห์การตีความหมายของผู้รับสารนั้น มีความเห็นต่อต้านความหมายที่ภาพยนตร์นำเสนอด้านลักษณะทางประชากร ด้านพัฒนาการของตัวละครหญิง ด้านความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครผู้หญิงกับผู้อื่น ด้านทางเลือกและอุดมการณ์ของตัวละครผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจมีความแตกต่างไปจากผู้หญิงที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เชิงอำนาจในโลกทางกายภาพ ซึ่งผู้หญิงในโลกทางกายภาพที่แสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้นไม่จำเป็นต้องมีร่างกายที่แข็งแรงและใช้ความรุนแรงในการต่อสู้กับผู้อื่น ๆ และการต่อสู้เชิงอำนาจไม่ใช่การต่อสู้เพื่อเอาชนะคู่ต่อสู้หรือเอาชนะผู้อื่นในแบบตัวละครผู้หญิงที่ถูกนำเสนอในภาพยนตร์ แต่ควรเป็นการเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาททางสังคมมากกว่า ซึ่ง

สอดคล้องกับงานวิจัยของ ฉลองรัตน์ ทิพย์พิมาน (2539) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์โครงสร้างการเล่าเรื่องในภาพยนตร์อเมริกันที่มีตัวเอกเป็นสตรี” ได้พบว่าภาพยนตร์อเมริกันที่มีสตรีเป็นตัวเอกนั้น เป็นเรื่องของผู้หญิงกับความรัก ครอบครัว และสังคม โดยตัวละครผู้หญิงมักจะมีบทบาทที่หลากหลาย และก็จะมีลักษณะเป็นผู้กระทำมากกว่าตัวละครผู้หญิงในภาพยนตร์ทั่ว ๆ ไป นอกจากนี้ ฉลองรัตน์ยังได้อธิบายว่ากระบวนการสื่อความหมายในภาพยนตร์ทั้ง 6 เรื่องนั้น ได้พยายามที่จะสื่อความหมายเป็นนัยว่าสังคมควรที่จะมีความเข้าใจเพศหญิง โดยพิจารณาจากสภาพชีวิตที่เป็นจริงมากยิ่งขึ้นอีกด้วย อนึ่งถึงแม้งานวิจัยของ ฉลองรัตน์ ทิพย์พิมาน จะเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 ซึ่งผ่านมาเป็นเวลา 30 ปี แล้วก็ตามแต่การศึกษาภาพยนตร์ในบริบทของสังคมอเมริกันที่มีความเชื่อเรื่องความเท่าเทียมกันของเพศชายและหญิงมากกว่าสังคมไทยยังคงสามารถนำมาอธิบายเทียบเคียงได้อย่างมีความหมาย สอดคล้องกับ ขวาลิน เฟงบุญ และคณะ (2563) ที่พบว่าสภาพสังคมและวัฒนธรรมจีนในเรื่อง “ไปอินนำหมูป่านลับลึ่มฝั่งน้ำ” สะท้อนให้เห็นเรื่องปิตาธิปไตย กล่าวถึง อำนาจที่เพศชายครอบงำเพศหญิง ทั้งทางด้านความคิดและการกระทำ อำนาจของเพศชายจะอยู่เหนืออำนาจของเพศหญิงเสมอ อำนาจของเพศชายจะทำให้เพศหญิงตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ รวมทั้งเพศชายจะมีความเหนือกว่าเพศหญิงในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านร่างกาย ด้านการใช้เหตุผล บทบาทหน้าที่ในสังคม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยยังพบว่าผู้รับสารมีการยอมรับความหมายในด้านความขัดแย้งระหว่างบรรทัดฐานทางสังคมกับพฤติกรรมระหว่างตัวละครผู้หญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้กับผู้หญิงในโลกทางกายภาพ เนื่องจากการนำเสนอตัวละครผู้หญิงบู๊ที่มีการแสดงอำนาจและการต่อสู้เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคมและพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของสังคมไทยตั้งแต่ในอดีตจนถึงในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการใช้กำลังในการเอาชนะคู่ต่อสู้โดยเฉพาะผู้ชาย การแสดงออกถึงความเป็นผู้นำทางสังคม หรือแม้แต่การเป็นผู้นำครอบครัว ถึงแม้ว่าในปัจจุบันผู้หญิงจะได้รับการยอมรับและมีบทบาทในการแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากขึ้นกว่าเดิม แต่ก็ยังเป็นไปอย่างเชื่องช้าและไม่แพร่หลายในทุกมิติของสังคม (เช่น ในสังคมทหาร ตำรวจ สังคมข้าราชการ สังคมชนบท) และในทุกชนชั้นทางสังคมนัก (เช่น สังคมชนชั้นแรงงาน) โดยเฉพาะสังคมไทยที่มีการถูกครอบงำทางอุดมการณ์ที่เชื่อในเรื่องชายเป็นใหญ่มาอย่างยาวนาน ดังนั้น การต่อสู้เชิงอำนาจของผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้ในรูปแบบใดจึงยังคงมีแนวโน้มที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมอยู่บ้าง จึงทำให้เกิดการต่อสู้เพื่อต่อต้านและการต่อสู้เพื่อต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้หญิงในสังคมไทยอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งแตกต่างจากงานวิจัยของ พนิดา หันสวาสดี (2545) กับงานวิจัยเรื่อง ผู้หญิงในภาพยนตร์: กระบวนการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของผู้หญิงในสังคมไทย เกิดขึ้นจากฐานอุดมคติที่เชื่อมั่นในการเป็นผู้หญิงที่ดีตามรูปแบบอุดมคติของสังคม ผู้เขียนเห็นว่าภาพอุดมคติของผู้หญิงนั้นถูกผลิต และเผยแพร่โดยสื่อมวลชนต่าง ๆ เป็นสำคัญ ซึ่งผู้เขียนให้ความสนใจกับสื่อภาพยนตร์เป็นพิเศษ ซึ่งการผลการศึกษาสรุปได้ว่าภาพของผู้หญิงที่ปรากฏในภาพยนตร์ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงที่มีภาพลักษณ์ของ “ความเป็นหญิงที่สังคมคาดหวัง” และพบว่า “นางเอก” ของภาพยนตร์ส่วนใหญ่เป็น “ผู้หญิงที่ดีในอุดมคติ” ของสังคม และแม้ว่าในภาพยนตร์บางเรื่องผู้สร้างจะสร้างตัวละครเอกหญิงให้มีลักษณะที่เบี่ยงเบนจากภาพลักษณ์ของผู้หญิงในอุดมคติแต่ตัวละครหญิงเหล่านั้นก็就会被กลืนโทษจากสังคมในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งผู้สร้างภาพยนตร์ทั้งในฐานะสมาชิกหนึ่งของสังคมและความเป็นชาย

ได้รับเอาผู้หญิงใน รูปแบบอุดมคติมาใช้สร้างผู้หญิงในภาพยนตร์ให้แก่ผู้ชมภาพยนตร์ทั้งหลาย และด้วยความที่ผู้หญิงในรูปแบบอุดมคติในภาพยนตร์ไทยนั้น ได้ผ่านกระบวนการสร้างปทัสถานของการยอมรับความเหมือน (Norm of conformity) โดยมีการชี้ขาดความปกติ (Normalizing judgement) เป็นเครื่องมือบนฐานความคิดที่ว่าหากสิ่งใดไม่ปกติก็ต้องถูกทำให้ปกติ (Normalization) ดังนั้นผู้ชมภาพยนตร์โดยเฉพาะผู้หญิงจึงยอมรับรูปแบบอุดมคติของผู้หญิงในภาพยนตร์นั้น อันส่งผลสะท้อนกลับไปยังผู้สร้างภาพยนตร์ให้ผลิตผู้หญิงในภาพลักษณ์ของผู้หญิงในรูปแบบอุดมคติอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับ สรรารักษ์ โรจนพลฤกษ์¹ และขจร ฝ้ายเทศ² (2557) ได้ศึกษา การวิเคราะห์ภาพตัวแทนความเป็นสตรีในสื่อภาพยนตร์การ์ตูนวอล ดิสนีย์ พบว่า มีการนำเสนอภาพตัวแทน ในเรื่องของเสรีภาพของความเป็นหญิงคือ ทั้ง 3 เรื่องนั้นได้สะท้อนให้เห็นว่าความเป็นเพศหญิงในสังคมของแต่ละเรื่อง ผู้หญิงไม่มีสิทธิเสรีภาพในการตัดสินใจกระทำการใด ๆ ตามความประสงค์ของตนเอง แต่อำนาจในการตัดสินใจกระทำการใด ๆ แทนนั้น มักขึ้นอยู่กับคนรอบข้างที่มีอำนาจเหนือกว่าเสมอ จึงทำให้เกิดความไม่เสมอภาคกันทางเพศ เป็นสาเหตุให้เพศหญิงมีบทบาทที่ถูกจำกัดมากกว่าเพศชาย

จากผลการวิจัยและการอภิปรายผลได้สะท้อนให้เห็นว่าไม่ว่าช่วงเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น การนำเสนอภาพตัวแทนของผู้หญิงในสื่อภาพยนตร์ไม่ว่าจะเป็นภาพยนตร์ไทย ภาพยนตร์จีน ภาพยนตร์การ์ตูนจากสหรัฐอเมริกา ยังนำเสนอถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของตัวละครตามอุดมการณ์ทางสังคมแบบชายเป็นใหญ่อย่างต่อเนื่อง ถึงแม้จะมีบางช่วงเวลาและบางพื้นที่ของสังคมที่มีความพยายามต่อสู้และต่อรองอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่อยู่อย่างแพร่หลาย แต่ภาพยนตร์ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าการต่อสู้ของผู้หญิงนั้นยังคงมีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นและไม่เคยหยุดชะงักลงไปสักช่วงเวลาและยังทำให้ผู้หญิงต้องใช้ความพยายามมากขึ้นเพื่อที่จะสร้างความเท่าเทียมระหว่างเพศกับผู้ชายจวบจนปัจจุบัน

องค์ความรู้ใหม่

การนำเสนอภาพตัวแทนของผู้หญิงในสื่อภาพยนตร์ไทย ยังนำเสนอถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของตัวละครผู้หญิงยังคงเป็นสัญลักษณ์แสดงการต่อสู้และต่อรองอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่จนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ยังคงเป็นเป็นอุดมการณ์หลักของไทยอยู่อย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการนำเสนอการต่อสู้และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้หญิงที่ประสบความสำเร็จและเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสังคมในสื่อภาพยนตร์และสื่อละครแทนการนำเสนอภาพการต่อสู้และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้หญิงโดยใช้กำลัง โดยควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้หญิงที่ถูกนำเสนอผ่านเนื้อหาในสื่อประเภทต่าง ๆ เช่น ข่าว ละคร ซีรีส์ รายการโทรทัศน์ เป็นต้น รวมถึงการวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบและพัฒนาการหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเด็น ต่าง ๆ ของผู้หญิงผ่านสื่อโซเชียลมีเดีย

เอกสารอ้างอิง (References)

- กาญจนา แก้วเทพ. (2535). *ม่านแห่งอคติ: ความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับสถาบันสังคม*. เจนเดอร์เพรส.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2541). *การวิเคราะห์สื่อ: แนวคิดและเทคนิค*. บริษัท เอ็ดดิสัน เพรสโปรดักส์ จำกัด.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2541). *สตรีศึกษา: โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2543). *ความเรียงว่าด้วยสตรีกับสื่อมวลชน*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2543). *สื่อสารมวลชน: ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา*. บริษัท เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2545). *เฟื่องพินิจและครุ่นคิดตามความบันเทิงในสื่อ*. ในสื่อบันเทิง: อำนาจแห่งความไร้สาระ. ออล อเบอร์ท พรินท์.
- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*. ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- กัจจกร หลุยยะพงศ์ และสมสุข หินวิมาน (2551). *หลอน รัก ลับสน ในหนังไทย: ภาพยนตร์ไทยในรอบสามทศวรรษ (พ.ศ.-2520-2547) กรณีศึกษาตระกูลหนังผี หนังรัก และหนังยุคหลังสมัยใหม่*. ศยาม.
- ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์. (2551). *ภาพตัวแทนคนจนในรายการเกมโชว์ทางโทรทัศน์* (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. TU Digital Collections.
https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:125336
- จำเริญลักษณ์ ธนะวังน้อย. (2542). *ประวัติศาสตร์ภาพยนตร์ไทยตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงสมัยสงครามโลก ครั้งที่ 2*. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ชาวลิน เฟ่งบุญ, นพวรรณ เมืองแก้ว, อธิปัตย์ นิตยธรร และพิชัย แก้วบุตร. (2563). *สตรีนิยมผ่านตัวละครเพศหญิง: กรณีศึกษา “ไปอินน่า หมู่บ้านลับลิ้มฝั่งน้ำ” พระราชนิพนธ์แปล ใน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา, 8(1), 180-204.*
- ฉลองรัตน์ ทิพย์พิมาน. (2539). *วิเคราะห์โครงสร้างการเล่าเรื่องในภาพยนตร์อเมริกันที่มีตัวเอกเป็นสตรี* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา. (2533). *ศิลปะแขนงที่เจ็ด: เพื่อวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ภาพยนตร์*. เม็ดทราย
- พินิตา หันสวาสดี. (2544). *ผู้หญิงในภาพยนตร์: กระบวนการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของผู้หญิงในสังคมไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
<https://sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/1670?attempt=2&>
- พรจันทร์ เสียงสอน. (2557). *การนำเสนอผู้หญิงและความรุนแรงในภาพยนตร์ไทย*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต]. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
<https://libdcms.nida.ac.th/thesis6/2557/b186097.pdf>

ศิริพร ไผศิริ. (2544). *การสร้างสรรค้ในการผลิตซ้ำภาพยนตร์ไทยจากตำนานแม่นากพระโขนง* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

<http://www.thaithesis.org/detail.php?id=1082544001300>

สรารักษ์ โรจนพฤษ และขจร ฝ่ายเทศ. (2557). การวิเคราะห์ภาพตัวแทนความเป็นสตรีในสื่อภาพยนตร์การ์ตูนวอลดิสนีย์. รายงานสืบเนื่องจากการประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 52 (น.518-525). สาขาศึกษาศาสตร์, สาขาเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ, สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สิริวัฒน์ มาเทศ. (2553). *สตรีที่มีความพยายามในละครโทรทัศน์ไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. TU Digital Collections.

https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:122398

หลุยส์ อัลธุสแซร์. (2566). *อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ* [Ideology and Ideological State Apparatuses]. (กาญจนา แก้วเทพ, ผู้แปล; พิมพ์ครั้งที่ 3). สยามปริทัศน์.

Tasker, Y. (1993). *Spectacular Bodies Gender, Genre and the Action Cinema*. (1st ed.) Routledge.

Migratory Experiences and Memories of Former Transnational Workers from Thailand in Africa¹

Areerat Suwongkrue^{2*} and Busarin Lertchavalitsakul³

Abstract

This research article has three main objectives: 1) to investigate the factors motivating Thai workers to migrate to foreign countries for work; 2) to explain the recollection of their experiences laboring in Africa, spanning from pre-migration preparations to post-migration reflections; and 3) to examine how these memories of toiling in Africa are currently represented. Qualitative research was done with data collected by in-depth interview with former migrant workers from Lampang Province who worked in Gabon, Congo, South Africa, and Libya. The research is based on the theoretical frameworks of migration and memory. Results were that two primary factors influenced the decision to work abroad: the desire to improve their family's economic status, especially through their children's education, and to acquire savings for the future. Before their African experiences, most participants underwent internal, regional, and transnational migrations, including to the Middle East. They recalled different aspects of their lives before, during, and after their time abroad, encompassing daily routines, dietary habits, language use, and adaptation in diverse societies with distinct cultural and religious practices. Some endured challenging work environments such as jungles and deserts. Notably, Thai migrant workers in Libya recounted the struggle to escape warfare and return home. Adaptation narratives after the return migration were also examined,

1 Research article

2 BA Student, Faculty of Social Sciences, Naresuan University. Email: areerats63@nu.ac.th

3 Lecturer, Dr., Faculty of Social Sciences, Naresuan University. Email: busarinl@nu.ac.th

* **Corresponding author:** Areerat Suwongkrue, BA Student, Faculty of Social Sciences, Naresuan University. Email: areerats63@nu.ac.th

emphasizing how individual memories intertwined in collective memories, manifested through significant events and materials to serve as reminders transcending time and place.

Keywords: Transnational worker, Migration, Memory, Africa, Lampang Province

ประสบการณ์การย้ายถิ่นและความทรงจำของ อดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกา¹

อารีรัตน์ สุวงศ์เครือ^{2*} และ บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล³

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาปัจจัยที่ทำให้แรงงานไทยตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศ 2) ทำความเข้าใจว่าแรงงานไทยมีความทรงจำในการไปทำงานในแอฟริกาทั้งก่อนไป ระหว่างอยู่ หลังกลับคืนถิ่น และมีการปรับตัวระหว่างที่ใช้ชีวิตอยู่ที่แอฟริกา และ 3) เพื่อพิจารณาว่า ณ เวลาปัจจุบัน แรงงานไทยมีความทรงจำระหว่างที่ใช้ชีวิตอยู่ที่แอฟริกาอย่างไร โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกอดีตแรงงานชายจากจังหวัดลำปางที่มีประสบการณ์ไปทำงานในประเทศกาบอง คองโก แอฟริกาใต้ และลิเบีย ผ่านกรอบแนวคิดการอพยพย้ายถิ่นและความทรงจำ ผลการศึกษาพบว่า มี 2 ปัจจัยหลักที่ทำให้พวกเขาตัดสินใจไปทำงานที่ต่างประเทศ ปัจจัยแรกคือความต้องการยกสถานะทางเศรษฐกิจครัวเรือนและเป็นทุนการศึกษาให้ลูก ปัจจัยที่สองคือการสะสมทุนให้กับชีวิตของตนเองในอนาคต โดยส่วนใหญ่มีประสบการณ์ย้ายถิ่นทั้งในภูมิภาคและในประเทศ รวมถึงการไปเป็นแรงงานในต่างประเทศเช่นในตะวันออกกลางก่อนเดินทางไปทำงาน พวกเขายังมีความทรงจำเกี่ยวกับก่อนการย้ายถิ่นไปทำงานในแอฟริกาทั้งก่อนไป ระหว่างอยู่ และหลังกลับคืนถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องราวการใช้ชีวิตประจำวัน เช่น อาหารการกิน การใช้ภาษา หรือการปรับตัวในสภาพสังคมที่มีศาสนาและวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างจากบ้านเกิด บางคนมีชีวิตทำงานในพื้นที่สมบุกสมบันกลางป่าลึกและทะเลทราย แรงงานข้ามชาติไทยโดยเฉพาะในลิเบียยังเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งต้องหนีสงครามกลับบ้านเกิด บทความนี้ยังศึกษาชีวิตเกี่ยวกับการปรับตัวของพวกเขาในฐานะคนย้ายถิ่นกลับ โดยสนใจการรื้อฟื้นประสบการณ์ผ่านความทรงจำของปัจเจกที่สะท้อนถึงการสร้างความทรงจำร่วมกันผ่านเหตุการณ์และวัตถุในฐานะแหล่งความทรงจำที่ข้ามผ่านห้วงเวลาและสถานที่

คำสำคัญ: แรงงานข้ามชาติ การอพยพย้ายถิ่น ความทรงจำ แอฟริกา จังหวัดลำปาง

¹ บทความวิจัย

² นักศึกษาชั้นปีที่ 4 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อีเมล areerats63@nu.ac.th

³ อาจารย์ ดร. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อีเมล busarinl@nu.ac.th

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ อารีรัตน์ สุวงศ์เครือ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อีเมล areerats63@nu.ac.th

บทนำ

“ที่ไปนี้ไปใช้หยังหนา ไปเอาทุนมาตั้งตัวส่งลูกเรียน ลูก 2 ละ ถ้าอยู่ไทยบ่มีเงินเก็บละ”

(ที่ไปทำงานต่างประเทศนี้ไปเพราะต้องการเอาทุนมาตั้งตัว แล้วก็ส่งลูกเรียน มีลูก 2 คนแล้ว อยู่ไทยแล้วมันไม่มีเงินเก็บ)

(พ่อทิป [นามสมมุติ], 3 กุมภาพันธ์ 2566)

คำกล่าวในภาษาเหนือหรือคำเมืองข้างต้นเป็นของพ่อผู้วิจัยชื่อแรก ในขณะที่มีอายุ 60 ปี เขาได้ให้เหตุผลในการตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศหรือประเทศอิสราเอลในช่วงประมาณพ.ศ. 2541 ในเวลานั้นแรงงานชายบางคนในหลายหมู่บ้านในตำบลแม่วะ อำเภอดงเจน จังหวัดลำปาง ได้เดินทางไปทำงานต่างประเทศดังกล่าวก่อนหน้านี้พ่อจะตัดสินใจไป พ่อของผู้วิจัยไม่ได้รวมขบวนไปกับแรงงานชายกลุ่มนั้นเนื่องจากงานช่างประกอบในโรงไฟฟ้าที่ทำอยู่ในขณะนั้นยังให้ค่าจ้างที่ยังสามารถจุนเจือครอบครัวได้ แต่เมื่อพ่อและแม่วางแผนที่จะมีลูกอีกคนซึ่งก็คือผู้วิจัย ทำให้พ่อตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศที่มีค่าจ้างสูงกว่า โดยประเทศแรกที่เดินทางไปนั้นคืออิสราเอลตามที่กล่าวไป โดยไปทำงานในตำแหน่งก่อสร้างสะพานเป็นระยะเวลา 1 ปี จากนั้นปี 2542 ได้เดินทางไปทำงานก่อสร้างโรงไฟฟ้าที่ไต้หวัน ซึ่งมีสัญญาจ้าง 1 ปีเช่นกัน จากนั้นไปทำงานที่สิงคโปร์ในปี 2544 ในตำแหน่งก่อสร้างโรงงานผลิตยา จนในปี 2546 ได้เดินทางไปทำงานที่ประเทศลิเบียในทวีปแอฟริกาครั้งแรก ในตำแหน่งก่อสร้างโรงแก๊สธรรมชาติในระยะเวลาสัญญาจ้าง 1 ปี และในปี 2548 ได้ย้ายไปทำงานก่อสร้างโรงกลั่นน้ำมันในประเทศคูเวตอีก 1 ปี ก่อนที่กลับคืนถิ่นบ้านเกิดและเว้นการเดินทางไปทำงานต่างประเทศประมาณ 7 ปี ก่อนที่จะเดินทางออกนอกประเทศอีกครั้งในปี 2555 ซึ่งได้เดินทางไปลิเบียอีกครั้งซึ่งเป็นงานวางท่อในโรงงานผลิตเหล็ก แต่เมื่อทำได้ 1 ปี ลิเบียเกิดปัญหาการเมืองภายในประเทศลุกลามเป็นสงครามกลางเมืองทำให้ต้องหนีสงครามกลับบ้าน หลังจากสงครามเริ่มสงบก็ได้เดินทางไปใหม่ที่เดิมอีกครั้ง แต่เมื่อทำงานได้ 6 เดือนก็ต้องหนีสงครามและกลับบ้านอีก หลังจากนั้นมาพ่อทิปตัดสินใจไม่เดินทางไปทำงานต่างประเทศอีก

พ่อทิปเป็นตัวอย่างหนึ่งของแรงงานไทยในเวลานั้นที่มีประสบการณ์ออกเดินทางจากลำปางไปหาโอกาสทำงานในต่างประเทศอย่างโชกโชน โดยเฉพาะผู้ชายซึ่งเป็นที่ต้องการในภาคก่อสร้างในหลายประเทศในช่วงเวลานั้น หากพิจารณาจากเส้นทางการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของเขา ทำให้เห็นว่าประเทศลิเบียในแอฟริกาเป็นปลายทางที่ไกลที่สุดหากเทียบจากระยะทางและระยะเวลาในการเดินทางจากประเทศไทย และนอกจากอิสราเอลแล้ว ลิเบียเป็นประเทศที่สันนิษฐานได้ว่าผู้ที่ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศต้องปรับตัวจากความแตกต่างของสังคมและวัฒนธรรมค่อนข้างมาก และพ่อทิปเองก็มีประสบการณ์ทำงานนานที่สุดในลิเบียเมื่อเทียบกับประเทศปลายทางอื่น คือราว 2 ปี 6 เดือน อีกทั้งยังได้รับรู้หรือเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ความไม่สงบจากปัญหาการเมืองในประเทศด้วย ซึ่งสะท้อนถึงประสบการณ์ชีวิตที่ยังคงเป็นความทรงจำจำเฝ้ามชัดถึงทุกวันนี้ เนื่องด้วยเหตุการณ์ที่ประสบพบเจอนั้นทั้งนำหวาดหวั่นและตื่นเต้น ในฐานะที่เป็นเรื่องเล่าที่สะท้อน

ตัวตนและโลกทัศน์ของคนๆ หนึ่งได้เป็นอย่างดี (Fitzgerald, 1998; McLean, 2008) รวมถึงการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มทางสังคมที่พวกเขาดำรงอยู่ (Linde, 2015)

จากการทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่าลำปางเป็นจังหวัดในภาคเหนือที่มีคนย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ในช่วงประมาณปี 2540–2550 สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศรายงานว่าในปี 2548 มีคนไทยที่ขออนุมัติไปทำงานในทวีปแอฟริกาจำนวน 3,050 คน จากจำนวนแรงงานไทยทั้งหมด 139,667 คน ส่วนใหญ่ขออนุมัติไปทำงานในประเทศลิเบีย รองลงมาคือประเทศแอฟริกาใต้ และซูดาน ตามลำดับ และพบว่าเมื่อเปรียบเทียบกับปี 2547 จำนวนแรงงานที่ไปทำงานในทวีปแอฟริกาลดลงโดยที่ไม่ได้ระบุสาเหตุที่แน่ชัด แต่หากพิจารณาสถานการณ์ทางเศรษฐกิจในเวลานั้นของทวีปแอฟริกาที่ดึงดูดให้คนอยากย้ายถิ่นไปทำงาน พบว่าประเทศลิเบียมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หลังจากองค์การสหประชาชาติได้มีมติยกเลิกคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจต่อลิเบีย จากนั้นลิเบียได้ปฏิรูปโครงสร้างและระบบเศรษฐกิจของประเทศให้เป็นเสรีมากขึ้น ประกอบกับผลประโยชน์จากสถานการณ์ตลาดน้ำมันโลก จึงดึงดูดนักลงทุนทั้งในและต่างประเทศ เศรษฐกิจเกิดการขยายตัวอย่างสูง ทำให้ตลาดแรงงานขยายตัวตามมา จึงมีอุปสงค์ด้านแรงงานต่างชาติเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นตลาดที่น่าสนใจสำหรับแรงงานไทย โดยแรงงานไทยที่ขออนุมัติไปทำงานในประเทศลิเบียช่วงปี 2548 จำนวน 1,269 คน แบ่งเป็นชาย 1,267 คน หญิง 2 คน (สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ, 2548)

เมื่อศึกษาสถานการณ์การย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานของคนในแอฟริกาจากต้นทางการย้ายถิ่นในช่วงปี 2548 พบว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นภาคที่มีแรงงานไทยขออนุมัติไปทำงานในลิเบียมากที่สุด จำนวน 575 คน รองลงมาคือภาคเหนือ 554 คน หากพิจารณารายจังหวัดพบว่าจังหวัดตากมีแรงงานขออนุมัติไปทำงานในลิเบียมากที่สุด จำนวน 187 คน ลำปาง 152 คน อุตรธานี 141 คน และนครราชสีมา 101 คน ส่วนใหญ่ของแรงงานไปทำงานในสาขาอาชีพผู้ปฏิบัติที่ใช้ฝีมือ ได้แก่งานช่าง รองมาเป็นงานในโรงงาน เช่น ควบคุมเครื่องจักรและประกอบชิ้นส่วน แรงงานด้านการผลิต ก่อสร้าง เกษตร และพนักงานบริการต่างๆ นอกจากลิเบียแล้ว ประเทศแอฟริกาใต้ก็มีแรงงานไทยขออนุมัติไปทำงานเช่นกัน เป็นชาย 664 คน หญิง 35 คน หากพิจารณาเป็นภาค พบว่าภาคเหนือมีจำนวนแรงงานไทยที่ขออนุมัติไปทำงานมากที่สุดจำนวน 351 คน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 146 คน ภาคใต้ 80 คน ภาคกลาง 71 คน หากพิจารณารายงานจังหวัดพบว่าลำปางเป็นจังหวัดที่มีแรงงานขออนุมัติไปทำงานในแอฟริกาใต้มากที่สุด ที่จำนวน 129 คน ตาก 53 คน กำแพงเพชร 49 คน และสงขลา 48 คน ส่วนใหญ่ไปทำงานในสาขาอาชีพงานที่ใช้ฝีมือ เช่นงานช่าง รองลงมา เป็นพนักงานบริการ พนักงานควบคุมเครื่องจักรและประกอบชิ้นส่วนในโรงงาน ช่างซ่อมเทคนิค ในเวลานั้นแรงงานไทยสาขาช่างเชื่อมจากประเทศไทยเป็นที่ยอมรับในตลาดแรงงานแอฟริกาเป็นอย่างมาก เนื่องจากความชำนาญในการเชื่อมโลหะ โดยได้รับการจ้างให้เชื่อมต่อท่อน้ำมันระหว่างประเทศโมซัมบิกกับแอฟริกาใต้ (สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ, 2548)

สถานการณ์ข้างต้นสอดคล้องกับงานศึกษาที่เกี่ยวกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในทวีปแอฟริกา (Ayogut, 2006; Foster & Briceño-Garmendia, 2010) ที่ระบุว่าประเทศในทวีปแอฟริกา โดยเฉพาะพื้นที่

ในภูมิภาคแอฟริกาตอนใต้ทะเลทรายซาฮารา (Sub-Sahara) นั้นได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ในการสนับสนุนการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าภูมิภาคอื่น อันเนื่องมาจากสถานะทางเศรษฐกิจที่เติบโตไม่สูงมาก กรอบกับลักษณะภูมิประเทศโดยรวมเป็นประเทศที่ไม่มีทางออกทางทะเล (landlock) ดังนั้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจึงช่วยยกระดับความยากจนในประเทศและเพิ่มโอกาสในทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาในด้านอื่นๆ ตามมา ซึ่งเป็นความท้าทายของทั้งภูมิภาค รวมถึงเป็นพื้นที่ที่หลายประเทศมีความขัดแย้งหรือสงครามกลางเมืองตั้งแต่ปี 1960 ถึงปี 1999 ซึ่งส่งผลให้การพัฒนาเป็นไปด้วยความล่าช้า (Ayogut, 2006)

ประเทศในทวีปแอฟริกาในช่วงต้นทศวรรษ 1990 โดยเฉพาะประเทศที่ผู้ให้ข้อมูลหลักมีประสบการณ์ไปทำงาน จึงต้องการการพัฒนาทั้งโครงสร้างพื้นฐานและโครงสร้างเศรษฐกิจในประเทศ ได้แก่ สาธารณรัฐสังคมนิยมประชาชนอาหรับลิเบีย (ลิเบีย) สาธารณรัฐกาบอง (กาบอง) สาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก (คองโก) มีการผลิตน้ำมันและก๊าซธรรมชาติเป็นสินค้าส่งออกและพยายามพัฒนาและขยายการผลิต (กระทรวงการต่างประเทศ, 2552, 2553, 2555) กรณีลิเบียเฉพาะหลังจากพ.ศ. 2546 สหประชาชาติได้ยกเลิกมาตรการคว่ำบาตรลิเบีย จึงทำให้ลิเบียมุ่งเป้าผลิตสินค้าสองประเภทนี้ส่งออก ขณะที่บริษัทข้ามชาติจากทั้งอเมริกา อังกฤษ และยุโรป เข้าไปลงทุนในอุตสาหกรรมน้ำมันและก๊าซธรรมชาติเป็นจำนวนมาก ซึ่งบริษัทปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ยังได้เข้าร่วมประกวดสัมปทานราคาเพื่อเข้าไปทำธุรกิจแม้ว่าจะไม่ได้รับการคัดเลือกก็ตาม ในเวลานั้นไทยและลิเบียต่างเป็นคู่ค้ากันในการนำเข้าส่งออกสินค้า ขณะที่ประเทศไทยได้ส่งคนไทยไปทำงานเป็นแรงงานช่างฝีมือในโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ต่างๆ โดยเฉพาะโครงการแม่น้ำเทียม (Great Man-made River-GMR) ในขณะนั้นมีแรงงานไทยในลิเบียประมาณ 20,000 คน และมีแนวโน้มว่าลิเบียยังต้องการแรงงานในระดับนี้จากไทยเพิ่มอย่างต่อเนื่องเพื่อไปพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ (กระทรวงการต่างประเทศ, 2555) จะเห็นได้ว่าเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่พ่อทีปได้เดินทางไปทำงานที่ลิเบียเป็นครั้งแรกด้วย ส่วนประเทศสหรัฐแอฟริกาใต้ (แอฟริกาใต้) นั้นเป็นประเทศที่มีการส่งออกสินค้าจากอุตสาหกรรมเหมืองแร่และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นรายได้หลัก มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับไทยและการค้าที่ดี โดยเฉพาะไทยเป็นผู้ส่งออกข้าวอันดับหนึ่งให้กับแอฟริกา ขณะที่มีการลงทุนจำนวนมากไปทำธุรกิจด้านต่างๆ ในแอฟริกา โดยเฉพาะธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและบริการ รวมทั้งธนาคาร และสินค้าอาหารแปรรูป ตลอดจนการผลิตอัญมณีที่มีความเชื่อมต่อกับตลาดในไทยด้วย กระทรวงการต่างประเทศรายงานว่าในช่วงกลางทศวรรษ พ.ศ. 2550 มีคนไทยทั้งนักธุรกิจตามที่กล่าวมาและแรงงานไทยที่ไปทำงานที่แอฟริกาใต้จำนวน 3,000 คน ในภาคอุตสาหกรรมก่อสร้างและบริการ อีกประมาณ 1,500 คนเป็นแรงงานฝีมือและกึ่งฝีมือโดยเฉพาะช่างเชื่อมต่อและประกอบท่อ คู่สมรสของชาวต่างชาติ 750-800 คน ผู้ประกอบการร้านอาหาร/สปา 700 คน และนักศึกษาอีก 100 คน (กระทรวงการต่างประเทศ, 2554)

นอกจากนี้ รายงานดังกล่าวชี้ว่าการย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานฝีมือของคนไทยส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ในภาคเหนือแรงงานจากจังหวัดลำปางมีประวัติศาสตร์การอพยพย้ายถิ่นในทวีปแอฟริการวมถึงปลายทางในประเทศอื่นที่ค่อนข้างยาวนานถึง 6 ทศวรรษ ดังเช่นพ่อที่ปอดคล้องกับพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) ที่ศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งซึ่งตั้งห่างจากตัวอำเภอเมืองลำปางออกไปราว 60 กิโลเมตร งานนี้เล่าว่าในช่วงพ.ศ.2528 แรงงานชายในหมู่บ้านจำนวน 4 คน ซึ่งเป็นกลุ่มแรกได้เดินทางไปทำงานในประเทศซาอุดีอาระเบีย ราวทศวรรษ 2530 เดินทางไปประเทศคูเวต และในปี 2532 เดินทางไปบรูไน นอกจากนี้ยังมีแรงงานชายจำนวนหนึ่งเดินทางไปทำงานสิงคโปร์ ในช่วงปี 2535-2541 ได้หันเป็นจุดหมายปลายทางที่แรงงานย้ายถิ่นไปทำงาน และในช่วงปี 2540 เป็นต้นมา คนเริ่มเปลี่ยนเป้าหมายไปเกาหลีใต้ที่กล่าวข้างต้น และล่าสุดพบว่าออสเตรเลียเป็นอีกจุดหมายปลายทางที่คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านในจังหวัดลำปางสนใจไปหาช่องทางในการทำมาหากิน (สัมภาษณ์, หญิงสาวที่กำลังจบปริญญาตรีในหมู่บ้านอำเภอสบปราบ, 10 มกราคม 2567)

วาสนา ละอองปลิว (2561) ยังพบว่าชายหนุ่มจากบ้านหัวทุ่ง อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองลำปาง 65 กิโลเมตร ได้เดินทางไปทำงานต่างประเทศในช่วงปลายทศวรรษ 2510 โดยซาอุดีอาระเบีย เป็นจุดหมายแรกของชายหนุ่มกลุ่มแรกของหมู่บ้าน และได้ดึงดูดให้ชายวัยแรงงานในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงต้องการไปทำงานต่างประเทศในเวลาต่อมา โดยสมัครไปทำงานในประเทศตะวันออกกลาง เช่น ซาอุดีอาระเบีย คูเวต กาตาร์ โอมาน ลิเบีย และสหรัฐอเมริกาเบมิเรตส์ และจำนวนคนสมัครไปทำงานต่างประเทศได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ช่วงต้นทศวรรษ 2520 ภายหลังเกิดสถานการณ์ตึงเครียดไทยกับซาอุดีอาระเบีย จากกรณีขโมยเพชรซาอุทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยและซาอุดีอาระเบียมีความตึงเครียดและส่งผลต่อการส่งแรงงานไทยไปทำงาน (ปีซีไทย, 2565-ก) แรงงานชายจึงได้เปลี่ยนจุดหมายการทำงานเป็นอิสราเอล ใต้หวัน และสิงคโปร์ และในช่วงกลางทศวรรษ 2530 จำนวนแรงงานชายที่ทำงานในต่างประเทศเริ่มลดลงเนื่องจากอายุมากขึ้นทำงานหนักไม่ได้เหมือนแต่ก่อน จึงตัดสินใจเดินทางกลับและไม่ได้ย้ายถิ่นไปต่างประเทศอีก หากแต่เป็นคนหนุ่มสาวของหมู่บ้านที่ตัดสินใจเดินทางไปทำงานต่างประเทศโดยมีเกาหลีใต้และออสเตรเลียเป็นจุดหมายปลายทาง ประเทศตะวันออกกลางหรือแอฟริกาไม่ใช่จุดหมายปลายทางของคนรุ่นนี้ อาจเป็นเพราะการก่อสร้างสาธารณูปโภคของประเทศได้ก่อสร้างเสร็จหมดแล้ว ต่างจากแรงงานไทยที่เป็นแรงงานในสวนผักผลไม้ที่ต้องปลูกตลอดเวลา

ปัจจุบัน การย้ายถิ่นของคนไทยไปประเทศแอฟริกานั้นไม่เป็นเป้าหมายหลักของคนไทยเมื่อเทียบกับช่วงกลางทศวรรษ 2540 จนถึงกลางทศวรรษ 2550 แม้ว่าคนไทยยังมีความต้องการไปสะสมทุนในต่างประเทศก็ตาม ปลายทางอย่างประเทศในตะวันออกกลางอาจมีคนสนใจไปทำงานอยู่บ้าง ได้แก่อิสราเอลที่ต้องการคนไปทำงานในภาคเกษตร (กรมการจัดหางาน, 2565) แต่คนในรุ่นปัจจุบันมีแนวโน้มไปทำเป็นแรงงานในประเทศเกาหลีและใต้หวัน (ปีซีไทย-ข, 2565) งานของนิมนตรา ศรีเสน (2561) วาสนา ละอองปลิว (2561) และดนัย ทาเจริญศักดิ์ (Tajaroensuk, 2018) และตอกย้ำถึงสถานการณ์การย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานของคนไทยในประเทศเกาหลีใต้เป็นอย่างดี

สถานการณ์ดังกล่าวยืนยันด้วยสถิติทางการของการส่งคนไปทำงานทั่วประเทศ โดยกองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ กระทรวงแรงงาน ในปี 2566 ที่จำแนกจำนวนตามภูมิภาค ประเทศที่เดินทางไป และวิธีการเดินทาง พบว่าล้าปางมีผู้ได้รับอนุญาตให้ไปทำงานต่างประเทศจำนวน 1,795 คน เป็นชาย 1,576 คน หญิง 219 คน ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ประเภทหลักได้แก่ เดินทางไปด้วยตนเอง กรมการจัดหางานจัดส่ง นายจ้าง พาลูกจ้างไปทำงาน นายจ้างพาลูกจ้างไปฝึกงาน และบริษัทจัดหางานจัดส่ง ประเทศที่คนล้าปางไปทำงานมากที่สุดได้แก่ไต้หวันทั้งหมด 616 คน รองลงมาได้แก่ลาว 317 คน เกาหลีใต้ 206 คน ญี่ปุ่น 157 คน ส่วนประเทศแถบตะวันออกกลางเช่นกาตาร์ คูเวต โอมาน และบาห์เรน มีคนเดินทางไปประเทศละ 1-2 คนเท่านั้น ขณะที่ชาวคูเวตและซาอุดีอาระเบียตัวเลขเป็นศูนย์ ส่วนอิสราเอลยังมีคนจากล้าปางไปทำงานอยู่ที่ 68 คน สำหรับในทวีปออสเตรเลีย มีคนจากล้าปางไปนิวซีแลนด์ 82 คน ในโซนยุโรป มีจำนวน 49 คนไปสวิตเซอร์แลนด์ สำหรับประเทศในทวีปแอฟริกันนั้น น่าสนใจว่าไม่พบรายชื่อประเทศที่อดีตแรงงานข้ามชาติในงานศึกษานี้เคยเดินทางไป ได้แก่คองโก ลิเบีย และกาบอง มีเพียงแอฟริกาใต้ที่รายงานระบุว่าเป็นชาย 2 คน โดยนายจ้างพาไปและบริษัทจัดหางานส่งไป นอกจากนี้มีประเทศสาธารณรัฐเซเชลส์ (Seychelles) ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกของทวีปแอฟริกา ที่มีคนจากล้าปางไปทำงาน 1 คนโดยการเดินทางไปด้วยตนเอง มาดากัสการ์ 9 คนโดยนายจ้างพาลูกจ้างไปทำงาน อียิปต์จำนวน 3 คนโดยนายจ้างพาลูกจ้างไปทำงานเช่นกัน ที่น่าสนใจคือโมซัมบิกที่มีคนล้าปางไปทำงานจำนวนมากที่สุดในกลุ่มประเทศทวีปแอฟริกา คือ 27 คน แบ่งเป็นไปด้วยตนเอง 9 คน และโดยบริษัทจัดหางาน 18 คน ในภาพรวมของปลายทางการย้ายถิ่นไปทำงานของคนล้าปางในปัจจุบันจึงเป็นประเทศในแถบเอเชีย (กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ, 2566)

สถานการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของคนในจังหวัดล้าปางทำให้เห็นแนวโน้มว่าการย้ายถิ่นไปต่างประเทศยังคงมีต่อเนื่อง ที่ผ่านมามีงานศึกษาเกี่ยวกับประเด็นการไปเป็นแรงงานย้ายถิ่นและแรงงานข้ามชาติในต่างประเทศ (อมรรัตน์ บุญนาค, 2542; พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข, 2551; วาสนา ละอองปลิว, 2561) ที่อธิบายถึงปัจจัยการย้ายถิ่น แรงจูงใจ ประสบการณ์การปรับตัวและการต่อรอง ตลอดจนการต่อรองอัตลักษณ์ของคนย้ายถิ่นกลับ (return migrant) (พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข, 2551) อย่างไรก็ตามผู้วิจัยกลับพบว่างานดังกล่าวยังไม่ได้มุ่งศึกษาประเด็นเกี่ยวกับการย้ายถิ่นกลับที่สัมพันธ์กับความทรงจำ ณ ปัจจุบันของการไปทำงานในช่วงเวลาหนึ่ง อีกทั้งยังพบว่าจุดหมายปลายทางของแรงงานฝีมือคนไทยในปัจจุบัน นอกเหนือจากเกาหลีใต้ ไต้หวัน และบางประเทศในเอเชียแล้ว เหลือจำนวนไม่มากนักที่เดินทางไปทำงานในทวีปแอฟริกาจากที่กล่าวไปข้างต้น เมื่อเทียบกับจำนวนคนล้าปางที่ไปทำงานในช่วงทศวรรษ 2540-2550 ที่มีจำนวนหลายร้อยคน ปัจจุบันเหลือเพียงจำนวนหลักสิบเท่านั้น (สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ, 2548; กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ, 2566)

การบันทึกประสบการณ์ที่เป็นความทรงจำของอดีตแรงงานไทยที่ไปทำงานในแอฟริกาจึงมีความจำเป็น เนื่องจากยังไม่มีงานใดศึกษาเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในภูมิภาคดังกล่าว ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าถึงความจำเป็น 2 ประการ ประการแรกคนไทยไม่นิยมเดินทางไปประเทศแอฟริกาตามที่เคยเกิดขึ้นในช่วงปี 2540-2550 เนื่องจากเศรษฐกิจในแอฟริกาผ่านช่วงเวลาพัฒนาและปรับโครงสร้างเศรษฐกิจโดยเฉพาะการลงทุนใน

โครงสร้างพื้นฐานหรืออุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ประการต่อมาคือแรงงานไทยที่เดินทางไปทำงานในประเทศในทวีปแอฟริกาต่างมีอายุมากขึ้น ซึ่งระยะเวลาที่เดินทางไปทำงานนั้นก็ผ่านมากเกือบ 20-30 ปี การบันทึกความทรงจำถึงประสบการณ์ของแรงงานรุ่นนี้จึงมีความสำคัญ ความทรงจำของแรงงานเหล่านี้อาจจางหายไปตามกาลเวลา ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกาในพื้นที่จังหวัดลำปาง โดยรวบรวมเรื่องเล่าจากอดีตแรงงานข้ามชาติไทยที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไปที่มีประสบการณ์ไปทำงานในทวีปแอฟริกาในช่วงเวลาประมาณต้นปีพ.ศ.2540 โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับความทรงจำที่เป็นประสบการณ์ตั้งแต่ก่อนไป ขณะอยู่ หลังคืนถิ่น และประเด็นการปรับตัวขณะที่ไปเป็นแรงงานในต่างแดน ตลอดจนการการระลึกถึงหรือจำได้ถึงประสบการณ์ช่วงชีวิตที่ผ่านมาด้วยวัตถุบาง (material) บางประการ งานวิจัยนี้จึงช่วยเติมเต็มความเข้าใจเส้นทางชีวิตของแรงงานไทยในการอพยพย้ายถิ่นศึกษา และพัฒนาการการย้ายถิ่นที่มีจุดหมายปลายทางเป็นปัจจัยในการตัดสินใจประกอบอาชีพและสร้างอนาคต

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาว่ามีปัจจัยใดที่สนับสนุนให้แรงงานในจังหวัดลำปางนั้นตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศและประเทศในทวีปแอฟริกา
2. ศึกษาความทรงจำของแรงงานไทยในการไปทำงานในแอฟริกาทั้งก่อนไป ระหว่างอยู่ หลังกลับคืนถิ่น และมีการปรับตัวระหว่างที่ใช้ชีวิตอยู่ที่แอฟริกา
3. ศึกษาว่า ณ เวลาปัจจุบัน แรงงานไทยมีความทรงจำระหว่างที่ใช้ชีวิตอยู่ที่แอฟริกาอย่างไร

กรอบแนวคิดและทฤษฎี

งานวิจัยนี้ศึกษาประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติไทยจากหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในตำบลแม่วะ อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง ภายใต้แนวทางอพยพย้ายถิ่นศึกษา (migration studies) ที่สัมพันธ์กับประสบการณ์การไปทำงานผ่านเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับความทรงจำในขั้นตอนและช่วงเวลาในการไปทำงานในทวีปแอฟริกา

1. การอพยพย้ายถิ่น

การย้ายถิ่นของแรงงานข้ามชาติจากจังหวัดลำปางถือเป็นการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ (international migration) เพราะเป็นการข้ามแดนจากรัฐหนึ่งสู่รัฐหนึ่ง ทำให้เห็นถึงการดำเนินการที่ถูกต้องตามกฎหมายด้านแรงงานของทั้ง 2 รัฐ (บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล, 2565) ในงานนี้หมายถึงกระทรวงแรงงานของไทยและกฎหมายแรงงานของประเทศปลายทางในแอฟริกา ซึ่งหลายประเทศในทวีปนี้ขณะนั้นมีระบบสาธารณสุขโรคและสาธารณสุขที่ยังไม่ได้พัฒนาเท่าที่ควร ประกอบกับความไม่แน่นอนทางการเมืองของประเทศที่มักนำไปสู่สงครามกลางเมือง อีกทั้งความต่างของสังคม ภาษา ศาสนา ที่แตกต่างจากสังคมไทย ทำให้แรงงานต้องปรับตัวในการใช้ชีวิตขณะที่ทำงาน ทั้งนี้ ยังรวมถึงการย้ายถิ่นกลับ (return migration) ที่มีเส้นทางการย้ายถิ่นแบบวงจรด้วย เช่นการที่แรงงานคนหนึ่งมีประสบการณ์ย้ายถิ่นในประเทศก่อนเดินทางไปต่างประเทศ และหลายคนมีการเดินทางกลับมามาประเทศไทยเพื่อรอจังหวะหรือโอกาสไปปลายทางแห่งใหม่หรือประเทศอื่นๆ และอาจ

กลับไปยังประเทศเดิมอีกครั้ง เช่นกรณีพม่าที่เดินทางไปเป็นแรงงานในตะวันออกกลางและแอฟริกา และมีประสบการณ์ไปทำงานที่ลิเบียถึง 2 ครั้ง

การย้ายถิ่นของอดีตแรงงานไทยในแอฟริกันั้นเป็นประเภทแรงงาน มีสาเหตุหรือแรงจูงใจที่ทำให้ตัดสินใจย้ายถิ่นหรือปัจจัยผลัก-ดึง (Push-pull Model) สำหรับพื้นที่จังหวัดลำปาง อมรรัตน์ บุญนาค (2542) และพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) กล่าวในทิศทางเดียวกันว่าปัจจัยผลักที่ทำให้คนตัดสินใจย้ายออกจากหมู่บ้านเนื่องจากทำเกษตรไม่ได้สร้างรายได้มากนัก ทำให้คนต้องการที่ไปหารายได้ที่ดีกว่า เช่นการไปทำงานในต่างประเทศ สำหรับสถานะทางกฎหมายในการย้ายถิ่นหรือการไปเป็นแรงงานนั้น อดีตแรงงานที่ไปทำงานในแอฟริกาได้รับการส่งตัวไปอย่างถูกต้องตามกฎหมาย บางคนอาจต้องพึ่งพาบริษัทจัดหางานหรือนายหน้าภายใต้สถานะแรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมาย แรงงานไทยเหล่านี้ถูกจัดกลุ่มให้อยู่ประเภทแรงงานมีฝีมือคือคนที่เข้ามาทำงานโดยผ่านการพิจารณาจากทักษะเฉพาะ และมีสิทธิได้รับความคุ้มครองมากกว่าแรงงานไร้ฝีมือ หรือในแง่หนึ่งอาจมองว่าเป็นแรงงานทักษะต่ำคือแรงงานที่มาทำงานหนักหรืองานที่คนทั่วไปไม่ต้องการที่จะทำ (อุษามาศ เสียมภักดี, 2562)

ลักขมี แก้ววงศ์ใหญ่ และคณะ (2565) เสนอว่าวัฒนธรรมการย้ายถิ่นส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นระหว่างประเทศหรือการย้ายถิ่นข้ามชาติ (transnational migration) อย่างต่อเนื่อง เช่นหมู่บ้านสว่าง อำเภอนองวัวขอส จังหวัดอุดรธานี ที่แม้ว่าการเดินทางไปทำงานต่างประเทศต้องเจอกับอุปสรรค มีค่าใช้จ่ายสูง และอาจไม่บรรลุเป้าหมายในการสร้างรายได้ แต่หลายคนก็ยังคิดว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติและหางานทำในต่างแดนเป็นทางเลือกที่ดีในการดำเนินชีวิต ประวัติศาสตร์การย้ายถิ่นของหมู่บ้านนี้เริ่มต้นเมื่อพ.ศ. 2520 มีแรงงานชายเดินทางไปทำงานในตะวันออกกลางคือซาอุดีอาระเบีย แต่เมื่อปี พ.ศ. 2528 ก็ได้เปลี่ยนเส้นทางการทำงานเป็นลิเบีย ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 เอเชียเกิดการขยายตัวทางอุตสาหกรรมการผลิต แรงงานจึงเปลี่ยนจุดหมายปลายทางเป็นไต้หวัน และขณะนั้นเองผู้หญิงก็เริ่มเดินทางไปทำงานต่างประเทศเช่นกัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 ประเทศเกาหลีต้องการแรงงานโดยเฉพาะแรงงานกึ่งฝีมือและแรงงานไร้ฝีมือประเภท 3D ซึ่งได้ค่าตอบแทนสูง จึงทำให้แรงงานทั้งชายและหญิงเดินทางไปทำงานผ่านบริษัทเอกชนที่จัดส่งแรงงาน ในปี พ.ศ. 2547 แรงงานทั้งชายและแรงงานหญิงเดินทางไปทำงานในเกาหลีอย่างต่อเนื่อง และในปี พ.ศ. 2555 การย้ายถิ่นต่างไปจากเดิม คือการไปฝึกงานที่ประเทศญี่ปุ่นซึ่งเปิดโอกาสให้กับคนที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ซึ่งวิธีนี้ไม่เป็นที่นิยมมากนัก ในช่วงปี พ.ศ. 2560 เกิดปรากฏการณ์ฝืนยอกคือการที่แรงงานไทยเข้าไปทำงานในเกาหลีด้วยวิธีที่ผิดกฎหมายอย่างแพร่หลาย โดยส่วนใหญ่เลือกที่จะไปเป็นแรงงานด้วยวิธีนี้แม้จะต้องเจอกับความเสี่ยงก็ตาม

การย้ายถิ่นกลับเป็นอีกกรอบแนวคิดที่นักวิชาการด้านการอพยพย้ายถิ่นศึกษาและทำความเข้าใจในปรากฏการณ์นี้อย่างต่อเนื่อง การนิยามความหมายการย้ายถิ่นกลับที่เป็นสากลนั้นไม่สามารถทำได้อย่างลงตัว แต่สหประชาชาติฝ่ายประชากร ภายใต้แผนกเศรษฐกิจระหว่างประเทศและกิจการสังคม (United Nations Population Division, Department of International Economic and Social Affairs, 1986) ได้นิยามคนย้ายถิ่นกลับว่าหมายถึงคนที่มีสัญชาติประเทศใดประเทศหนึ่งได้เดินทางเข้าไปอีกประเทศหนึ่ง และอาศัยอยู่ในประเทศนั้นอย่างน้อย 1 ปี และได้เดินทางกลับประเทศบ้านเกิดของตนเพื่ออาศัยอยู่อย่างน้อย 1 ปี โดยไม่ได้

เดินทางไปประเทศอื่นต่อ เจเน็ต ดับเบิลยู ซาลาฟฟ์ (Salaff, 2013) เสนอว่างานวิจัยที่ศึกษาการย้ายถิ่นกลับ เรื่องของผลที่ตามมา (consequence) ความรู้สึกของความผูกพันหรือความเป็นเจ้าของ (sense of belonging) อัตลักษณ์ (identity) และอารมณ์ (emotion) เพราะปรากฏการณ์คนย้ายถิ่นโดยเฉพาะการย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานนั้น มีความเชื่อมโยงกับบ้านเกิดหรือภายใต้แนวคิดสถานะข้ามชาติ (transnationality) หรือการสร้างเครือข่ายข้ามพรมแดน โดยเฉพาะการส่งเงินกลับบ้าน (remittances) โดยการย้ายถิ่นกลับอาจเกิดได้หลายเหตุผล เช่น การที่แรงงานได้ตัดสินใจกลับเพราะว่าสะสมทุนได้เพียงพอแล้ว และบางส่วนอาจเจอประสบการณ์ที่ไม่ดีหรือไม่เป็นไปตามที่หวังจึงได้ตัดสินใจย้ายถิ่นกลับ ที่กล่าวมานี้เป็นมุมมองด้านปัจจัยทางเศรษฐกิจ แต่ยังมีทฤษฎีการส่วนหนึ่งเสนอมุมมองในระดับปัจเจก นั่นคือคนย้ายถิ่นก็มีอำนาจในการตัดสินใจย้ายถิ่นกลับ ผลที่ตามมาขึ้นอยู่กับสถานะของผู้ย้ายถิ่น ความเป็นตัวตนหรือการเชื่อมโยงกับบ้านเกิดของคนที่เป็นแรงงาน หรือแรงงานสูงอายุหรือวัยเกษียณที่ตัดสินใจกลับบ้าน การย้ายถิ่นกลับนี้นำมาซึ่งอัตลักษณ์ของคนที่มีโอกาสหรือทุนทางสังคมที่มากกว่า ดังนั้นปรากฏการณ์หลังการย้ายถิ่นกลับโดยเฉพาะการปรับตัว (adaptation) หรือการสร้างอัตลักษณ์เป็นแนวคิดหนึ่งในมุมมองผู้ย้ายถิ่นกลับในฐานะปัจเจก ตลอดจนประสบการณ์ของคนย้ายถิ่นที่มีต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในถิ่นที่กลับมา

ตัวอย่างงานศึกษาการย้ายถิ่นกลับหลังการไปเป็นแรงงานข้ามชาติในต่างประเทศได้แก่งานของพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) ที่พบว่าแรงงานข้ามชาติเมื่อคืนถิ่นแล้ว จะนำเงินที่ได้จากการไปทำงานต่างประเทศมาใช้ปลดหนี้สินที่ติดค้างไว้กับธนาคาร หรือร้านค้าในชุมชนเป็นอันดับแรก ไม่ว่าพวกเขาจะสะสมเงินจากการไปนอกได้มากน้อยเพียงใด เพราะเป็นการแสดงถึงความรับผิดชอบ ถ้าหากไม่ทำอาจจะถูกมองว่าไร้ความรับผิดชอบและถูกนิทาได้ บางคนซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าราคาแพงที่ทันสมัยขึ้นเครื่องบินกลับมา เช่น ชุดเครื่องเสียง วิทยุ หรืออาจกลับมาซื้อหลังจากคืนถิ่นแล้ว รวมถึงได้ซ่อมแซมและต่อเติมบ้าน หรือสร้างบ้านหลังใหม่ เพื่อเป็นการแสดงว่าพวกเขาประสบความสำเร็จในการไปทำงานต่างประเทศ แรงงานข้ามชาติเมื่อคืนถิ่นแล้ว มีบางคนที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตร และบางคนก็มีการนำความรู้และประสบการณ์การทำงานในต่างประเทศมาใช้ประกอบอาชีพ คือช่างก่อสร้างและรับเหมาก่อสร้างบ้านให้กับคนในชุมชน นอกจากนี้ สิ่งที่แสดงว่าพวกเขาประสบความสำเร็จในการไปทำงานนอก คือการที่พวกเขาสามารถมีทุนส่งลูกเรียนสูงๆ พ้นจากการเป็นชาวนาหรือคนงานก่อสร้างเหมือนรุ่นพ่อแม่ และการที่แรงงานข้ามชาติคืนถิ่นสามารถออมเงินทำบุญเมื่อหมู่บ้านมีประเพณี เช่น งานบุญ งานศพ งานบวช ก็ถือว่าประสบความสำเร็จในการไปนอกเช่นกัน บางคนก็ได้รับการเสนอให้ดำรงตำแหน่งผู้นำชุมชน เนื่องจากได้รับความนับถือว่าเป็นคนที่มีความรับผิดชอบ มีประสบการณ์ทำงานต่างแดน มีความรู้ความสามารถ และมีเครือข่ายคนรู้จักที่หลากหลาย จึงเหมาะสมที่จะทำงานพัฒนาชุมชน

สร้อยมาศ รุ่งมณี (Rungmanee, 2021) ศึกษาการย้ายถิ่นกลับของแรงงานข้ามชาติจากภาคอีสานของประเทศไทย โดยชี้ว่าการย้ายถิ่นไม่ได้หยุดนิ่งหรือหยุดเพียงแค่คนรุ่นแรกที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับสถานะครอบครัวให้ดีขึ้นและทำให้ลูกหลานได้มีโอกาสทางการศึกษามีอาชีพการงานที่ดีเท่านั้น แต่การย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานข้ามชาติของคนรุ่นแรกได้สร้างวัฒนธรรมการย้ายถิ่น (migration culture) ซึ่งส่งต่อมายังคนรุ่นถัดมา

ทำให้เกิดการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมากขึ้น แต่เปลี่ยนจุดหมายปลายทางซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศที่ต้องการแรงงาน นอกจากนี้การย้ายถิ่นและการย้ายถิ่นกลับยังไม่ได้ตอบโจทย์ในการยกระดับความเป็นอยู่ในทางเศรษฐกิจเพียงพอจนทำให้ไม่เกิดปรากฏการณ์การย้ายถิ่นต่อไปได้

2. การศึกษาความทรงจำ

ผู้วิจัยศึกษาประสบการณ์การย้ายถิ่นของแรงงานจากจังหวัดลำปางผ่านแนวคิดความทรงจำที่อาศัยการเล่าเรื่อง สอดคล้องกับงานของ สมพงศ์ อาษากิจ (2561) ที่ใช้หมโนทัศน์และวิธีวิทยาเรื่องเล่าศึกษาแรงงานชายอีสานจากจังหวัดอุบลราชธานีที่คืนถิ่น 3 รุ่นอายุ ซึ่งมีประสบการณ์ชีวิตในการทำงานต่างแดนและมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ในการทำงานที่แตกต่างกัน แรงงานคืนถิ่นอายุ 65 ปีขึ้นไปเป็นกลุ่มแรกที่มีประสบการณ์ไปทำงานต่างประเทศช่วงปี 2520-2530 ในประเทศตะวันออกกลาง ส่วนใหญ่ประสบปัญหาถูกหลอกลวงจากนายหน้าหรือบริษัทเอกชนที่จัดหางาน บางคนสูญเสียทรัพย์สิน เช่นมีการนำที่ดินไปค้ำเงินกู้และถูกนายหน้าหลอกลวงในภายหลัง ทำให้ไม่สามารถหาเงินมาไถ่ที่ดินคืนได้จึงถูกยึดที่ดินไป พวกเขามักรู้สึกอายที่ต้องเล่าเรื่องนี้ให้ฟัง ประสบการณ์ชีวิตและเรื่องเล่าของแรงงานคืนถิ่น อายุ 44-55 ปี เกิดในช่วงปลายทศวรรษ 2530-ต้นทศวรรษ 2540 เป็นช่วงเวลาที่มียิสราเอล ได้หวัน และเกาหลีใต้ เป็นจุดหมายที่ไปทำงาน พวกเขาเล่าว่าทำงานหนักและถูกนายจ้างเอารัดเอาเปรียบ ส่วนบางคนที่ไม่ได้ทำงานเกาหลีใต้ต้องทำงานเสี่ยงอันตรายเนื่องจากไปในตำแหน่งแรงงานทักษะต่ำ ซึ่งเป็นงานที่แรงงานเกาหลีไม่นิยมทำ และในปลายทศวรรษ 2530 นั้น ชาวบ้านห้วยสามพาดและบ้านสะอาดนามูล จังหวัดอุดรธานี ได้เดินทางไปทำงานในไต้หวัน ซึ่งเป็นงานในโรงงานสิ่งทอ อุตสาหกรรมโลหะ และงานก่อสร้าง พวกเขาเล่าว่าสภาพแวดล้อมไม่ต่างจากที่ไทย แต่ต้องทำงานหนัก ดูแลควบคุมเครื่องจักรทั้งกลางวันและกลางคืนทำให้บางวันไม่ได้นอนหลับเพียงพอ และค่าจ้างยังได้น้อยกว่าการทำงานในเกาหลีใต้และอิสราเอล คนที่เข้าไปทำงานในอิสราเอลนั้นเล่าว่างานส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตร มีรายได้สูง แต่จะต้องเจอกับการดูถูกและเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างและหัวหน้างานในบางครั้ง แรงงานอายุไม่เกิน 35 ปี ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไปทำงานต่างประเทศโดยรัฐจัดส่งไปนั้น พวกเขาเคลื่อนย้ายในช่วงปี 2550 เป็นต้นมา สำหรับคนที่ไปทำงานในเกาหลีใต้เล่าว่าการไปทำงานต่างประเทศไม่ได้พบเจอกับความลำบากในการทำงานหรือถูกเอารัดเอาเปรียบ เนื่องจากมีสิทธิในการเป็นแรงงานข้ามชาติที่ถูกกฎหมาย และได้รับสวัสดิการเท่ากับแรงงานชาวเกาหลีใต้ พวกเขารู้สึกว่าเกาหลีใต้มีสวัสดิการและการคุ้มครองแรงงานที่ดี เช่น นายจ้างจัดที่พักอาศัยให้กับคนงาน กำหนดให้ทำงาน 8 ชั่วโมง ถ้าทำงานมากกว่านี้จะได้ค่าจ้างล่วงเวลา

เรื่องเล่าของแรงงานข้ามชาติในงานนี้มาจากความทรงจำในช่วงที่ไปทำงานในประเทศในทวีปแอฟริกา ความทรงจำจึงเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่สำคัญ ชาลือตเต ลินเด (Linde, 2015) กล่าวว่าแม้ว่าเราจะใช้คำว่า “ความทรงจำ” ในการศึกษา หากคำกริยาที่สัมพันธ์กับแนวคิดความทรงจำได้แก่คำว่า “จำได้” หรือ to remember นั่นคือการใช้ภาษาเป็นภาพแทนของอดีต ซึ่งเป็นได้ทั้งของปัจเจกบุคคลและกลุ่มคน แต่ความทรง

จำที่ปรากฏในเรื่องเล่ากลับมีความเป็นสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นแล้วทั้งเรื่องเล่าและความทรงจำจึงเป็นสิ่งประกอบสร้าง เนื่องด้วยความทรงจำที่มีต่อสิ่งต่างๆ ของปัจเจกนั้นก็มีความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากตัวปัจเจกเองก็เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา รวมถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปฏิกิริยาของผู้ฟังที่มีต่อเรื่องเล่านั้น ความทรงจำของปัจเจกจึงเป็น “การกระทำทางสังคม” (social act) ที่มีเป้าประสงค์ทางสังคมประกอบอยู่

ในการศึกษาความทรงจำด้วยแนวทางจิตวิทยานั้นเสนอว่าการรำลึกประสบการณ์ในการเป็นแรงงานข้ามชาติของชายไทยจากจังหวัดลำปาง สามารถจัดกลุ่มให้อยู่ในประเภทที่เรียกว่า ความทรงจำแบบฉากตอนหรือกรณี (episode memory) คือความทรงจำที่เฉพาะเจาะจงของบุคคลต่อเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่ต่อเนื่อง ซึ่งเป็นเรื่องราวของปัจเจกในอดีตช่วงหนึ่งหรือเป็นช่วงเวลาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องหรือซ้ำๆ กันที่ถูกนำเสนอผ่านเรื่องเล่า เช่นความทรงจำของคนที่เป็นผู้ใหญ่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้เพื่อการเล่าเรื่องใหม่ๆ หรือปรับโครงสร้างเรื่องเล่าก่อนหน้าเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการเข้าสู่กลุ่มทางสังคมใหม่ หรือการที่ความทรงจำผ่านเรื่องเล่าช่วยนิยาม “ฉันเป็นใคร” “who I am” หรือ “สิ่งที่คุณต้องรู้เกี่ยวกับอดีตของฉันเพื่อจะได้รู้จักฉัน” “what you must know about my past to know me” (Linde, 2015)

นอกจากนี้ โจเซฟ เอ็ม ฟิตซ์เจอรัล (Fitzgerald, 1998) ศึกษาความทรงจำที่แจ่มชัดผ่านอัตชีวประวัติในช่วงวัยต่างๆ โดยสรุปว่าอายุที่แตกต่างกันไม่ได้ส่งผลต่อการสร้างความทรงจำที่แจ่มชัดที่ต่างกัน หากสถานการณ์เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความทรงจำที่เด่นชัดขึ้นได้ โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่ยังทำให้ความทรงจำแจ่มชัดนั้นสะท้อนบทบาทของคนนั้นๆ อยู่ งานของเคท ซี แมคลีแอน (McLean, 2008) ศึกษาการสร้างบุคลิกภาพและอัตลักษณ์ผ่านเรื่องเล่า ส่วนหนึ่งของงานสรุปว่าผู้ใหญ่ที่มีอายุมีความทรงจำที่หลากหลายทำให้เห็นถึงอดีตหลายชุดที่ประกอบไปด้วยประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ส่วนบุคคล อัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนผ่านเรื่องราวชีวิตถูกสร้างขึ้นในวัยรุ่นหรือวัยผู้ใหญ่และในวัยที่อายุมากและมีประสบการณ์สำหรับคนอายุน้อยนั้น เรื่องราวชีวิตจะถูกทบทวนตลอดช่วงเวลาของชีวิตคน (life course) ในฐานะประสบการณ์ใหม่ที่หลอมรวมเข้ากับการทำความเข้าใจตัวตน ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นพัฒนาการของตัวตนที่ถูกพิจารณาผ่านความต่อเนื่องของความเป็นบุคคล (personal continuity) ที่เกิดขึ้นในอดีตและปัจจุบันผ่านการสร้างเรื่องราวชีวิต ที่สัมพันธ์กับหรือก่อให้เกิดตัวตนที่แตกต่างกันระหว่างคนในแต่ละช่วงวัย สำหรับคนอายุมากนั้นมีแนวโน้มที่จะสร้างเรื่องราวชีวิตที่มั่นคงกว่าคนหนุ่มสาวที่ชีวิตยังต้องมีการเปลี่ยนแปลงหรือการเปลี่ยนผ่าน ทำให้การนำเสนอตัวตนนั้นมีความแตกต่างกัน

นราธร สายแสง (2560) ได้ศึกษาความทรงจำในระดับปัจเจกหลังจากได้เดินทางไปเที่ยวหรือทำกิจกรรมบางอย่างในพื้นที่หรือสถานที่ที่ไม่ใช่บ้านของตน ในครั้งแรกนั้นจะรู้สึกตื่นเต้นและเกิดจินตนาการไปถึงพื้นที่ปลายทาง และเมื่อไปถึงจุดหมายแล้วสิ่งที่คิดนั้นจะถูกนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เห็นซึ่งเป็นพื้นที่เชิงกายภาพ นอกจากนี้ยังถูกเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมผู้คนที่มีความแตกต่างของเชื้อชาติและศาสนา และรวมถึงช่วงเวลาตอนนั้น ซึ่งทำให้เกิดมุมมองที่สร้างมิติพื้นที่เชิงนามธรรมขึ้นมา ถ้าสิ่งที่คิดก่อนเดินทางตรงกับความจริงที่

เห็นแล้วก็จะเกิดความรู้สึกในเชิงบวก แต่ถ้ามันไม่ตรงกับความจริงก็จะเกิดอารมณ์ไปทางลบหรือไม่มีความรู้สึกต่อสิ่งนั้น โดยสมองจะจดจำสิ่งที่เกิดขึ้นไว้ทั้งหมดถึงแม้จะคิดว่าไม่น่าจดจำหรือควรละทิ้งไป ดังนั้นแม้ว่าเวลาจะผ่านไปเราก็นึกถึงความทรงจำในอดีต สถานที่ หรือเหตุการณ์ที่เข้าไปสัมผัสหรือมีส่วนร่วม

งานวิจัยนี้พยายามพิจารณาว่าความทรงจำของแต่ละบุคคลนั้นทำให้เห็นสภาพของสังคมอย่างไรด้วย หรือการทำความเข้าใจความทรงจำร่วม (collective memory) (Linde, 2015) เมาริช ฮัลบวัคส์ (Maurice Halbwachs) ผู้เสนอแนวคิด “ความทรงจำร่วม” กล่าวว่าความทรงจำของผู้คนนั้นไม่ได้เกิดจากการอธิบายทางจิตวิทยาของปัจเจกเพียงประการเดียว แต่ยังสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมด้วย ความทรงจำนั้นยังมีการส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงความทรงจำยังถือเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (cultural transmission) และการสร้างสรรค์ประเพณี (creation of tradition) ที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ การสื่อสาร การสื่อสารมวลชน และปฏิบัติการในระดับสถาบัน ฮัลบวัคส์ใช้คำในภาษาฝรั่งเศสว่า *cadres sociaux* หรือ “กรอบแนวคิดทางสังคม” (social framework) ซึ่งหมายถึงทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมในความหมายแบบตรงไปตรงมา และความหมายในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งหมายถึงแบบแผนทางความคิดและการตระหนักรู้ที่นำไปสู่การรับรู้และความทรงจำของมนุษย์ในทิศทางที่เฉพาะเจาะจง และพัฒนาเป็นความทรงจำร่วมที่เป็นการแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ร่วมกันของคนในกลุ่ม แน่นอนว่าแต่ความทรงจำของแต่ละคนที่มาจากหลากหลายกลุ่มที่ต่างกันก็ทำให้การสร้างความทรงจำร่วมต่างกันไปด้วย อีกทั้งความทรงจำร่วมนั้นเมื่อสร้างแล้วก็ไม่ได้สถิตยแน่นอนิ่งหากมีความเปลี่ยนแปลงด้วยการตีความใหม่เมื่อบริบทเชิงสถานที่หรือเวลาเปลี่ยนแปลง (Erll, 2011, pp. 13-37)

การศึกษาความทรงจำร่วมอีกแขนงหนึ่งนำเสนอโดยนักวิชาการที่สนใจประวัติศาสตร์ศิลปะตะวันตกผ่านภาพเขียนอย่างอาบี วาร์บูร์ก (Aby Warburg) เขาเริ่มต้นรวบรวมภาพวาดตามธีมต่างๆ ซึ่งทำให้เห็นถึงการก้าวผ่านทางเวลา หรือความต่อเนื่องทางเวลา และยุคสมัยต่างๆ หรือการใช้สื่อแต่ละประเภทหรือการจัดประเภทของสื่อ (genre) จากนั้นเขาใช้การตีความในการทำความเข้าใจสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในภาพเขียน และเสนอว่าความทรงจำของผู้คนเกิดจากการใช้สัญลักษณ์และการใช้ซ้ำของสัญลักษณ์ในเวลาต่อมา ซึ่งคือการแสดงออกทางวัฒนธรรม (cultural expression) และแนวโน้มทางวัฒนธรรม (cultural orientation) เป็นการตอกย้ำถึงความต่อเนื่องและการตีความใหม่ผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ผ่านเวลาและสถานที่ ตลอดจนการส่งทอดของมรดกของศิลปินรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ที่ไม่จำเป็นต้องมีความต่อเนื่องของยุคสมัยและข้ามผ่านสถานที่และเวลา (Erll, 2011, pp. 13-37)

ดังนั้น แนวทางแรกของฮัลบวัคส์และของวาร์บูร์กจึงแตกต่างกัน แนวทางแรกคือการศึกษาให้ความสำคัญกับบริบทของสังคมหรือวัฒนธรรม ขณะที่แนวทางหลังมองไปยังวัตถุและสัญลักษณ์ที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม แต่ที่ทั้งสองแนวทางมีร่วมกันคือการรับรู้ว่าวัฒนธรรมและการส่งผ่านทางวัฒนธรรมนั้นเป็นผลผลิตของกิจกรรมของมนุษย์ และส่งผ่านด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์และการถอดรหัสสัญลักษณ์และวัตถุ

การศึกษาความทรงจำเป็นประเด็นที่สำคัญในแวดวงการศึกษาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อย่างกว้างขวาง ในช่วงทศวรรษ 1980 วงการศึกษาความทรงจำได้ให้ความสนใจความทรงจำในฐานะปฏิบัติการของการจำ และยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งความทรงจำยังเกิดจากเหตุการณ์ที่มีความเป็นสากลและได้สร้างความหลากหลายในการระลึกถึง (Erll, 2011; นัทธนัย ประสานนาม, 2557)

กฤษณะ โชติสุทธิ (2560) ได้นำกรอบแนวคิดความทรงจำผ่านเหตุการณ์ การเขียนประวัติศาสตร์ ตลอดจนการรำลึกถึงผ่านวัตถุต่างๆ ของผู้กระทำการหลายกลุ่มในการเปลี่ยนผ่านวัตถุให้เป็นสัญลักษณ์และสร้างความหมาย และท้ายที่สุดคือการสร้างความทรงจำที่มีต่อวีรบุรุษของ ชาน ในพื้นที่ที่ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นในเมียนมาโดยรัฐบาลเมียนมา รวมถึงแรงงานเมียนมาในจังหวัดระนอง หรือความทรงจำที่ขัดแย้งกับความเป็นวีรบุรุษขององซานโดยชาวทวาย งานศึกษานี้ยังถึงการสร้างความทรงจำร่วมที่ข้ามผ่านพรมแดนรัฐ-ชาติและสร้างสำนึกของความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันผ่านวัตถุเช่นภาพถ่าย และส่งผ่านจากปัจเจกไปสู่ครอบครัว สถาบันทางสังคม และชุมชน และจากรุ่นสู่รุ่น กลายเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมตามที่อาบี วาร์บูร์กนำเสนอ

งานศึกษาประสบการณ์ของแรงงานไทยในแอฟริกาจึงวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ การย้ายถิ่นของแรงงานและการย้ายถิ่นกลับ โดยการบันทึกเรื่องราวชีวิตในช่วงเวลาที่เฉพาะเจาะจงด้วยกรอบแนวคิดการสร้างความทรงจำในระดับปัจเจก และศึกษาต่อว่าความทรงจำของแต่ละบุคคลนั้นนำไปสู่การสร้างความทรงจำร่วมของคนที่เป็นแรงงานข้ามชาติในแอฟริกาอย่างไร อีกทั้งเชื่อมโยงการสร้างความทรงจำที่เกิดจากสิ่งของหรือวัตถุเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนและวัตถุ (Wang, 2016; Lauser et al., 2022) หรือวัตถุกระตุ้นให้เกิดการเล่าเรื่องราวในอดีตของปัจเจก

พื้นที่ศึกษาและวิธีการวิจัย

พื้นที่หลักของงานวิจัยนี้ได้แก่บ้านแห่งหนึ่ง ตำบลแม่วะ อำเภอลำปาง และหมู่บ้านใกล้เคียงสำหรับอำเภอลำปางนั้นเป็นเขตติดต่อกับอำเภอสบปราบและอำเภอแม่พริกของจังหวัดลำปาง ข้าราชการอำเภอแม่พริกและข้าราชการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแห่งหนึ่งในอำเภอสบปราบเล่าว่าคนใน 3 อำเภอ (เถิน สบปราบ และแม่พริก) ได้เริ่มย้ายถิ่นและเดินทางไปต่างประเทศมากกว่า 4-5 ทศวรรษเนื่องจากทั้ง 3 อำเภอเป็นพื้นที่แห้งแล้ง ทำเกษตรกรรมไม่ได้ผลดีนัก (บทสนทนากับเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอแม่พริกในช่วงกลางเดือนมกราคม 2567) ทำให้คนใน 3 อำเภอนี้เป็นกลุ่มแรกๆ ที่สร้างตำนานย้ายถิ่นไปทำงานต่างเมืองหรือต่างจังหวัดในเมืองใหญ่รวมถึงกรุงเทพมหานคร หลังจากมีความรู้และเครือข่ายในการเข้าถึงแหล่งงาน จึงเริ่มเปลี่ยนจุดหมายปลายทางไปต่างประเทศด้วยค่าแรงที่มากขึ้นหลายเท่าตัว เส้นทางของการย้ายถิ่นของคนลำปางรุ่นในรุ่นของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยมากเริ่มต้นจากประเทศในตะวันออกกลาง ก่อนจะเปลี่ยนจุดหมายเป็นประเทศในทวีปแอฟริกา และเปลี่ยนเส้นทางกลับมาในโซนเอเชียอีกครั้ง ขณะที่การย้ายถิ่นของคนรุ่นลูกของผู้ให้สัมภาษณ์มีเส้นทางย้ายถิ่นไปในเอเชีย บางคนมีการย้ายถิ่นไปประเทศไชนูโรปและประเทศออสเตรเลียมากขึ้น

งานวิจัยนี้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลหลักของงานวิจัยนี้จำนวน 12 คน ได้แก่ แรงงานข้ามชาติไทยคืนถิ่นที่เคยทำงานในแอฟริกาและภรรยา โดยใช้วิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยมีคุณสมบัติเบื้องต้นคือผู้ที่มีประสบการณ์ไปทำงานเป็นแรงงานในประเทศในทวีปแอฟริกา ซึ่งผู้วิจัยพบทั้งหมด 9 คนที่เคยไปทำงานในประเทศ ดังที่ปรากฏในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของอดีตแรงงานและภรรยาที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับ	นามสมมติ	อายุ (ปี)	การศึกษา	จำนวนบุตร	ประเทศที่ไปทำงาน	อาชีพในปัจจุบัน	หมายเหตุ
อดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกา							
1	ลุงเนียน	60	ปวช. สาขาไฟฟ้ากำลัง	2	คองโก	ชาวนา	
2	ลุงแสน	66	ป. 4	2	แอฟริกาใต้	รับจ้างทั่วไป	รับสร้างบ้าน
3	ลุงวาด	69	ป. 6	2	กาบอง	รับจ้างทั่วไป/ ชาวนา	รับเดินสายไฟตามบ้าน
4	ลุงสาย	63	ปวส. ช่างโลหะ	2	แอฟริกาใต้	รับจ้างทั่วไป	รับวางโครงสร้างหลังคา
5	พ่อทีป	60	ปวส. ช่างเชื่อมและโลหะ	2	ลิเบีย	เกษตรกร	เลี้ยงวัว และทำนา
6	ลุงน้อย	76	ป.4 แต่เมื่อพักจากการทำงานต่างประเทศก็มาเรียน กศน. จนจบ ม.6	2	ลิเบีย	เกษตรกร	ปลูกผักหวานและทำนา
7	ลุงมา	60	ป. 4	2	ลิเบีย	ชาวนา	-
8	ลุงพัฒ	66	ม .6	2	ลิเบีย	รับจ้างทั่วไป	เป็นผู้รับเหมางานเชื่อมท่อ
9	ลุงยะ	65	ป. 4	2	ลิเบีย	ชาวนา/รับจ้างทั่วไป	รับสร้างบ้าน
ภรรยาหรือคู่ชีวิต							
10	แม่เลียม	57	ป. 6	2	-	แม่บ้าน/ ชาวนา	ภรรยาลุงเนียน อดีตแรงงานข้ามชาติในคองโก

ลำดับ	นามสมมติ	อายุ (ปี)	การศึกษา	จำนวนบุตร	ประเทศที่ไป ทำงาน	อาชีพใน ปัจจุบัน	หมายเหตุ
11	แม่ศรี	66	ป. 4	2	-	แม่บ้าน/ ช่าง เย็บผ้า/ ขาวนา	ภรรยาลูกवाद อดีตแรงงานข้าม ชาติในกาบอง
12	แม่แสง	53	ป. 6	2	-	แม่บ้าน/ เกษตรกรกรรม	ภรรยาพ่อทีป อดีตแรงงานข้าม ชาติในลิเบีย

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ส่วนนี้นำเสนอผลการวิจัยซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ 1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นไปต่างประเทศ 2. ความทรงจำชีวิตการทำงานในแอฟริกา 3. ประสบการณ์หลังกลับคืนถิ่น

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ได้แก่ความต้องการที่จะยกระดับฐานะทางบ้านให้ดีขึ้น และเพื่อการศึกษาของลูก

1.1 ยกระดับเศรษฐกิจครัวเรือน

ลุงเนียน ในวัย 60 ปี อดีตแรงงานข้ามชาติไทยที่ตัดสินใจเดินทางไปคองโกหรือสาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก เมื่อครั้งอายุ 50 ปี และหยุดพักจากการไปทำงานต่างประเทศในวัย 55 ปี รวมระยะเวลา 5 ปี ที่ได้ย้ายถิ่นไปทำงานในประเทศคองโก เนื่องจากเขาเป็นแรงงานชายของบ้าน ที่นอกจากจะต้องเลี้ยงดูลูกของตนแล้ว ยังมีหลานซึ่งเป็นลูกของพี่ชายภรรยา และลูกของน้องสาวภรรยา รวมทั้งสิ้น 5 คน เหตุผลหลักของการไปทำงานต่างประเทศในเวลานั้นคือต้องการให้ฐานะทางบ้านดีขึ้นและเพื่อให้ลูกได้เรียนหนังสือ

“อยากจะทำฐานะบ้านเราให้ดีขึ้นและก็หาเงินมาส่งลูกเรียนหนังสือด้วย ลุงอยากหื้อ (ให้) ลูกเรียนหนังสือสูงๆ”

ลุงเนียน, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2566

ลุงน้อยในปัจจุบันอายุ 76 ปี ซึ่งไปลิเบียเช่นกันตอนอายุ 48 ปี เขาทำงานในลิเบียราว 7 ปี ก่อนที่จะกลับบ้านเกิดในวัย 55 ปี โดยสาเหตุที่กลับเนื่องจากภรรยาป่วย ขณะนั้นยังเป็นช่วงที่ลิเบียถูกคว่ำบาตรจากสหรัฐอเมริกาและสหประชาชาติ เขาเล่าว่า ณ สมัยนั้นเป็นช่วงเวลาที่ประเทศในตะวันออกกลางและแอฟริกาต้องการแรงงานต่างชาติ ได้แก่แรงงานไทยเพื่อไปก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ

“มันได้เงินเดือนต้นๆสมัยนั้น เขารอแรงงานต่างชาติ ค่าใช้จ่าย ค่ากิน ค่าอยู่ เขาออกให้หมด ถ้าอยู่เมืองไทยทำงานในไทยเราต้องจ่ายค่าห้องค่าจีปاجة ถ้าเราอู้ (พูด) ไปก็เรื่องการทำบุญน้อ เดียวก็มี

ผ้าป่า ไล่ของงานนี้้งงานนี้้งนยะอะ” (เป็นสิ่งที่ต้องทำไม่ว่าจะอยู่เมืองไทยหรือต่างประเทศ เพื่อเป็นการช่วยเหลือด้านการเงินกับชุมชน เครือญาติ คนรู้จัก เมื่อมีงานสำคัญ-ผู้วิจัย)

ลุนน้อย, สัมภาษณ์, 14 พฤษภาคม 2566

1.2 สะสมทุนในอนาคต

นอกจากปัจจัยเพื่อยกระดับเศรษฐกิจครัวเรือนแล้ว ยังมีการสะสมทุนในอนาคตที่เป็นปัจจัยในการไปทำงานต่างประเทศของอดีตแรงงานข้ามชาติในหมู่บ้านในตำบลแม่วะ ขณะที่ผู้วิจัยกำลังสัมภาษณ์ลุนเยอยู่ ณ แม่สม ภรรยาของลุนเยก็บอกถึงการไปทำงานต่างประเทศเพื่อสะสมทุนในอนาคตกับผู้วิจัย

“ลุนไปนอกเยอะ ไปตลอด แต่ก็ได้รวยนะ เราก็อยู่กันแบบนี้ ลุนไปนอกก็จะเอาเงินมาใช้ตอนแก่ ลิเบียเป็นที่สุดท้ายที่ไป จริงๆ จะไปอีกแต่ลูกสาวห้ามไว้บื้อ (ไม่ให้) ไปแล้ว”

การไปทำงานต่างประเทศของคนรุ่นพ่อนั้นเกิดจากค่าแรงจากงานในที่ทำในประเทศนั้นไม่สามารถจุนเจือรายได้ให้ครอบครัวได้เท่าที่ควร เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายอุปโภคบริโภค แรงงานจึงตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศ โดยเริ่มจากประเทศในตะวันออกกลางซึ่งเป็นงานเกี่ยวกับการก่อสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ดิ็กที่อยู่อาศัย โรงพยาบาล โรงงานต่างๆ แต่เมื่อสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐานเหล่านี้สร้างเสร็จแล้วจึงมีการเปลี่ยนหมวดหมู่การย้ายถิ่นมาที่แอฟริกาเนื่องจากแอฟริกามีทรัพยากร เช่น ในประเทศลิเบีย ที่มีน้ำมันเป็นสิ่งที่ดึงดูดนักลงทุนทั้งในประเทศและนอกประเทศ จึงต้องการแรงงานจำนวนมากที่จะมาทำงานในอุตสาหกรรมน้ำมัน เช่น การขุดหาน้ำมัน การขุดเจาะน้ำมัน ทำให้ตลาดแรงงานในลิเบียขยายตัวอย่างมากสิ่งนี้จึงทำให้แรงงานรุ่นพ่อเดินทางมาทำงานในแอฟริกา (สำเร็จ จันทรสุวรรณ, 2528; สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ, 2548; กระทรวงการต่างประเทศ, 2555)

2. ความทรงจำชีวิตการทำงานในแอฟริกา

ในส่วนนี้ผู้ให้ข้อมูลหลักเล่าถึงประสบการณ์ก่อนการย้ายถิ่นไปต่างประเทศ บางคนมีประสบการณ์เฉพาะการย้ายถิ่นในประเทศ ขณะที่บางคนเคยเดินทางไปค้าแรงงานที่ต่างประเทศก่อนการเดินทางไปประเทศในทวีปแอฟริกา ทำให้มีประสบการณ์ที่แตกต่างกันออกไป แม้ว่าจะงานนี้จะให้ความสำคัญกับช่วงเวลาของพวกเขที่ทำงานในทวีปแอฟริกา แต่การมีประสบการณ์และความทรงจำของพวกเขในช่วงเวลาดังกล่าวสัมพันธ์กับช่วงเวลาอื่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นแล้วการศึกษาการย้ายถิ่นจึงต้องทำความเข้าใจกระบวนการการย้ายถิ่น (migration process) เพื่อให้เห็นบริบทชีวิตของปัจเจกและสถานการณ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กัน (Castles, et al., 2014) ทั้งต้นทางและปลายทางของการย้ายถิ่นเพื่อไปเป็นแรงงานข้ามชาติ และการตัดสินใจเดินทางกลับในเวลาต่อมา

2.1 ประสบการณ์ย้ายถิ่นในประเทศ

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นอดีตแรงงานข้ามชาติ พบว่าก่อนการไปทำงานต่างประเทศของอดีตแรงงาน 8 คนที่ย้ายถิ่นภายในประเทศก่อน ปลายทางแรกที่คนส่วนใหญ่ไปในขณะนั้นคือประเทศในตะวันออกกลางและเอเชีย เนื่องจาก ณ ตอนนั้นการไปทำงานในตะวันออกกลางเป็นที่นิยม

ลุงเนียน ผู้มีประสบการณ์ย้ายถิ่นภายในภาคเหนือก่อนที่จะย้ายถิ่นไปภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ก่อนไปค้าแรงงานในต่างประเทศ

“ก่อนไปนอก ลุงทำงานสร้างโรงไฟฟ้า เริ่มทำงานในระบบตอนอายุ 28 อยู่ไทยประมาณ 10 ปี ก่อนจะวิ่งนอก ประเทศแรกที่ไปก็ได้หัววัน สร้างโรงไฟฟ้านี้แหละ ตอนอยู่ไทยก็เริ่มที่โรงไฟฟ้าแม่เมาะ จากนั้น ไปบางปะกง วังน้อย ราชบุรี ขอนแก่น แล้วก็สงขลาที่ทำโรงแยกแก๊สมาเลเซีย เขามาเช่าไทย พอได้แก๊สก็ส่งไปบ้านเขา ทั้งหมดที่ไปทำมา ลุงชอบขอนแก่นมากที่สุด ตอนนั้นไปทำที่ต่อแก๊สธรรมชาติบรรยากาศที่อีสานมันเหมือนบ้านเราเลย เรียบ ๆ ง่าย ๆ”

ลุงเนียน, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2566

ส่วนลุงวาดได้เล่าถึงการย้ายถิ่นหลังจากที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่ได้ไปทำงานในกรุงเทพฯ “จบโรงเรียน ป. 6 ก็เข้ากรุงเทพฯ เลย สมัยก่อนเขาไม่จำกัดอายุไง ตอนนั้นเขาทำงานช่างเชื่อม ก็ไปช่วยเขา เป็นลูกน้องเขา เขาทำไฟฟ้าก็ไปช่วยเขา ลุงถึงทำไฟฟ้าเป็นไง หลังจากนั้น ลุงก็ไปซาอูฯ ช่วงที่รอวิ่งนอกก็อยู่บ้านแต่ก็มีรับทำไฟเดินสายไฟตามบ้าน มีตอนปี 2528 ที่ไปทำ โรงไฟฟ้าที่ราชบุรี”

ลุงวาด, สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2566

ลุงสาย ผู้ซึ่งไม่มีประสบการณ์ย้ายถิ่นในประเทศเพียงคนเดียวจากผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมด เล่าว่า “ลุงเรียนจบพอดีก็ไปซาอูฯ เลยไม่ได้ทำงานที่ไหน ช่วงที่ลุงจบนั้น (เมือง)นอกมันกำลังบูม ลุงก็ไปเลย แต่ช่วงที่ระหว่างรอวิ่งไปลิเบียก็มีไปทำแถวชลบุรี ไปชั่วคราวไม่ได้ไปนาน ส่วนมากก็จะรับเหมางานอยู่บ้าน”

ลุงสาย, สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2566

การไปทำงานต่างประเทศของคนรุ่นพ่อนั้นเกิดจากค่าแรงจากงานในที่ทำในประเทศไทยนั้นไม่สามารถจุนเจือรายได้ให้ครอบครัวได้เท่าที่ควร เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายอีกอย่างอื่น ๆ จึงทำให้ตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศ โดยติดต่อหรือใช้บริการผ่านบริษัทจัดหางานเอกชนที่กรมจัดหางานให้การรับรองซึ่งเป็นการไปทำงานอย่างถูกกฎหมาย อีกทั้งยังมีการทดสอบทักษะงานช่าง แต่ในขณะที่คนรุ่นในปัจจุบันที่มักย้ายถิ่นไปในโซนเอเชีย เช่น เกาหลีใต้ ที่ไปทำงานภาคเกษตรและไปอย่างผิดกฎหมาย เนื่องจากการไปอย่างถูกกฎหมายนั้นต้องเรียนภาษาเกาหลี การทดสอบระดับภาษาและการขึ้นบัญชีเพื่อรอนายจ้างเรียกซึ่งเป็นกระบวนการที่

ค่อนข้างใช้เวลา (ภาวนา เพ็ชรพราย, 2563; สมฤทัย ปานมี และบุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล, 2566) คนส่วนใหญ่จึงเลือกที่จะไปอย่างผิดกฎหมาย (วิลาสินี อาริยะกิจ โกศล และศยามล เจริญรัตน์, 2559; กิริยา กุลกลการ, 2562; ภาวนา เพ็ชรพราย, 2563; Tajaroensuk, 2018) จะเห็นได้ว่าการย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานของแรงงานชายเหล่านี้จึงเป็นการย้ายถิ่นระหว่างประเทศและเป็นการย้ายถิ่นของแรงงานที่เป็นไปด้วยความสมัครใจ

2.2 การเตรียมตัวเดินทาง

อดีตแรงงานข้ามชาติแต่ละคนเริ่มเดินทางในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน และได้ตำแหน่งงานที่แตกต่างกัน ทำให้การเตรียมตัวเดินทางต่างกัน ลุงวาด ผู้มีประสบการณ์ทำงานตะวันออกกลาง ได้แก่ซาอุดีอาระเบีย กาตาร์ และอิหร่าน ก่อนที่จะย้ายไปทำงานที่กาบองในแอฟริกา เล่าว่า ณ สมัยแรกๆ ที่ต่างประเทศต้องการแรงงานไทย บริษัทนายหน้าเอกชนที่เขาได้สมัครไปไม่ได้เรียกเก็บค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น

“สมัยลุงไปนอกแรกๆ ไม่เสียเงินเลยนะ บริษัทเขาจ่ายให้อีกนะเหมือนค่าเดินทาง ให้ไปเลย 200 ดอลลาร์(สหรัฐฯ) ยังให้กระเป๋าทravellingที่มีล้อ กระเป๋าใส่เอกสารใส่พาสปอร์ต เพราะเขาต้องการคนไปทำงานเขา ให้เราไปฟรีๆ เลยนะ แต่พอมาครั้งหลังๆ นี่ก็เสียเงิน ลุงไปนอกก็มีเงินเก็บน้อย ก็เอาเงินที่เก็บได้เนี่ยไปวิ่งนอก ช่วงหลังงานมันเริ่มมีเยอะคน มันก็แข่งขันกันเลยต้องเสียเงินไป”

ลุงวาด, สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2566

ลุงมา ที่ทำงานในลิเบียรวมทั้งสิ้น 14 ปี ผู้ไปทำงานต่างประเทศตั้งแต่อายุ 20 ปี ได้เล่ายุทธวิธีการทำงานต่างประเทศในขณะนั้นที่จ่ายเงินให้กับบริษัทนายหน้าเพื่อเพิ่มอายุเพื่อเข้าสู่การจ้างงาน

“ประเทศแรกที่ไปก็คือลิเบีย ตอนนั้นอายุ 20 ลุงซื้ออายุไป ลุงเสียเงินให้บริษัทจัดหาทางไป ซื้อเพิ่มอายุไปเป็น 25 ปี ก็ไป-กลับ 14 ปี ลุงไม่ได้ไปต่อกันนะ บางทีก็ไปประเทศนั้นกลับมา ไปลิเบียอีก...ยืมเงินญาติกันนี้ละ พอไปปุ่น (ที่นุ่น) ทำงานมีดั่งก็เอามาคืนเขา สมัยนั้นเสียค่านายหน้า 25,000 บาท แต่ละบริษัทมันก็ไม่เหมือนกัน อย่างไปซัปรด ค่านายหน้าจะแพง เงินเดือนจะถูก แต่ถ้าไปเชื่อนายหน้ามันจะถูก เงินเดือนจะแพง ลุงไม่รองาน มีอะไรก็ไปก่อน”

ลุงมา, สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2566

จากคำสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการการย้ายถิ่นหรือการจัดหางานให้กับคนไทยไปทำในต่างประเทศของรัฐบาลไทยในเวลานั้นที่ตอบรับการความต้องการแรงงานในหลายประเทศ และบทบาทของบริษัทนายหน้าจัดหางาน ดังนั้น การย้ายถิ่นของผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเป็นการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ เห็นการเดินทางที่ต้องผ่านขั้นตอนการจัดหางานโดยรัฐ การย้ายถิ่นจึงมักไม่มีปัญหา หรือไม่พบการย้ายถิ่นที่ผิดกฎหมายของคนทำงานในแอฟริกา การย้ายถิ่นของแรงงานรุ่นนี้จึงเป็นการติดต่อผ่านบริษัทจัดหางานเอกชน

ภาพประกอบที่ 1 ภาพถ่ายขณะลงมาทำงาน

ที่มา ผู้วิจัยถ่ายจากภาพประสบการณ์ของลงมา (พฤษภาคม 2566)

ที่กรมการจัดหางานให้การรับรอง ซึ่งเป็นการเข้าเมืองที่ถูกกฎหมาย สามารถเดินทางไปสถานที่ต่างๆ ได้อย่างอิสระและปราศจากการตรวจจับจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ เช่น การไปซื้อของที่ตลาด อีกทั้งยังมีสถานะของแรงงานที่เป็นแรงงานช่างฝีมือหรือกึ่งฝีมือที่ถูกกฎหมาย หรือสถานะการขอคุ้มครอง เช่น กรณีประเทศที่ไปทำงานเกิดภาวะสงคราม ทางรัฐบาลก็สามารถใช้ข้อมูลจากบริษัทจัดหางานที่ขึ้นตรงกับกรมจัดหางานในการให้ความคุ้มครองแรงงานและนำแรงงานกลับบ้านเกิดได้

2.3 ประสบการณ์ขณะย้ายถิ่น

แม้ว่าอดีตแรงงานข้ามชาติไทยที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเหล่านี้จะย้ายถิ่นไปทำงานในทวีปแอฟริกา แต่ประเทศที่ย้ายถิ่นไปทำงานนั้นก็มีความแตกต่างกันทั้งด้านสภาพสังคม ศาสนา ภาษา จึงทำให้พวกเขามีประสบการณ์ที่แตกต่างขณะที่ใช้ชีวิตที่ประเทศที่ตนทำงาน ความแตกต่างกันทั้งในเรื่องของภาษา สังคม วัฒนธรรม ของแต่ละประเทศ ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ประเทศเหล่านั้นอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของประเทศมหาอำนาจที่ต่างกัน เช่นการใช้ภาษาและประชาชนนับถือศาสนาต่างกัน รวมถึงมีวัฒนธรรมการกินการบริโภคที่แตกต่างกัน

● การกินการอยู่

กรณีของลงเนินน ที่ย้ายถิ่นไปทำงานในคองโก ซึ่งงานเป็นงานดูแลระบบไฟฟ้าทั้งหมดของเหมืองแร่ทองคำที่อยู่บนภูเขา อาหารการกินต่างๆ ทางบริษัทจะจ้างแม่ครัวคนในพื้นที่มาทำอาหาร แต่เป็นอาหารที่ไม่ถูกปากแรงงานชาวไทย พวกเขาจึงมีการนำเอาวัตถุดิบมาแปรรูปของแม่ครัวท้องถิ่นเป็นอาหารที่คนไทยกินได้

“อาหารการกินที่นั่น เขามีบริษัทมารับเหมาทำให้กิน ถ้าเป็นคนไทยแท้ๆ นี่ไม่โอเคเท่าไร เพราะกับข้าวบ้านเขามีแต่ถั่วแดงต้ม กินกับผักโขม กินกับมัน แล้วเขาจะเอาไปนึ่งแล้วมาดเป็นก้อนๆ คนไทยเราก็จะเอาผักโขมมาดัดแปลงคือตำน้ำพริกกะปิกินกับผักโขม อย่างตอนเช้าก็กินขนมปัง นม กาแฟ มื้อกลางวัน มื้อเย็น จะกินข้าวกับปลาทอด มีเนื้อสไลซ์ย่าง กับข้าวก็ประมาณนี้ละ อย่างอื่นคนไทยกินไม่ได้อย่างแกงถั่วแดงเนี่ย...อย่างว่าน้อ แรงงานต่างชาติที่เข้าไปก็เพราะเงินอย่างเดียว แต่ความปลอดภัยอะไรต้องดูแลตัวเอง”

ลุงเนียน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2566

พ่อท๊อป อดีตแรงงานข้ามชาติไทยในลิเบีย ประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เล่าถึงอาหารการกินที่ว่ามีไก่ และเครื่องเทศเป็นวัตถุดิบหลัก พร้อมกับบอกเล่าการปรับตัวในเรื่องอาหารการกินของแรงงานคนไทย เช่น มีการเอาผักสวนครัว เครื่องปรุง จากบ้านเกิดติดกระเป๋ามาต่างแดนด้วย

“มีกู๊กคนไทยทำกับข้าว เคยเจอกู๊กต่างชาติทำให้กินอาหารไม่ถูกปากคนไทย ถ้ากู๊กไทยนี่ยังพอกินได้ เครื่องเทศมันของแขกน้อ พอมาทำกับข้าวไทยแล้วมันไม่อร่อย อย่างกู๊กไทยต้องพยายามทำให้มันใกล้เคียงรสชาติไทยให้มากที่สุด เราต้องกินให้ได้ อย่างไก่ทอดใส่ผงกะหรี่ น้ำปลาก็ไม่มีต้องเอาจากบ้านไป อย่างตะไคร้ ใบมะกรูด ข่า มะขามเปียก ต้องตากแห้งไป แล้วต้องเอาไก่อมาแต่งใหม่ทำยังงี้ก็ได้ให้มันได้รสใกล้เคียงกับไทย แต่เขาห้ามทำกับข้าวในห้องนะกลัวไฟไหม้แคมป์ อย่างคนไทยนี่เอาจะกระทะไฟฟ้าไป เขาห้ามก็ยังไม่กล้า(แอบ)ทำเพราะกับข้าวไม่อร่อย”

พ่อท๊อป, ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 66

ลุงวาด อดีตแรงงานข้ามชาติไทยในกาบอง ผู้ซึ่งมีประสบการณ์ทำงานซ่อมบำรุงระบบไฟฟ้าบนแท่นขุดเจาะน้ำมัน เล่าประสบการณ์ที่ต้องพักอาศัยบนเรือ

“อยู่กลางทะเล ต้องนอนในเรือใหญ่ ข้างล่างใต้เรือเป็นแทงค์น้ำมันเขาดูดขึ้นมาแล้วก็เอามาใส่ในแทงค์ถ้าเกิดมันระเบิดหรือว่าไฟไหม้จะตายกันหมดเลย ไม่มีเหลือรอดสักคน ในเรือมันมีแทงค์เก็บน้ำมัน ดิบที่เขาดูดจากใต้ทะเล สมัยนั้นมันง่ายรูปยาก เขาจะบังคับเลย กฎระเบียบเยอะมากเวลาลงเรือไปเนี่ย กล้องถ่ายรูปเขายึดเลยนะ มันเป็นสัญชาติอเมริกา ยาที่เขาไปก็ยึด ถ้าเป็นอะไร ให้ไปเอายาที่หมอประจำแคมป์...เขาจะให้เราขึ้นฝั่งมาพัก 1 เดือนพัก 7 วันบ้าง 10 วันบ้าง เขากลัวเราเครียด”

ลุงวาด, สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2566

ลุงเนียนที่ทำงานในตำแหน่งซูเปอร์ไวเซอร์ (supervisor) หรือหัวหน้างานดูแลระบบไฟฟ้าของเหมืองแร่บนภูเขาในประเทศคองโก เล่าถึงการใช้ชีวิตที่ต้องระวังโรคภัยในทวีปแอฟริกา

“เหมืองแร่ที่ลงไปอยู่เนี่ยมันอยู่บนภูเขาอยู่ในป่า การสัญจรคือขึ้นไปบนเขาแล้วจะลงมาในเมืองไม่ได้ นอกจากว่าจะมีคนป่วย คือลำเลียงขึ้นหามาส่งหาหมอในเมือง ไม่มีการลงมาเที่ยวหรือไปในเมืองเลยนะ นอกจากตอนกลับบ้าน เข้าไปอยู่ตรงนั้นแล้วอยู่ตรงนั้นเลยจนกว่าจะครบสัญญา 1 ปี ที่กลับมาพัก

บ้าน...พูดกันทุกวันว่าทุกคนต้องดูแลตัวเอง ต้องหลีกเลี่ยงไข้มาลาเรีย เพราะมันเป็นป่า ยุงเยอะ อหิวาตกโรค ไข้กาฬหลังแอ่น...ห้องน้ำนี่ถือว่าแย่กว่าห้องน้ำตามทุ่งนาบ้านเรามากนะ น้องเกิดทันเวจ (เวจ เป็นห้องน้ำที่มีการขุดหลุมนั่งยองๆ มีไม้พาดรองไว้ไม่ให้หลุมถล่ม) ไม่มีคอตานไม่มีอะไร อันนี้ คนดำเขาใช้ นี่แหละโรมันเยอะ...ลุงต้องระวังตัวเอง เลิกงานแล้วต้องรีบอาบน้ำ ใส่เสื้อแขนยาว กางเกงขายาว ใส่ถุงเท้า 5 โมง โรงอาหารเปิดก็รีบไปเอาข้าว ถ้ายังไม่กินก็เอาไว้บนหัวเตียง ถ้าจะนั่ง กินเหล้าหน้าห้องก็ประมาณ 6 โมง ต้องเลิกละมันมีดเร็ว รีบเข้าห้อง ต้องนอนกางมุ้งด้วยนะ อยู่ที่นี่ เราต้องดูแลตัวเอง”

ลุงเนียน, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2566

● ภาษา ศาสนา วัฒนธรรม

ดังที่กล่าวแล้วว่าแต่ละประเทศนับถือศาสนาหรือภาษาที่ใช้สื่อสารแตกต่างกัน เช่นประเทศมุสลิมใช้ ภาษาอาหรับเป็นภาษาหลัก ส่วนประเทศที่เคยตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสก็จะใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษา ราชการ

ลุงเนียนไปทำงานที่คองโกซึ่งแต่เดิมเป็นประเทศภายใต้การปกครองของเบลเยียม ที่ใช้ภาษาฝรั่งเศส เป็นภาษาหลัก เขาได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ต้องพาแรงงานไทยที่ป่วยไปหาหมอที่โรงพยาบาล

“คือถ้าใครไปป่วยที่คองโกคือคุณโชคร้ายมากเลย ภาษาอังกฤษหมอบอกบ่ค่อย (ไม่ค่อย) หมอพุด ฝรั่งเศส ลุงก็พูดฝรั่งเศสไม่ได้แต่พอฟังออกนิดหน่อย ก็ต้องใช้มือประกอบภาพแล้วคุยกับหมอถึงรู้เรื่อง ...คนไทยบางคนเขามีใจก็ มาว่า เขาก็เอามาให้ลุง แล้วลุงก็เอาไปให้คนป่วย ลุงต้องไปสอนทุกที่ที่โรง บาลต้มข้าวต้มปลานิลให้คนไทยที่ป่วย ต้องไปบอกเขาว่าต้องทำยังไงไม่งั้นคนป่วยได้กินแต่ไข่ตุ๋น สเปา เกี๊ยว”

ลุงเนียน, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2566

ลุงแสน อดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกาใต้ ซึ่งเป็นประเทศที่ใช้ภาษาอังกฤษสื่อสาร เล่าถึง ประสบการณ์การทำงานกับคนฟิลิปปินส์ ขณะทำงานอยู่ที่ซาอุดีอาระเบีย ทำให้ตนได้ซึมซับภาษาอังกฤษและ ได้นำมาใช้ขณะที่ทำงานในแอฟริกาใต้

“ลุงไปได้ประสบการณ์จากซาอุฯ สมัยซาอุฯ ลุงทำงานกับฟิลิปปินส์ ทำงานตัวต่อตัวกันนี่ละ แล้ว ฟิลิปปินส์มันได้ภาษาอังกฤษน้อย ลุงก็เลยได้มาจากมัน ทีนี้พอไปแอฟริกา มันก็สื่อสารภาษาอังกฤษได้ พอตัว...ที่สำคัญคือต้องปรับตัวเข้ากับเพื่อนร่วมงาน และต้องเข้ากับคนบ้านเขาให้ได้ ต้องทำแบบบ้าน เขาให้ได้ อย่างเรื่องอาหารการกินนี่คือมีทุกทำให้กินเลยไม่เดือดร้อน ภาษานี้ลุงก็พูดอังกฤษได้ ดีที่คน บ้านเขาพูดอังกฤษได้ เวลาซื้อของที่ตลาดเลยไม่ยาก”

ลุงแสน, สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2566

พอทีปเล่าถึงการที่ต้องปรับตัวในขณะที่ใช้ชีวิตที่ลิเบีย

“...ประเทศมุสลิมคือเขาเคร่งศาสนา จะไปตู่ถูกเหยียดหยามเขาไม่ได้ เขาห้ามกินเหล้ากินเบียร์ อย่างเวลาที่ทำงานอยู่แล้วคนลิเบียที่ทำงานขับรถ พอถึงเวลาละหมาด เขาจะละหมาดตรงทะเลทรายนั่นเลย เราจะไปหิวเราเขาไม่ได้”

พอทีป, สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 2566

พอทีปยังเล่าถึงการปรับตัวเรื่องของภาษาขณะที่ใช้ชีวิตอยู่ที่ลิเบียว่า มีแรงงานคนไทยที่ทำงานด้วยกัน พร้อมกับบอกว่าคนลิเบียจะไม่ทำงานก่อสร้างสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐาน ส่วนใหญ่ที่ทำงานจะเป็นงานขับรถ

“ถ้าอยู่นั่นก็อยู่แต่ของพวกคนไทย พวกแขกพวกอะไรเขาไม่ทำงาน ถ้าจะมีก็คือขับรถ บริษัทจะจ้างแขกลิเบียมาขับรถเพราะพวกนี้มีใบขับขี่ บางทีก็เป็นพวกอียิปต์ที่บริษัทจ้างมาเป็นช่างเชื่อมบ้างก็อยู่ด้วยกันไป ได้ภาษาเขามาบ้าง บางทีก็สื่อสารกันง่าย ๆ อย่าง มาฟีโซกุน แปลว่า มึงงานทำไหม ถ้าเราพูดว่ามาฟี แปลว่า ไม่มีงานคือว่าง เขาก็จะว่าเดี๋ยวหางานให้ แล้วถ้าถามว่าทำไมถึงไม่ทำก็ตอบไปว่า บุคโรโซกุน แปลว่าทำพุงนี้”

พอทีป, สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 2566

● ระทึกหนีไฟสงครามกลางเมืองในลิเบีย

นอกจากการใช้ชีวิตที่ต้องปรับตัวในทวีปแอฟริกาแล้ว เหตุการณ์สำคัญที่อดีตแรงงานข้ามชาติมีส่วนร่วมหรือเป็นความทรงจำร่วมคือการต้องหนีออกนอกประเทศลิเบียเนื่องจากสงครามกลางเมือง พอทีป ลุงพัฒ และ ลุงมา ได้มีประสบการณ์หนีออกนอกประเทศจากเหตุการณ์เดียวกัน แต่แต่ละคนก็มีเส้นทางที่ต่างกันขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและผู้ที่เข้ามาให้การช่วยเหลือ

พอทีป มีประสบการณ์หนีสงครามกลางเมืองลิเบียทั้ง 2 ครั้ง ได้บอกเล่าขั้นตอนการหนีสงครามที่มีการเดินทางออกจากที่พักในเวลากลางวันและทั้ง 2 ครั้งก็ใช้เส้นทางออกจากลิเบียที่ต่างกัน

“ออกจากแคมป์ตอนกลางวัน แล้วรถบริษัทเอาไปส่งที่ท่าเรือ แล้วรอเรือออกตอนกลางคืน เป็นเรือสำราญ 9 ชั้น 1,200 กว่าห้อง ไปขึ้นฝั่งที่ตูนิเซียจากนั้นก็บินไปอาบูดาบีแล้วก็เข้าไทย พวกฟิลิปปินส์นี่ก็(เยอะ)มากเลย เขาไปทำงานเป็นแม่บ้าน ครั้งที่ 2 ก็นั่งรถผ่านข้ามแดนไปตูนิเซีย แล้วก็มีการมารับเข้าไปอยู่ในโรงแรม หลังจากนั้นก็ขึ้นเครื่องไปอาบูดาบีต่อเครื่องเข้าไทยเหมือนเดิม ขึ้นสายการบินอาหรับอิมิเรตส์”

พอทีป, ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 66

เช่นเดียวกับลุงพัฒ อดีตแรงงานข้ามชาติไทยในลิเบียที่มีประสบการณ์ทำงานในลิเบียติดต่อกันราว 10 ปี ก็ได้เล่าวิธีการหนีสงครามกลางเมืองที่ตนมีประสบการณ์ไว้เช่นกัน

“ที่หนีสงครามนี่ลุงออกจากแคมป์โดยรถบัสนั้นนอนอยู่เบรกก้า (Brega: เมืองที่มีเหมืองกลั่นน้ำมันที่สำคัญของลิเบีย) แล้วไปขึ้นเรือเพื่อจะไปมอลตา มีเรือของทหารอิตาลีมารับ ลุงไปนอนรอเป็น 2-3 คืน รอให้คนเต็มเรือ จากนั้นก็ยิงยาวไปจนถึงอิตาลี แล้วไปขึ้นเครื่องบินตรงเข้าสุวรรณภูมิบ้านเราเลย

ช่วงจากเบรกก้าไปท่าเรือนี้ไม่เท่าไรหรอก แต่ช่วงที่เรือออกเป็นคืนเป็นวัน บางคนเมาเรือเพราะคลื่น ทะเลมันโยะ คนก็โยะเป็นพันคนเขารอหนีกันน้อ แต่มันไปได้หลายที่อย่างบางคนไปออกทางตูนิเซีย ก็มี มันก็อย่างว่ากลัวนะ แต่เรือของทหารเขามีอาวุธครบ เขาพาเรากลับบ้านได้แน่”

ลุงพัฒน์, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2566

สำหรับลุงมาเล่าถึงประสบการณ์หนีภัยสงครามเช่นกัน

“ณ ตอนนั้นที่ปฏิบัติ ทางบริษัท เขาบอกว่าต้องเอาคนต่างชาติออกก่อน แต่ละไซท์แต่ละที่ เขาจะเอา คนมารวมที่จุดเดียวกันคือท่าเรือ เรือจะมารับที่เบรกก้า ลงเรือไปขึ้นที่มอลตา แล้วก็ขึ้นเครื่องจาก มอลตาไปเยอรมัน จากนั้นก็เข้าไทย ตอนนั้นลุงนั่งรถกระบะตอนยาวๆ ที่มันชนแพะ แล้วไปนั่งหลังรถ กระบะเป่าก็ไม่ได้เอามา เอามาแต่กระบะเป่าเอกสาร พาสปอร์ต ของเอามาไม่ได้ เขาต้องรับเอาคนออก นั่ง เบียดกันประมาณ 15 คน มีหลายคัน ออกไซท์งานไปเบรกก้า ระหว่างทางมีด่าน พวกนี้มันรู้จักกัน ตอน นั้นวิ่งมาตอนกลางคืน ประมาณ 2-3 ชั่วโมง มันจะผ่านด่านทหาร เข้าจุดเข้าเมือง ก่อนเข้าหมู่บ้านก็ จะมีด่าน บริษัทเขาจ้างพวกทหารคุมหน้ารถไป เพราะบริษัทที่ลุงอยู่นี้เขาจะร่วมกับรัฐบาล จากนั้นนั่งรอเรือ รอ 1 คืน พอคนโยะก็ขึ้นเรือสำราญไปเป็นพันคนนั่นละ เรือออกตอนกลางคืนไปถึง มอลตาตอนเช้า ก็ 5-6 ชั่วโมงนั่นละ พอมาถึงมอลตาแล้วรัฐบาลเขาก็จะต้อนรับ เอาน้ำเอาขนมมา แจกให้ แล้วพักที่มอลตา 1 คืน จากนั้นก็บินเข้าเยอรมัน ลงสนามบินที่บินเข้าไทยน่าจะแฟรงก์เฟิร์ต บินตรงเข้าไทยเลยไม่แวะไหน การเดินทางมันก็ไม่ลำบากนะ แต่ที่ทุกข์ที่สุดก็ที่นั่งรถชนแพะแล้วมัน ต้องเบียดกัน เราคิดว่าเราต้องปลอดภัยไม่มีอะไรเพราะมีทหารคุมอยู่”

ลุงมา, สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2566

ภายหลังจากเหตุการณ์หนีสงครามกลับบ้านเกิด ลุงพัฒน์ได้ย้ายถิ่นไปต่างประเทศอีกครั้ง ประเทศที่ไป นั้นคือ โอมาน ด้วยระยะสัญญาจ้าง 1 ปี และเป็นประเทศสุดท้ายก่อนที่จะย้ายถิ่นกลับ ลุงมาก็เช่นกัน เขาได้ ย้ายถิ่นไปทำงานในประเทศอินโดนีเซีย ก่อนที่จะกลับบ้านและว่างเว้นจากการไปทำงานต่างประเทศ ในขณะที่ พ่อที่ปัดตสันใจไม่ไปทำงานต่างแดนตั้งแต่เหตุการณ์หนีสงครามกลางเมืองในลิเบีย

ประสบการณ์การทำงานในประเทศในทวีปแอฟริกาของอดีตแรงงานเหล่านี้ตอกย้ำให้เห็นถึงพลังของ เรื่องเล่าที่เป็นแนวทางถ่ายทอดความทรงจำเฉพาะบุคคล สะท้อนถึงการตระหนักของช่วงเวลาที่ผ่านมาเคยมี ประสบการณ์ ตามเส้นทางการย้ายถิ่นไปทำงานในประเทศต่างๆ และกิจกรรมสำคัญในขั้นตอนต่างๆ ก่อนการ ย้ายถิ่น กรณีนี้ได้แก่การที่พวกเขาตัดสินใจไปทำงานในประเทศในทวีปแอฟริกา บางคนมีความทรงจำเกี่ยวกับ นายหน้าหรือบริษัทจัดหางาน ขณะที่บางคนจำได้ว่าต้องโกนอายุเพื่อที่จะได้มีโอกาสไปทำงานต่างประเทศเป็น คนแรก ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะเจาะจงของปัจเจกที่ต้องการเล่าให้ผู้ฟังคือผู้วิจัยเห็นสถานการณ์ชีวิตของ พวกเขาในขณะนั้น ซึ่งก็ประสบความสำเร็จเพราะทำให้ผู้ฟังทิ้งหรือปล่อยใจในความมุ่งมั่นที่จะเดินทางไปทำงาน เก็บเงินเพื่อครอบครัว ความทรงจำจึงกลายเป็นการกระทำทางสังคม เป็นการประกอบสร้างบนลำดับ

เหตุการณ์ของอดีตที่ต้องการสื่อสารจากความทรงจำของผู้เล่าที่เล่าต่อและควรค่าแก่การบันทึกไว้ (Linde, 2015) เช่นเดียวกับสมพงษ์ อาซากิจิ (2561) ที่บันทึกเรื่องราวของแรงงานในอิสานย้ายถิ่น 3 รุ่นที่เรื่องราวระดับปัจเจกทำให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมทั้งต้นทางและปลายทางการย้ายถิ่น

ความทรงจำของแต่ละคนในการปรับตัวในชีวิตประจำวันในบริบททางสังคมวัฒนธรรม หรือกติกาของบริษัทที่ตนเองไปทำงานด้วยนั้นอาจแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ แต่สิ่งที่มีร่วมกันคือประสบการณ์ของการปรับตัวทั้งในด้านการกินอยู่ หรือการใช้ภาษาและธรรมเนียมปฏิบัติของคนในท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการใช้ชีวิตที่ต่างไปจากวัฒนธรรมตามาตุภูมิหรือถึงขั้นตื่นเต้นเมื่อได้เล่าถึงมันอีกครั้ง ซึ่งถือเป็นความทรงจำแบบฉากตอนหรือกรณี (episode memory) คือความทรงจำที่เฉพาะเจาะจงของบุคคลต่อเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่ต่อเนื่อง ซึ่งเป็นเรื่องราวของปัจเจกในอดีตช่วงหนึ่ง (Linde, 2015) และให้อารมณ์ตื่นเต้นของตัวผู้เล่าเมื่อมีประสบการณ์แปลกใหม่และสร้างการเปรียบเทียบทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นกับความคุ้นเคยหรือพื้นที่ที่ตนเองจากมา (นราธร สายเส็ง, 2560) นอกจากนี้ ประสบการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในขณะที่แรงงานข้ามชาติเหล่านี้คืนถิ่นแล้วและอยู่ในวัยเกษียณจากการเดินทางไกล และหันกลับมาปักหลักทำงานที่บ้านเกิด ตอกย้ำถึงพลังของเรื่องราวของปัจเจกที่เป็นผู้ใหญ่ที่ช่วยนิยามว่า “ฉันเป็นใคร” หรือ “สิ่งที่คุณต้องรู้เกี่ยวกับอดีตของฉันเพื่อจะได้รู้จักฉัน” (Linde, 2015) โดยเฉพาะประสบการณ์ที่ต้องดิ้นรนหนีสงครามกลางเมืองในลิเบียของบางคนนั้นเป็นสถานการณ์ที่ตัวกระตุ้นให้เกิดความทรงจำที่เด่นชัดขึ้นมาได้ (Fitzgerald, 1998) สอดคล้องกับ เคท ซี แมคเล็อัน (McLean, 2008) ที่เสนอว่าผู้ใหญ่ที่มีอายุมีความทรงจำที่หลากหลายทำให้เห็นถึงอดีตหลายชุดและที่ประกอบไปด้วยประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ส่วนบุคคล อัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนผ่านเรื่องราวชีวิตถูกสร้างขึ้นในวัยที่อายุมากและมีประสบการณ์แล้ว

ขณะเดียวกัน ประสบการณ์และความทรงจำของปัจเจกทำให้เห็นโครงสร้างทางสังคมในเวลานั้นที่ก่อให้เกิดเป็นความทรงจำร่วมกันของแรงงานข้ามชาติชายที่เดินทางไปแอฟริกา แม้ว่าพวกเขาจะเดินทางไปทำงานต่างช่วงเวลาหรือมีจุดหมายปลายทางที่ต่างกัน แต่เรื่องราวการเตรียมตัวก่อนเดินทาง การพึ่งพาญาติพี่น้อง และชีวิตร่วมกันในดินแดนต่างภาษาและวัฒนธรรมต่างๆ ก็ทำให้เห็นชุดความทรงจำร่วมกัน โดยเฉพาะช่วงที่มีประสบการณ์หนีสงครามจากลิเบียกลับสู่ประเทศไทย ดังที่เมาริช ฮัลบวักส์ อธิบายถึงความทรงจำร่วมที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมในความหมายแบบตรงไปตรงมา และความหมายในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งหมายถึงแบบแผนทางความคิดและการตระหนักรู้ที่นำไปสู่การความทรงจำของปัจเจก และพัฒนาเป็นความทรงจำร่วมที่เป็นการแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ร่วมกันของคนในกลุ่ม (Erell, 2011, pp. 13-37)

3. ประสบการณ์หลักกลับคืนถิ่น

สำหรับความทรงจำหลังการย้ายถิ่นกลับจากแอฟริกาของแต่ละคนนั้นก็แตกต่างกันไป เนื่องจากเส้นทางชีวิตหลังจากนั้นของแต่ละคนไม่ได้เป็นเส้นทางเดียวกัน บางคนตัดสินใจอยู่กับบ้านไม่ย้ายถิ่นไปทำงานที่ไหนอีก หากบางคนยังหาหนทางและโอกาสต่อเพื่อสะสมทุนและยกระดับฐานะทางครัวเรือน แต่ประสบการณ์ที่มีร่วมกันคือการเปรียบเทียบประเทศที่เคยไปทำงานกับแอฟริกาโดยเฉพาะกับประเทศใน

ตะวันออกกลาง มีทั้งหมด 3 คนของผู้ให้สัมภาษณ์บอกว่าชื่นชอบแอฟริกา เนื่องจากสภาพไม่ร้อนเหมือนตะวันออกกลาง อาหารการกินที่สามารถออกจากที่ปักไปซื้อได้และกฎเกณฑ์ต่างๆ ไม่ได้เข้มงวดเท่า บางคนก็บอกว่าตะวันออกกลางดีกว่าเนื่องจากประเทศในแอฟริกาที่ย้ายมาที่นี่ไม่มีความเสรีในการจับจ่ายซื้อของ บางคนได้ให้เหตุผลที่ว่าประเทศแต่ละประเทศมีข้อดีเป็นของตัวเอง

● การปรับตัวหลังกลับคืนถิ่น

อดีตแรงงานไทยทั้ง 9 คน ตอบในลักษณะเดียวกันว่าไม่ได้ปรับตัวอะไรเมื่อกลับคืนถิ่น โดยอาชีพอีที่ทำหลังคืนถิ่นคือเป็นเกษตรกรหรือทำนาเป็นส่วนใหญ่แต่จะมีบ้างที่มีไปรับจ้างก่อสร้างบ้าน มุงหลังคา หรืองานเชื่อม ลุงพัฒน์เล่าว่าเมื่อกลับคืนถิ่นแล้วตนก็ยังรับจ้างเชื่อมเหล็ก แต่เมื่อถึงฤดูกาลทำนาตนก็จะกลับมาเป็นชาวนา

“ก็กลับมาทำงานรับจ้างทั่วไป ถ้าเขาจ้างลุงก็ไป ถ้าไม่จ้างก็อยู่บ้าน หน้านาก็ทำนา...ตอนนี้ลุงก็ยังทำเลยคือไปรับเหมาเชื่อมท่อส่งไปลาวนั่นนะ บริษัทที่จ้างเขาจะเอาไปทางน่านแล้วข้ามไปฝั่งลาว”

ลุงพัฒน์, สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2566

เช่นเดียวกับลุงมาที่กลับมาทำอาชีพชาวนาเช่นเดิม และไม่คิดที่จะไปทำงานรับจ้างตามจังหวัดที่มีนิคมอุตสาหกรรมแล้ว

“ไม่ได้ปรับตัวอะไร กลับมาก็มาเป็นชาวนาอย่างเดิม...ชาวนาอย่างเดียว ถ้าอยู่บ้านต้องชาวนา ไม่มีอะไรที่จะไปรับจ้างที่ระยอง ชลบุรี อยู่บ้านเป็นชาวนาอย่างเดียว”

ลุงมา, สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2566

● การปรับตัวของภรรยาขณะที่ไม่มีแรงงานชายในครอบครัว

งานวิจัยนี้ได้ฟังความทรงจำของฝ่ายภรรยาหรือคู่ชีวิตที่ชีวิตช่วงหนึ่งนั้นต้องรับผิดชอบดูแลครอบครัวเป็นหลักเมื่อสามีไปทำงานต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม พวกเธอเห็นว่าการไปทำงานต่างประเทศ แม้จะมีรายได้มาก แต่ก็ไม่ได้ทำให้ภรรยาต้องทำงานน้อยลงหรือสบายมากขึ้น แต่กลับทำให้ภรรยาต้องทำงานหนักขึ้น หนักเหนื่อยมากขึ้น และยังคงประพาดตัวให้ดิ้นไม่ไหวจ่ายฟุ่มเฟือย

แม่ศรี ภรรยาของลุงวาด เล่าว่าได้มีโอกาสได้เข้าไปทำงานเย็บผ้าที่โรงงานในกรุงเทพฯ ทำให้มีวิชาความรู้มาใช้เมื่อกลับคืนถิ่น เมื่อสามีไปทำงานต่างประเทศตนก็รับจ้างทำอาหารกลางวันให้กับโรงเรียน ขายน้ำหวานตามงานวัด หรือเมื่อถึงฤดูกาลทำนาก็ทำนา และยังเป็นช่างเย็บผ้าตัดเสื้อผ้า นอกจากนี้ยังเล่าว่าการที่อยู่บ้านนั้นต้องประพาดตัวให้ดิ้น ต้องเก็บเงินที่สามีส่งกลับบ้าน

“ก็ทำมาหากิน ทำไร่นา เลี้ยงลูกคนเดียวเลี้ยงดูพ่อแม่ หน้านาแม่ก็ทำนา สมัยนั้นเวลามีงานวัดก็เอาน้ำหวานไปขายตอนกลางคืน มีงานที่ไหนก็ไปขายของ พอว่างหน้าแล้งแม่ก็เย็บผ้า เพราะแม่เป็นช่างเย็บผ้าผู้น้อ ใครอยากตัดชุด ตัดเสื้อตัดผ้าถุง แม่ก็รับทำเพื่อหารายได้เสริม มีไปรับจ้างทำอาหารกลางวันโรงเรียนด้วยนะ...คือเราอยู่บ้านเราก็กินตัวดี ๆ ไม่นอกกลุ่มนอกทาง เก็บเงินเก็บทองที่ลุงส่งมา

เพื่อนาคตราจนถึงปัจจุบัน ถ้าเราเอาเงินไปเกลไถลกลับมามันก็จะเหมือนที่เขาพูดว่า ไปเสียนามา
เสียเมีย”

แม่ศรี, สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2566

สถานการณ์การย้ายถิ่นของทั้งตัวแรงงานเองและสมาชิกในครอบครัวดังกล่าวคำสัมภาษณ์ข้างต้นตอกย้ำถึง
การตัดสินใจบนตรรกะส่วนบุคคล โดยผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่จำนวนหนึ่งเลิกลาโอกาสเดินทางต่อเมื่อเห็นว่าได้
สะสมทุนจนถึงวัยที่ควรจะมาพักหลักอยู่ที่บ้าน ขณะที่การหนีสงครามถือเป็นประสบการณ์ที่ทำให้แรงงาน
ข้ามชาติไทยในเวลานั้นหมดกำลังใจเช่นเดียวกัน การย้ายถิ่นจึงเป็นไปได้ทั้งความสมัครใจและไม่สมัครใจ
ตลอดจนการปรับตัวหลังการย้ายถิ่น ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักต่างตอบไปในทิศทางเดียวกันว่าไม่ได้ปรับตัวอะไรมาก
เนื่องจากกลับมาทำนาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมก่อนเริ่มย้ายถิ่นไปทำงานในที่ต่าง ๆ (Salaff, 2013) นอกจากนี้
การศึกษาการย้ายถิ่นกลับยังรวมถึงการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของคนย้ายถิ่นกลับที่ขึ้นอยู่กับสถานะของผู้ย้ายถิ่น
ดังเช่นที่พรรณนักร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) เสนอว่าแรงงานชายย้ายถิ่นในจังหวัดลำปางย้ายถิ่นกลับมาพร้อม
กับวิถีบริโภคสินค้าทันสมัย และอัตลักษณ์ที่เกิดจากการสะสมความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ และการให้
ความหมายของการไปทำงานต่างประเทศในฐานะผู้มีเครือข่ายและเห็นโลกกว้าง

แต่สำหรับบางคน การย้ายถิ่นกลับจากที่หนึ่งไม่ได้เป็นเป้าหมายของพวกเขาในเวลานั้น บางคนยังหา
โอกาสไปทำงานที่อื่นต่อ สอดคล้องกับสร้อยมาศ รุ่งมณี (Rungmanee, 2021) ที่เสนอว่าการย้ายถิ่นกลับของ
แรงงานข้ามชาติจากภาคอีสานของประเทศไทย ไม่ได้ทำให้การย้ายถิ่นหยุดนิ่ง การย้ายถิ่นอาจหยุดเพียงแค่นคน
รุ่นแรกที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับสถานะครอบครัวให้ดีขึ้นและทำให้ลูกหลานได้มีโอกาสทางการศึกษามีอาชีพ
การงานที่ดีเท่านั้น แต่การย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานข้ามชาติของคนรุ่นแรกได้สร้างวัฒนธรรมการย้ายถิ่น ซึ่งส่ง
ต่อมายังคนรุ่นถัดมา เช่นเดียวกับสถานการณ์ของคนในจังหวัดลำปางโดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอเถินที่ผู้วิจัยก็ยัง
พบว่าคนรุ่นใหม่เมื่อหางานทำไม่ได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ก็เริ่มคิดและวางแผนการไปทำงานที่ต่างประเทศ แต่
มีการเปลี่ยนจุดหมายปลายทางดังที่เสนอข้อมูลจำนวนคนหางานที่ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปทำงาน
ต่างประเทศในปี 2566 ข้างต้น (กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ, 2566)

● วัตถุประสงค์ความทรงจำ

นอกจากเรื่องเล่าของชีวิตแรงงานข้ามชาติในดินแดนที่มีความแตกต่างทั้งวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรม
แล้ว วัตถุประสงค์เป็นแหล่งความทรงจำที่ทำให้พวกเขายังระลึกถึงช่วงเวลาที่เป็นแรงงานอยู่ที่นี่ ซึ่งถือว่าเป็นความ
ทรงจำที่ยากจะเกิดขึ้นแล้วกับคนในเวลาปัจจุบัน วิถีชีวิตของการเป็นแรงงานในต่างประเทศที่มีร่วมกันคือการ
ซื้อของที่ดีกว่ามีคุณภาพหรือผลิตในประเทศที่ตนย้ายถิ่นไปทำงานกลับบ้านเมื่อถึงคราวกลับมาเยี่ยมบ้าน และ
แม้ว่าเวลาจะผ่านมากกว่า 10 ปีแล้ว พวกเขาก็กังเกียจของเหล่านั้นไว้เพื่อเป็นวัตถุที่ระลึกถึงชีวิตช่วงหนึ่งและ
สะท้อนการเปลี่ยนผ่านของชีวิต (Saraff, 2013) อดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกาซื้อของที่ผลิตซึ่งหาซื้อ
ไม่ได้ในไทย หรือเลือกซื้อสินค้าบางอย่างที่มีราคาถูกกว่าที่ขายในไทย เพราะเห็นว่าเป็นของแท้มีคุณภาพ

แม่แสง ภรรยาของพ่อทีปได้บอกเล่าว่าน้องเขยผู้ซึ่งไปทำงานช่างเชื่อมในแอฟริกาได้ ซื้อแหวนงาช้างมาฝาก

“อันนี้แหวนงาช้างจากแอฟริกาได้ น้องเขยท้อ (ให้) แม่ แต่แม่ไม่ใส่นะแม่เก็บไว้ เพราะอาชีพของแม่กับแหวนแบบนี้ไม่เข้ากัน แม่เป็นคนหัวๆ กลัวใส่ไปแล้วแหวนจะแตก แม่เสียดายถ้ามันแตกแม่เลยเก็บไว้ให้ลูกหลานได้พ่อ (ดู) คนอื่นๆ เขาก็ใส่นะคนที่เขาเป็นแม่บ้านอยู่บ้านเฉยๆ อีกอย่างแหวนงาช้างนี้ คนโบราณเขาวางมันกันผีกันสาร”

แม่แสง, สัมภาษณ์, 30 สิงหาคม 2566

“ของฝากที่พ่อซื้อก็มีพวกช็อกโกแลต ผ้าห่มขน พ่อเห็นสีมันสวยดีห่มแล้วมันเข้าท่าดีเพราะตอนอยู่แคมป์ก็ห่มแบบนี้ แล้วก็มีพวกครีมนี้เวียที่เป็นกระปุก น้ำหอม ส่วนเสื้อผ้าอะไรนี่จะเป็นของจีนซะส่วนใหญ่พวกจีนมันค้าขายแถบนี้พ่อเลยไม่ซื้อ”

พ่อทีป, สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 2566

“ถ้ากลับบ้านลูกก็จะซื้ออินทผลัมสดๆ เสื้อผ้านี้ไม่จำเป็นต้องซื้อเพราะมันส่งจากบ้านเราไป ซื้อครีมนี้เวียที่นั่นมันถูกและได้ของแท้ จะเอาแบบหัวบีบหรือตลับก็ได้ เราเอาเงินดอลลาร์ไปซื้อมันถูกกว่า มันเข้าตลาดมืดแล้วราคามันถูก แล้วลูกก็ซื้อคันเบ็ดมาฝากเขาเพราะมันถูกกว่า ลูกเอาเงินดอลลาร์ไปแลกในตลาดมืด”

ลูกน้อย, สัมภาษณ์, 14 พฤษภาคม 2566

ภาพประกอบที่ 2 - 4 (ซ้ายไปขวา) หวนงาช้างจากแอฟริกา/ น้ำหอมจากลิเบีย/ ผ้าห่มขนจากลิเบีย

(2)

(3)

(4)

ภาพประกอบที่ 5 ครีมทาผิวนี้เวียซื้อจากแอฟริกาที่ยังเก็บอยู่ถึงทุกวันนี้

ทีมา อารีรัตน์ สุวงศ์เครือ (พฤษภาคม 2566)

การสร้างความทรงจำหรือการรำลึกถึงวัตถุจึงสร้างความรู้สึกของความผูกพันหรือความเป็นเจ้าของ (sense of belonging) อัตลักษณ์ (identity) และอารมณ์ (emotion) ที่เกิดขึ้นกับคนย้ายถิ่นกลับและสะท้อนถึงการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนของพวกเขา (Salaff, 2013) สิ่งของดังกล่าวยังเป็นแหล่งของความทรงจำร่วมกันด้วย ดังที่อาบี วาร์บูร์ เสนอผ่านการศึกษาภาพวาดในฐานะที่เป็นวัตถุที่สร้างสัญลักษณ์ และความทรงจำของผู้คนเกิดจากการใช้สัญลักษณ์และการใช้ซ้ำของสัญลักษณ์ในเวลาต่อมา การเลือกซื้อสินค้าจากประเทศปลายทางการย้ายถิ่นและยังคงเก็บรักษาจนถึงปัจจุบันของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ แม้ว่าเวลาจะผ่านมาเกือบ 2 ทศวรรษแล้วคือสร้างความทรงจำที่เป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่ข้ามผ่านเวลาและสถานที่ (Erll, 2011, pp. 13-37) นั่นคือแหล่งสินค้าจากประเทศแอฟริกาที่สร้างเรื่องราวที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความทรงจำร่วมข้ามพรมแดนผ่านวัตถุด้วย (ดู กฤษณะ โชติสุทธิ, 2560) แหวนงาช้าง ผ้าห่ม ครีมทาผิว และสินค้าอื่นๆ จึงเป็นแหล่งความทรงจำของแรงงานข้ามชาติไทยในลำปางที่สามารถส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นต่อไป

สรุปผลการวิจัยและการสร้างองค์ความรู้ใหม่

จากการทบทวนวรรณกรรม นอกจากจะไม่มีงานศึกษาที่เล่าถึงประสบการณ์ของแรงงานไทยในแอฟริกาแล้ว ความจำเป็นอีก 2 ประการสำหรับงานวิจัยนี้ได้แก่ ประการแรกคนไทยไม่นิยมเดินทางไปประเทศแอฟริกา ดังที่เคยเกิดขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 2540 ถึงกลางทศวรรษ 2550 เศรษฐกิจในแอฟริกาไม่ได้เป็นปัจจัยดึงดูดให้เกิดการย้ายถิ่น ประการต่อมาคือแรงงานไทยที่เดินทางไปทำงานในประเทศในทวีปแอฟริกาต่างมีอายุมากขึ้น ซึ่งระยะเวลาที่เดินทางไปทำงานนั้นก็ผ่านมานานประมาณ 10-20 ปีมาแล้ว การบันทึกความทรงจำผ่านเรื่องราวถึงประสบการณ์ต่างๆ ของแรงงานในรุ่นนี้จึงมีความสำคัญ เนื่องด้วยระยะเวลาที่ผ่านมาอาจทำให้ความทรงจำของแรงงานเหล่านี้จางหายไปตามกาลเวลาได้ ประกอบกับความทรงจำของอดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกาที่เกิดขึ้นแล้วข้อมูลที่ได้จึงไม่มีความกระจำหรือมีความต่อเนื่อง ซึ่งอดีตแรงงานข้ามชาติจะจำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้แต่ไม่สามารถจำได้ว่าเกิดในช่วงปีใด เป็นต้น

นอกจากนี้ แม้จะเป็นการบันทึกความทรงจำในช่วงเวลาขณะที่แรงงานกลุ่มนี้ไปทำงานในแอฟริกา ในช่วงระยะเวลาประมาณ 10 กว่าปี แต่ได้สร้างความเข้าใจการย้ายถิ่นในฐานะที่เป็นกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ก่อนการย้ายถิ่นไปแอฟริกาที่มีทั้งการไปทำงานในจังหวัดหรือภูมิภาคอื่นในประเทศ หรือบางคนมีประสบการณ์ไปทำงานในประเทศอื่นมาก่อน อีกทั้งแสดงให้เห็นถึงการเตรียมตัวในระดับปัจเจกที่ทำให้เห็นขั้นตอนการย้ายถิ่นแบบถูกกฎหมาย ซึ่งปลายทางการย้ายถิ่นแบบแรงงานไปยังประเทศแอฟริกาในเวลานั้นยังต้องอาศัยรัฐบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือบริษัทจัดหางานและนายหน้า ซึ่งต่างจากการไปเป็นแรงงานของครัวเรือนถัดมาหรือในช่วงทศวรรษถัดมา (ราวพ.ศ. 2550 จนถึงปัจจุบันหรือกลางทศวรรษ 2560) ที่จุดหมายปลายทางของคนหางานได้เปลี่ยนไปยังประเทศเกาหลีและไต้หวัน ซึ่งมีรูปแบบการย้ายถิ่นแบบไม่ถูกกฎหมายปรากฏอยู่ ในแง่ที่ว่างานวิจัยนี้มุ่งสนใจเพียงช่วงเวลาของแรงงานไทยที่มีประสบการณ์ในทวีปแอฟริกา และการย้ายกลับหรือเดินทางไปค้าแรงงานในประเทศอื่นอีก แต่เรื่องเล่าและความทรงจำของพวกเขาสร้างการเชื่อมต่อหรือเชื่อมโยงกับสถานการณ์การอพยพย้ายถิ่นในปัจจุบันทั้งในเชิงการเปลี่ยนแปลงและการเปรียบเทียบ ตลอดจนคาดการณ์ถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ในปัจจุบันและอนาคตอันใกล้

นอกจากนี้ งานวิจัยนี้สะท้อนให้เห็นว่าอดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกายังมีความทรงจำเกี่ยวกับก่อนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ความทรงจำในระหว่างใช้ชีวิตในแอฟริกา ความทรงจำหลังกลับคืนถิ่น แต่ความจำเกี่ยวกับเรื่องปีพ.ศ. จะไม่สามารถจำได้ โดยความทรงจำที่เล่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการใช้ชีวิตในแต่ละวัน เช่น เรื่องอาหารการกินที่แรงงานไทยต้องปรับตัวโดยต้องนำวัตถุดิบมาปรับแต่งรสชาติให้กินได้ การปรับตัวเมื่อต้องอยู่ในประเทศที่ภาษา ศาสนา วัฒนธรรมที่มีความแตกต่างจากบ้านเกิด ชีวิตการทำงานที่ทำงานบนภูเขา กลางทะเลทราย เป็นต้น นอกจากนี้แรงงานในليبียังมีการเล่าถึงความทรงจำเมื่อครั้งต้องหนีสงครามกลับบ้านเกิด และเมื่อกลับบ้านเกิดแล้วอดีตแรงงานแต่ละคนก็ได้เล่าในทิศทางเดียวกันว่าไม่ได้มีการปรับตัวอะไร เมื่อกลับบ้านแล้วก็ประกอบอาชีพชาว เกษตรกรดั้งเดิม แต่มีบ้างที่จะออกไปรับจ้างแต่ไม่คิดที่จะไปทำงานต่างประเทศอีกแล้ว

งานนี้ใช้แนวทางการศึกษาความทรงจำผ่านเรื่องเล่าของผู้ให้ข้อมูล จึงเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ในการศึกษาประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติ ซึ่งอาจจะไม่ใช่ใจกลางหลักของงานศึกษาด้านอพยพย้ายถิ่นในสังคมไทยมากนัก ที่ส่วนใหญ่เสนอมุมมองผ่านกรอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างมาก เช่น มองการย้ายถิ่นเป็นเรื่องต้นทุนและผลประโยชน์ (cost-benefit) และการหาเหตุผลในการย้ายถิ่น (rational choice) นอกจากนี้ยังเติมเต็มงานวรรณกรรมที่ผ่านมา ที่ยังไม่มีงานวิจัยที่เกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกา งานวิจัยนี้จึงต้องการบันทึกความทรงจำเหล่านี้ไว้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ต่อไป และด้วยกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ต่างไปจากงานที่ผ่านมาเพื่อขยายมิติการศึกษาการอพยพย้ายถิ่นให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง (References)

- กรมการจัดหางาน. (2565, 9 มิถุนายน). โอกาสดี! กระทรวงแรงงาน เปิดรับสมัคร ชายไทยไปทำงานภาคเกษตรที่อิสราเอล ผ่านโครงการ “TIC”.
https://www.doe.go.th/prd/main/news/param/site/1/cat/7/sub/0/pull/detail/view/detail/object_id/62722
- กระทรวงการต่างประเทศ. (2552, 11 พฤศจิกายน). สาธารณรัฐกาบอง.
<https://www.mfa.go.th/th/content/5d5bcc1e15e39c306000a0ec?cate=5d5bcb4e15e39c3060006870>
- กระทรวงการต่างประเทศ. (2553, 21 มกราคม). สาธารณรัฐคองโก
<https://www.mfa.go.th/th/content/5d5bcc1e15e39c306000a099?cate=5d5bcb4e15e39c3060006870>
- กระทรวงการต่างประเทศ. (2554, 14 ธันวาคม). สาธารณรัฐแอฟริกาใต้.
<https://www.mfa.go.th/th/content/5d5bcc1e15e39c306000a07b?cate=5d5bcb4e15e39c3060006870>
- กระทรวงการต่างประเทศ. (2555, 28 มีนาคม). สาธารณรัฐลัตเวียประชาชนอาหรับลิเบีย.
<https://www.mfa.go.th/th/content/5d5bcc1e15e39c306000a0ca?cate=5d5bcb4e15e39c3060006870>
- กฤษณะ โชติสุทธิ. (2560). อองซาน: ความทรงจำร่วมของแรงงานพม่าในจังหวัดระนอง. *สารอาศรมวัฒนธรรมวลัยลักษณ์*, 17(2), 49-74.
- กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ. (2566). จำนวนคนหางานที่ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปทำงานต่างประเทศโดยจำแนกตามภูมิภาค ประเทศ และวิธีการเดินทาง ประจำปี 2566.
https://www.doe.go.th/prd/assets/upload/files/overseas_th/90a7951e9d85d10eb0d3e6dd1d2fe09d.pdf
- กิริยา กุลกลการ. (2562). แรงงานไทยผิดกฎหมายในสาธารณรัฐเกาหลี: สาเหตุและแนวทางแก้ไข. *วารสาร HR intelligence*, 14(1), 105-121
- นราธร สายแสง. (2560). พื้นที่กับความทรงจำ. *วารสารที่ทัศน์วัฒนธรรม*, 15(1), 23-41.
- นันทนัย ประสานนาม. (2557). บทวิจารณ์หนังสือ “Memory in Culture”. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 21(2), 297-307.
- นิมนตรา ศรีเสน. (2561). การลักลอบเข้าทำงานอย่างผิดกฎหมายของแรงงานไทยในสาธารณรัฐเกาหลี (ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ปีปิซีไทย-ก. (2565, 22 มกราคม). ชาวอุคิอาระเบีย จะยังเป็น “ชุมทอง” ของแรงงานไทยได้เหมือนในอดีตหรือไม่. <https://www.bbc.com/thai/thailand-60151736>
- ปีปิซีไทย-ข. (2565, 13 กันยายน) เกาหลีใต้: เกะรอยเส้นทางแรงงาน “ผีน้อย” ระลอกหลังโควิด. <https://www.bbc.com/thai/articles/c4nmjzn182o>
- บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล. (2565). การอพยพย้ายถิ่นและปรากฏการณ์ทางสังคม. ใน บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล, กวินธร เสถียร, ฐานิดา บุญวรรณ และกุลธิดา ศรีวิเชียร (บ.ก.), *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมร่วมสมัย* (น.115-154). มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข. (2551). *อัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติคืนถิ่นกับการต่อรองการพัฒนาของชาวบ้านในจังหวัดลำปาง* [ปริญญามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ภาวนา เพ็ชรพราย. (2563). การศึกษาและเปรียบเทียบสิทธิเสรีภาพของแรงงานถูกกฎหมายและผีน้อย ใน สาธารณรัฐเกาหลี. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่*, 2(2), 36-58.
- ลักขมิ แก้ววงศ์ใหญ่, พชรินทร์ ลาภานันท์ และภาณุ สุพัตกุล. (2565). ชาวบ้านอีสานกับ “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น”. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 22(2), 152-178.
- วาสนา ละอองปลิว. (2561). การเมืองของการ(ไม่)เคลื่อนย้ายของแรงงานหนุ่มสาวไทย. ใน ประเสริฐ แรงค์กล้า (บ.ก.), *ชีวิตทางสังคมในการเคลื่อนย้าย (Social Life on the Move)* (น. 45-78). คณะสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิลาสินี อารียะกิจโกศล และศยามล เจริญรัตน์. (2559). การย้ายถิ่นแบบไม่ปกติของหมอนวดหญิงแผนไทยในเกาหลีใต้. *วารสารนานาชาติ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 6(3), 35-55.
- สมฤทัย ปานมี และบุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล. (2566). เงื่อนไขการย้ายถิ่นและวัฒนธรรมจากซีรีส์เกาหลีที่มีต่อกลุ่มคนที่ต้องการย้ายประเทศไปเกาหลี. ใน อัครพนธ์ เนื้อไม้หอม (บ.ก.) *การพัฒนา: การปรับตัว: ความยั่งยืน. การประชุมวิชาการการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคมระดับชาติ (CSD สัมพันธ์) ครั้งที่ 21* (น.224-270). สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ และสมาคมพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคม.
- สมพงศ์ อาษากิจ. (2561). โครงสร้างความรู้สึกรู้สึกในชีวิตและเรื่องเล่าของแรงงานชายอีสานคืนถิ่น 3 รุ่นอายุ. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 9(2), 87-122.
- สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ. (2548). *สภาวะตลาดแรงงานไทยในทวีปแอฟริกา*. https://lib.doe.go.th/ebookdoc/020400003816_7.pdf
- สำเร็จ จันทรสวรรณ. (2528). แรงงานไทยในตะวันออกกลาง. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์*, 4(2), 10-17.
- อมรรัตน์ บุญนาค. (2542). *ปัญหาของแรงงานไทยในการไปทำงานต่างประเทศ: ศึกษากรณีจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และลำปาง* (ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อุษามาต เสียมภักดี. (2562). *การย้ายถิ่นระหว่างประเทศ พัฒนาการ และความคิด*.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

Ayogut, M. (2006). Infrastructure development in Africa: Prospects and challenges. Paper on Economic Development in the Millennium AERC-AfDB Project on Africa's Development, Tunis 22-24 November 2006. https://www.researchgate.net/profile/Melvin-Ayogu/publication/228376795_Infrastructure_Development_in_Africa_Prospects_and_Challenges/links/56a3360508aeef24c5880a40/Infrastructure-Development-in-Africa-Prospects-and-Challenges.pdf

Castles, S., de Haas, D., Miller, M.J. (2014a). Introduction. In S. Castles, H. de Haas, & M.J. Miller (Eds.), *The Age of migration: International population movements in the modern world* (pp.1–24). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-0-230-36639-8_1

Erl, A. (2011). *Memory in culture*. Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230321670>

Fitzgerald, J. M. (1998). Vivid memories and the reminiscence Phenomenon: The role of a self-narrative. *Human Development*, 31, 261-273. <https://doi.org/10.1159/000275814>

Foster, V. & Briceño-Garmendia, C. (2010). *Africa's infrastructure: A time for transformation*. The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8041-3>

Lauser, A. Fuhse, A. Bräunlein, P.J. & Yee-Neumann, F. (2022). From 'bare life' to 'moving things': on the materiality of (forced) migration. In F. Yee-Neumann, A. Lauser, A. Fuhse, P. J. Bräunlein (Eds.) *Material culture and (forced) migration: Materializing the transient* (pp.1-20). UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781800081604>

Linde, C. (2015). Memory in narrative. In K. Tracy, T. Sandel, & C. Ilie (Eds.), *The International Encyclopedia of language and social Interaction*. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi121>

McLean, K. C. (2008). Stories of the young and old: Personal continuity and narrative identity. *Developmental Psychology*, 44(1), 254-264. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.1.254>

Rungmanee, S. (2021). Returning and departing: Livelihood challenges of returned migrants and intergenerational reproduction of migration in Northeast Thailand. *Journal of Mekong Societies*, 17(2), 121-139.

Salaff, J. W. (2013). Return migration. In S. J. Gold & S. J. Nawyn (Eds.), *Routledge International Handbook of Migration Studies* (pp.460-468). Routledge.

Tajaroensuk, D. (2018). *A study of Thai 'illegal workers' in South Korea* (Master Thesis).

Chonnam National University.

United Nations. Department of International Economic and Social Affairs. Population Division.

(1986). The Meaning, Modalities and Consequences of Return Migration. *International Migration (Geneva, Switzerland)*, 24(1), 77–93.

<https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.1986.tb00103.x>

Wang, C. (2016). Introduction: The “material turn” in migration studies. *Modern Languages*

Open. <https://doi.org/10.3828/mlo.v0i0.88>

The Ontology of Bangban Monkey Cheek Infrastructure¹

Komluck Chaiya^{2,*}

Abstract

This article studied the working of Bangban monkey cheek infrastructure in one of twelve water receiving fields of the lower Chao Phraya River basin, in Bangban district, Phra Nakhon Si Ayutthaya province. Results were that Bangban monkey cheek was a hydraulic infrastructure, complex, fluid, and difficult for the general public to understand because it was impermanent and not an empty container that immediately diverts water for storage in the area. Instead, it was formed by combining a vast spatial environment under non-homogeneous relations of communities, houses, rice fields, roads, irrigation systems, and sand pits. In addition, operations to turn lowland areas into monkey cheeks only occurred in years of critical flooding in the Bangkok Metropolitan Area (BMA). General speaking, Bangban monkey cheek did not exist continuously, making its existence imperceptible until it began to function. However, this hydraulic infrastructure highly impacted local residents, especially during floods. These investigations of the Bangban monkey cheek infrastructure may help clarify the flooding problem in the Bangban lowland area more comprehensively.

Keywords: Ontology, Monkey cheek, Bangban lowland, Infrastructure, Flood

¹ Academic article.

This article is part of a doctoral thesis (Integrated Science). College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University.

² Ph.D. candidate, College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University. Email Komluckc@gmail.com

* **Corresponding Author:** Komluck Chaiya, College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University.

Email Komluckc@gmail.com

ภววิทยาของโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาล¹

คมลักษณ์ ไชยยะ^{2,*}

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาการทำงานของโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาล 1 ใน 12 พุ่มรับน้ำของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ในอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จากการศึกษาพบว่า ‘แก้มลิงบางบาล’ เป็นโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ที่มีความสลับซับซ้อน ลื่นไหล และยากต่อการรับรู้เข้าใจของคนทั่วไป เนื่องจากแก้มลิงบางบาลไม่ใช่โครงสร้างพื้นฐานที่คงรูปถาวรหรือเป็นเพียงภาชนะว่างเปล่าที่สามารถผันน้ำเข้าไปกักเก็บในพื้นที่ได้ทันที ในความเป็นจริงแก้มลิงบางบาลเกิดขึ้นจากการผสมผสานรวมสภาพแวดล้อมเชิงพื้นที่อันกว้างใหญ่ ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นเนื้อเดียวกันทางวัตถุของสิ่งต่างๆ ดังเช่น ชุมชน บ้านเรือน พุ่มนา ถนน ระบบชลประทาน ป่อทราย ฯลฯ นอกจากนี้ปฏิบัติการเปลี่ยนพื้นที่ลุ่มต่ำให้เป็นแก้มลิงจะเกิดขึ้นเฉพาะในปีที่น้ำท่วมวิกฤติ ซึ่งน้ำอาจจะท่วมกรุงเทพฯ และปริมณฑลเท่านั้น ด้วยเหตุนี้แก้มลิงบางบาลจึงไม่ได้ดำรงอยู่ตลอดเวลา จึงยากที่จะรับรู้ถึงการมีอยู่ของแก้มลิงบางบาลได้จนกว่าแก้มลิงจะเริ่มทำงาน อย่างไรก็ตาม โครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์เหล่านี้ ยังส่งผลสัมพันธ์ต่อคนในท้องถิ่นเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในสถานการณ์น้ำท่วม การทำความเข้าใจโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นแก้มลิงบางบาล จึงอาจช่วยให้เข้าใจสภาพปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาลได้อย่างรอบด้านยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: ภววิทยา แก้มลิง พื้นที่ลุ่มต่ำบางบาล โครงสร้างพื้นฐาน น้ำท่วม

¹ บทความวิชาการ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ) วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

² นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีเมล komluckc@gmail.com

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ คมลักษณ์ ไชยยะ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีเมล komluckc@gmail.com

บทนำ

หลังเหตุการณ์น้ำท่วมพื้นที่ลุ่มเจ้าพระยาในปี พ.ศ. 2538 รัฐบาลได้นำแนวคิดแก้มลิงที่ได้รับพระราชทานจากในหลวงรัชกาลที่ 9 มาปรับน้ำใช้ในการบริหารจัดการแก้ปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งได้มีโครงการศึกษาวิจัยนำร่องเพื่อพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมลุ่มต่ำ ‘ทุ่งบางบาล’ ให้เป็นแก้มลิงรับน้ำเพื่อป้องกันอุทกภัยแก่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ซึ่งเริ่มขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2550 (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551) แม้ผลการศึกษาจะไม่ได้ถูกนำไปใช้ปฏิบัติการในทันที แต่หลังน้ำท่วมใหญ่ปี 2554 รัฐบาลก็กำหนดให้ทุ่งบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็น 1 ใน 12 ทุ่งแก้มลิงรับน้ำภายใต้มาตรการป้องกันน้ำท่วมโดยไม่ต้องใช้สิ่งปลูกสร้างของแผนป้องกันอุทกภัยลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งเริ่มปฏิบัติการใช้งานอย่างแท้จริงตั้งแต่เกิดน้ำท่วมปี 2560 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามทุ่งบางบาล นอกจากจะมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นทุ่งเกษตรกรรมทำนาข้าวแล้ว ภายในพื้นที่ลุ่มต่ำขนาดเกือบ 3 หมื่นไร่ ยังประกอบขึ้นด้วยสรรพสิ่งที่มีความแตกต่างหลากหลายจำนวนมากประกอบรวมอยู่ด้วยกัน เช่น ถนน ชุมชน บ้านเรือน โรงงาน บ่อทราย โครงสร้างพื้นฐานชลประทาน ต้นไม้ บ่อน้ำ นก ปลา และสัตว์อื่นๆ ซึ่งไม่อยู่ในการรับรู้สังเกตเห็นได้ชัดอีกมหาศาล โดยปกติสำหรับคนทั่วไปที่ไม่ใช่เจ้าหน้าที่ชลประทานหรือผู้เชี่ยวชาญทางชลศาสตร์แล้ว ก็มักจะเกิดความสับสนในการระบุความแตกต่างของทุ่งแก้มลิงกับทุ่งใกล้เคียงอื่นๆ ที่ไม่ถูกกำหนดเป็นแก้มลิงอยู่เสมอ เนื่องจากแก้มลิงบางบาลจะปรากฏเห็นได้ชัดขึ้นก็ต่อเมื่อมันเริ่มทำงานเท่านั้น เราไม่สามารถมองเห็นลักษณะภายนอกของแก้มลิงได้อย่างชัดเจนเหมือนกับโครงสร้างพื้นฐานที่มีลักษณะคงรูปทั่วไป ดังเช่น ประตูน้ำ เขื่อน อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

ในสภาวะปกติ เราจะมองเห็นทุ่งบางบาลเหมือนกับทุ่งนาทั่วไป ซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมทำนาขนาดใหญ่กว้างไกลสุดสายตา และภายในบริเวณทุ่งยังเต็มไปด้วยกิจกรรมทางสังคมที่ผู้คนในพื้นที่ดำเนินไปโดยปกติ คนทั่วไปหรือกระทั่งคนในพื้นที่เองก็อาจจะไม่เคยรับรู้ได้แน่ชัดว่าเรือนร่างของแก้มลิงบางบาลเป็นอย่างไรและมีขอบเขตแค่ไหน จนกว่าแก้มลิงจะทำงานหรือเริ่มปฏิบัติการผันน้ำเข้าในทุ่ง ซึ่งจะเปลี่ยนให้ทุ่งบางบาลกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่สำหรับกักเก็บน้ำก่อนที่จะไหลลงไปยังพื้นที่ตอนล่างต่อไป จากคุณสมบัติของแก้มลิงบางบาลที่มีลักษณะลื่นไหล (flexibility) ต่างไปจากโครงสร้างพื้นฐานคงรูปที่สามารถมองเห็นได้จากภายนอกได้ชัดเจน ซึ่งจะปรากฏขึ้นเมื่อเริ่มมีการใช้ปฏิบัติการผันน้ำเข้าทุ่งเฉพาะในปีที่น้ำมีน้ำมากจนอาจส่งผลกระทบต่อพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างในวงกว้างเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ทุกครั้งที่เกิดน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาล ก็มักจะก่อให้เกิดความสับสนต่อแนวทางการบริหารผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิง ซึ่งนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งของผู้คนในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในตำแหน่งพื้นที่ที่แตกต่างกันอยู่เสมอ โดยเฉพาะระหว่างผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ริมน้ำ (นอกคันกั้นน้ำ) กับผู้อาศัยอยู่ในทุ่งแก้มลิงบางบาล (ในคันกั้นน้ำ) และระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ชลประทาน อันเป็นผลมาจากน้ำท่วมบ้านเรือนที่อยู่อาศัยรุนแรงเป็นเวลายาวนาน รวมไปถึงความไม่

พอใจต่อแนวทางผันน้ำเข้าแก้มลิงให้มีประสิทธิภาพเพียงพอจะบรรเทาช่วยเหลือผู้คนที่ประสบกับน้ำท่วมหนักเป็นระยะเวลานานได้

ในการศึกษาภัยพิบัติน้ำท่วมทางสังคมที่ผ่านมา ส่วนมากจะให้ความสนใจไปยังปัญหาน้ำท่วมที่เกิดจากการบริหารจัดการน้ำ จึงมักเน้นไปที่มนุษย์เป็นศูนย์กลางของการศึกษาเป็นหลัก ทว่าปัญหาน้ำท่วมยังเกี่ยวพันกับผู้กระทำมากมายทั้งที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์ เช่น ฝน สภาพการไหลของน้ำ อำนาจในการบริหารจัดการ การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ โครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และยังจำเป็นต้องทำความเข้าใจองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดการท่วมเชิงประดิษฐ์ (Inventional Flood) ในพื้นที่เฉพาะถิ่นแต่ละแห่งด้วย ดังกรณีของ “แก้มลิงบางบาล” ซึ่งเป็นโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ประเภทหนึ่งที่มีลักษณะคลุมเคลือไม่ชัดเจนต่อการรับรู้เข้าใจของคนทั่วไป เนื่องจากความรู้ในทางเทคนิคและอำนาจการบริหารจัดการน้ำมักถูกจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญชลศาสตร์ คำอธิบายพิบัติภัยน้ำท่วมจึงถูกผูกขาดจากผู้เชี่ยวชาญไปโดยปริยาย การขยายความเข้าใจไปยังการทำงานของโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาลในฐานะผู้กระทำหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อสภาพน้ำท่วมในท้องถิ่นและสัมพันธ์กับระบบการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างโดยรวม ก็อาจจะช่วยเติมเต็มความเข้าใจแก่สังคมต่อปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่บางบาลและลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

แนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาแก้มลิงบางบาลนี้ เป็นการศึกษาการทำงานของโครงสร้างพื้นฐานทางชลศาสตร์ที่เรียกว่า “แก้มลิง” (Monkey Cheek) ตามแนวทางของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีศึกษา (Science Technology Study) หรือ STS³ ที่พยายามก้าวข้ามการแบ่งแยกระหว่างธรรมชาติกับสังคมหรือวิทยาศาสตร์กับสังคมศาสตร์ออกจากกัน ขณะที่ให้ความสำคัญในการเพ่งพินิจโลกสังคมอย่างไม่แบ่งแยกระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเป็นรูปธรรม (ดูในจันทน์ เจริญศรี, 2559) ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้อาศัยเครื่องมือในการศึกษาผ่านกรอบแนวคิดที่จัดวางไว้ 2 แนวทางผสมรวมด้วยกัน วิธีแรกคือทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ (Actor-Network Theory - ANT) ซึ่งร่วมบุกเบิกพัฒนา โดยงานบรูโน ลาตูร์ มิเชล คัลลอง และจอห์น ลอว์ (John Law) (ดูสรุปสาระสำคัญของ ANT ได้ใน Latour, 1990; Kien, 2009) เพื่อติดตามความสัมพันธ์ในเครือข่ายผู้กระทำของแก้มลิงบางบาล ซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้กระทำที่หลากหลายทั้งที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์ ผ่านการทบทวนเอกสารในประเด็นของการบริหารจัดการน้ำโดยรัฐส่วนกลางและหน่วยงานปฏิบัติในระดับท้องถิ่น รวมทั้งการพิจารณาความสัมพันธ์ของวัตถุผู้กระทำที่สำคัญ เช่น โครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ต่าง ๆ ประกอบขึ้นเป็นแก้มลิงขึ้นมา ซึ่งในประเด็นหลักของบทความนี้ ผู้ศึกษาได้อาศัยวิธีการศึกษาชาติพันธุ์วรรณาของ

³ดูรายละเอียดการศึกษา STS เพิ่มเติมใน Law, 2004 และในภาษาไทยที่เผยแพร่ไม่นานนี้ใน เซรียโอ ชิสมอนโด, 2566)

โครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure Ethnography) ที่เสนอโดยซูซาน สตาร์ (Star, 1999) ในการเก็บข้อมูลและทำความเข้าใจวิถีชีวิตของแก้มลิงบางบาลผ่านการสำรวจภาคสนามรอบบริเวณทุ่งบางบาล โดยเฉพาะในการอธิบายกลไกการทำงานของโครงสร้างพื้นฐานทางชลศาสตร์ที่ติดตั้งไว้รอบทุ่งบางบาล⁴ เพื่อเปลี่ยนสภาพของทุ่งชลประทานการเกษตรให้กลายเป็นแก้มลิงกักเก็บน้ำในที่สุด และในส่วนของทฤษฎีที่ได้อาศัยแนวคิดสังคมพลังน้ำ (Hydraulic Society) ของคาร์ล วิตต์โฟเกล (Wittfogel, 1957) ซึ่งถูกปรับมาใช้ใหม่โดยกลุ่มนักวิชาการน้ำศึกษา (Water Study) (ดังเช่น Bichse, 2016; Strang, 2016; Barnes, 2017 เป็นต้น) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างน้ำ ระบบการเมือง และโครงสร้างพื้นฐานในปัจจุบัน

ความเป็นมาของแก้มลิงบางบาล

‘แก้มลิง’ (monkey cheek) เป็นคำที่รับรู้กันทั่วไปในสังคมไทยว่ามาจากพระราชดำรัสของในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งได้พระราชทานแนวคิดการบริหารจัดการน้ำน้ำท่วมลุ่มเจ้าพระยาตั้งแต่เมื่อครั้งเกิดน้ำท่วมใหญ่ปี 2538 เป็นต้นมา หลังจากนั้นแนวคิดแก้มลิงก็ได้ถูกเผยแพร่ อธิบายขยายความจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เพื่อนำหลักแนวคิดไปใช้ปฏิบัติใช้ในการดำเนินงานโครงการบริหารจัดการน้ำต่าง ๆ และยังเป็นการเกิดพระเกียรติในพระปรีชาสามารถของกษัตริย์ไปพร้อมกัน ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้มีพระราชดำรัสในวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2538 ว่า

“ลิงโดยทั่วไปถ้าเราส่งกล้วยให้ ลิงจะรีบปอกเปลือกเอาเข้าปากเคี้ยว แล้วนำไปเก็บไว้ที่แก้มก่อน ลิงจะทำอย่างนั้นจนกล้วยหมดหวี หรือเต็มกระพุ้งแก้ม จากนั้นจะค่อยๆ นำออกมาเคี้ยวแล้วกลืนกินภายหลัง ด้วยพฤติกรรมการนำเอากล้วยหรืออาหารมาสะสมไว้ที่กระพุ้งแก้มก่อนการกลืนนี้ จึงเป็นพฤติกรรมตัวอย่างที่จะนำมาใช้ในการระบายน้ำท่วมออกจากพื้นที่น้ำท่วมขัง”

(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

การอธิบายแนวคิดแก้มลิงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เป็นการใช้อย่างการกินอาหารของลิงมาเปรียบเทียบกับการใช้พื้นที่กักเก็บน้ำบางส่วนเอาไว้เพื่อป้องกันน้ำท่วมก่อนที่จะปล่อยระบายลงทะเลในช่วงเวลาที่เหมาะสม (ฝ่ายวิชาการสถาพรบุ๊คส์, 2560 เป็นต้น) หน่วยงานภาครัฐหลายแห่งได้นำแนวคิดแก้มลิงอันเนื่องมาจากพระราชดำริไปปรับใช้แก้ปัญหา น้ำท่วมกรุงเทพมหานครและปริมณฑล และขยายไปยังพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศ ซึ่งทำให้บทบาทในด้านการแก้ปัญหาและจัดการทรัพยากรน้ำของในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นที่รับรู้ในสังคมไทยทั่วไป ดังที่ได้รับการถวายพระราชสมัญญานามว่า “พระฐานะบิดาแห่งการจัดการทรัพยากรน้ำ” จากรัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา ในวันที่ 21 พฤศจิกายน 2539 หลังเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ผ่านไปหนึ่งปี (ดูในกรมทรัพยากรน้ำ, 2550; โททัศน์ มาลา, 2560)

⁴ อ่านคำอธิบายแนวคิดชาติพันธุ์วรรณาของโครงสร้างพื้นฐานในภาษาไทยเพิ่มเติมใน จักรกริช สังขมณี. (2560).

หลังเหตุการณ์น้ำท่วมปี 2538 การป้องกันอุทกภัยที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตกลายเป็นประเด็นที่มีความสำคัญมากขึ้น ไทยรัฐบาลไทยได้ร่วมกับองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น (ไจก้า-JICA) ศึกษาจัดทำแผนแม่บทเพื่อการบรรเทาอุทกภัยในลุ่มเจ้าพระยาที่จัดทำขึ้นโดยกรมชลประทาน (แต่ได้รับทุนสนับสนุนและข้อเสนอแนะต่อแผนจากไจก้า) ในช่วงปี พ.ศ. 2539-2542 เนื้อหาหลักแผนแม่บทดังกล่าวถูกจัดทำขึ้นอย่างสอดคล้องกับแนวคิดโครงการแก้มลิงของในหลวงรัชกาลที่ 9 เพื่อเป็นการอนุรักษ์สภาพการชะลอการไหลของน้ำ (องค์การความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น, 2542) จากการศึกษาแผนแม่บทของกรมชลประทานภายใต้การสนับสนุนขององค์กรไจก้า รวมถึงผลการศึกษาจากหน่วยงานอื่น (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล, 2544) สรุปตรงกันว่าหากเกิดน้ำท่วมใหญ่ระดับเดียวกับปี 38 ขึ้นอีก จะสร้างความเสียหายต่อชุมชนท้ายน้ำอย่างกรุงเทพฯ และปริมณฑล จนทำให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินเพิ่มขึ้นทวีคูณ มีข้อเสนอมาตรการที่ใช้สิ่งปลูกสร้างแบ่งเป็น 2 แนวทางเลือก ทางเลือกที่ 1 คือการปรับปรุง/พัฒนาพื้นที่ทุ่งนาที่รองรับการผันน้ำเข้าไปเก็บในทุ่งนาเหนือบางไทร และทางเลือกที่ 2 คือการก่อสร้างช่องทางผันน้ำหลากเพื่อผันน้ำเหนือจากแม่น้ำเจ้าพระยาลงสู่ทะเล ทั้ง 2 ทางเลือกนี้มีค่าใช้จ่ายในการลงทุน และส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่โครงการแตกต่างกัน (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล, 2544)

แม้แผนบรรเทาอุทกภัยลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างด้วยแก้มลิงรับน้ำ ซึ่งกำหนดพื้นที่ตั้งแต่บริเวณตอนใต้จังหวัดชัยนาทลงมาถึงอำเภอบางไทรในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จะยังไม่ได้ถูกดำเนินการในทันที แต่แนวคิดที่จะกำหนดใช้พื้นที่ลุ่มต่ำทุ่งรับน้ำหรือ ‘แก้มลิง’ เพื่อป้องกันน้ำท่วมกรุงเทพมหานครและปริมณฑลก็ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในแผนแม่บทมาตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2540 แล้ว หรือกล่าวได้ว่าหลังเหตุการณ์น้ำท่วมในปี 38 จากจุดเริ่มต้นแนวคิดแก้มลิงของในหลวง ร.9 ในฐานะวาทกรรม (discourse) ได้ถูกเปลี่ยนรูปไปสู่ภาคปฏิบัติ (practicatics) ภายใต้โครงการแก้มลิงอันเนื่องมาจากพระราชดำริในหลายพื้นที่ และกลายเป็นมาตรการป้องกันน้ำท่วมในแผนแม่บทที่องค์กรไจก้าสนับสนุนตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ต่อมาในปี 2550 ได้มีโครงการวิจัยและพัฒนาจากความร่วมมือของนักวิชาการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรมชลประทาน สำนักงานคณะกรรมการประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) และสำนักงานกองทุนวิจัย (สกว.) เพื่อปรับปรุงพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาลให้เป็นแก้มลิงรับน้ำของบรรเทาอุทกภัยแก่กรุงเทพฯ และปริมณฑล โครงการวิจัยนี้เป็นการศึกษาข้อมูลทางชลศาสตร์และสังคมศาสตร์เพื่อหามาตรการพัฒนาพื้นที่ลุ่มต่ำที่ใช้เป็นแก้มลิงรับน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551) ซึ่งกลายเป็นแผนงาน (scheme) การพัฒนาพื้นที่แก้มลิงบางบาลในฐานะโครงการวิจัยนำร่อง ซึ่งจะถูกนำไปใช้เป็นตัวแบบการพัฒนาทุ่งรับน้ำแห่งอื่นต่อไป โครงการวิจัยดังกล่าวได้เริ่มเก็บข้อมูลและจัดเวทีประชาคมในพื้นที่อำเภอบางบาลในระหว่างปี 2550-2551 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ชาวบางบาลได้รับรู้ว่าพื้นที่ของตนทั้งในทุ่งบางบาลและรอบ ๆ จะถูกใช้เป็นแก้มลิง แม้ว่าพวกเขาจะยังไม่เข้าใจชัดเจนว่าสภาพของทุ่งบางบาลที่ถูกเปลี่ยนให้เป็นแก้มลิงจะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่ก็ได้รับการสนับสนุนภายใต้

ข้อเสนอในการปรับปรุงสภาพพื้นที่ให้เหมาะสมและมาตรการทางสังคมที่จะช่วยลดผลกระทบแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการเมื่อมีการผันน้ำเข้าแก้มลิง

อย่างไรก็ตาม มาตรการใช้พื้นที่ลุ่มต่ำเป็นแก้มลิงป้องกันน้ำท่วมก็ยังไม่ได้ถูกนำไปใช้ปฏิบัติการในพื้นที่หลังโครงการวิจัยสิ้นสุดลง เพราะต้องรอการผลักดันจากรัฐบาลและต้องมีการปรับใช้มาตรการที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาให้ทุ่งบางบาลกลายเป็นแก้มลิงรับน้ำที่มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น เช่น การเสริมถนนคันกั้นน้ำให้สูงขึ้นในบางจุด และการปรับเปลี่ยนรอบการปลูกข้าวของชาวนาในทุ่งบางบาลเพื่อให้เก็บเกี่ยวข้าวได้ทันกำหนดก่อนจะปล่อยน้ำเข้าทุ่งบางบาล เป็นต้น หลายมาตรการต้องอาศัยงบประมาณค่อนข้างมากและเกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมากมาย ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองที่ครุุ่นในขณะนั้น ปัญหาน้ำท่วมในที่ราบลุ่มภาคกลางดูเหมือนจะลดความสำคัญลงไป กระทั่งต่อมาในปี 2554 ได้เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ที่สุดในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งสร้างความเสียหายอย่างมหาศาล จนกระทั่งเมื่อสถานการณ์น้ำท่วมบรรเทาลงลง การป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจึงได้กลายเป็นวาระแห่งชาติขึ้นมา กรมชลประทานได้นำเสนอโครงการแก้มลิงบางบาลเป็นแนวทางหนึ่งในมาตรการป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างแก่รัฐบาลยิ่งลักษณ์ (ผู้จัดการออนไลน์, ปลงพื้นที่กรุงเก่าติดตามการบริหารจัดการน้ำ, 16 ก.พ. 2555) รัฐบาลยังได้เสนอแผนแก้ปัญหาน้ำท่วมทั้งระบบด้วยอภิมหาโปรเจกต์ด้านการจัดการน้ำมูลค่ากว่า 3.5 แสนล้านบาท (เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์ และพรพนา กวียเจริญ, 2556) แต่ทว่าความขัดแย้งทางการเมืองที่ต่อเนื่องมาก็ทำให้ความพยายามของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ในการแก้ปัญหาน้ำท่วมต้องสิ้นสุดลง เมื่อคสช.ได้เข้ามายึดอำนาจรัฐประหารในปี 2557

รัฐบาล คสช.ได้ยกเลิกแผนโครงการจัดการน้ำสมัยรัฐบาลยิ่งลักษณ์ลงทั้งหมด และได้จัดตั้งองค์กรบริหารจัดการน้ำเพื่อบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการขึ้นเรียกว่า ‘กองอำนวยการน้ำแห่งชาติ’ (กอนช.) ได้มีการสร้างกลไกบริหารจัดการน้ำขึ้นใหม่หลายหน่วยงาน เช่น ‘คณะกรรมการน้ำแห่งชาติ’ (กนช.) ‘สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ’ (สทนช.) เป็นต้น และได้รื้อฟื้นแผนบริหารจัดการน้ำเก่าในสมัยยิ่งลักษณ์ขึ้นมาปรับปรุงใหม่อีกครั้ง แม้ว่าแผนงานของรัฐบาล คสช.จะปรับเปลี่ยนแผนงานต่างไปจากเดิมอยู่บ้างแต่แผนงานหลักเกือบทั้งหมดล้วนมีเป้าหมายเพื่อป้องกันอุทกภัยแก่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลเป็นหลักและอาศัยมาตรการใช้สิ่งก่อสร้างหรือโครงสร้างพื้นฐานที่ไม่ต่างจากที่รัฐบาลยิ่งลักษณ์เคยถูกวิจารณ์ก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลใด แต่กลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่กุมอำนาจการออกแบบเทคโนโลยีทางชลศาสตร์เพื่อการบริหารจัดการน้ำในประเทศไทยก็ยังคงเป็นกลุ่มเดิม ซึ่งภายใต้การเปลี่ยนผ่านอำนาจทางการเมืองมาสู่มือของรัฐบาลประยุทธ์ จันทร์โอชา ในปี พ.ศ. 2559 กรมชลประทานได้นำเสนอแผนบรรเทาอุทกภัยลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างเพิ่มเติมโดยบูรณาการกับหน่วยงานอื่น ๆ และนำข้อเสนอขององค์กรใจกล้ามาปรับปรุงจนออกมาเป็น 9 แผนงาน ซึ่งเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2563 โดยแผนงานที่ 8 คือ ‘แผนงานพื้นที่รับนอง’ ถูกบรรจุเป็น 1 ใน 9 แผนงานหลักในการบริหารจัดการพื้นที่ลุ่มต่ำ 12 ทุ่ง รวมพื้นที่ 1.15 ล้านไร่ ในพื้นที่ลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง (ดูรายละเอียดในสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2563) อย่างไรก็ตาม การใช้ทุ่งบางบาลเป็นแก้มลิงรับน้ำได้ถูก

ใช้จริงเป็นครั้งแรกในปี 2560⁵ ซึ่งเป็นปีแรกหลังน้ำท่วมใหญ่ ปี 2554 ที่มีการปล่อยน้ำลงสู่ลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างเป็นปริมาณมหาศาล จนทำให้พื้นที่นอกคันกั้นน้ำตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านเรือนส่วนใหญ่ของบางบาล และเมื่อมีการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงบางบาล ปริมาณน้ำท่วมสูงกว่าที่เคยเกิดขึ้นในอดีต กระทั่งถนนคันกั้นน้ำที่ชาวบ้านใช้สัญจรถูกตัดขาด บ้านเรือนจำนวนมากถูกน้ำท่วมสูงจนถึงหลังคาบ้าน ชาวบ้านไม่สามารถอาศัยอยู่ในบ้านเรือนของตนได้อีกต่อไป สภาพดังกล่าวส่งผลกระทบต่อคนในท้องถิ่นอย่างมาก (ดูตัวอย่างในอาทิตย์ ภูบุญคง, 2566) แม้ว่าพวกเขาจะเคยเผชิญกับน้ำหลากท่วมอันเป็นสภาพนิเวศวิทยาปกติของพื้นที่ลุ่มต่ำแถบนี้มาโดยตลอด แต่ทว่าสภาพน้ำท่วมสูงตั้งแต่ปี 2560 มานี้เป็นสิ่งที่พวกเขาไม่เคยเจอมาก่อน หลังจากนั้นมาตรการใช้ทุ่งพื้นที่ลุ่มต่ำเกษตรกรรมเป็นแก้มลิงกักเก็บน้ำในช่วงฤดูฝนก็ถูกใช้ต่อมาเมื่อเกิดน้ำท่วมวิกฤติในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ดังเช่น ปี 2564 และ 2565 ที่เพิ่งผ่านไปไม่นานมานี้

เรือนร่างของแก้มลิงบางบาล

ด้วยขนาดพื้นที่กว้างกว่า 27,000 ไร่ ของทุ่งบางบาล ซึ่งเต็มไปด้วยสรรพสิ่งมากมาย เช่น บ้านเรือน วัด ทุ่งนา ต้นไม้ บ่อทราย โรงงานอุตสาหกรรม ถนน ประตุน้ำ คลองส่งน้ำ เสาไฟฟ้า และ ฯลฯ แก้มลิงบางบาลจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ทุ่งนาที่ว่างเปล่าหรือภาชนะสำหรับบรรจุน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากเท่านั้น แต่ในพื้นที่กว้างขนาดใหญ่นี้ภายในตัวมันเองยังมีการไหลเวียนเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต กล่าวได้ว่าแก้มลิงบางบาลเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของสรรพสิ่งที่แตกต่างหลายหลายไม่เป็นเนื้อเดียวกัน (heterogeneity) ให้อยู่ภายใต้อำนาจโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์และการบริหารจัดการน้ำเพื่อควบคุมน้ำเข้าในพื้นที่ลุ่มต่ำทุ่งบางบาล เมื่อแก้มลิงบางบาลทำงานวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ที่ประกอบรวมอยู่ในพื้นที่ก็จะถูกเปลี่ยนให้จมอยู่ใต้น้ำ กระทั่งอาณาบริเวณของทุ่งทั้งหมดกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ไปในที่สุด ในช่วงเวลานี้เองที่คนทั่วไปจะเริ่มมองเห็นรับรู้ถึงการมีอยู่ของแก้มลิงบางบาลชัดเจนขึ้น จากขอบเขตเรือนร่างที่เกิดจากการทำงานของมัน การเปลี่ยนสภาพทุ่งบางบาลเป็นแก้มลิงจึงเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อแก้มลิงบางบาลเริ่มทำงาน ซึ่งจะเกิดเฉพาะในช่วงที่เกิดสถานการณ์น้ำวิกฤติบางปีเท่านั้น

ในความจริง พื้นที่บริเวณอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จะประกอบด้วยพื้นที่ทุ่งเกษตรกรรมขนาดใหญ่ 2 ทุ่ง คือ ‘ทุ่งบางบาล’ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และ ‘ทุ่งมหาพราหมณ์-ไทรน้อย’ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอบางบาล⁶ แต่เฉพาะทุ่งบางบาลเท่านั้นที่ถูกกำหนดเป็นแก้มลิง ส่วนทุ่งมหาพราหมณ์แม้จะอยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาแต่กลับไม่ได้ถูกใช้เป็นแก้มลิง เนื่องจากลักษณะของทุ่งมหาพราหมณ์

⁵ มาตรการให้ชาวนาในทุ่งบางบาลเกี่ยวข้าวเสร็จก่อนวันที่ 15 กันยายนตามข้อตกลงเพิ่งสำเร็จครั้งแรกในปี พ.ศ. 2560

⁶ ในการกำหนดพื้นที่ดำเนินงานของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล จะใส่รหัสพื้นที่โครงการ รวมถึงโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ต่าง ๆ เฉพาะของตนเอง สำหรับทุ่งบางบาล เจ้าหน้าที่โครงการบางบาลจะเรียกว่า ‘ทุ่งบางบาล 1’ ส่วน ‘ทุ่งมหาพราหมณ์-ไทรน้อย’ ก็คือ ‘ทุ่งบางบาล 2’

อาจไม่ตรงตามเกณฑ์ที่เหมาะสมจะใช้เป็นแก้มลิง เพราะมีพื้นที่ติดกับทางหลวง 3412 ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนเมืองหนาแน่น จึงทำให้ทุ่งมหาพราหมณ์ไม่ถูกใช้เป็นแก้มลิงรับน้ำ

ขณะที่ทุ่งบางบาลมีขนาดพื้นที่กว้าง 27,450 ไร่ มีลักษณะคล้ายเกาะเพราะถูกล้อมโดยแม่น้ำและคลองล้อมทุกด้าน ประกอบด้วย แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย คลองบางหลวง และคลองบางบาล ทุ่งบางบาลคือผืนดินที่อยู่ด้านใน ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เพาะปลูกทำนาติดต่อกันของตำบลโผงเผง บางหลวง บางหลวงโคต วัดตะกู ทางช้าง บางชะนี บางบาล วัดยม สะพานไทย กบเจา บ้านคลัง และน้ำเต้า โดยทางทิศเหนือของทุ่งบางบาลจะติดกับคลองบางหลวงและแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศตะวันตกติดกับคลองบางหลวงและแม่น้ำน้อย ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ติดต่อกับคลองบางบาล ชุมชนตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำและคลองสาขารอบทุ่งบางบาล (line village) ซึ่งเต็มไปด้วยบ้านเรือนหนาแน่นเรียงไปตามแนวยาวของแม่น้ำและคลองสาขา เมื่อเกิดน้ำหลากล้นตลิ่งในช่วงฤดูฝน น้ำจะไหลท่วมชุมชนตามริมน้ำก่อนแล้วจึงไหลหลากเข้าพื้นที่ทำนาทุ่งบางบาลที่อยู่ด้านหลัง ซึ่งโดยปกติแม้จะไม่มีปฏิบัติการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงบางบาล แต่จากสภาพธรรมชาติของทุ่งบางบาลที่เป็นพื้นที่ลุ่มต่ำแอ่งกระทะ เมื่อมีฝนตกก็อาจทำให้เกิดน้ำท่วมขังในทุ่งเกิดขึ้นเป็นบางแห่งแต่น้ำก็สามารถไหลระบายลงตามลำห้วยในทุ่งและระบายลงแม่น้ำต่อไปได้ (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล, 2562)

ปัจจุบันได้มีการสร้างคันกันน้ำรอบทุ่งบางบาลเพื่อป้องกันน้ำท่วมนาข้าว คันกันน้ำเป็นเหมือนเส้นแบ่งขอบเขต (boundary) ระหว่างพื้นที่ชุมชนที่ส่วนถูกกันออกไปอยู่ ‘นอกคันกันน้ำ’ กับพื้นที่ทำนาในทุ่งบางบาล ซึ่งเรียกว่าพื้นที่ ‘ในคันกันน้ำ’ ไปโดยปริยาย การเกิดขึ้นของถนนคันกันน้ำนี้ทำให้สภาพน้ำในช่วงฤดูฝนถูกกักอยู่เฉพาะพื้นที่ตามแนวตลิ่งแม่น้ำเป็นหลัก ส่วนพื้นที่ในคันกันน้ำทั้งหมดก็คือทุ่งบางบาลที่ถูกใช้เป็นแก้มลิง ดังนั้นเราจึงสามารถมองขอบเขตของทุ่งบางบาลที่จะเปลี่ยนเป็นแก้มลิงได้ชัดเจนขึ้นจากการปรากฏของถนนคันกันน้ำรอบทุ่งนี้ นอกจากทุ่งบางบาลแล้วยังมี ‘ทุ่งบ้านแพน’ อำเภอสนาที่อยู่ติดกับทุ่งบางบาลทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ภายใต้ความรับผิดชอบของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาลเช่นเดียวกัน ทุ่งบ้านแพนนี้มีขนาดเพียง 5,780 ไร่ เป็นพื้นที่ลุ่มต่ำที่ล้อมด้วยคันกันน้ำเช่นเดียวกับทุ่งบางบาล ซึ่งจะถูกใช้เป็นแก้มลิงรับน้ำร่วมกับทุ่งบางบาลทุกครั้งเมื่อมีปฏิบัติการผันน้ำเข้าแก้มลิง บางครั้งก็จะเรียกรวมว่าแก้มลิงบางบาล-บ้านแพนมีพื้นที่รวม 33,230 ไร่

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนสภาพพื้นที่ทุ่งบางบาลเป็นแก้มลิงไม่ได้เกิดขึ้นได้ในทันที แต่เป็นผลจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา การขยายอำนาจของหน่วยงานชลประทาน (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล) เข้ามายังบางบาลเกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาระบบชลประทานส่งน้ำ ซึ่งทำให้เกิดการสภาพการหลากท่วมของน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาลอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของเจ้าหน้าที่ชลประทานของรัฐมากขึ้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ลุ่มต่ำตามธรรมชาติดั้งเดิมให้มีลักษณะเหมือนกับไซบอร์ก (Cyborg) ที่ผสมรวมระหว่างธรรมชาติกับความรู้ทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มนุษย์สร้างขึ้น (Morita, 2014; Haraway, 2016) มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และทำให้ทุ่งบางบาลมี

ศักยภาพในการควบคุมจัดการน้ำได้ดียิ่งขึ้น โดยสามารถแบ่งความเปลี่ยนแปลงของทุ่งบางบาลได้เป็น 2 ช่วง ดังที่จะกล่าวถึงข้างหน้านี้

ภาพประกอบที่ 1 ความเปลี่ยนแปลงของทุ่งข้าวในทุ่งบางบาลตามฤดูกาล

ที่มา คมลักษณ์ ไชยยะ (2565)

จากทุ่งนาธรรมชาติสู่ทุ่งชลประทาน

ในอดีตยาวนานนับร้อยปีทุ่งบางบาลเคยเป็นป่ามาก่อน บรรพบุรุษของชาวนาแถบนี้ได้บุกเบิกผืนดินเผาป่าจนโล่งเตียนให้กลายเป็นนาข้าวมาหลายชั่วอายุคน ในสมัยก่อนที่ทุ่งบางบาลจะถูกติดตั้งด้วยโครงสร้างพื้นฐานระบบชลประทาน ชาวนาในทุ่งบางบาลต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติในการทำนาเป็นหลัก ทั้งน้ำฝนและน้ำหลากจากตลิ่งในช่วงฤดูฝน การทำนาเป็นระบบนาปีที่ใช้แรงงานคนและสัตว์และต้องพึ่งพาฝนและน้ำหลากธรรมชาติ การทำนาจึงไม่มีความแน่นอน ดังที่ชาวนาท่านหนึ่งเล่าถึงการทำนาก่อนระบบชลประทานมาถึงว่า

“สมัยก่อนพื้นที่อำเภอบางบาล/ทุ่งบางบาล มีพื้นที่เป็นที่ดอน เดือนห้ามีการเริ่มทำนา ไถนาตั้งแต่เดือน 5 และไถแปรหว่านข้าวในเดือน 7 ก็จะรอฝนลง พอฝนลงข้าวก็จะงอก [...] ทำนากันตั้งแต่ 5 ไร่ถึง 20 ไร่ และก็เอาแรงกัน พอข้าวขึ้นน้ำก็เข้าทุ่ง ส่วนมากบ้านเรือนจะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา หลังบ้านจะเป็นป่าสะแก เวลา น้ำท่วมน้ำจะไหลเข้าทุ่งท่วมไปหมด [...] สมัยก่อนจะทำนาแบบธรรมชาติไม่เน้นการลงทุน ใช้แรงงานตัวเอง”

(อ้างในเรณู กสิกุล และคณะ, 2564)

ต่อมาในช่วงต้นทศวรรษ 2510 เมื่อโครงการชลประทานบางบาลถูกจัดตั้งขึ้นในบางบาล เจ้าหน้าที่ชลประทานในท้องถิ่นก็เริ่มดำเนินงานก่อสร้างติดตั้งระบบชลประทานในทุ่งบางบาล ซึ่งทำให้การปลูกข้าวไม่จำเป็นต้องพึ่งพาน้ำจากธรรมชาติเหมือนก่อนหน้านี้อีกต่อไป อย่างไรก็ตามโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันทีเดียว แต่เป็นกระบวนการพัฒนาปรับเสริมต่อเนื่อง ซึ่งระบบการส่งน้ำชลประทาน (irrigation system) ในทุ่งจะประกอบขึ้นจากระบบการทำงานย่อย 3 ระบบที่ทำงานสอดประสานกัน คือ

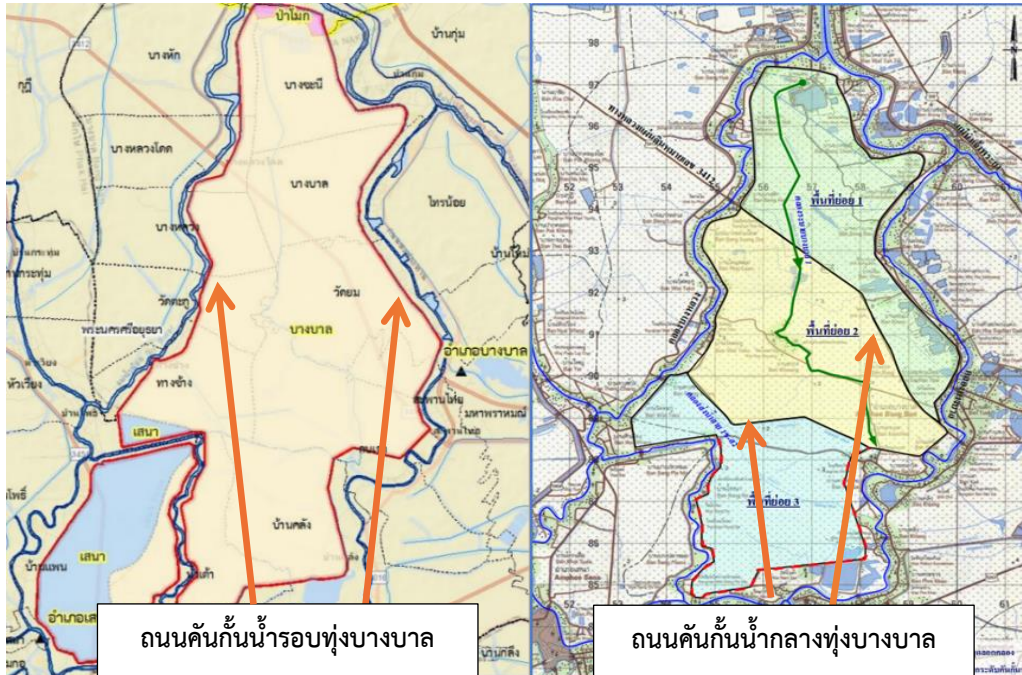
1. ระบบป้องกันน้ำท่วม ด้วยพื้นที่บางบาลเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ ในช่วงฤดูฝนเมื่อเกิดน้ำหลากบางครั้งก็ก่อให้เกิดความเสียหายต่อข้าวในทุ่งได้ โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาลได้เริ่มก่อสร้าง ‘คันกันน้ำ’ (flood levee) เพื่อป้องกันน้ำจากริมตลิ่งเข้าท่วมทุ่งนา แนวคันกันน้ำนี้เป็นโครงสร้างพื้นฐานชลประทานแรก ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2510 แต่เดิมเป็นเพียงคันดินเตี้ย ๆ กันระหว่างทุ่งบางบาลขนานไปกับพื้นที่ชุมชนที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลองรอบทุ่งบางบาลเท่านั้น ภายหลังจึงได้ต่อเติมเสริมให้สูง กว้าง และยาวจนขยายแนวคันจนล้อมรอบทุ่งบางบาล สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือมันได้ถูกใช้เป็นเส้นทางสัญจรของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งทำให้บทบาทหน้าที่หลักของมันกลายเป็นถนนไปพร้อมกัน⁷ ด้วยเหตุนี้สำหรับคนทั่วไปแล้วจึงมักเข้าใจว่าคันกันน้ำที่ล้อมรอบทุ่งบางบาลนี้ คือ ถนน แต่สำหรับเจ้าหน้าที่ชลประทานมันคือโครงสร้างพื้นฐานทางชลศาสตร์ชนิดหนึ่งที่สูงขึ้นด้วยเป้าหมายเฉพาะในการป้องกันน้ำท่วมและเชื่อมต่อกับโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์อื่น ๆ ที่ประกอบขึ้นภายในเขตพื้นที่ชลประทานของทุ่งบางบาล อย่างไรก็ตามการเกิดและขยายตัวของคันกันน้ำได้ทำให้พื้นที่ระหว่างชุมชนดั้งเดิมที่หนาแน่นเป็นแนวยาวอยู่ตามริมน้ำกลายเป็น ‘พื้นที่นอกคันกันน้ำ’ ส่วนในฝั่งทุ่งบางบาลก็คือ ‘พื้นที่ในคันกันน้ำ’ การแบ่งแยกนี้ได้ทำให้เกิดสภาพความแตกต่างของพื้นที่สองฝั่งชัดเจนขึ้นเมื่อเกิดน้ำหลากท่วมในช่วงฤดูฝน เพราะน้ำที่หลากจากแม่น้ำลำคลองจะถูกคันกันน้ำป้องกันเอาไว้ทำให้น้ำท่วมเฉพาะในพื้นที่นอกคันกันน้ำ ส่วนพื้นที่ในคันกันน้ำหรือในฝั่งทุ่งบางบาลจะยังคงแห้งอยู่จนกว่าจะมีการผันน้ำเข้าไปในทุ่ง

ในทุ่งบางบาลแต่ละช่วงยังมีระดับความสูงของพื้นที่แตกต่างกันด้วย เมื่อมีการผันน้ำเข้าไปในทุ่งระดับความลึกของน้ำในพื้นที่แต่ละช่วงจึงแตกต่างกันตามสภาพความสูงชันของพื้นที่ ดังที่ ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาลและคณะ (2551) ได้แบ่งพื้นที่ของทุ่งออกเป็น 3 พื้นที่ย่อย โดยพื้นที่ตอนบนสุดจากทิศเหนือมีระดับความสูงพื้นผิวดินเหนือระดับน้ำทะเลสูงที่สุดแล้วค่อย ๆ ลาดเอียงลงต่ำสุดในพื้นที่ตอนล่าง หากผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงก็จะทำให้พื้นที่ตอนบนมีระดับน้ำท่วมสูงประมาณ 0.5–1.00 เมตร พื้นที่ตอนกลางจะท่วมสูงประมาณ 1.00-1.50 เมตร และพื้นที่ตอนล่างจะท่วมสูงมากกว่า 1.50 เมตร (อ้างในชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551)

⁷ หลังจากคันกันน้ำถูกสร้างขึ้นโดยหน่วยงานชลประทาน และได้สร้างผิวถนนเพื่อการจราจรเสริมบนคันดิน มันจะถูกโอนให้กรมทางหลวงเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลรักษาสภาพผิวการจราจรด้วย

ดังนั้นหากเรายืนอยู่บนถนนคันกันน้ำมองลงไปยังทุ่งบางบาลก็จะได้ว่าพื้นที่ในทุ่งต่ำมาก การที่ระดับความสูงบนพื้นดินกับบนผิวถนนคันกันน้ำยิ่งห่างกันเรื่อย ๆ เป็นผลจากการปรับเพิ่มระดับความสูงขึ้นทุกครั้ง หลังน้ำท่วมสูงจนกว่าผิวถนน การเสริมคันกันน้ำให้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องจึงยิ่งทำให้ความสูงบนพื้นดินทั้งในฝั่งนอกคันและในคันกันน้ำต่ำกว่าบนถนนคันกันน้ำมากขึ้น กระทั่งปัจจุบันความสูงของถนนคันกันน้ำอยู่ในระดับเดียวกับหลังคาบ้านเรือนในชุมชนส่วนใหญ่

ภาพประกอบที่ 2 แผนที่โครงการแก้มลิงบางบาล

ที่มา ดัดแปลงจากชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาลและคณะ (2551)

2. ระบบการส่งน้ำ เป็นระบบส่งลำเลียงน้ำเพื่อการชลประทานการเกษตรไปยังพื้นที่เพาะปลูกของชาวนาในทุ่งบางบาล ซึ่งเกิดขึ้นจากกลไกการทำงานของเครื่องมือหลายชนิด ดังนี้

2.1 เครื่องจักรสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า (electric pumping station) ในโรงสูบน้ำ 3 แห่งรอบทุ่งบางบาล ประกอบด้วย (1) โรงสูบน้ำที่ 1 ตั้งอยู่ที่ ตำบลโผงเผงสูบน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา ติดตั้งเครื่องสูบน้ำ EBARA จำนวน 3 เครื่อง สูบน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาได้ 1.875 ลูกบาศก์เมตร/วินาที ครอบคลุมพื้นที่ชลประทานส่งน้ำจากโรงสูบน้ำทั้งหมด 13,784 ไร่ (2) โรงสูบน้ำที่ 2 ตำบลทางช้าง อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สูบน้ำจากคลองบางหลวงเครื่องสูบน้ำ Layne+Bowler 2 เครื่อง สูบน้ำได้ 0.753 ลูกบาศก์เมตร/วินาที ครอบคลุมพื้นที่ชลประทาน 5,762 ไร่ และ (3) โรงสูบน้ำที่ 4 ในตำบลน้ำเต้าสูบน้ำจากแม่น้ำน้อย ติดตั้งเครื่องสูบน้ำยี่ห้อ EBARA จำนวน 2 เครื่องสูบน้ำได้ 0.878 ลูกบาศก์เมตร/วินาที ครอบคลุมพื้นที่

ชลประทาน 6,146 ไร่⁸ กล่าวได้ว่าโรงสูบน้ำทั้ง 3 โรง ถือเป็นกลไกหลักในการสูบน้ำไปยังคลองส่งน้ำของทุ่งบางบาล ซึ่งมีความยาวรวมทั้งหมด 29.8 กิโลเมตร (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551) ทั้งนี้โรงสูบน้ำแต่ละแห่งจะเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ 4 เมตร หลังคาทรงจั่วสามเหลี่ยมเหมือนกันทั้งหมด ภายในตัวอาคารจะติดตั้งเครื่องจักรสูบน้ำด้วยกระแสไฟฟ้าและมีตู้ควบคุมการทำงานอยู่ภายใน โรงสูบน้ำจะตั้งอยู่ติดริมน้ำเส้นหลัก น้ำจะไหลเข้าที่ฐานด้านหน้าสถานีที่สร้างเป็นช่องทางน้ำไหลเข้ามาตามช่องอาคารบังคับน้ำผ่านใต้อาคารโรงสูบน้ำไปยังด้านหลังฝั่งตรงข้าม ซึ่งจะมีประตูหรือเครื่องกั้นบานระบายสำหรับปิด-เปิดควบคุมน้ำปล่อยลงผ่านท่อลอดส่งน้ำไปยังคลองส่งน้ำชลประทานที่อยู่ติดกับทุ่งอีกฝั่งหนึ่ง ในแต่ละโรงสูบน้ำจะมีเจ้าหน้าที่โครงการบางบาลทำหน้าที่ควบคุมปิด-เปิดเครื่องสูบน้ำประจำอยู่หนึ่งคน เขาต้องบันทึกข้อมูลการจ่ายน้ำของโรงสูบน้ำ บางโรงสูบน้ำที่เป็นจุดตรวจระดับน้ำก็ต้องจดบันทึกสถิติน้ำฝนและน้ำท่าเพื่อส่งข้อมูลไปยังโครงการบางบาลเพื่อรวบรวมสถิติน้ำในพื้นที่รายวัน จึงต้องมีเจ้าหน้าที่ประจำโรงสูบน้ำอาศัยอยู่บ้านพักในบริเวณเดียวกันด้วย

ภาพประกอบที่ 3 เครื่องจักรในโรงสูบน้ำสูบน้ำจากแม่น้ำไปยังคลองชลประทาน

ที่มา คมลักษณ์ ไชยยะ (2565)

2.2 คลองส่งน้ำชลประทาน (irrigation canal) เป็นคลองดาดคอนกรีตที่รองรับน้ำจากสถานีสูบน้ำแต่ละแห่ง โดยส่วนใหญ่จะสร้างขนานไปกับถนนคันกั้นน้ำรอบทุ่งบางบาล เพื่อลำเลียงน้ำไปยังพื้นที่เพาะปลูกของชาวนาในแต่ละพื้นที่ตำบล ซึ่งในทุ่งบางบาลมีคลองส่งน้ำชลประทานทั้งหมด 5 สายหลัก กระจายครอบคลุมทุ่งบางบาล แต่ละสายมีความยาวหลายกิโลเมตร ผ่านพื้นที่ทำนาในหลายตำบล สำหรับเจ้าหน้าที่ชลประทานจะเรียกคลองเหล่านี้ด้วยชื่อที่ใช้ในทางเทคนิคเฉพาะ เช่น (1) ‘คลองส่งน้ำ 1ข.ส.1’⁹ เป็นคลองดาดคอนกรีต

⁸ ข้อมูลโรงสูบน้ำดูรายละเอียดได้จากฝ่ายส่งและบำรุงรักษาที่ 1-2 เผยแพร่บนเว็บไซต์โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล <http://irrigation.rid.go.th/rid10/bangban/one.html>.

⁹ ความหมายของรหัส ‘1ข. ส.1’ หมายถึง คลองส่งน้ำโดยยึดหน้าสถานีสูบน้ำที่ 1 (ส.1) โฉงแฟงเป็นจุดกึ่งกลาง แยกไปทางขวา ส่วน ‘1.ข. ส.1’ หมายถึงคลองส่งน้ำสถานีสูบน้ำที่ 1 แยกไปทางซ้าย

ความยาวรวม 8.420 กม. รับน้ำจากโรงสูบน้ำที่ 1 (2) ‘คลองส่งน้ำ 1ช.ส.1’ เป็นคลองตาดคอนกรีตความยาวรวม 11.137 กม. รับน้ำจากโรงสูบน้ำที่ 1 (3) ‘คลองส่งน้ำ 1ช.ส.2’ เป็นคลองตาดคอนกรีตความยาว 1.420 กม. รับน้ำจากโรงสูบน้ำที่ 2 (4) ‘คลองส่งน้ำ 1ช.ส.2’ เป็นคลองตาดคอนกรีตความยาว 3.400 กม. รับน้ำจากโรงสูบน้ำที่ 2 (5) ‘คลองส่งน้ำ ส.4’ เป็นคลองตาดคอนกรีตความยาว 5.420 กม. รับน้ำจากโรงสูบน้ำที่ 4 คลองส่งน้ำนี้มีความกว้างประมาณ 1.50 เมตร และทั้งหมดได้ถูกปรับปรุงจนเป็นคลองตาดคอนกรีตแล้วแต่บางช่วงคอนกรีตเริ่มพังทลายร่อนแตกออกและมีหญ้าขึ้นตามริมคลองที่หินคอนกรีตหลุดออก ซึ่งต้องมีการปรับปรุงซ่อมแซมอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้การส่งน้ำชลประทานจะนำดินที่ขุดจากคลองส่งน้ำขึ้นมาถมเพื่อทำ (ถนน) คันกันน้ำขนานไปพร้อมกัน

ภาพประกอบที่ 4 คลองส่งน้ำชลประทานของทุ่งบางบาล

ที่มา คมลักษณ์ ไชยยะ (2565)

2.3 ท่อส่งน้ำ เมื่อน้ำไหลไปตามคลองส่งน้ำ จึงต้องมีการติดตั้งท่อส่งน้ำลำเลียงน้ำจากคลองเข้าทุ่งนาตามทางที่คลองส่งน้ำลากผ่านเป็นระยะ ข้อมูลเอกสารบัญชีอาคารชลประทานจากโครงการส่งน้ำบางบาลในปี พ.ศ. 2562 ระบุตำแหน่งท่อส่งน้ำเข้านาจากคลองส่งน้ำ 1ช.ส.1 (ตำบลโผงเผง) มีท่อขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 0.40 ม. เข้าทุ่งนาทั้งหมด 10 แห่ง, คลองส่งน้ำ 1 ช.ส. 1 (ตำบลโผงเผง) มีท่อส่งน้ำเข้านาทั้งหมด 19 แห่ง บริเวณคลองนี้จะใช้ท่อลอดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 ขนาด คือ 0.50 ม. และ 0.40 ม., คลองส่งน้ำ 1 ช.ส. 2 (ตำบลทางช้าง) มีทั้งหมด 3 แห่ง ท่อขนาด 0.40 ม., คลองส่งน้ำ 1 ช.ส. 2 (ตำบลทางช้าง) มีท่อส่งน้ำขนาด 0.40 ม. ทั้งหมด 12 แห่ง แยกส่งน้ำเข้าทุ่งฝั่งซ้ายและขวา และคลองส่งน้ำ ส.4 (ตำบลน้ำเต้า) มีท่อส่งน้ำทั้งหมด 0.50 ม. และ 0.40 ม. ส่วนใหญ่ส่งน้ำเข้าทุ่งฝั่งซ้าย แต่มีท่อส่งเข้าทุ่งทางฝั่งขวาเล็กน้อย รวมทั้งหมด 15 แห่ง¹⁰

¹⁰ ดูรายละเอียดโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ในทุ่งบางบาลต่าง ๆ (เช่น โรงสูบน้ำ คลองส่งน้ำ ท่อลอด คลองระบายน้ำ สถานีวัดน้ำฝน และอื่น ๆ) ในข้อมูลอาคารชลประทาน บนเว็บไซต์โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล.

<http://irrigation.rid.go.th/rid10/bangban/home.html>

2.4 เครื่องก้วานบานระบาย เป็นตำแหน่งควบคุมบานเปิด-ปิดบานระบายน้ำจากท่อส่งน้ำที่ต่อเชื่อมกับคลองชลประทานอีกทีหนึ่ง มีหลายขนาดขึ้นกับขนาด ซึ่งอาจจะเรียกแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อย เช่น ประตูไขน้ำ ประตูน้ำ เป็นต้น มีลักษณะภายนอกเป็นวงกลมคล้ายพวงมาลัยขับเคลื่อนจากเหล็กสีดำติดอยู่เหนือท่อส่งน้ำเป็นตัวจับสำหรับหมุน ซึ่งจะมีเฟืองกลไกควบคุมบานระบายที่อยู่ในน้ำลึกลงไปด้านล่างทำหน้าที่ควบคุมการไหลของน้ำเข้าท่อส่งน้ำอีกทีหนึ่ง รูปแบบนี้เป็นเครื่องก้วานแบบใช้แรงคนควบคุมบังคับปิด-เปิด แต่หากเป็นบานระบายหรือประตูขนาดใหญ่ก็จะมีเครื่องจักรอัตโนมัติที่ใช้พลังงานไฟฟ้าเป็นตัวควบคุม

ภาพประกอบที่ 5 ท่อส่งน้ำเข้านาผ่านเครื่องก้วานบานระบาย

ทิมา คมลักษณ์ ไชยยะ (2565)

3. ระบบการระบายน้ำ (drain system) ระบบการระบายน้ำในทุ่งบางบาล จะอาศัยปล่อยน้ำลงคลองระบายที่เป็นหัวใจของทุ่งบางบาล คือ ‘คลองระบายใหญ่บางบาล 1’ เป็นคลองดินขุดเพื่อการระบายน้ำในทุ่งบางบาล แนวคลองตัดผ่านกลางทุ่งบางบาลจากทิศเหนือลงทิศใต้ไปจนถึงประตูระบายน้ำกบเจามีความยาวคลองรวม 12.136 กม. เนื่องจากเป็นคลองขุดแนวคลองจึงค่อนข้างตรงอย่างเห็นได้ชัด ยกเว้นในช่วงที่คลองไหลผ่านชุมชนบ้านขวางบริเวณตอนล่างที่คลองจะค่อนข้างคดเคี้ยว ขนาดความกว้างแตกต่างกันบ้างตั้งแต่ 4-8 เมตร หน้าที่หลักของคลองระบายก็เพื่อควบคุมผันน้ำออกจากทุ่ง ทั้งน้ำขังในช่วงฤดูฝนและน้ำจากการทำนาที่ชาวนาแช่แปลงนาในช่วงต้นฤดูเพาะปลูกจะถูกผันทิ้งลงในคลองระบายนี้ แต่อย่างไรก็ตามในบางพื้นที่ที่ชาวนาได้รับน้ำจากคลองส่งน้ำชลประทานไม่เพียงพอ ชาวนาก็จะอาศัยดึงน้ำจากคลองระบายเพื่อการทำนาด้วยเช่นกัน ระบบของคลองระบายจะถูกควบคุมด้วยประตูระบายน้ำกบเจา (ปตร.1) บริเวณหน้าวัดใหม่ตำบลกบเจา ประตูระบายน้ำกบเจาเป็นอาคารควบคุมน้ำมีบานระบายขนาด 4x4 เมตร ซึ่งใหญ่ที่สุดในทุ่งบางบาล ซึ่งปัจจุบันได้เปลี่ยนมาใช้ระบบไฮดรอลิกแทนแรงหมุนด้วยมือคน บริเวณประตูกบเจาติดตั้งเครื่องสูบน้ำทำหน้าที่ควบคุมการเข้า-ออกของน้ำจากทุ่งทั้งหมด ถือเป็นอาคารบังคับน้ำที่มีบานระบายที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ที่สุดของทุ่งบางบาล

ภาพประกอบที่ 6 คลองระบายใหญ่บางบาลและประตูระบายน้ำกบเจา

ที่มา คมลักษณ์ ไชยยะ (2565)

จากทุ่งชลประทานสู่โครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงรับน้ำหลากในสถานการณ์น้ำวิกฤติ

จากที่กล่าวไปข้างต้น ทุ่งบางบาลได้ถูกติดตั้งโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ภายในทุ่งเพื่อชลประทาน การเกษตรแก่ชาวนาในทุ่งบางบาลมาตั้งแต่ทศวรรษ 2510 แล้ว โครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ได้ถูกปรับปรุงเสริมเติมอย่างต่อเนื่องอย่างไม่เคยหยุด แต่โครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้จึงไม่ได้ถูกออกแบบเพื่อเป็นแก้มลิงรับน้ำมาตั้งแต่ต้น การเปลี่ยนบทบาทจาก ‘ทุ่งชลประทาน’ เป็น ‘แก้มลิงกักเก็บน้ำ’ นั้นเกิดขึ้นภายหลังจากที่เริ่มมีโครงการวิจัยนำร่องเพื่อพัฒนาพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาลให้เป็นแก้มลิงรับน้ำเพื่อป้องกันบรรเทาอุทกภัยให้แก่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551) และหน่วยงานบริหารจัดการน้ำท่วมของรัฐบาลได้เริ่มกำหนดใช้พื้นที่ลุ่มต่ำทุ่งเกษตรกรรมของกลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างเป็นพื้นที่รับน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมอย่างเป็นรูปธรรมหลังน้ำท่วมใหญ่ปี 2554 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามไม่ใช่พื้นที่ลุ่มต่ำหรือทุ่งนาทุกแห่งจะถูกกำหนดเป็นแก้มลิงรับน้ำ มาตรการดังกล่าวนี้มีเกณฑ์ในการพิจารณาการปรับใช้ทุ่งเกษตรกรรมมาเป็นทุ่งแก้มลิงรับน้ำ จะมีเกณฑ์ในการพิจารณากว้าง ๆ ดังนี้ (1) เป็นพื้นที่ลุ่มต่าน้ำท่วมประจำ (2) เป็นพื้นที่ที่ปิดล้อมเก็บน้ำได้ มีแนวเขตแข็งแรง (3) ไม่ท่วมหมู่บ้านหรือชุมชนส่วนใหญ่ (4) ไม่มีเส้นทางสัญจรในท้องถิ่น 5. มีทางระบายน้ำเข้าออกได้ (6) กรมชลประทานมีน้ำต้นทุนเพียงพอให้ในปีนั้น และ (7) กรมชลประทานสามารถลำเลียงน้ำไปทำการเพาะปลูกก่อนได้โดยไม่เกิดการสูญหายระหว่างทาง (อ้างในประยูร เ็นใจ, 2563, น.31) จากมาตรการดังกล่าวในพื้นที่อำเภอบางบาลจึงมีเพียงทุ่งบางบาล-บ้านแพนเท่านั้นที่ถูกใช้เป็นแก้มลิงรับน้ำ ส่วนทุ่งมหาพราหมณ์ที่อยู่ติดกับทุ่งบางบาล แม้พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นทุ่งนาแต่ก็จะไม่มีการผันน้ำเข้าทุ่ง เพราะมีเขตติดต่อกับชุมชนเมืองของอำเภอบางบาล¹¹

¹¹ในสถานการณ์น้ำท่วมในพื้นที่ชุมชนนอกคันกั้นน้ำของบางบาลอย่างหนัก จึงมักเกิดคำถามจากคนทั่วไปว่าทำไมจึงไม่มีการผันน้ำเข้าทุ่งมหาพราหมณ์หรือทุ่งอื่น ๆ ใกล้เคียง เพื่อบรรเทาน้ำท่วมแก่ชุมชนนอกคันกั้นน้ำที่อยู่อีกฝั่ง ความสับสนต่อการรับรู้จึงทำให้เกิดความไม่พอใจและนำไปสู่ความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ชลประทานจากการเรียกร้องให้ผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าในพื้นที่ทุ่งบางบาล แม้จะมีชุมชนสิ่งปลูกสร้างที่อยู่อาศัยน้อยกว่าฝั่งริมตลิ่งนอกคันกันน้ำ แต่ก็มีชุมชนตั้งถิ่นฐานมายาวนานอย่างน้อย 2 ชุมชน รวมถึงบ้านเรือนที่กระจายอยู่ในฝั่งทุ่งมากกว่า 200 หลังคาเรือน ซึ่งจะจมอยู่ในน้ำทันทีเมื่อมีการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงบางบาล

การเปลี่ยนทุ่งบางบาลให้เป็นทุ่งแก้มลิงเพื่อป้องกันน้ำท่วม จึงเป็นการปรับเปลี่ยนหน้าที่ของทุ่งชลประทานเพื่อการเกษตรไปสู่การเป็นโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงเพื่อกักเก็บน้ำแทน ในการปรับเปลี่ยนแปลงกล่าวเกิดขึ้นได้โดยอาศัยกลไกการทำงานของโครงสร้างพื้นฐานทางชลศาสตร์ที่ติดตั้งอยู่ในทุ่งแต่เดิม แต่เป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ในทุ่งให้มีเป้าหมายใหม่ ซึ่งอาศัยกลไกการทำงานที่แตกต่างไปจากเดิม จากที่เป้าหมายหลักคือการสนับสนุนการเกษตรกรรมแก่ชาวนาในทุ่งด้วยการส่งน้ำและป้องกันข้าวในทุ่งเสียหาย ก็กลายเป็นเพื่อป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ตอนล่างในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลโดยการกักเก็บน้ำปริมาณมหาศาลเอาไว้ในพื้นที่แทน ยิ่งไปกว่านั้นอำนาจในการบริหารจัดการน้ำในทุ่งบางบาลก็ได้เปลี่ยนมือจากหน่วยงานกำกับในระดับท้องถิ่นหรือโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาลที่คอยดูแลจัดการส่งน้ำในทุ่งตามปกติ ก็ถูกควบคุมกำกับจากอำนาจจากส่วนกลางในระดับที่สูงกว่าระดับกรม นั่นคือ ‘กองข.’ ซึ่งก่อตั้งขึ้นด้วยแนวคิดการบริหารจัดการน้ำแบบเบ็ดเสร็จในที่เดียว (Single Command) โดยเฉพาะในสถานการณ์น้ำวิกฤติ¹² อำนาจในการสั่งการตัดสินใจทั้งหมดในการบริหารจัดการน้ำจึงไปอยู่กับส่วนกลาง คือ กองข. ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานโดยตำแหน่ง ขณะที่แก้มลิงบางบาลถูกเชื่อมต่อเข้ากับโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์อื่น ๆ ในระดับลุ่มน้ำเพื่อให้การบริหารจัดการน้ำลุ่มเจ้าพระยาทั้งหมดสามารถควบคุมพื้นที่ป้องกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นแก้มลิงบางบาลจึงไม่ได้ทำหน้าที่เพื่อตอบสนองต่อคนในท้องถิ่นเหมือนกับการสนับสนุนชาวนาด้วยระบบชลประทานอีกต่อไป แต่พื้นที่ลุ่มต่ำและระบบชลประทานต่าง ๆ ในทุ่งจะถูกเปลี่ยนให้เป็นแก้มลิงรับน้ำ ซึ่งกลายเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาเพื่อตอบสนองอำนาจบริหารจัดการน้ำที่มาจากส่วนกลางเป็นหลัก กล่าวได้ว่าทุกปีที่เกิดน้ำท่วมวิกฤติในพื้นที่บางบาลก็มักจะเกิดปัญหาความขัดแย้งจากการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงเสมอ เนื่องจากประชาชนในพื้นที่นอกคันกันน้ำจะถูกน้ำท่วมหนักเป็นเวลานานก่อนที่จะมีการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงเสมอ พวกเขาจึงคาดหวังว่าการผันน้ำเข้าแก้มลิงเร็ว ๆ จะช่วยบรรเทาน้ำท่วมบ้านเรือนที่อยู่นอกคันกันน้ำได้ แต่สิ่งที่พวกเขาคิดว่าเมื่อมีการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงบางบาลแล้วจะช่วยลดระดับน้ำท่วมในพื้นที่นอกคันกันน้ำลงได้ อาจจะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อเจ้าหน้าที่ได้เริ่มผันน้ำเข้าแก้มลิงบางบาล ปริมาณน้ำจากพื้นที่เหนือจากเขื่อนเจ้าพระยาก็ยังคงไหลมาสมทบเหมือนเดิม ซึ่งทำให้พื้นที่นอกคันกันน้ำก็ยังถูกน้ำท่วมหนักเช่นเดิม การผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงบางบาลจึงไม่ได้ช่วยบรรเทาอุทกภัยให้แก่คนในท้องถิ่นแต่อย่างใด ดังตัวอย่างน้ำท่วมปี 2560

¹²แนวคิดการบริหารน้ำแบบเบ็ดเสร็จในที่เดียวนี้นี้เริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ซึ่งก่อตั้งหน่วยงานบริหารจัดการน้ำขึ้นใหม่หลายหน่วยโดยเฉพาะคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำและอุทกภัย (กบอ.) แต่หลังจากถูกรัฐบาลโดยคสช. จึงถูกยุบ และรัฐบาลคสช.ได้จัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำแห่งชาติ หรือ กองข. ขึ้นมาแทน

2564 และ 2565 เป็นต้น แต่การผันน้ำเข้าทุ่งก็ส่งผลทางจิตวิทยาที่ช่วยให้ความตึงเครียดทางสังคมลดลงได้ ในความเป็นจริงการเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของทุ่งบางบาลจากทุ่งชลประทานให้เป็นแก้มลิงรับน้ำบรรเทา อุทกภัยแก่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล จำเป็นต้องมีการเตรียมพื้นที่ของทุ่งบางบาลให้เหมาะสมสำหรับการ ปล่อยน้ำเข้าทุ่งได้อย่างมีประสิทธิภาพและส่งผลกระทบน้อยที่สุด จากพิมพ์เขียวในการศึกษาวิจัยนำร่อง ชู เกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ (2551) ได้เสนอแนวทางปรับปรุงพื้นที่แก้มลิงบางบาล ทั้งมาตรการสิ่งปลูก สร้างและมาตรการทางสังคมที่ไม่ใช้สิ่งปลูกสร้าง เช่น การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานหลายจุดเพื่อควบคุมน้ำ เข้า-ออกแก้มลิงให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น การสร้างระบบป้องกันน้ำท่วมให้แก่ชุมชนที่อาศัยในทุ่งบางบาล และ มาตรการทางสังคม เช่น การปรับเปลี่ยนรอบการผลิตข้าวจากนาปีเป็นนาปรัง และการให้เงินชดเชยแก่ผู้ได้รับ ผลกระทบจากการผันน้ำเข้าทุ่งในพื้นที่ เป็นต้น ทว่าตลอดระยะเวลาหลายปีที่เกิดวิกฤติน้ำท่วมใหญ่ในกลุ่ม เจ้าพระยาที่ผ่านมา มาตรการเหล่านี้ได้ถูกนำมาปฏิบัติเพียงบางเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นการปรับปรุงซ่อมแซมถนน คันกันน้ำให้มีระดับความสูงเพิ่มขึ้น และการตกลงกับชาวนาให้เปลี่ยนรอบการผลิตทำนาใหม่ โดยชาวนา ทั้งหมดจะต้องเกี่ยวข้าวให้เสร็จภายในวันที่ 15 กันยายน เพื่อให้การผันน้ำเข้าแก้มลิงสามารถดำเนินการได้ ทันเวลาและส่งผลกระทบต่อชาวนาให้น้อยที่สุด

ปริมาณน้ำจากพื้นที่ลุ่มเจ้าพระยาตอนบนจะถูกควบคุมการไหลผ่านเขื่อนเจ้าพระยาในจังหวัดชัยนาท โดยกรมชลประทานจะติดตามสภาพน้ำและคอยประกาศแจ้งเตือนระดับการปล่อยน้ำท้ายเขื่อนเพื่อให้ ประชาชนในพื้นที่ท้ายน้ำเฝ้าระวังและเตรียมการป้องกันในพื้นที่ของตนเป็นระยะ ผู้เชี่ยวชาญทางชลศาสตร์ จากส่วนกลางจะอาศัยข้อมูลทางชลศาสตร์ต่าง ๆ ของลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น ปริมาณน้ำฝน น้ำท่า ระดับน้ำทะเลหนุน ความสูงตลิ่ง ฯลฯ ซึ่งปัจจุบันมีการจัดเก็บแบบเรียลไทม์โดยอาศัยเครื่องโทรมาตรทางชล ศาสตร์เก็บข้อมูลจากระยะไกลส่งข้อมูลไปวิเคราะห์เพื่อแสดงผลผ่านระบบสารสนเทศหน้าจอของหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องได้ในทันที (ดูตัวอย่างในเว็บไซต์ศูนย์ปฏิบัติการน้ำอัจฉริยะของกรมชลประทาน และเว็บไซต์ศูนย์ คลังข้อมูลน้ำแห่งชาติ เป็นต้น) ในสถานการณ์น้ำวิกฤติหรือปริมาณน้ำในลุ่มน้ำมีปริมาณเพิ่มขึ้นจนเสี่ยงต่อการ หลากท่วม การจัดเก็บข้อมูลน้ำทั่วพื้นที่ลุ่มน้ำจึงมีความจำเป็นต่อการวางแผนควบคุมการไหลน้ำให้เหมาะสมที่ จะไม่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ปกป้องตามลำดับความสำคัญ กองอำนวยการน้ำแห่งชาติ (กอนช.) ซึ่งเป็น หน่วยงานหลักในการในการบริหารจัดการน้ำตัดสินใจต่าง ๆ ในช่วงเกิดสภาวะน้ำวิกฤติจะเป็นหน่วยงานหลักที่ กำหนดใช้มาตรการต่าง ๆ ในการควบคุมสถานการณ์น้ำ แม้แต่การกำหนดช่วงเวลาในการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิง ทั้ง 12 แห่งของกลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างด้วย ดังนั้น ระยะเวลาที่เหมาะสมในการปฏิบัติการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิง บางบาลจึงถูกกำหนดสั่งการโดยผู้เชี่ยวชาญทางชลศาสตร์จากส่วนกลาง

ภาพประกอบที่ 7 เครื่องโทรมาตรจัดเก็บข้อมูลทางชลศาสตร์ในพื้นที่บางบาล

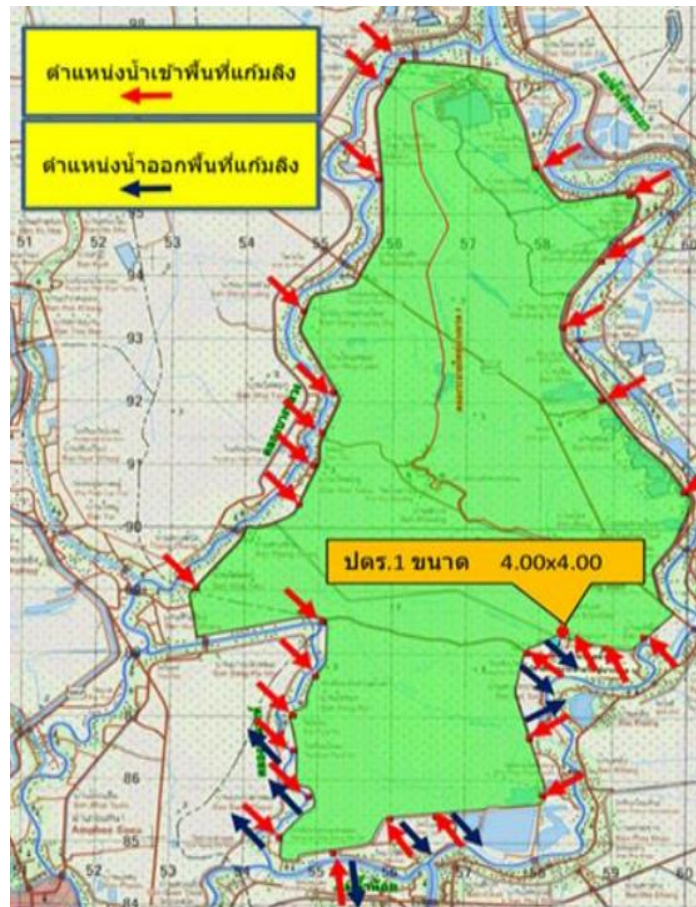

ที่มา คมลักษณ์ ไชยยะ (2565)

ดังนั้นเมื่อผู้เชี่ยวชาญทางชลศาสตร์จากส่วนกลางหรือจากกองอำนวยการน้ำแห่งชาติ (กอนช.) ได้กำหนดช่วงเวลาที่จะใช้ปฏิบัติการใช้ทุ่งแก้มลิงผันน้ำเข้าทุ่งชัดเจนแล้ว ปฏิบัติการผันน้ำเข้าทุ่งบางบาลก็จะเริ่มขึ้นตามช่วงเวลาดังกล่าว ทั้งนี้ในบริเวณคันกันน้ำรอบทุ่งบางบาลจะมีอาคารรับน้ำจำนวน 30 แห่ง ซึ่งเป็นจุดที่เจ้าหน้าที่ชลประทานใช้ควบคุมน้ำเข้า-ออกทุ่งบางบาล ประกอบด้วยอาคารที่ติดตั้งท่อลอดเส้นผ่านศูนย์กลางขนาด 1 เมตร 24 แห่ง อาคารรับน้ำผ่านบานระบายขนาด 2 เมตร 5 แห่ง และประตูระบายน้ำขนาด 4 X 4 เมตร 1 แห่ง สามารถระบายน้ำเข้าและออกพื้นที่ได้ 55.20 ลูกบาศก์เมตร/วินาที (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล, 2565) การผันน้ำเข้าแก้มลิงน้ำดำเนินการโดยการเปิดประตูน้ำหรือเครื่องกว้านบานระบายที่ติดตั้งเอาไว้ควบคุมช่องทางไหลของน้ำรอบทุ่งรวม 29 จุด ทั้งนี้ในบริเวณตอนล่างของทุ่งบางบาล น้ำจะขึ้นเร็วกว่าบริเวณอื่น เพราะถูกควบคุมด้วยประตูน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นช่องทางผันน้ำเข้า-ออกทุ่งบางบาลที่สุด คือ ‘ประตูน้ำระบายน้ำกบเจา’ หรือ ‘ปตร.1’ (ดูภาพประกอบที่ 8)

สำหรับทุ่งบางบาลทุ่งแก้มลิงบางบาล-บ้านแพนจะมีพื้นที่รวมกัน 33,230 ไร่ ขนาดของทุ่งบางบาล 27,450 และทุ่งบ้านแพน 5,780 ไร่ ในช่วงปีที่เกิดน้ำท่วมวิกฤติของกลุ่มเจ้าพระยา พื้นที่ลุ่มต่ำทั้ง 2 แห่งจะถูกใช้เพื่อผันระบายน้ำเข้าทุ่งร่วมกัน ในการบริหารจัดการน้ำจึงนับเป็นแก้มลิงหน่วยเดียวกันในชื่อแก้มลิง ‘บางบาล-บ้านแพน’ ซึ่งปริมาณความจุรองรับน้ำสูงสุดอยู่ที่ 107 ล้านลบ.ม. (ประยูร เย็นใจ, 2563) อย่างไรก็ตามเนื่องจากทุ่งบางบาลไม่ได้เป็นเพียงภาชนะที่ว่างเปล่า หากแต่เต็มไปด้วยองค์ประกอบที่หลากหลายเกิน คณานับ ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่มีความเปลี่ยนแปลงภายในอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการผันน้ำเข้าแก้มลิงที่มากเกินไป

ภาพประกอบที่ 8 ช่องทางผันน้ำ-เข้าออกแก้มลิงบางบาล

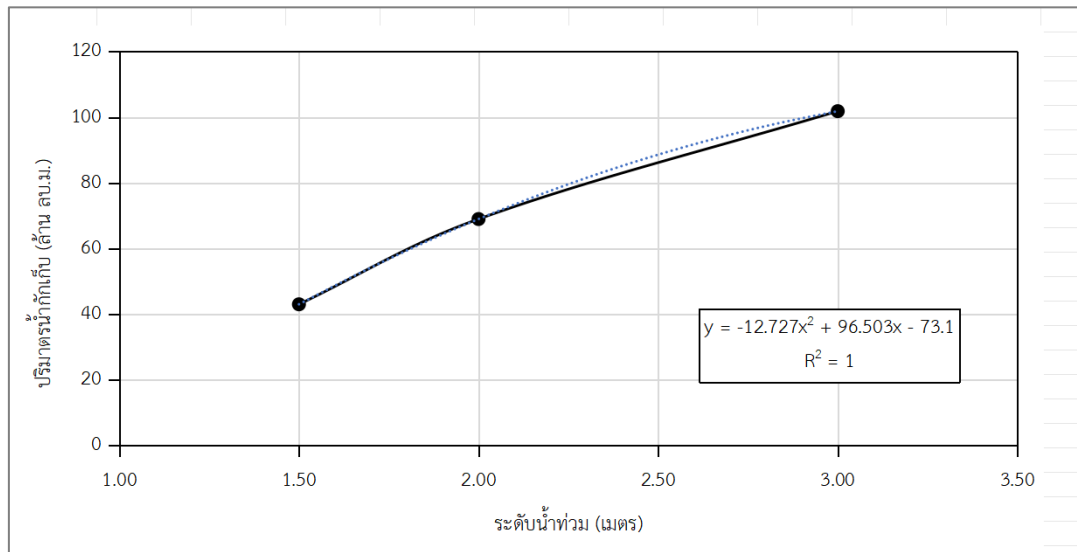

ที่มา โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล (2565)

ไปจะส่งผลกระทบต่อการใช้งานอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ในทุ่งอย่างมหาศาลในการปฏิบัติการจริงของการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงในปี 2565 รายงานข่าวระบุว่า การผันน้ำจนเต็มอัตรา 100 เปอร์เซ็นต์ของทุ่งบางบาล-บ้านแพนระบุดูอยู่ที่ 69 ล้าน ลบ.ม. (สปริงนิวส์, 11 ตุลาคม 2565) ซึ่งน้อยกว่าปริมาณความจุน้ำเต็มพื้นที่แก้มลิงที่แท้จริงที่ 107 ล้าน ลบ.ม. ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลจากการศึกษาของชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาลและคณะ (2551) มาเปรียบเทียบเพื่อหาค่าความสูงของระดับน้ำในปี 2565¹³ โดยเพิ่มตัวเลขปริมาณความจุน้ำเต็มพิกัด 100% ในปี 2565 ที่ระบุไว้เท่ากับ 69 ล้าน ลบ.ม. ลงไปก็จะได้กราฟดังที่แสดงข้างล่างนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นการผันน้ำเข้าแก้มลิงบางบาลในเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งล่าสุดปี 2565 มีระดับความสูงน้ำเฉลี่ยอยู่ประมาณ 2 เมตร

¹³ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ (2551) คำนวณปริมาณน้ำที่กักเก็บในแก้มลิงบางบาล (ไม่รวมทุ่งบ้านแพน) เปรียบเทียบระหว่างระดับความสูงของน้ำที่ 1.5 เมตรกับ 3 เมตร พบว่าหากกักเก็บน้ำไว้ที่ระดับความสูง 1.5 เมตร จะทำให้เกิดพื้นที่น้ำท่วม 43.02 ตร.กม. และกักเก็บน้ำไว้ได้ที่ 44.18 ล้าน ลบ.ม. แต่หากเก็บไว้ที่ระดับ 3 เมตร ซึ่งมีขนาดพื้นที่รวม 44.06 ตร.กม. จะมีปริมาตรความจุน้ำรวมเท่ากับ 101.84 ล้าน ลบ.ม. (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551)

ภาพประกอบที่ 9 กราฟแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความจุกับระดับความสูงของน้ำในแก้มลิงบางบาล

ทิมา คมลักษณ์ ไชยยะ (2566)

อย่างไรก็ตาม ในความจริงได้มีการผันน้ำเข้าแก้มลิงบางบาลปี 2565 เกิดกว่าระดับ 100% หรือ 69 ล้านลบ.ม. โดยในวันที่ 15 ตุลาคม 65 ปริมาณน้ำในแก้มลิงบางบาลอยู่ที่ 74.26 ล้าน ลบ.ม. คิดเป็น 108 เปอร์เซ็นต์ (อ้างในสปริงนิวส์, 15 ตุลาคม 2565) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าระดับน้ำในแก้มลิงจะสูงมากกว่า 2 เมตร จากปริมาณการผันน้ำจนเกินระดับความสูงเฉลี่ย 2 เมตรนี้ จึงทำให้ทุ่งบางบาลกลายเป็นบึงน้ำขนาดใหญ่คล้ายทะเลสาบ ปริมาณน้ำท่วมสูงจนเต็มทุ่งทำให้ทุกสิ่งจมอยู่ใต้น้ำ ไม่ว่าจะเป็นชุมชน บ้านเรือน ต้นไม้ วัด บ่อทราย ทางหลวง 3412 บางบาล-ผักไห่ กระทั่งถนนคันกั้นน้ำที่ชาวบ้านในทุ่งแก้มลิงอาศัยเป็นที่พักพิงในช่วงระหว่างน้ำท่วม ทำให้การติดต่อสัญจรระหว่างชุมชนกับภายนอกถูกตัดขาดสร้างความยากลำบากในการใช้ชีวิตของผู้คนในทุ่งแก้มลิงมากขึ้นไปอีก

ภาพประกอบที่ 10 ปริมาณน้ำเต็มแก้มลิงทำให้น้ำท่วมทางหลวง 3412 และถนนคันกั้นน้ำในทุ่ง

ทิมา คมลักษณ์ ไชยยะ (2565)

ในช่วงปลายฤดูฝน ปริมาณน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาจะเริ่มไหลลงไปยังพื้นที่ตอนล่างระบายออกสู่ทะเล ระดับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองต่าง ๆ ในพื้นที่ชุมชนนอกคันกันน้ำก็จะเริ่มลดระดับลงจนกลับคืนสู่สภาพปกติ ผืนดินริมตลิ่งแม่น้ำเริ่มปรากฏและแห้งสนิท เจ้าหน้าที่ชลประทานก็จะเริ่มระบายน้ำออกจากแก้มลิงบางบาล โดยน้ำที่เก็บไว้ในทุ่งทั้งหมดจะถูกระบายออกผ่านท่อลอดและประตูระบายน้ำกบเจา (ปตร.1) ทางตอนล่างของทุ่งบางบาล (ดูภาพประกอบที่ 8) ไหลไปรวมกับแม่น้ำน้อยอีกทีหนึ่ง การระบายน้ำออกจากแก้มลิงทำให้พื้นที่ทุ่งบางบาลเริ่มกลับคืนสู่สภาพปกติ วัตถุประสงค์ต่าง ๆ เช่น ชุมชน บ้านเรือน ทุ่งนา บ่อทราย ถนน เสาไฟ ต้นไม้ โรงงาน โครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ และฯลฯ ซึ่งจมหายอยู่ใต้ผิวน้ำจากการทำงานของแก้มลิงก็จะหวนคืนกลับสู่สภาพเดิมของมันอีกครั้ง ในช่วงเวลานี้ผู้คนก็จะเริ่มกลับเข้าบ้านและเริ่มฟื้นฟูสภาพที่อยู่อาศัยที่ได้รับความเสียหายอย่างหนัก ขณะที่ชาวนาก็จะเริ่มการไถนาในรอบใหม่ในพื้นที่หลังจากทุ่งบางบาลแห้งสนิท ชีวิตมีชีวิตรองต่าง ๆ ทั้งคน พืช และสัตว์ ก็เริ่มต้นวงจรชีวิตใหม่อีกครั้ง ทั้งนี้รวมระยะเวลาปฏิบัติการผันน้ำเข้าแก้มลิงบางบาลจนกระทั่งได้มีการระบายน้ำออกจนแห้งสนิทก็รวมระยะเวลาประมาณ 2 เดือน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่โครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาลได้ปรากฏตัวขึ้น จนทำให้เรารู้ถึงการทำงานของโครงสร้างแก้มลิงบางบาลได้อย่างชัดเจน และหลังจากที่น้ำลดลงจนทุกสิ่งทุกอย่างกลับสู่สภาพปกติ องค์ประกอบต่าง ๆ ของแก้มลิงบางบาลได้เปลี่ยนกลับคืนสภาพสู่สิ่งอื่น ๆ เช่น คันกันน้ำกลายเป็นถนน อ่างเก็บน้ำกลายเป็นทุ่งนา ชุมชน บ่อทราย และอื่น ๆ เป็นต้น ในเวลานี้การดำรงอยู่ของแก้มลิงบางบาลก็อาจจะเลือนหายจากการรับรู้ของผู้คนทั่วไปอีกครั้ง

บทสรุปและองค์ความรู้ใหม่

ทุ่งบางบาลได้ถูกกำหนดในแผนป้องกันบรรเทาอุทกภัยให้เป็น 1 ใน 12 ทุ่งแก้มลิงเพื่อป้องกันบรรเทาน้ำท่วมลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และได้ถูกใช้ในปฏิบัติการผันน้ำเข้าทุ่งแก้มลิงครั้งแรกในปี 2560 เป็นต้นมา การปรากฏขึ้นของแก้มลิงบางบาลได้ทำให้เกิดสภาพน้ำท่วมอย่างรุนแรงในพื้นที่เก็บน้ำอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน และมักก่อให้เกิดความงุนงงสับสนต่อคนในท้องถิ่นต่อการดำรงอยู่ของแก้มลิง เช่น แก้มลิงคืออะไร มีขอบเขตพื้นที่แค่ไหน และมีหน้าที่อย่างไร เนื่องจากแก้มลิงบางบาลเป็นโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ที่ไม่คงสภาพจะปรากฏเห็นได้ชัดเจนขึ้นก็เฉพาะในช่วงที่มีปฏิบัติการผันน้ำเข้าทุ่งบางบาลในช่วงสถานการณ์น้ำท่วมวิกฤติเป็นบางปีเท่านั้น

บทความนี้ได้พยายามอธิบายถึงการมีอยู่ของโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาลโดยการ ‘การเปิดกล่องดำ’ (Blackboxing)¹⁴ เพื่อคลี่ให้เห็นกลไกหรือกระบวนการทำงานที่อยู่นอกกล่องดำของแก้มลิงบางบาล เพื่อชี้ให้เห็น

¹⁴ กล่องดำ เป็นแนวคิดที่นักวิชาการเทคโนโลยีศึกษาหรือ STS ใช้ในการอุปมา (metaphor) ถึงกระบวนการที่ประกอบสร้างเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ขึ้นมา (ดูตัวอย่าง เช่น Pinch and E. Bijker, 1984; Winner, 1993; Sangkhamanee, 2008)

ว่าการเกิดน้ำหลากท่วมในพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาลไม่ใช่รูปแบบการท่วมตามธรรมชาติปกติดังที่เคยเป็นในอดีต หากแต่เป็นผลจากการทำงานของโครงสร้างพื้นฐานทางวัตถุและการบริหารจัดการน้ำโดยมนุษย์จากนโยบาย คำสั่งจากส่วนกลางที่แปลงไปสู่ภาคปฏิบัติการในท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดการท่วมเชิงประดิษฐ์ภายในทุ่งแก้มลิง บางบาลโดยตรง เมื่อแก้มลิงบางบาลทำงาน ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนหน้าที่ของโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์และ วัตถุประสงค์ของสรรพสิ่งต่าง ๆ ภายในทุ่งบางบาลทั้งหมด ซึ่งปกติโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้จะถูกใช้ประโยชน์ เพื่อเป้าหมายอื่น เช่น คันกั้นน้ำที่ถูกใช้เป็นถนนสัญจร หรือระบบชลประทานเพื่อจัดสรรน้ำแก่ชาวนาใน ท้องถิ่น เป็นต้น การปรากฏขึ้นของแก้มลิงบางบาลจึงเกิดขึ้นได้จากการแปรสภาพ (translation) สรรพสิ่ง ต่างๆ มากมายทั้งสิ่งมีชีวิต ไม่มีชีวิต ซึ่งถูกรวมอยู่ในเครือข่ายผู้กระทำของแก้มลิงบางบาลเพื่อผันน้ำจำนวน มหาศาลในพื้นที่ขนาดใหญ่ เมื่อแก้มลิงเริ่มทำงานจึงทำให้คนทั่วไปรับรู้ถึงการมีอยู่ของมันขึ้นมา ในประเด็นนี้ จึงอาจแตกต่างจากสิ่งที่สตาร์ (Star, 1999) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติหนึ่งของโครงสร้างพื้นฐานทั่วไป ซึ่งมักจะไม ่ถูกรับรู้หรือมองเห็นได้จนกว่ามันจะไม่ทำงานตามปกติหรือเกิดปัญหาขึ้นมา (Becomes visible upon breakdown) ตรงกันข้ามในกรณีของแก้มลิงบางบาล คนทั่วไปจะสามารถรับรู้ถึงการมีของมันได้จาก ปฏิบัติการทำงานของมันเท่านั้น แต่แก้มลิงจะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อเกิดน้ำท่วมวิกฤติขึ้นในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตอนล่างหรือไม่ได้เกิดขึ้นประจำทุกปี ซึ่งบางช่วงอยู่ในสภาวะแล้งหรือน้ำไม่ท่วมติดต่อกันหลายปี ผู้คนก็อาจ ลืมเลือนถึงการมีอยู่ของแก้มลิงได้เช่นกัน อาจกล่าวสรุปได้ว่าแก้มลิงบางบาลเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่มี คุณสมบัติเฉพาะ มันไม่ใช่แก้มลิงกักเก็บน้ำคงสภาพเหมือนอ่างเก็บน้ำแต่จะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อเกิดสถานการณ์ น้ำท่วมวิกฤติเท่านั้น ดังนั้นในสภาวะปกติคนทั่วไปที่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญทางชลศาสตร์หรือเจ้าหน้าที่ชลประทาน ในพื้นที่บางบาลก็อาจไม่รับรู้ถึงการมีอยู่ของมันจนกว่ามันจะเริ่มกลับมาทำงานอีกครั้ง

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าแต่เดิมทุ่งบางบาลเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำธรรมชาติ ซึ่งชาวนาในท้องถิ่นได้บุกเบิกเป็นพื้นที่ เพาะปลูกทำนาโดยพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ภายหลังจากที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาลได้เข้ามาวาง ระบบชลประทานโดยการติดตั้งโครงสร้างพื้นฐานในทุ่งบางบาลเพื่อสนับสนุนน้ำให้แก่ชาวนาในท้องถิ่น พื้นที่ ลุ่มต่ำบางบาลได้ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นทุ่งชลประทาน ซึ่งมีการติดตั้งขยายโครงสร้างพื้นฐานเพื่อควบคุม จัดสรรน้ำชลประทานในทุ่งอย่างเป็นระบบ ซึ่งส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชาวนาบางบาลไปพร้อม กัน (ดุสุรศักดิ์ เชื้องาม, 2555; เรณู กสิกุล และคณะ, 2564) สภาพดังกล่าวชี้ให้เห็นได้ว่ารัฐได้เริ่มขยายอำนาจ เข้ามาควบคุมจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างชัดเจนแล้ว ขณะเดียวกันการขยายอำนาจบริหารจัดการน้ำใน ท้องถิ่นก็เชื่อมต่อกับอำนาจในระดับสูงกว่าในส่วนกลาง ควบคู่ไปกับการขยายโครงการชลประทานต่าง ๆ บน ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาต่อจากโครงการเขื่อนเจ้าพระยาที่สร้างเสร็จตั้งแต่ปี 2500 ให้สามารถควบคุมจัดการ ทรัพยากรน้ำได้อย่างเป็นระบบเดียวกันมากขึ้นด้วย จะเห็นได้ว่าการขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ และระบบชลประทานในพื้นที่ต่าง ๆ คือการขยายตัวของอำนาจรัฐที่พยายามรวมศูนย์อำนาจการบริหาร จัดการน้ำให้อยู่ในมือ มันเป็นกระบวนการควบคู่กันระหว่างการขยายโครงสร้างพื้นฐานทางวัตถุในการจัดการ

น้ำและการขยายระบบบริหารจัดการไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ แม้ว่าโครงการชลประทานแต่ละห้องจะดูแลกำกับพื้นที่เฉพาะท้องถิ่นของตนเองที่มุ่งตอบสนองต่อประชาชนในพื้นที่รับผิดชอบเป็นหลัก แต่โครงการเหล่านี้ก็อยู่ภายใต้อำนาจสั่งการจากส่วนกลางเช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อการขยายโครงสร้างพื้นฐานในลุ่มน้ำเจ้าพระยาแต่ละตำแหน่งที่น้ำไหลผ่านเชื่อมต่อกันหมดแล้วก็ย่อมทำให้การปฏิบัติการภายใต้การสั่งการจากส่วนกลางเกิดขึ้นได้ในที่สุด ตรงนี้เราสามารถพิจารณาได้จากแนวคิดสังคมพลังน้ำ (Hydraulic Society) ของวิทต์โฟเกล (Wittfogel, 1957) ซึ่งอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจการเมืองกับควบคุมระบบชลประทานขนาดใหญ่ และทำให้รัฐในแถบตะวันออก เช่น จีน อินเดีย อียิปต์ และญี่ปุ่น ที่เขายกเป็นตัวอย่าง ก่อรูปขึ้นในลักษณะการปกครองแบบที่เขาเรียกว่า “เผด็จการพลังน้ำ” (hydraulic despotism) อย่างไรก็ตามนักวิชาการไทยส่วนใหญ่เห็นว่าแนวคิดดังกล่าวไม่สอดคล้องกับการเกิดขึ้นของรัฐไทยเพราะชาวนาไทยในอดีตมีอิสระสูงในการจัดสรรน้ำเข้าผืนนาได้ด้วยตนเอง โดยเฉพาะในช่วงก่อนสนธิสัญญาบาวริงหรือหากพิจารณาการขุดคลองของรัฐจารีตก่อนสมัยใหม่ก็ไม่ใช่เพื่อการเกษตรกรรม รัฐจึงเป็นเพียงผู้สนับสนุนให้เอกชนดำเนินการเท่านั้น (ดูใน กิตติ ตันไทย, 2527) ทว่าในปัจจุบันนักวิชาการในกลุ่มน้ำศึกษา (Water Studies) ได้หันมาทำความเข้าใจและตีความแนวคิดของวิทต์โฟเกลใหม่ โดยปรับแนวคิดบางอย่างมาใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างน้ำ ระบบการเมือง โครงสร้างพื้นฐาน (Bichse, 2016) ซึ่งในหลายกรณีศึกษาของปัจจุบันกลับชี้ให้เห็นว่าการควบคุมน้ำของรัฐกระทำผ่านโครงสร้างพื้นฐานในการดำเนินงานต่างๆ เช่น การส่งน้ำชลประทาน การป้องกันน้ำท่วม รวมไปถึงงานซ่อมบำรุงรักษา ได้ทำให้รัฐมีลักษณะผูกขาดยิ่งขึ้น อำนาจควบคุมจัดการน้ำในท้องถิ่นจึงลดน้อยลง แม้จะมีการต่อต้านอำนาจรวมศูนย์นั้นควบคู่ไปด้วยเสมอ (Barnes, 2017) หรือแม้แต่สังคมตะวันตกภายใต้เศรษฐกิจทุนนิยมเสรีก็อาจมีลักษณะผูกขาดมากขึ้นจากการที่รัฐแปรรูปการบริหารจัดการน้ำให้บริษัทเอกชนเป็นผู้ดำเนินการได้เช่นกัน (ดูใน Strang, 2016)

เมื่อพิจารณาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐไทยในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่ามีลักษณะรวมศูนย์ผูกขาดอำนาจในการควบคุมจัดการทรัพยากรน้ำมากขึ้นกว่าในอดีต โดยเฉพาะหลังจากได้มีการตั้งกองอำนวยการน้ำแห่งชาติ (กอนช.) ขึ้น ซึ่งทำให้อำนาจในการบริหารจัดการน้ำในลุ่มน้ำต่าง ๆ ทั่วประเทศ รวมไปถึงถึงอำนาจการตัดสินใจในการแก้ปัญหาสถานการณ์น้ำท่วมวิกฤติขึ้นตรงต่อหน่วยงานดังกล่าวเท่านั้น ทั้งนี้แม้ว่ารัฐไทยได้พยายามรวมศูนย์อำนาจในการบริหารจัดการน้ำมาเป็นเวลาแล้ว แต่ในทางปฏิบัติการควบคุมน้ำแบบผูกขาดจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงก็ต้องอาศัยเทคโนโลยีโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ที่ได้มีการขยายต่อเชื่อมกันทั้งลุ่มน้ำแล้วเท่านั้น ซึ่งหลังวิกฤติการณ์น้ำท่วมใหญ่ปี 2554 เป็นต้นมา ได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีชลศาสตร์แบบใหม่เพื่อตอบสนองต่อการบริหารจัดการน้ำให้สามารถควบคุมการไหลของน้ำจากระยะไกลได้อย่างแม่นยำมากขึ้น (เช่น การติดตั้งระบบโทรมาตรตรวจน้ำระยะไกล การพัฒนาระบบสารสนเทศน้ำ และโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่อื่น ๆ เป็นต้น) กล่าวได้ว่ารัฐไทยสามารถทำให้ปฏิบัติการน้ำรวมศูนย์กลางได้อย่างแท้จริง ก็ด้วยการการทำงานแบบผสมผสานร่วมกันระหว่างโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์กับมนุษย์นั่นเอง

ในสภาวะปกติโครงสร้างพื้นฐานในทุ่งบางบาลจะทำหน้าที่จัดสรรน้ำส่งไปยังพื้นที่เกษตรกรรมในทุ่งบางบาลเป็นหลัก ขอบเขตการทำงานจึงค่อนข้างจำกัดและตอบสนองต่อชาวนาในท้องถิ่นโดยเฉพาะ ทว่าตั้งแต่สถานการณ์น้ำท่วมวิกฤติตั้งแต่ปี 2560 เป็นต้นมา ทุ่งบางบาลได้ถูกปรับใช้ในภารกิจใหม่โดยถูกผนวกเข้ากับโครงสร้างพื้นฐานชลศาสตร์ของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งระบบ เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายที่รัฐส่วนกลางกำหนดเป็นหลักในการป้องกันบรรเทาน้ำท่วมพื้นที่เศรษฐกิจสำคัญทางตอนล่างอย่างกรุงเทพฯ และปริมณฑลแทน หากกล่าวตามแนวคิดเครือข่าย-ผู้กระทำ (ANT) จึงเป็นการปรับเปลี่ยนข่ายใยความสัมพันธ์ของผู้กระทำจากระดับท้องถิ่น ให้เชื่อมต่อขยายไปสู่เครือข่ายผู้กระทำที่กว้างขึ้นในระดับลุ่มน้ำ ด้วยเหตุนี้การทำงานของแก้มลิงบางบาลจึงไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาหน้าท่วมในท้องถิ่นตามที่คนบางบาลจำนวนมากเข้าใจแต่อย่างใด ตรงนี้แสดงให้เห็นถึงการเมืองของน้ำที่แสดงถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างคู่ความสัมพันธ์ต่าง ๆ เช่น ทุนนิยมศูนย์กลาง-ชายขอบ เมืองกับชนบท กรุงเทพฯ-ต่างจังหวัด เป็นต้น พื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจต่ำหรืออยู่ชายขอบของการพัฒนาได้ถูกปล่อยให้เผชิญกับน้ำท่วมที่รุนแรงขึ้น ขณะที่พื้นที่ศูนย์กลางความเจริญจะถูกให้ความสำคัญต่อการปกป้องก่อนเสมอ ทั้งนี้ในสภาวะการณ์ปัจจุบันที่สภาพอากาศโลกกำลังผันผวนอย่างรุนแรง เราอาจคาดการณ์ล่วงหน้าได้ว่าภัยพิบัติน้ำท่วมและภัยแล้งจะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น ซึ่งทำให้การเมืองของน้ำแหลมคมยิ่งขึ้นในอนาคต.

เอกสารอ้างอิง (References)

- กรมทรัพยากรน้ำ. (2550). ๘๐ พรรษาพระบิดาแห่งการจัดการทรัพยากรน้ำ ร้อยใจเป็นหนึ่งสร้าง ๘ หมื่นฝาย
ต้นน้ำถวายเป็นหลวง. กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรน้ำ.
- กิตติ ดันไทย. (2527). คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367-2453). ฉัตรทิพย์ นาถสุภา
(บรรณาธิการ). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*. (น.227-262.) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ธรรมศาสตร์.
- โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล. (2565, 16 มีนาคม). *ข้อมูลพื้นฐานพื้นที่ลุ่มต่ำ*. เว็บไซต์โครงการส่งน้ำ
และบำรุงรักษาบางบาล. <http://irrigation.rid.go.th/rid10/bangban/home.html>
- จักรกริช สังขมณี. (2560). ชาติพันธุ์วรรณว่าด้วยโครงสร้างพื้นฐาน. *วารสารธรรมศาสตร์*, 36(2), 33-57.
- จันทน์ เจริญศรี. (2559). ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน (บทนำ). จันทน์ เจริญศรี
(บรรณาธิการ). *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*. (น.18-42). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วน
จำกัด ภาพพิมพ์.

- ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล. (2544). การแก้ไขปัญหาน้ำเหนือหลากและน้ำท่วมขังแบบยั่งยืนของพื้นที่ปทุมธานี นนทบุรี กรุงเทพมหานคร และสมุทรปราการ อุทกภัยจากเหตุการณ์น้ำท่วมชุมชนขนาดใหญ่ 24-25 พฤศจิกายน 2543, *วิศวกรรมสาร มก.*, 15(43), 64-73.
- ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ. (2551). โครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่การเกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนองเพื่อการบรรเทาอุทกภัยขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตามแนวพระราชดำริแก้มลิงพื้นที่บางบาล (1) เล่มที่ 2 (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย (สกว.).
- เชรมิโอ ชีสมอนโด. (2566). *วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา: ความรู้ฉบับเบื้องต้น*. (ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย, ผู้แปล) กรุงเทพฯ: อิลลูมินแซนส์ เอ็ดิชั่นส์.
- ไพบูลย์ มาลา. (2560). การบริหารจัดการน้ำตามแนวพระราชดำริ: พระบิดาแห่งการจัดการทรัพยากรน้ำ ผู้สร้างมรดกทางภูมิปัญญาแห่งการแก้ไขปัญหอุทกภัยอย่างยั่งยืน. *วารสารการเมืองการบริหารและกฎหมาย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 9(4), 155-179.
- ประยูร เย็นใจ. (2563). *การบริหารจัดการน้ำและประเมินผลสัมฤทธิ์การใช้พื้นที่ลุ่มต่ำลุ่มน้ำเจ้าพระยา กรณีศึกษาทุ่งผักไห่ ปี 2560*. กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2555, 16 กุมภาพันธ์). *ปลุงพื้นที่กรุงเก่าติดตามการบริหารจัดการน้ำ*.
<https://mgronline.com/local/detail/9550000021521>
- ฝ่ายวิชาการ สถาบันอุทกศาสตร์. (2560). *แก้มลิง*. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- เรณู กสิกุล และคณะ. (2564). โครงการการมีส่วนร่วมในการเสริมศักยภาพแหล่งกักเก็บน้ำทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์ และพรพนา ก้วยเจริญ. (2556). *จากบางระกำผ่านบางบาลถึงนครปฐม ประชาชนอยู่ไหน?*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- สปริงนิวส์. (2565, 11 ตุลาคม). *เปรียบเทียบทุ่งรับน้ำภาคกลางแค่ 3 วัน ปริมาณน้ำไหลเข้าเกินความจุ*.
<https://www.springnews.co.th/news/infographic/831009>.
- สปริงนิวส์. (2565, 15 ตุลาคม). *น้ำเข้าทุ่งรับน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก-ตะวันออก 15 ต.ค. แค่นี้แล้ว เช็ดเลย*.
<https://www.springnews.co.th/news/news/831155>.
- สุรศักดิ์ เชื้องาม. (2555). *การปรับเปลี่ยนและการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชาวนากบเจา อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2549* [ปริญาญมาหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2563, 14 สิงหาคม). *9 แผนงานเพื่อบรรเทาอุทกภัยลุ่มน้ำเจ้าพระยา*.
<https://www.youtube.com/watch?v=9dAONLQT5hw>

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). *พระมหากษัตริย์นักพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.
- องค์การความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น. (2542). *การศึกษาเรื่องแผนรวมเพื่อการบรรเทาอุทกภัยในกลุ่มเจ้าพระยา. เล่มที่ 6 รายงานสรุปฉบับผู้บริหาร*. บริษัท ซี ที ไอ เอ็นจิเนียริง อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด และบริษัท ไอ. เอ็น. เอ. จำกัด.
- อาทิตย์ ภูบุญคง. (2566). การจัดการน้ำในพื้นที่รับน้ำบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ผลกระทบและการต่อรองของผู้คนในพื้นที่. *วารสารอยุธยาศึกษา*. 15(1), 96-112.
- Barnes, J. (2017). State of maintenance: Power politics and Egypt's irrigation Infrastructure. *Environment and Planning D: Society and Space*. 35(1), 146-164.
<https://doi.org/10.1177/0263775816655161>
- Bichsel, C. (2016). Water and the (Infra-)Structure of Political Rule: A Synthesis. *Water Alternative*. 9(2), 356-372.
- Haraway, D. (2016). *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, And Socialist-Feminism in The Late Twentieth Century*. University of Minnesota Press.
<https://doi.org/10.5040/9781474248655.0035>
- Kien, G. (2009). Actor-Network Theory: Translation as Material Culture. In Phillip Vannini (ed.), *Material culture and technology in everyday life: ethnographic approaches*. (pp.28-44). Peter Lang Publishing Inc.
- Latour, B. (1990). On actor-network theory: A few clarifications plus more than a few complications. *Soziale Welt*. 47, 369-381.
- Law, J. (2008). On Sociology and STS. *The Sociological Review*. 56(4), 623-649.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2008.00808.x>
- Morita, A. (2014). *A Cyborg Delta: The Interplay of Infrastructures in the Amphibious Space in the Lower Chao Phraya River Basin in Thailand*. <http://ikms.jp/files/sites/2/A-Cyborg-Delta-20110128Submission>.
- Pinch, T. & Bijker, W. (1984). The Social Construction of Facts and Artefacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology might Benefit Each Other. *Social Studies of Science*. 14(3), 399-441. <https://doi.org/10.1177/030631284014003004>
- Sangkhamanee, J. (2018). Infrastructure in the Making: The Chao Phraya Dam and the Dance of Agency. *Trans Regional and National Studies of Southeast Asia*. 6, 47-71.
<https://doi.org/10.1017/trn.2017.19>

- Strang, V. (2016). Infrastructural Relations: Water, Political Power and Rise of a New 'Despotic Regime'. *Water Alternative*. 9(2), 292-318.
- Susan, S. (1999). The Ethnography of Infrastructure. *American Behavioral Scientist*, 43(3), 377-391. <https://doi.org/10.1177/00027649921955326>
- Winner, L. (1993). Upon Opening the Black Box and Finding It Empty: Social Constructivism and the Philosophy of Technology. *Science, Technology, & Human Values*. 18(3): 362-378. <https://doi.org/10.1177/016224399301800306>
- Wittfogel, K. (1957). *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power*. Yale University Press.

The Politics of Conservative Welfare State Regimes and the We Fair Movement¹

Kritsada Theerakosonphong^{2*}, Nattaya U-Kong³ Luksamon Chatanawin⁴
and Rinrada Singhapong⁵

Abstract

This study investigates the welfare state and its political implications, focusing on the We Fair Network's promotion of social equality and fairness in Thailand. The main goal is to examine welfare state regimes and associated political ideologies to analyze We Fair Network welfare state policies grounded in universal and life cycle welfare principles. The article addresses the functionality of the welfare state movement, including advancing policy proposals, transmitting knowledge to the public, and activist perspectives. The interdisciplinary nature of welfare state studies is also weighed, emphasizing the priority of the policy process and the need to expand policy proposals to mobilize collective power in elite networks while fostering public understanding and engagement.

Keywords: Welfare state, Political movement, Social welfare, Social protection, We Fair

¹ Academic article

² Lecturer Dr., Faculty of Social Administration, Thammasat University. Email: Kritsada.the@outlook.com

³ Asst.Prof., Department of Social Sciences, Faculty of Arts, Silpakorn University.

Email: ukong_n@su.ac.th

⁴ Master student, Faculty of Arts, Silpakorn University

⁵ Master student, Faculty of Arts, Silpakorn University

* **Corresponding Author:** Lecturer Dr., Kritsada Theerakosonphong, Faculty of Social Administration, Thammasat University. Email: Kritsada.the@outlook.com

การเมืองของระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษ์นิยมและการเคลื่อนไหวของเครือข่ายรัฐสวัสดิการ เพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม¹

กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์^{2,*} นาดยา อยู่คง³ ลักษณณ ชาตะนาวิน⁴

และ รินดา สิงห์พงศ์⁵

บทคัดย่อ

การศึกษาเน้นที่สวัสดิการและรัฐสวัสดิการในขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเครือข่ายรัฐสวัสดิการเพื่อส่งเสริมความเท่าเทียมและเป็นธรรมในประเทศไทย วัตถุประสงค์หลักของบทความนี้ ผู้เขียนอธิบายระบอบรัฐสวัสดิการและอุดมการณ์ทางการเมือง เพื่อวิเคราะห์ฐานคิดของนโยบายรัฐสวัสดิการของเครือข่าย We Fair ที่ตั้งอยู่บนหลักการของสวัสดิการถ้วนหน้าและสวัสดิการวงจรชีวิต บทความนี้นำไปสู่ปฏิบัติการเคลื่อนไหวรัฐสวัสดิการ ทั้งการผลักดันชุดข้อเสนอ นโยบาย การเผยแพร่ความรู้สาธารณะ และสะท้อนมุมมองของนักกิจกรรม สิ่งที่เราให้ความสำคัญต่อไปคือการศึกษารัฐสวัสดิการที่เป็นสหวิทยาการ การปฏิบัติการต้องจัดลำดับความสำคัญของกระบวนการนโยบาย การขยายข้อเสนอเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับอภิสิทธิ์ชน ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมความเข้าใจและสร้างการมีส่วนร่วมกับประชาชน

คำสำคัญ : รัฐสวัสดิการ การเคลื่อนไหวทางการเมือง สวัสดิการสังคม การคุ้มครองทางสังคม เครือข่ายรัฐสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม

¹ บทความวิชาการ

² อ.ดร.ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีเมล kritsadathe@outlook.com

³ ผศ.ประจำคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล ukong_n@su.ac.th

⁴ นักศึกษาสาขาวิชาสังคมศาสตร์การพัฒนา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

⁵ นักศึกษาสาขาวิชาสังคมศาสตร์การพัฒนา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: อ.ดร.กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อีเมล kritsadathe@outlook.com

1. บทนำ

การเคลื่อนไหวเรื่องรัฐสวัสดิการที่เกิดขึ้นในช่วง 6 ปีที่ผ่านมา เป็นอีกระลอกที่เกิดขึ้นพร้อมกระแสการเมืองของพรรคอนาคตใหม่ หนึ่งในนั้นมีเครือข่ายรัฐสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม (We Fair) ตามข้อมูลใน **Google Trends** คำว่า “รัฐสวัสดิการ” จำกัดวงแคบอยู่ในกรุงเทพมหานคร แต่กลับเป็นคำว่า “สวัสดิการแห่งรัฐ” กลับได้รับความนิยมแพร่หลาย แต่คำว่ารัฐสวัสดิการมีระดับความสนใจเพิ่มขึ้นในช่วงเดือนกันยายน 2565 และมีนาคม 2566 เนื่องจากเกิดข้อเรียกร้องของสวัสดิการถ้วนหน้าในเหตุการณ์ทางการเมือง⁶ แสดงให้เห็นรัฐสวัสดิการเป็นวาทกรรมทางการเมืองที่ใช้ต่อสู้ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ไม่ใช่แค่อภิสิทธิ์ชนและสามัญชน แต่มีชนชั้นกลางเป็นตัวแปรในสมการนี้ แล้วเป็นวัตถุประสงค์ของบทความนี้จะเสนอการเมืองของรัฐสวัสดิการผ่านกรณีศึกษาของเครือข่าย We Fair แบ่ง 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) ระบอบรัฐสวัสดิการของประเทศไทย (2) อุดมการณ์ทางการเมือง (3) ฐานคิดของชุดข้อเสนอนโยบาย และ (4) ปฏิบัติการเคลื่อนไหวและมุมมองของนักกิจกรรม

2. การขับเคลื่อนรัฐสวัสดิการถ้วนหน้าในระบอบรัฐสวัสดิการของประเทศไทย

เมื่อกล่าวถึง “รัฐสวัสดิการถ้วนหน้า” (Welfare State for All) เป็นเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจถึงข้อถกเถียง หากพิจารณาบทความเรื่อง “Is Targeting Ethical” ที่เขียนโดย Stephen Devereux แล้วนำมาอธิบายกรณีของขบวนการเคลื่อนไหว We Fair อาจไม่ใช่สนับสนุนระบบถ้วนหน้านิยม (Universalism) แต่เป็นการยกระดับโครงการสวัสดิการถ้วนหน้า (Universal Welfare Programme) เช่น กรณีของบ้านกาญจน์กำหนดเงื่อนไขของอายุเพื่อทดสอบผู้ได้รับสิทธิตามคุณลักษณะเฉพาะ แต่ถ้วนหน้านิยมอาจเทียบเคียงกับโครงการรายได้พื้นฐานถ้วนหน้า (Universal Basic Incomes) เรื่องนี้เป็นเพียงข้อเสนอทางนโยบายที่เป็นโครงการนำร่อง (Pilot Programme) เพราะยังไม่นำไปปฏิบัติในระดับประเทศ (Devereux, 2016)

การผลักดันข้อเรียกร้องว่าด้วยรัฐสวัสดิการถ้วนหน้าจึงไม่ใช่การเปลี่ยนผ่านระบอบการเมืองเดิมที่เป็นอนุรักษนิยมให้กลายเป็นระบอบการเมืองของรัฐสวัสดิการแบบอื่น แต่เป็นการเรียกร้องเพื่อให้เกิดการจัดสรรผลประโยชน์ที่เป็นธรรมสำหรับประชาชน การทำความเข้าใจคำว่า “สวัสดิการ” คืออะไร จึงเป็นความเคลือบแคลงที่ไม่มีชุดคำตอบเดียวกันทั้งทางวิชาการและปฏิบัติการทางนโยบาย จำเป็นต้องเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่ความหมายทั่วไปมักอธิบายเป็นเรื่องความอยู่ดีมีสุข (Well-being) แล้วความหมายที่ทำให้สวัสดิการกลายเป็นเรื่องการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ ความจำเป็นที่ได้รับสิทธิของปัจเจก

⁶ Google Trend ค้นหาความสนใจและความนิยมของคำว่า “รัฐสวัสดิการ” (ม.ค. 2547- ก.ย. 2566). สืบค้นจาก <https://trends.google.co.th/trends/explore?date=all&geo=TH&q=รัฐสวัสดิการ&hl=th>

บุคคล และงบประมาณที่ใช้พัฒนาสวัสดิการ จึงเกิดวิธีการวัดระดับของการพัฒนาสังคมให้ดีขึ้นจากรายงาน How Life? 2020: Measuring Well-Being เพื่อพิจารณาความแตกต่างตามระบอบรัฐสวัสดิการ (Greve, 2022)

ประเด็นแรก ตามหนังสือ **Rethinking Welfare and the Welfare State** เสนอให้เริ่มจากการทำความเข้าใจอุดมการณ์ของสวัสดิการและรัฐสวัสดิการ (Greve, 2022, pp. 14-16)

- **ปี 2358 – 2441 Otto von Bismarck** ผลสืบเนื่องจากระบบการผลิตอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดการพัฒนาระบบประกันสังคม เพื่อลดความไม่เท่าเทียมและสนับสนุนสวัสดิการครอบครัวที่ครอบคลุมผู้หญิงที่รับผิดชอบดูแลบ้าน เรียกว่า “สถาบันสวัสดิการ” (Welfare Institutions) เป็นสวัสดิการที่จัดขึ้นตามสิทธิของสถานะการทำงาน จึงมีการกำหนดเกณฑ์สำหรับผู้ได้รับสิทธิการจัดรายการสิทธิประโยชน์ ผู้ที่จ่ายเงินสมทบและกลไกการบริหารทางการเงิน และการบริหารกองทุนสวัสดิการ (Palier, 2010) เป็นการปฏิรูประบบความมั่นคงทางสังคมของเยอรมนีในทศวรรษ 2420 เริ่มต้นจากการจัดตั้งกองทุนรักษาพยาบาลในกรณีของการเจ็บป่วยใน พ.ศ. 2426 เพิ่มกรณีของการบาดเจ็บจากการทำงานใน พ.ศ. 2427 และเพิ่มกรณีของทุพพลภาพและชราภาพใน พ.ศ. 2432 เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของผู้มีส่วนได้เสียในสถานะหุ้นส่วนทางสังคม (Social Partners) ทั้งฝ่าย คนทำงาน นายจ้าง และรัฐ มีบทบาทในการสมทบเงินและจัดรายการสวัสดิการ เป็นสวัสดิการภาคบังคับที่ยึดโยงกับความเชื่อของความสมานฉันท์ (Solidarity) ไม่เพียงความรับผิดชอบของรัฐบาลฝ่ายเดียว แต่นายจ้างก็ต้องร่วมจ่ายสมทบในเรื่องสวัสดิการ (ILO, 1984)
- **ปี 2422 – 2506 William Henry Beveridge** วางรากฐานสวัสดิการสังคมในระบอบรัฐสวัสดิการเสรีนิยมอังกฤษ (British Welfare State) พิจารณาตามรายงานเรื่อง “**Social Insurance and Allied Services**” หรือนิยมเรียกว่า **Beveridge Report** ใน พ.ศ. 2485 หลักการรายงานฉบับนี้มีเจตจำนงของการต่อต้านห้ายักษ์ปีศาจร้าย ได้แก่ “**อดอยาก เจ็บป่วย เบาล์ปัญญา เสื่อมโทรม และไร้งาน**” (Five Giant Evils: Want, Disease, Ignorance, Squalor, and Idleness) เพื่อให้ประชาชนมี “**เสรีภาพปราศจากความต้องการพื้นฐาน**” (Freedom from want) หากพิจารณาจากหลักการของแผนฉบับนี้ เกิดขึ้นสืบเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและครั้งที่สอง ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะรัฐบาลมีเป้าหมายยกระดับให้มีมาตรฐานการดำรงชีวิตขั้นต่ำตามแนวทางของการประชาสงเคราะห์ (Public Assistance) ดังนั้น การสร้างระบบความมั่นคงทางสังคม (Social Security) ตาม **Beveridge Plan** จำแนกเป็นประเภทของนโยบายสังคมแบบกระจายซ้ำ (Redistributive Social Policy) เป็นขยายการประกันสังคมและการ

ช่วยเหลือทางสังคมครอบคลุมพลเมืองทุกคนในประเทศให้กว้างขวางที่สุด นอกจากนี้ตามรายงานเรื่อง “Full Employment in a Free Society” ใน พ.ศ. 2487 ตระหนักดีว่าไม่เพียงแค่การจัดสวัสดิการให้เงินหรือสิ่งของ แต่ต้องส่งเสริมการจ้างงานแบบเต็มที่ (Full Employment) แล้วการมีงานทำไม่ใช่หมายความว่าไม่มีการว่างงานเลย แต่สิ่งที่ไม่ปรารถนาคือสังคมที่มีคนไร้งานและพึงพิงไม่ทำงาน เป็นสาเหตุของความอดอยากยากจน (Beveridge, 1942; 1944; Clough, Moodie, & Moodie, 1969)

- ปี 2426 – 2489 John Maynard Keynes เป็นการสนับสนุนให้รัฐแทรกแซงและอยู่ภายใต้กรอบที่รัฐบาลกำหนดไว้ บางกรณียังเสนอว่ารัฐสวัสดิการนอร์ดิก (Nordic Welfare State) มีรากฐานมาจากแนวคิดของสังคมประชาธิปไตยแบบเคนเซียน (Keynesian Social Democracy) แนวคิดนี้อธิบายกรณีของสวัสดิการเพื่อส่งเสริมการลงทุนและการบริโภคทำให้ระบบเศรษฐกิจฟื้นตัวและเติบโตขึ้น ดังนั้น ความจำเป็นของการแทรกแซงในกรณีที่ไม่มีการรับมือสถานการณ์ความเสี่ยง เช่น กรณีของการว่างงานที่ไม่ได้สมัครใจ ตามที่ปรากฏในวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 2460 แต่บทบาทของการแทรกแซงโดยรัฐลดลงหลังวิกฤติน้ำมันใน พ.ศ. 2516 จนต่อมาวิกฤติการเงินตกต่ำใน พ.ศ. 2551 ส่งผลให้บทบาทของรัฐมีความจำเป็นที่จะแทรกแซงลดลง เพราะตลาดสามารถฟื้นฟูและรักษาเสถียรภาพได้เอง ส่วนวิกฤติโคโรนาไวรัสระบาดทำให้รัฐแทรกแซงเพื่อลดผลกระทบต่อเศรษฐกิจและการจ้างงาน เมื่อสถานการณ์ผ่อนคลายก็ลดบทบาทของรัฐลงตาม แต่มีข้อถกเถียงเรื่องของการจัดหาเงินทุนที่ขาดดุลและการเก็บภาษีอัตราก้าวหน้าเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายทางสังคมของการช่วยเหลือและบริการสังคม (Greve, 2022; Pierson & Leimgruber, 2011)

ประเด็นสอง ต้องทำความเข้าใจระบอบรัฐสวัสดิการ (Welfare State Regime) เมื่อทำความเข้าใจอุดมการณ์ที่เป็นรากฐานความคิดทางเศรษฐกิจการเมืองของรัฐสวัสดิการแล้ว การศึกษารัฐสวัสดิการส่วนมากจะวิจารณ์ข้อเสนอของ Gosta Esping-Andersen ตามหนังสือเรื่อง “The Three Worlds of Welfare Capitalism” จำแนกรัฐสวัสดิการออกเป็นสามระบอบได้แก่ รัฐสวัสดิการเสรีนิยม รัฐสวัสดิการแบบบรรษัท และรัฐสวัสดิการสังคมประชาธิปไตย (Esping-Andersen, 1990) จึงเกิดข้อเสนอของ Christian Aspalter จำแนกระบอบรัฐสวัสดิการของกลุ่มประเทศอื่นที่ไม่เฉพาะตัวแบบของทุนนิยมสวัสดิการ (Welfare Capitalism) เพราะระบอบรัฐสวัสดิการเหล่านั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง การต่อสู้ทางชนชั้น และสถานะของการเปลี่ยนผ่านสู่อุตสาหกรรม การพิจารณาสามตัวแบบของระบอบรัฐสวัสดิการจึงไม่ครอบคลุมประเทศอื่นที่อยู่ภายนอกโลกตะวันตก จึงต้องพิจารณาความแตกต่างของระบอบที่มีส่วนผสมของโครงสร้าง สถาบัน

กฎหมาย และแบบแผนที่เกี่ยวข้องกับบริบททางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ (Aspalter, 2017; Seeleib-Kaiser & Sowula, 2021)

การถกเถียงที่เกิดขึ้นจึงเสนอที่มากกว่า 3 ระบอบรัฐสวัสดิการ การจำแนกระบอบรัฐสวัสดิการตาม Christian Aspalter ให้ประเทศในภาคพื้นเอเชียตะวันออกและภาคพื้นเอเชียคือ “ระบอบรัฐสวัสดิการแบบอนุรักษ์นิยมสุดขั้ว” (Pro-Welfare Conservative Welfare Regime) กรณีของประเทศไทยก็ได้รับการจำแนกให้เป็นระบอบรัฐสวัสดิการนี้ แท้จริงแล้วเป็นการเหมารวมให้รัฐสวัสดิการระบอบอื่นเป็นตัวเลือก อย่างไรก็ตาม Aspalter และนักวิชาการคนอื่นที่สนับสนุนการจำแนกรัฐสวัสดิการมากกว่าสามระบอบ อธิบายกรณีของประเทศญี่ปุ่นเป็นระบอบรัฐสวัสดิการผสมระหว่างเสรีนิยม สังคมประชาธิปไตย และอนุรักษ์นิยมตามทฤษฎีรัฐสวัสดิการของ Esping-Andersen กรณีของประเทศไทยเข้าข่ายอยู่ในระบอบรัฐสวัสดิการตามตัวแบบเดียวกับญี่ปุ่น จึงสรุปคุณลักษณะของระบอบรัฐสวัสดิการนี้ไว้ดังนี้ (Seeleib-Kaiser & Sowula, 2021; Aspalter, 2017; 2023)

- ระบอบนี้ชะลอการขยายตัวของรัฐสวัสดิการ เพราะต้องการลดภาระทางการคลัง และเสนอให้สวัสดิการเน้นผลิตภาพและเป็นการลงทุนทางสังคมด้านทุนการศึกษา การรักษาพยาบาล และการจัดหาที่อยู่อาศัย
- การออกแบบสวัสดิการเน้นความเป็นมิตรทางเศรษฐกิจ จึงพยายามสร้างเงื่อนไขของการได้รับสวัสดิการใช้วิธีการทดสอบด้วยสินทรัพย์ ส่งผลให้การให้สวัสดิการจำกัดตามเงื่อนไขของอาชีพ เช่น กองทุนสำรองเลี้ยงชีพ และการสมทบเงินของกองทุนประกันสังคม จึงไม่สนับสนุนสวัสดิการถ้วนหน้า
- การสนับสนุนสวัสดิการที่ให้ความสำคัญต่อครอบครัว เช่น เงินที่ใช้ฐานอุดมการณ์ขงจื้อ เพราะถือว่าครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการจัดสวัสดิการมากกว่ารัฐ และสนับสนุนตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐในการจัดบริการสังคม เช่น องค์กรศาสนา รูปแบบนี้เรียกว่า การคุ้มครองทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ

ประเด็นสาม ถ้าพิจารณาประเทศไทยเป็นรัฐสวัสดิการแบบผสมหลายระบอบตาม Esping-Andersen ก็อาจไม่ครอบคลุมข้อเท็จจริง เพราะการจำแนกเช่นนั้นพิจารณาจากบริบทของโลกตะวันตกเป็นที่ตั้ง จึงสนับสนุนการจำแนกรัฐสวัสดิการตามแบบ Christian Aspalter เพราะทำให้เปิดการถกเถียงในบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของประเทศนั้นได้กว้างขึ้น คำอธิบายกรณีของประเทศไทยใน “ระบอบรัฐสวัสดิการแบบอนุรักษ์นิยมสุดขั้ว” ต้องทำความเข้าใจตั้งแต่การวางรากฐานระบบสวัสดิการสังคมและงานสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย (กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์, 2567) เริ่มต้นที่แนวคิด “วัฒนธรรมสร้างชาติ” ทำให้สวัสดิการเป็น

ส่วนหนึ่งของนโยบายสร้างชาติ เช่น แต่งกายต้องสวมหมวก บริโภคไข่เป็นอาหารประจำมือ แนวทางนี้ส่งเสริมสุขอนามัยและพลานามัยที่ดีของประชาชน อีกด้านเป็นการส่งเสริมคุณค่าทางจิตใจและศีลธรรมอันดีของประชาชนให้เชื่อฟังอำนาจรัฐ (กรมประชาสงเคราะห์, 2485)

ต่อมาการวางรากฐานแนวคิดสู่การปฏิบัติของ “วัฒนธรรมสงเคราะห์” เช่น “โครงการสงเคราะห์ครอบครัวและหญิงมีครรภ์” ของสมาคมสังคมสงเคราะห์ที่ก่อตั้งใน พ.ศ. 2495 เพื่อจัดหางานและสนับสนุนเข้าเรียนในโรงเรียน แต่จุดประสงค์ของรัฐบาลแปลก พิบูลสงคราม ต้องการช่วยเหลือประชาชนที่ย้ายถิ่นมาเข้ามาทำงานทำในพระนคร โดยเฉพาะที่เป็นกลุ่มผู้มีรายได้น้อยและไม่มีอาชีพที่แน่นอน สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงจึงส่งเสริมวัฒนธรรมสงเคราะห์เพราะเชื่อว่าการยกระดับคุณค่าทางจิตใจและศีลธรรมเป็นแนวทางระยะยาว ส่วนการให้เงินและสิ่งของช่วยเหลือเป็นแนวทางระยะสั้น (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2496ก)

อุดมการณ์ของรัฐเวลานั้นจึงไม่ได้สนับสนุนสวัสดิการในแง่ของสิทธิตามหน้าที่ของรัฐ นอกจากนี้อภิสิทธิ์ชนเข้าใจว่าสวัสดิการช่วยเหลือเฉพาะผู้อนาถาและยากไร้ คำว่ารัฐสวัสดิการจึงฉายภาพความเข้าใจระบบสวัสดิการสงเคราะห์ของอังกฤษตลอดที่ผ่านมาในประเทศไทยระหว่างทศวรรษ 2490-2510 ตามหนังสือเรื่อง “รัฐสวัสดิการตัวอย่างในอังกฤษ” ของอนันต์ พยัคฆันตร (2518) ใช้ประสบการณ์การศึกษาดูงานที่ประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2495 มาเขียนหนังสือ ก่อนหน้านั้นคาดว่านำมาใช้ส่วนหนึ่งในการพัฒนาหลักสูตรการสอนสังคมสงเคราะห์ในสถานศึกษาสังคมสงเคราะห์ของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติในช่วงรัฐบาลแปลก พิบูลสงครามไม่มากนักน้อย เนื่องจากปรากฏชื่อเป็นผู้บรรยายในหลักสูตรนี้ (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2497) กรณีเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่สามารถแสดงชุดความคิดของอภิสิทธิ์ชนเวลานั้นได้ เช่น ประภาพรธณ วิจิตรวาทการ สรุปรายงานสังเกตการณ์การประชุมว่าด้วยสังคมสงเคราะห์ภาคพื้นเอเชียแปซิฟิกใน พ.ศ. 2495 อธิบายถึงรัฐบาลทำหน้าที่จัดสวัสดิการสังคมคือการสังคมสงเคราะห์เพื่อยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดี บทบาทนี้เรียกว่า “รัฐสวัสดิการ” แต่ประเทศกำลังพัฒนาพยายามตอบได้ว่าความไม่พร้อมทางศักยภาพของรัฐบาลจึงไม่สามารถเป็นรัฐสวัสดิการดูแลประชาชนได้ แล้วเสนอให้ประชาชนสงเคราะห์กันเอง เพื่อให้มีงานทำ มีชีวิตที่ดี และร่วมรับผิดชอบชีวิตตนเอง (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2496ข)

สรุปทั้งสามประเด็นข้างต้น We Fair ต้องทำความเข้าใจเพราะเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองในระบอบรัฐสวัสดิการแบบอนุรักษนิยมสุดขั้ว เป็นการผสมผสานทั้ง Bismarck Beveridge และ Keynes แต่คุณลักษณะเหล่านี้ถูกตอบโต้ด้วยอภิสิทธิ์ชนไทยที่มีฐานคิดแบบอนุรักษนิยม จึงส่งผลทางอ้อมให้รัฐสวัสดิการนอกจากสามารถบอบหลักของ Esping-Andersen ต้องมาคำนึงถึงบริบททางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ขณะที่บทเรียนทางประวัติศาสตร์บ่งชี้ว่าอภิสิทธิ์ชนไทยครอบงำให้สวัสดิการเป็นงานกุศลสงเคราะห์ เช่น การสร้างชุดคำอธิบายให้ครอบครัว ชุมชน และวัดเป็นการสงเคราะห์ที่มีมาก่อนมีการจัดการระบบสวัสดิการสมัยใหม่ในทศวรรษ 2490 ดังนั้น We Fair ต้องปฏิบัติมากกว่ายกระดับข้อเรียกร้องโครงการสวัสดิการถ้วนหน้า แต่ต้องตอบโต้พร้อมขยายมวลชนสนับสนุนเพื่อเปลี่ยนแปลงฐานคิดของอภิสิทธิ์ชนที่ให้ความหมาย

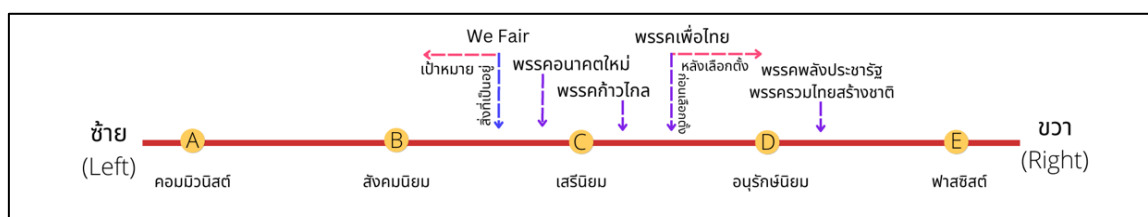
รัฐสวัสดิการคือสวัสดิการตามรายการหรือโครงการของการช่วยเหลือทางสังคม การบริการสังคม และการประกันสังคมตามระบบความมั่นคงทางสังคม เพื่อลดแรงเสียดทานต่อระบอบรัฐสวัสดิการนี้ของประเทศไทย

3. ความเข้าใจเกี่ยวกับอุดมการณ์ทางการเมืองของ We Fair

We Fair แสดงบทบาทที่ตั้งอยู่บนแนวทางสิทธิมนุษยชน (Rights-Based Approach) และแนวทางความต้องการ (Needs-Based Approach) หากพิจารณาจากภารกิจหลักมีทั้งการจัดทำชุดข้อเสนอและรณรงค์ทางการเมือง การอบรมเพื่อให้ความรู้สำหรับกลุ่มประชากรเฉพาะ และการศึกษาและวิจัยเพื่อพัฒนาข้อมูลทางวิชาการที่เกี่ยวกับรัฐสวัสดิการ จนกระทั่งเกิดการอภิปรายถกเถียงกว้างขวางระหว่างเรื่อง “สวัสดิการถ้วนหน้า” (Universal Welfare) และ “สวัสดิการสงเคราะห์” (Welfare Assistance) ผู้เขียนพิจารณาคำแรกเป็นการพิจารณาสวัสดิการบนฐานสิทธิมนุษยชนที่ไม่ว่าจะเป็นใครที่อยู่อาศัยในประเทศก็ควรได้รับการปฏิบัติที่เท่าเทียมกัน ไม่เลือกปฏิบัติและกีดกันด้วยเหตุใด ส่วนคำสองเป็นการพิจารณาสวัสดิการบนฐานความต้องการ การช่วยเหลือให้ผู้ที่ยากลำบากได้ยากมากกว่าก่อน หรือจัดลำดับความสำคัญเพื่อช่วยใครก่อนหรือหลัง และจัดลำดับแล้วจะช่วยเหลือหรือไม่ช่วยใคร

การทำความเข้าใจอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นจุดตั้งต้นการถกเถียงเรื่องรัฐสวัสดิการ ตามบทความเรื่อง “Disciplinary Perspectives on Welfare States” เสนอให้เห็นการศึกษารัฐสวัสดิการเกี่ยวข้องกับหลายศาสตร์แขนง แต่มีแนวทางการศึกษาเรื่องนี้ที่แตกต่างกันทั้งสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ นโยบายสังคม การบริหารสังคม สังคมสงเคราะห์ นิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์สุขภาพ เทววิทยา และมานุษยวิทยา การศึกษาเรื่องนี้ไม่จำกัดเฉพาะศาสตร์แขนงหนึ่งใด แต่ใช้วิธีการเชื่อมข้ามหลายศาสตร์ เช่น การศึกษารัฐสวัสดิการในเรื่องสิทธิทางสังคม (Social Rights) ต้องใช้ความรู้ทางรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และอื่นๆ กอปรกัน (Overbye, 2021) แต่มีนักเศรษฐศาสตร์และผู้กำหนดนโยบายทำให้รัฐสวัสดิการเป็นเรื่องเทคนิค วิธีการที่สลับซับซ้อน ทั้งที่เศรษฐศาสตร์สนใจรัฐสวัสดิการในแง่ของประสิทธิภาพของโครงการสวัสดิการ (Welfare Programmes) แตกต่างจากที่กรณีศึกษาของ We Fair เน้นตามแนวทางการศึกษารัฐศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์ระบอบการเมืองและขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจการเจรจา (Bargaining Power) ให้ได้มาซึ่งฉันทามติทางการเมืองของรัฐสวัสดิการ

ภาพประกอบที่ 1 อุดมการณ์ทางการเมืองรัฐสวัสดิการ

ที่มา กฤษฎา อีระโกศลพงศ์ จัดทำขึ้นจุดยืนทางการเมืองจากหนังสือของ Heywood (2022)

การจำแนกอุดมการณ์ตามจุดยืนทางการเมือง (Political Spectrum) ในภาพประกอบที่ 1 ตามหนังสือ Political Ideologies: Introduction (Heywood, 2022) ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของรัฐสวัสดิการในกรณีของ We Fair อยู่ระหว่าง C ไปทาง B หรืออุดมการณ์เสรีนิยมที่มีเป้าหมายขยับมาทางสังคมนิยมเพื่อให้เป็นจุดยืนของอุดมการณ์ “สังคมประชาธิปไตย” (Social Democracy) ทั้งนี้ รากฐานความคิดเน้นการมีส่วนร่วมของขบวนการสหภาพแรงงานเพื่อสร้างเศรษฐกิจและสังคมที่มีความเท่าเทียม เป็นธรรม และสมานฉันท์ แต่รากฐานความคิดนี้อ้างอิงถึงประเทศรัฐสวัสดิการแถบสแกนดิเนเวีย การประนีประนอมกับระบบทุนเสรีนิยมใหม่ ไม่ใช่การต่อสู้เพื่อการปฏิวัติ (Dean, 2019)

ข้อสังเกตที่มีต่ออุดมการณ์ทางการเมืองในกรณีของ We Fair คือ การเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงเฉพาะรายการสวัสดิการ ย่อมไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอำนาจเชิงโครงสร้างในระบอบการเมือง (Political Regime) แนวทางการเคลื่อนไหวของ We Fair เป็นเพียงการปรับปรุงและพัฒนาระบบสวัสดิการสังคม ตามที่เห็นภารกิจของ We Fair เป็นการรณรงค์ทางการเมืองร่วมกับกลุ่มเครือข่ายอื่นในภาคประชาสังคม เช่น การเรียกร้องให้เพิ่มเงินบำนาญตามเส้นแบ่งความจน และการยกระดับเงินอุดหนุนเด็กเล็กจากการใช้วิธีการมุ่งเป้าเป็นครอบคลุมถ้วนหน้า จึงเป็นเหตุผลของการจำแนกอุดมการณ์ของ We Fair ไว้ระหว่าง C ไปทาง B (เสรีนิยม-สังคมนิยม) เนื่องจากทบทวนอุดมการณ์การขับเคลื่อนกลับใช้แนวคิดที่มีอยู่ระหว่างอุดมการณ์ C ไปทาง D หรือแบบเสรีนิยมก่อนไปทางอนุรักษนิยม เช่น แนวคิดฐานการคุ้มครองทางสังคม (Social Protection Floors) ขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organization: ILO) และข้อเขียนปฏิทินจากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอนโดยป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นเพียงแนวคิดที่อยู่รากฐานอุดมการณ์เสรีนิยมที่ไม่ใช่การยกระดับระบบสวัสดิการสูงกว่ามาตรฐานขั้นต่ำทางสังคมตามอนุสัญญาฉบับที่ 102 ของ ILO

4. ฐานคิดของชุดข้อเสนอนโยบายสำหรับการขับเคลื่อนรัฐสวัสดิการของ We Fair

หากพิจารณาต่อมาที่ฐานคิดและเบื้องหลังของข้อเสนอเป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจาก We Fair มีคำและวลีหลัก ได้แก่ “จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน” และ “สวัสดิการถ้วนหน้า” มาจากการระดมสมองเพื่อพัฒนาชุดข้อเสนอนโยบายรัฐสวัสดิการ

กรณีแรก “จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน” เป็นวลีที่มาจากงานแปลของ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นวาทกรรมการพัฒนาที่ไม่ว่าจะมีอุดมการณ์แบบใดสามารถกล่าวอ้างและนำมาใช้สร้างความชอบธรรมทางการเมือง แม้นักวิชาการและผู้กำหนดนโยบายที่มีอุดมการณ์เสรีนิยมและอนุรักษนิยมสนับสนุนแนวคิดนี้ย่อมไม่ใช่เรื่องที่แปลก เพราะข้อเสนอของป๋วยไม่ได้มีอุดมการณ์แบบสังคมนิยม หากพิจารณาจาก เค้าโครงการอภิปรายว่าด้วยสาเหตุและปัญหาเนื่องจากความยากไร้ โรคภัย และความไม่รู้ ของการประชุมสภาสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ครั้งที่ 4 ป๋วยอธิบายสาเหตุของความยากจน ได้แก่ (1) ความยากจนเพราะไม่มีทุน คือ

การไม่ได้รับโอกาสการศึกษา ไม่มีทรัพย์สินจากมรดก และไม่มีเครื่องมือประกอบอาชีพ (2) **ความยากจนเพราะมีลูกมาก** ส่งผลให้รัฐบาลต้องวางแผนการศึกษาและครอบครัวเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาศีลธรรมและพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของเยาวชน (3) **ความยากจนเพราะขาดการช่วยเหลือ** รัฐบาลและภาคเอกชนต้องสนับสนุนการช่วยเหลือเพื่อให้ประชาชนเหล่านั้นช่วยเหลือตนเองได้ บางกรณีอาจไม่ได้แก้สาเหตุของปัญหาที่แท้จริง (ปวย อึ้งภากรณ์, 2510)

แม้ว่าข้อเสนอของปวยพิจารณาตาม**วงจรชีวิต** (Life Cycle) ตั้งแต่ในครรภ์มารดา วัยเด็ก วัยรุ่น วัยทำงาน และวัยชรา แต่ไม่ได้รับรองว่าให้ประชาชนทุกคนเหมือนกันหรือคัดเลือกผู้ได้รับสิทธิสวัสดิการ การแก้ปัญหาความยากจนของปวยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสวัสดิการอังกฤษ ตามที่ปวยเคยแปลหนังสือเรื่อง “การสงเคราะห์ประชาชนในประเทศอังกฤษ” (Social Welfare Services in England) เขียนโดยมาร์กาเรต สมิท (สถานศึกษาสังคมสงเคราะห์, 2496) และเขียนเอกสารเกี่ยวกับการสังคมสงเคราะห์ที่เกี่ยวกับการแพทย์ (ปวย อึ้งภากรณ์, ม.ป.ป.) ด้วยเหตุที่มาร์กาเรต สมิท มีประสบการณ์การทำงานสังคมสงเคราะห์ ปวยจึงมีความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นการพัฒนาและความยากจน พิจารณาจากบทความเรื่อง “เป้าหมายและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย” เสนอ**สังคมที่เราปรารถนา**สี่ประการ ได้แก่ “สมรรถภาพ เสรีภาพ ความยุติธรรม และความเมตตากรุณา” กรณีของคำว่า**ความยุติธรรม**จำกัดความว่า ชนชั้นและชาติกำเนิดส่งผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมตามแต่ละคน เช่น ด้านรายได้และอาชีพ ส่วน**ความเมตตากรุณา**แสดงถึงการยอมรับอภิสิทธิ์สังเคราะห์คนจนและคนที่เข้าถึงไม่โอกาสในชนบทยากไร้ (ปวย อึ้งภากรณ์, 2519)

การที่ **We Fair** สนับสนุนแนวคิด “**จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน**” หรือสวัสดิการครอบคลุมตลอดวงจรชีวิต จึงเป็นการใช้แนวคิดที่ตั้งอยู่บนอุดมการณ์เสรีนิยมและอนุรักษ์นิยมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองเรื่องรัฐสวัสดิการ หากทำความเข้าใจความหมายของสวัสดิการหรือการคุ้มครองทางสังคมในวงจรชีวิต เหล่านี้เป็นแนวคิดตามระบอบรัฐสวัสดิการเสรีนิยม หากพิจารณา We Fair เป็นกลุ่มกดดันหรือกลุ่มผลประโยชน์ การแสดงอำนาจเจรจาต่อรองเพื่อให้เสวนาหารือกับผู้มีส่วนได้เสียอื่นได้ โดยเฉพาะผู้กำหนดนโยบายในหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และกระทรวงการคลัง ตามที่เห็นได้จากกรณีของการขับเคลื่อนร่วมกับขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (P-Move) เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม แล้วจัดตั้งคณะอนุกรรมการ 7 ชุด เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2567 มีคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนสวัสดิการโดยรัฐเป็น 1 ใน 7 ชุด เพื่อผลักดันข้อเสนอ นโยบายสวัสดิการหรือรัฐสวัสดิการให้เกิดขึ้นตามข้อเรียกร้องของภาคประชาชน

กรณีสอง “สวัสดิการถ้วนหน้า” ตามข้อเสนอของเครือข่าย We Fair พยายามเสนอว่าชุดนโยบายสวัสดิการทั้ง 9 ด้านตั้งอยู่บนอุดมการณ์สังคมประชาธิปไตย⁷ หากพิจารณาจากหนังสือ “เศรษฐศาสตร์การเมืองกลุ่มประเทศรัฐสวัสดิการ” ในบทที่ 15 ว่าด้วยความเปราะบางในสังคมไร้สวัสดิการของรัฐสวัสดิการไทยโดย ชัยธรรมย์ ธรรมบุษดี (2564; 2566) กล่าวถึงคำว่า รัฐสวัสดิการ อ้างอิงถึง “เค้าโครงการเศรษฐกิจหรือสมุดปกเหลืองของปรีดี พนมยงค์” เป็นชุดนโยบายรัฐสวัสดิการที่เกิดขึ้นหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 เพราะมีการประกันความสุขสมบูรณ์ของประชาชนและจัดการความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นผลสืบเนื่องจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ข้อเสนอนี้เป็นการจัดสรรทรัพยากรส่วนรวมและกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตของเครือข่ายอภิสิทธิ์ชนในประเทศนี้ จึงไม่แตกต่างจากปัจจุบันที่เรียกร้องและเคลื่อนไหวทางการเมืองให้เกิดการปฏิรูปทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ เช่น การเก็บภาษีความมั่งคั่ง ภาษีจากธุรกิจที่ก่อผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม

อีกด้านคำว่า “ถ้วนหน้า” นำมาใช้เป็นวาทกรรมการพัฒนา เพื่อส่งเสริมให้สูงกว่าขั้นต่ำทางสังคม แต่ไม่ยกระดับคุณภาพของระบบสวัสดิการ ขณะที่การใช้คำว่าถ้วนหน้าปรากฏมากขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2558 โดยธนาคารโลกและ ILO ร่วมลงนามความร่วมมือตามวาระ “การคุ้มครองทางสังคมถ้วนหน้า” (Universal Social Protection) ตั้งแต่ พ.ศ. 2559 เพื่อขับเคลื่อนภารกิจที่สอดคล้องตามกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) คือการไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังเพื่อลดความยากจนและความเปราะบางของประชากรกลุ่มต่าง ๆ และศึกษากรณีของประเทศที่มีสวัสดิการถ้วนหน้า (World Bank & ILO, 2016)

หากพิจารณาจากรายงานการศึกษา “100 Years of Social Protection: The Road to Universal Social Protection Systems and Floors” ที่เผยแพร่ใน พ.ศ. 2562 รวบรวมการคุ้มครองทางสังคมถ้วนหน้าจากประเทศสมาชิกของ ILO และกรณีของประเทศไทยมีสองโครงการเป็นสวัสดิการที่จัดสรรด้วยงบประมาณรัฐหรือภาษี ได้แก่ บำนาญ (Pension) (Canonge & De, 2019) และประกันสุขภาพถ้วนหน้า (Universal Healthcare Coverage) (van Langenhove & Tessier, 2019) ถัดมารายงานการศึกษา “100 Years of Social Protection: The Road to Universal Social Protection Systems and Floors” เผยแพร่ใน พ.ศ. 2566 ยังกล่าวถึงประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพิ่มเติมสวัสดิการประกันสังคมตาม

⁷ ชุดข้อเสนอรัฐสวัสดิการของเครือข่าย We Fair ฉบับที่ 1 ปี 2561 ได้แก่ การศึกษา สุขภาพ ที่อยู่อาศัยและที่ดิน งาน รายได้ และประกันสังคม บำนาญแห่งชาติ สิทธิทางสังคม พหุสังคมวัฒนธรรม ประชากรกลุ่มเฉพาะ และปฏิรูประบบภาษีและงบประมาณ และฉบับที่ 2 ปี 2564 ได้แก่ เงินสนับสนุนเด็กและเยาวชน การศึกษา สุขภาพ ที่อยู่อาศัยและที่ดิน งานและรายได้ ประกันสังคม บำนาญถ้วนหน้า สิทธิทางสังคม พหุสังคมวัฒนธรรม ประชากรกลุ่มเฉพาะ และปฏิรูประบบภาษีและงบประมาณ (ศึกษาเพิ่มเติมที่ <https://shorturl.asia/QbCaF>) (เพจ Facebook ย่อ URL)

ฐานการคุ้มครองทางสังคมว่าเป็นระบบถ่วงน้ำหนักที่ปรากฏในบทความเรื่อง “Thailand: Extending Social Protection by Anchoring Rights in Law” แทนที่กล่าวถึงบำนาญถ่วงน้ำหนัก จึงเป็นข้อสังเกตว่า อาจมีเปลี่ยนเงื่อนไขของการได้รับสวัสดิการนี้ (Kreft & Santos, 2023)

กรณีของระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยหลักเกณฑ์การจ่ายเงินเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2566 มีผลเดือนสิงหาคมในปีที่ผ่านมา เหมือนหยั่งเสียงจะยกเลิกโครงการบำนาญถ่วงน้ำหนัก เนื่องจากระเบียบใน “ข้อ 6(4) กำหนดเงื่อนไขของการเป็นผู้ไม่มีรายได้หรือมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตตามที่คณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติกำหนดกฎหมาย”⁸ แต่ท้ายที่สุด กรมกิจการผู้สูงอายุก็ไม่ได้ดำเนินการยกเลิกโครงการถ่วงน้ำหนักที่ปรากฏขัดต่อสาธารณชน ขณะที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เคยแสดงความกังวลค่าใช้จ่ายทางการคลัง⁹ แต่การขับเคลื่อนของ We Fair ในคณะกรรมการขับเคลื่อนสวัสดิการโดยรัฐเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2567 ในที่ประชุมมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นประธาน เห็นชอบให้ขยายเงินบำนาญถ่วงน้ำหนัก 1,000 บาท¹⁰ แต่ต้องติดตามและสร้างอำนาจต่อรองในคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม ถือเป็นการบรรจบเหมาะกับการไม่ปรากฏในรายงานการศึกษาข้างต้น และทิศทางของพรรคการเมืองฝ่ายรัฐบาลหลังการเลือกตั้งมีแนวโน้มว่าไม่ต้องการให้สวัสดิการผู้สูงอายุนี้อีกถ่วงน้ำหนัก ด้วยเหตุของโครงสร้างประชากรของผู้สูงอายุมากขึ้นมีผลต่อการใช้งบประมาณที่สูงขึ้นตาม และพยายามผลักดันให้ผู้สูงอายุต้องทำงาน แต่ผู้เขียนเห็นว่าต้องมีมาตรการที่สร้างงานที่มีคุณภาพและไม่ลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ลง

การเคลื่อนไหวเรื่องสวัสดิการถ่วงน้ำหนักกรณีของบำนาญ เครือข่าย We Fair ยกอ้างถึงข้อเสนอ **บำนาญแห่งชาติ**ของเครือข่ายประชาชนเพื่อรัฐสวัสดิการในกรณีของ “**ปันโตสามชั้น**”¹¹ เป็นการประยุกต์แนวคิด “**ฐานการคุ้มครองทางสังคม**” (Social Protection Floors) และเรื่องนี้มีหลักการของการคุ้มครองทางสังคมถ่วงน้ำหนัก ได้แก่ (ILO, 2019a; 2019b)

- การบรรลุ SDGs ใน พ.ศ. 2573 โดยเฉพาะเป้าหมายข้อ 1.3 ว่าด้วยระบบและมาตรการการคุ้มครองทางสังคมที่เหมาะสมและเป็นไปตามฐานสำหรับทุกคน

⁸ ระเบียบกระทรวงมหาดไทย ว่าด้วยหลักเกณฑ์การจ่ายเงินเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2566. (2566, 11 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 140. ตอนพิเศษ 192 ง. หน้า 3-7. สืบค้นจาก

<https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/140D192S0000000000300.pdf>

⁹ วราวุธ รมว.พม. เน้นเบี้ยผู้สูงอายุต้องดูการเงินรัฐบาล ระบุคนวัยทำงานน้อยลงกระทบยอดรายได้ประเทศ. สืบค้นจาก

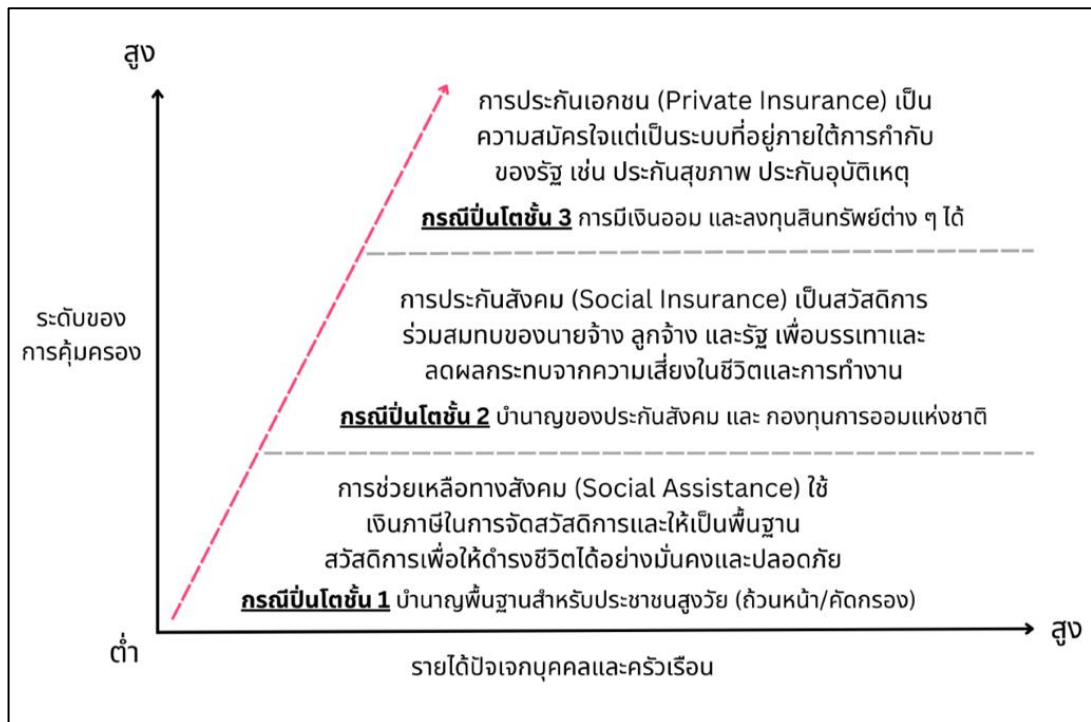
<https://www.thaigov.go.th/news/contents/details/76911>

¹⁰ พิมพ์วิทย์แพร่ ผลักดันเพดานสวัสดิการประชาชน วราวุธฉีฟเขียว เบี้ยผู้สูงอายุ-เบี้ยความพิการ 1,000 บาท เงินอุดหนุนเด็กถ่วงน้ำหนัก 600 บาท เงินอุดหนุนสตรีมีครรภ์ เดือนที่5-9 เดือนละ 3,000 บาท. สืบค้นจาก <https://shorturl.asia/gqZrF> (Facebook (ย่อ URL))

¹¹ ไชยปรินา “ปันโต 3 ชั้น” !!!!! สืบค้นจาก <https://shorturl.asia/tELly> (Facebook (ย่อ URL))

- การคุ้มครองให้มีประกันสุขภาพถ้วนหน้า ครอบคลุมถึงความเสี่ยงด้านต่าง ๆ และความเพียงพอของมาตรการป้องกันที่จัดเตรียมให้ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสี่ยงและไม่มั่นคงในชีวิต แต่หากเกิดเหตุขึ้นมาต้องมีการบรรเทาปัญหา
- การออกแบบวิธีการไม่มีที่ที่เหมาะสมกับทุกปัญหา ต้องพิจารณาปรับให้สอดคล้องกับบริบทภายในประเทศ
- การออกแบบตั้งบนฐานสิทธิตามกรอบกฎหมายระหว่างประเทศ ได้แก่ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อนุสัญญาฉบับที่ 102 ว่าด้วยความมั่นคงทางสังคมตามมาตรฐานขั้นต่ำ และข้อแนะนำฉบับที่ 202 ว่าด้วยฐานการคุ้มครองทางสังคม

ภาพประกอบที่ 2 ปันโตสามชั้นตามฐานการคุ้มครองทางสังคม

ทีมา กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์ จัดทำโดยนำข้อเสนอแนะจากหน่วยงานแห่งชาติของเครือข่ายประชาชนเพื่อรัฐสวัสดิการ มาในกรอบแนวคิด Social Protection Floors ของ ILO (2010, p. 20)

ผู้เขียนเสนอภาพประกอบที่ 2 ปรับจากปันโตสามชั้นของเครือข่ายประชาชนเพื่อรัฐสวัสดิการ กลับมาเป็นฐานสามชั้นของการคุ้มครองทางสังคมเพื่อให้เห็นอีกด้านในกรณีที่น่ากลับมาใช้ในการอธิบายด้วย **แนวคิดการคุ้มครองทางสังคม** แล้วผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า ข้อเสนอของเครือข่ายที่ขับเคลื่อนสวัสดิการเหล่านี้ใช้แนวคิดที่ตั้งอยู่บนระบอบสวัสดิการเสรีนิยม (Liberal Welfare Regime) เพราะไม่ส่งเสริมให้ลดระดับของการทำให้

เป็นสินค้าลงมา (De-commodification) ยังต้องพึ่งพิงระบบตลาดค่อนข้างมากสำหรับการคุ้มครองทางสังคม แล้วรัฐทำหน้าที่ตรวจสอบเมื่อตลาดและครอบครัวจัดการสวัสดิการล้มเหลว ขณะที่รัฐจัดสวัสดิการด้วยวิธีการคัดกรอง (Means-Tested Approach) เพื่อให้เข้าถึงปัจจัยพื้นฐานเท่านั้น นโยบายสังคมที่ใช้จึงมีระดับของการจัดช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) ที่สูงเช่นกัน (Seeleib-Kaiser & Sowula, 2021) หาก We Fair จะผลักดันชุดข้อเสนอนโยบายรัฐสวัสดิการ 9 ข้อ ให้เป็นนโยบายสังคมที่เน้นความเท่าเทียมทางสังคม สิทธิความเป็นพลเมือง และคำนึงถึงหลักการของถ้วนหน้านิยม ไม่ใช่แค่เรียกร้องโครงการสวัสดิการถ้วนหน้า ต้องให้เกิดการจัดการสินทรัพย์ส่วนรวมอย่างเป็นธรรม แล้วต้องใช้การเมืองต่อต้านระบบตลาด ไม่เช่นนั้น We Fair และรวมถึงเครือข่ายอื่นในภาคประชาสังคมจะไม่มีอำนาจต่อรองที่มากกว่ารัฐและเอกชนร่วมมือในฐานะหุ้นส่วนเพื่อจัดสวัสดิการให้แค่ระดับของเพียงพอและเหมาะสมในวงจรชีวิต ซึ่งไม่ใช่ระบอบรัฐสวัสดิการสังคมประชาธิปไตยตามที่เครือข่าย We Fair ใฝ่ฝันไว้นั่นเอง

5. ปฏิบัติการเคลื่อนไหวและมุมมองของนักกิจกรรมในเครือข่าย We Fair

การวิเคราะห์ปฏิบัติการของ We Fair จะพิจารณาเป็นสามประเด็น ได้แก่ ชุดข้อเสนอนโยบายรัฐสวัสดิการ การสร้างชุดความรู้และเผยแพร่ และมุมมองของนักกิจกรรมในเครือข่าย

ประเด็นแรก การผลักดันชุดข้อเสนอนโยบายรัฐสวัสดิการ เริ่มต้นจากข้อเสนอ 7 ชุดในปี 2561 ได้เพิ่มมาเป็นข้อเสนอ 9 ชุดในปี 2564¹² การพัฒนาชุดข้อเสนอรัฐสวัสดิการมาจากการมีส่วนร่วมของผู้แทนภาคประชาสังคม นักวิชาการ และมีเจ้าหน้าที่รัฐของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ร่วมรับฟังในเวทีเสวนา “จินตนาการสู่สังคมไทยเสมอหน้า” การเสวนาครั้งนี้ นำข้อเสนอนโยบายรัฐสวัสดิการ 9 ชุดในวันที่ 3 เมษายน 2564 จากข้อเสนอชุดที่ 1 เรื่องเงินสนับสนุนเด็กและเยาวชนเพิ่มขึ้น เนื่องจากขบวนการเคลื่อนไหวด้านเด็กของเครือข่ายเด็กเท่ากันให้ความสำคัญเรื่องนี้ เสนอเรื่องเงินอุดหนุนเด็กถ้วนหน้าและศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ถัดมาข้อเสนอชุดที่ 5 และ 6 แยกประกันสังคมออกจากงานและรายได้ และข้อเสนอชุดที่ 7 เปลี่ยนคำว่าบำนาญแห่งชาติเป็นถ้วนหน้า

หากทำความเข้าใจประเด็นรัฐสวัสดิการ นอกจากจัดทำชุดนโยบายเสนอในงานเสวนาวิชาการแล้ว ควรพิจารณาปฏิบัติการของการเคลื่อนไหวทางการเมืองของรัฐสวัสดิการเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองของภาคประชาชน แบ่งออกเป็นสองประเด็นหลัก ได้แก่

■ การรณรงค์และสร้างอำนาจต่อรองทางการเมือง เช่น

- การจัดกิจกรรมเพื่อติดตามพรรคการเมือง เรื่อง “We Fair On Tour” สอบตทุกประเด็นเพราะไม่สามารถดำเนินการได้ตามนโยบายพรรคการเมืองที่หาเสียงกับประชาชนไว้ ในวันที่ 22-24 มีนาคม 2564

¹² เจริญธรรมที่ 6

- การจัดกิจกรรม "รัฐสวัสดิการถ้วนหน้า จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน" เพื่อยื่นหนังสือถึง 15 พรรคการเมือง ในวันที่ 17-19 มกราคม 2566
- การสำรวจนโยบายสวัสดิการสังคมของ 10 พรรคการเมืองตามเอกสารนโยบายของพรรคการเมืองที่ยื่นให้สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง เปรียบเทียบกับชุดข้อเสนอรัฐสวัสดิการ 9 ด้านของ We Fair ในวันที่ 30 เมษายน 2566 และ 4 พฤษภาคม 2566

■ การกดดันเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย เช่น

- การแถลงข้อเสนอเรื่อง "ฝ่าวิกฤตการณ์โควิดรอบใหม่ รัฐสวัสดิการถ้วนหน้า แก่โควิด-19 ลดความเหลื่อมล้ำ ถึงเวลาเก็บภาษีความมั่งคั่ง คนรวย 1%" ในวันที่ 18 มกราคม 2564 เพื่อให้รัฐบาลจัดสรรวัคซีนให้ประชาชนอย่างเป็นธรรมและทั่วถึง
- การแถลงข้อเสนอเรื่อง “7 ความถดถอยชำรุดทรุดโทรมของนโยบายสวัสดิการสังคม” ในวันที่ 30 ธันวาคม 2564 เพื่อวิจารณ์การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐมนตรี 7 คน จำแนกผลงานตามรายบุคคล
- การเคลื่อนไหวกับเครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายประชาชนเพื่อรัฐสวัสดิการในวันที่ 17 สิงหาคม 2566 เพื่อคัดค้านการเปลี่ยนแปลงบำนาญถ้วนหน้าเป็นการสงเคราะห์เฉพาะผู้สูงอายุยากจน
- การเคลื่อนไหวกับ P-Move เป็นที่มาของการจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาตามข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวในวันที่ 8 ตุลาคม 2566 1 ใน 7 คณะอนุกรรมการที่เกี่ยวข้องกับ We Fair คือ “คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนสวัสดิการโดยรัฐ” ประชุมมา 2 ครั้งในวันที่ 8 ธันวาคม 2566 และ 21 กุมภาพันธ์ 2567 เพื่อผลักดันชุดนโยบาย 9 ด้าน มีคณะทำงาน 5 ชุด ได้แก่ คณะทำงานด้านสวัสดิการกลุ่มเปราะบาง คณะทำงานด้านงาน รายได้ และประกันสังคม คณะทำงานด้านระบบภาษีและงบประมาณ คณะทำงานด้านการศึกษา และคณะทำงานด้านระบบสุขภาพ

ประเด็นสอง การสร้างชุดความรู้และเผยแพร่สาธารณะ ตามข้อเสนอ 9 ชุดนโยบายหลายส่วนอ้างอิงมาจากการวิจัยและรายงานการศึกษาของ We Fair หรือเครือข่ายภาคประชาสังคม รวมถึงข้อมูลทางวิชาการที่รวบรวมมาจากหลายแหล่งเพื่อพัฒนาเป็นชุดข้อเสนอ กอปรกับข้อเสนอที่มาจากกรรมการและคณะทำงานในเครือข่าย We Fair การกิจด้านนี้เน้นการเสริมสร้างความรู้เรื่องรัฐสวัสดิการให้ประชากรกลุ่มเฉพาะ นอกจากนี้ ผู้เขียนเคยเป็นวิทยากรให้ในกรณีของการเปิดรับสมัครและคัดเลือกผู้สมัครเข้าร่วมกิจกรรม ที่เป็นนักเรียน นักศึกษาและคนทำงานในภาคประชาสังคม เพื่อเรียนรู้ประวัติศาสตร์แรงงานสู่รัฐสวัสดิการที่

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในวโรกาสที่ 27 พฤศจิกายน 2564 และการจัดทำค่ายเยาวชนเพื่อเรียนรู้รัฐสวัสดิการสำหรับนักเรียนและนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันที่ 10-11 กันยายน 2565

ทั้งนี้ การถ่ายทอดชุดความรู้ของนโยบายและเผยแพร่สาธารณะต้องย้อนมาวิเคราะห์รากฐานอุดมการณ์และความรู้เรื่องรัฐสวัสดิการของ We Fair ดังนี้

- **การศึกษาของการเมืองรัฐสวัสดิการเปรียบเทียบ (Comparative Welfare State Politics)** เครือข่าย We Fair ไม่เน้นศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างของระบอบรัฐสวัสดิการทั่วโลก แต่เสนอตามจุดยืนทางการเมือง (Political Spectrum) ตั้งบนฐานอุดมการณ์เสรีนิยมไปทางสังคมนิยมตามภาพที่ 1 คือการสนับสนุนระบอบรัฐสวัสดิการสังคมประชาธิปไตย (Social Democratic Welfare State) หากพิจารณาแนวทางของ We Fair จำแนกรัฐสวัสดิการออกเป็นสามระบอบตาม Gosta Esping-Andersen แล้วเทียบเคียงประเทศไทยเป็นระบอบรัฐสวัสดิการผสมเสรีนิยมและอนุรักษนิยม ขณะที่แนวทางของ Christian Aspalter จำแนกให้เป็นระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษนิยมสุดขั้วเหมือนประเทศอื่นในภาคพื้นเอเชียตะวันออก
- **การเสนอเป้าหมายของการเป็นรัฐสวัสดิการสังคมประชาธิปไตย** ไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงเพื่อใช้ลดสถานภาพและความชอบธรรมต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง แต่อาจพิจารณาเพิ่มตามที่ผู้เขียนเสนอให้ใช้บริบททางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของประเทศมาสร้างชุดคำอธิบายประกอบ เพื่อแสดงให้เห็นอุปสรรคของการเปลี่ยนแปลง แต่การจำแนกให้เป็นระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษนิยมสุดขั้วต้องไม่ทำให้เกิดการเรียกรัฐสวัสดิการที่ไม่ใช่สามระบอบเป็น “ระบอบทางเลือก” เพราะเป็นการเหมารวมให้ระบอบที่ไม่อยู่ในโลกตะวันตกกลายเป็นทางเลือกอื่นทั้งหมด อีกด้านอาจเกิดความพยายามสร้างชุดคำอธิบายสวัสดิการสังคมแบบไทย ๆ เหมือนในประวัติศาสตร์ เช่น เสนอให้สร้างความรู้แบบไทยโดยนำพุทธศาสนามาใช้ในการศึกษาสังคมสงเคราะห์ (วันทนี วาสิกะสิน, 2534) และเสนอให้สร้างความรู้บนฐานภูมิปัญญาของสังคมไทย (ยุพา วงศ์ไชย, 2547)
- **การถกเถียงเรื่องรัฐสวัสดิการที่จะเป็นระบอบสังคมประชาธิปไตย** แล้วจำแนกให้โครงการประกันสุขภาพถ้วนหน้าเป็นไปตามอุดมการณ์ทางการเมืองของระบอบรัฐสวัสดิการข้างต้นย่อมไม่ใช่เรื่องถูกต้อง เพราะคำว่าระบอบไม่สามารถจำแนกแยกส่วนโครงการนี้ออกจากระบบสุขภาพอื่นทั้งการประกันสังคมของคนทำงานและสิทธิการรักษาพยาบาลของข้าราชการ ขณะที่ระบอบรัฐสวัสดิการของประเทศไทยแสดงให้เห็นความเหลื่อมล้ำของการเข้าถึงหรือได้รับโอกาสที่ไม่เสมอภาคกัน ทั้งนี้สวัสดิการตามอุดมการณ์สังคมประชาธิปไตยส่งเสริมแนวคิดความเท่าเทียมเป็นธรรม และถ้วนหน้า แตกต่างจากอุดมการณ์อนุรักษนิยมเน้นสวัสดิการตามอาชีพ

(Occupational Welfare) ทั้งยังต้องถกเถียงมาที่ Stephen Devereux ให้พิจารณาคำว่า “ถ้วนหน้า” ต้องไม่มีเงื่อนไขของผู้ได้รับสิทธิหรือไม่ หรือต้องไม่มีเงื่อนไขแม้แต่อายุ ความพิการ และสถานะทางสังคม

- **การสนับสนุนความรู้ทางวิชาการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม** แต่กลับไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะเคยเสนอสวัสดิการที่ร่วมสมัยและเป็นตัวแบบที่ก้าวหน้าคือรายได้พื้นฐานถ้วนหน้า (Universal Basic Incomes: UBI) แล้วเวลานั้นสังคมไทยอภิปรายอย่างกว้างขวาง ในเวทีเสวนางานวิจัยหัวเรื่อง “จินตนาการสู่สังคมไทยเสมอหน้า” เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2564 มีรายงานการศึกษาของ เดชรัต สุขกำเนิด (2564) เสนอเรื่อง UBI มีความหมายคือเงินให้เปล่า ไม่มีเงื่อนไขของการได้รับสิทธิ และเงินที่ได้รับต้องไม่ต่ำกว่ามาตรฐานการดำรงชีวิต แต่ข้อเสนอจากรายงานการศึกษาไม่แตกต่างจากเครื่องมือที่นิยมใช้ในประเศโลกได้คือ “การให้เงินโอน” (Cash Transfers) ทั้งนี้ UBI ไม่พิจารณาให้สิทธิคนกลุ่มใดก่อนและหลัง เพราะหลักการคือให้ทุกคนและให้เท่ากัน แต่ประเด็นแลกเปลี่ยนบนเวทีพิจารณาการให้เงินเด็กเล็กถ้วนหน้าและการยกระดับเงินบำนาญผู้สูงอายุ ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนต่อความเข้าใจเกี่ยวกับ UBI ดังนั้น การขับเคลื่อนข้อเสนอนโยบายรัฐสวัสดิการต้องยึดมั่นหลักการของความยุติธรรมที่ตั้งอยู่บนศักดิ์ศรีมนุษย์และความเท่าเทียมทางโอกาสเพื่อให้เกิดการกระจายที่มีความเป็นธรรม แต่เน้นการจัดหารายได้จากภาษี เพื่อจัดบริการแบบถ้วนหน้าและไม่มีค่าใช้จ่าย ถ้ามีก็ต้องจ่ายน้อยมาก (อเล็กซานเดอร์ เพทริง และคณะ, 2562)

ประเด็นสาม มุมมองเกี่ยวกับรัฐสวัสดิการของนักกิจกรรมในเครือข่าย We Fair สังเคราะห์อีกครั้งจากรายงานวิจัยของ ฌักพรพรรณ รัตนอมรพล, ณดลภมล อำนวย, รินรดา สิงห์พงศ์ และลักษมณ ชาคะนาวิน (2565) แบ่งออกดังนี้

- **ความหลากหลายภูมิหลังของนักกิจกรรม** ลักษณะของการมีส่วนร่วมของนักกิจกรรมจากหลายเครือข่ายหรือกลุ่มที่ขับเคลื่อนเฉพาะรายประเด็น ส่งผลให้ข้อเรียกร้องไม่เชื่อมโยงถึงระบอบการเมืองและนโยบายรัฐ เป็นโอกาสให้ภาคประชาสังคมร่วมขับเคลื่อนและผลักดันข้อเสนอ นโยบาย “รัฐสวัสดิการ” เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองทางการเมืองให้สูงขึ้นตาม แต่ทำให้ข้อเสนอของทุกเครือข่ายหรือกลุ่มไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เนื่องจากต้องจัดลำดับความสำคัญเรื่องใดก่อนหรือหลัง และเรื่องใดสามารถดำเนินการได้โดยไม่ต้องใช้งบประมาณหรือปรับปรุงกฎหมาย แต่ปัญหาของภูมิหลังหลากหลายอาจทำให้ปัญหาเฉพาะเรื่องที่แต่ละกลุ่มขับเคลื่อนไม่ได้นำมาใช้เป็นหลักในการต่อรอง แต่ละคนอาจไม่เข้าใจในทางเดียวกันเพราะการรวมตัวแบบหลวมและไม่มีอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสังคมประชาธิปไตย

- **การจัดลำดับความสำคัญของการเคลื่อนไหรรัฐสวัสดิการ** สืบเนื่องจากข้อเสนอ นโยบายรัฐสวัสดิการ 9 ด้าน หากพิจารณา We Fair ไม่อาจขับเคลื่อนให้เกิดผลลัพธ์ทางนโยบาย ได้ทั้งหมดในคราวเดียวกัน จึงไม่เกิดประโยชน์ทางตรงต่อนักกิจกรรมในเครือข่าย ดังที่การ ขับเคลื่อนรัฐสวัสดิการเน้นที่เด็กและผู้สูงอายุตามชุดข้อเสนอที่ 1 เงินสนับสนุนเด็กเล็ก 0-6 ปี จากเดิมมุ่งเป้าครอบครัวรายได้ต่ำเป็นถ้วนหน้า และชุดข้อเสนอที่ 7 บำนาญถ้วนหน้าที่มีข้อ เรียกร้องให้ขยายเงินเป็น 3,000 บาทต่อเดือน ดังนั้น การเคลื่อนไหวเรื่องรัฐสวัสดิการต้องไม่ใช่ แค่การสร้างอำนาจต่อรองเพื่อพัฒนารายการสิทธิประโยชน์และยกระดับโครงการถ้วนหน้า แต่ ต้องขยายฐานมวลชนพร้อมกับสร้างความเข้าใจเรื่องรัฐสวัสดิการทั้งอุดมการณ์ ระบอบรัฐ สวัสดิการ ค่าใช้จ่ายสาธารณะ นโยบายสังคม วิธีการและเครื่องมือของสวัสดิการ
- **การสร้างความสำเร็จกับนักกิจกรรมในเครือข่าย** นอกจากจัดลำดับความสำคัญแล้ว ต้อง ประเมินเคลื่อนไหวเรื่องใดแล้วจะได้รับผลลัพธ์กลับมา การที่นักกิจกรรมบางคนมองเช่นนั้น แสดงให้เห็นการตัดสินใจในเครือข่ายเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้รับชัยชนะ ไม่ใช่การขับเคลื่อนอย่างไม่มี เป้าหมาย ทั้งยังคาดหวังความสำเร็จจากการเคลื่อนไหวทางการเมือง ผู้เขียนพิจารณาว่า การ เลือกรับขับเคลื่อนประเด็นใดต้องประเมินองค์ประกอบดังนี้ (1) กระแสการตอบรับจากผู้มีส่วนได้ เสียในสังคม เช่น นักการเมือง ประชาชนทั่วไป (2) พลังเครือข่ายที่ผลักดันในประเด็นนั้นมีมาก น้อยเพียงใด มีอำนาจการต่อรองกับรัฐและเชื่อมประสานกับสื่อมวลชนได้หรือไม่ (3) การขยาย ประเด็นขับเคลื่อนเฉพาะด้านให้กว้างขวางในพื้นที่สาธารณะ บางเรื่องอาจไม่ได้คาดหวังให้เกิด การเปลี่ยนแปลงสังคมได้เฉพาะจากแรงกดดันของเครือข่าย We Fair แต่ข้อเสนอนโยบาย 9 ชุด เป็นเสียงสะท้อนจากผู้มีส่วนได้เสียทั้งภาคประชาสังคมและนักวิชาการมารวมตัวในเครือข่าย
- **การทำความเข้าใจความหมายเชิงปฏิบัติการของรัฐสวัสดิการและสวัสดิการสังคมของนัก กิจกรรในเครือข่าย We Fair** และประชาชนทั่วไปที่สนใจเรื่องรัฐสวัสดิการ การสื่อสารระหว่าง นักกิจกรรมและนักวิชาการไม่ใช่ปัญหาหลักของการขับเคลื่อนรัฐสวัสดิการ ปัญหาที่ต้องขบคิดคือ **การเข้าใจเป้าหมายภาพใหญ่ของเครือข่าย We Fair** ตั้งอยู่บนฐานอุดมการณ์สังคม ประชาธิปไตย เพื่อให้เกิดสวัสดิการถ้วนหน้าที่คำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความยุติธรรมทาง สังคม ความเท่าเทียมทางโอกาส และการไม่เลือกปฏิบัติ ผู้เขียนพิจารณาว่า นักกิจกรรมที่เป็น คณะทำงานในเครือข่ายมีจุดยืนของอุดมการณ์มีทั้งอยู่ระหว่างเสรีนิยมและสังคมนิยม และ ระหว่างเสรีนิยมและอนุรักษ์นิยมตามภาพที่ 1 เน้นมองภาพระดับปฏิบัติการของนโยบาย จึงทำ ให้เน้นข้อเรียกร้องเฉพาะกลุ่ม ไม่เน้นที่โครงสร้าง สถาบัน กฎหมายของระบอบรัฐสวัสดิการ อนุรักษ์นิยมสุดขั้ว ดังนั้น เครือข่าย We Fair ต้องพัฒนาชุดความรู้และสร้างความเข้าใจอย่าง ต่อเนื่องผ่านการเรียนรู้รัฐสวัสดิการพื้นฐานหรือ “รัฐสวัสดิการ 101” เพื่อขยายการเรียนรู้กับ

กลุ่มเป้าหมายภายในและภายนอก รวมทั้งค้นหาวิธีการใหม่ที่ทำให้ขยายฐานมวลชนสนับสนุน
การขับเคลื่อนการเมืองของรัฐสวัสดิการ

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การเคลื่อนไหวทางการเมืองของรัฐสวัสดิการในทศวรรษ 2560 ไม่ถือเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย ก่อนหน้านี้หนึ่งทศวรรษเคยมีสมาชิกประชาชนเพื่อรัฐสวัสดิการก็เรียกร้องเรื่องนี้มาก่อนและเหมือนมีอุดมการณ์ทางการเมืองที่ชัดเจนเป็นสังคมประชาธิปไตยมากกว่า We Fair แต่ปรากฏการณ์ของการเคลื่อนไหวทางการเมืองของรัฐสวัสดิการครั้งนี้มาพร้อมกับการเกิดของพรรคอนาคตใหม่และความตื่นตัวของภาคประชาชนในเรื่องประชาธิปไตย จึงสรุปดังนี้

ประเด็นแรก การทำความเข้าใจอุดมการณ์และระบอบของรัฐสวัสดิการจึงเป็นเรื่องสำคัญลำดับแรกเพื่อให้ We Fair เป็นจุดตั้งต้นของการเคลื่อนไหวทางการเมือง ดังนั้น การใช้คำอธิบายของ Gosta Esping-Andersen จำแนกประเทศเป็นระบอบรัฐสวัสดิการผสมระหว่างเสรีนิยมและอนุรักษนิยมก็เหมาะสมเกินไป แต่ขาดความเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ขณะที่ผู้เขียนสนับสนุนการจำแนกรัฐสวัสดิการมากกว่า 3 ระบอบตาม Christian Aspalter เพื่อฉายภาพระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษนิยมสุดขั้วของประเทศไทยและอยู่ในกลุ่มเดียวกับประเทศในภาคพื้นเอเชียตะวันออก แต่ไม่สนับสนุนการสร้างทางเลือกของระบอบรัฐสวัสดิการเพื่อให้ยอมรับเงื่อนไขของประเทศโลกใต้ในความไม่เท่าเทียมและความอยุติธรรม หากจะเสนอให้เห็นประเทศไทยเป็นระบอบรัฐสวัสดิการที่ไม่เหมือนประเทศอื่นเลยก็ยังเสนอได้ แต่ชุดคำอธิบายจะสร้างข้อถกเถียงอย่างไรต่องานศึกษาที่ผ่านมา และมีประโยชน์ต่อการพัฒนาความรู้ทางวิชาการนโยบายสังคมและสวัสดิการสังคมอย่างไร

ประเด็นสอง การทำความเข้าใจฐานคิดสำหรับปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางการเมืองของ We Fair ก็เป็นเรื่องสำคัญต่อมา เนื่องจากการยกอ้างถึง “จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน” เป็นเรื่องที่ไม่ว่าจะกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองและสนับสนุนระบอบสวัสดิการแบบใดต่างก็พากันกล่าวถึงเพื่อสร้างความชอบธรรมของข้อเสนอทางนโยบาย หากพิจารณาจากความคิดของป๋วย อึ๊งภากรณ์ต่อประเด็นของการพัฒนาและความยากจนแล้วก็จะบ่งชี้ได้ว่ามีอุดมการณ์ค่อนข้างไปทางเสรีนิยมถึงอนุรักษนิยม ขณะที่แนวคิดเรื่อง “สวัสดิการถ้วนหน้า” ไม่ได้หมายความว่าถึงอุดมการณ์ของรัฐสวัสดิการสังคมประชาธิปไตยเสมอไป เพราะคำว่าถ้วนหน้าก็นำมาใช้โดยองค์การระหว่างประเทศภายในสหประชาชาติ แล้วลดทอนให้คำว่าถ้วนหน้าเป็นเพียงการดูแลและคุ้มครองขั้นพื้นฐานทางสังคม ไม่ได้ยกระดับคุณภาพของชีวิตตามที่ปรากฏในวาระการคุ้มครองทางสังคมถ้วนหน้าแล้วเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน จนสร้างข้อสรุปเบื้องต้นได้ว่า We Fair รวมถึงเครือข่ายภาคประชาสังคมอื่นที่ขับเคลื่อนเรื่องรัฐสวัสดิการมีแนวทางเอนมาอุดมการณ์เสรีนิยมมากกว่า

จะเป็นไปทางสังคมนิยม เป็นเพราะการสร้างอำนาจต่อรองจำเป็นต้องลดความเป็นการเมืองลงมา เพื่อเจรจาต่อรองระดับนโยบายเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ประเด็นสาม การทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวของรัฐสวัสดิการ เป็นการแสดงให้เห็นภาพปฏิบัติการที่ไม่ได้เน้นภารกิจเฉพาะการพัฒนาชุดความรู้ เผยแพร่ความรู้ต่อสาธารณะ และชวนให้สังคมถกเถียงอภิปรายเท่านั้น แต่ We Fair พยายามผลักดันชุดข้อเสนอ 9 ด้านให้นำไปสู่กระบวนการทางการเมืองและการกำหนดนโยบายสาธารณะ แต่หลายเรื่องที่ข้อควรพิจารณาที่ขบวนการเคลื่อนไหวทั้งในมุมมองของผู้เขียน เช่น การให้ความรู้และความเข้าใจต่อประชาชนเพื่อสร้างแนวร่วมสนับสนุนขบวนการเชื่อมโยงถึงระบอบรัฐสวัสดิการและลดทอนคำว่ารัฐสวัสดิการให้เหลือระดับเดียวกับ “นโยบายสวัสดิการสังคม” และ “การจัดสวัสดิการและบริการสังคม” ส่งผลให้ขาดการวิเคราะห์อำนาจเชิงโครงสร้างและตัวแสดงทางการเมือง ส่วนมุมมองของนักกิจกรรมในเครือข่ายต่างมาจากหลายกลุ่มและเครือข่ายของภาคประชาสังคม ส่งผลให้ข้อเรียกร้องทุกเรื่องไม่สามารถผลักดันไปพร้อมกันจนให้เกิดผลลัพธ์ทางนโยบายได้ แม้ว่าจะยกระดับผลักดันข้อเสนอ 9 ด้าน แต่ถึงเวลาแล้วยังต้องเลือกหรือประเมินว่าเรื่องใดสามารถทำให้เกิดขึ้นก่อนหรือหลังยังไม่รวมถึงนักกิจกรรมเหล่านี้เข้าใจเป้าหมายของ We Fair ที่ต้องการสร้างระบอบรัฐสวัสดิการสังคมประชาธิปไตยหรือไม่

ข้อเสนอแนะของบทความนี้ แบ่งออกสองเรื่องทั้งแง่ความรู้และปฏิบัติการ ดังนี้

ประการแรก การทำความเข้าใจความรู้เรื่องรัฐสวัสดิการไม่จำกัดแคบลงเหลือเฉพาะศาสตร์แขนงหนึ่งใดเท่านั้น ในบทความเรื่อง “Disciplinary Perspectives on Welfare States” ในหนังสือเรื่อง The Oxford Handbook of the Welfare State ฉายภาพให้เห็นว่าการศึกษารัฐสวัสดิการเป็นประเด็นร่วมกันทั้งสังคม วิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และอื่น ๆ แต่มีแนวทางการศึกษาที่แตกต่างกัน ดังนั้น แวดวงวิชาการและผู้กำหนดนโยบายต้องไม่ลดทอนให้เรื่องการเมืองของรัฐสวัสดิการลงมาให้กลายเป็นเรื่องเทคนิคการจัดการ เช่น การวิเคราะห์ต้นทุน-ผลประโยชน์ (Cost-Benefit Analysis) เพื่อประเมินความเป็นไปได้ของการจัดทำนโยบาย หรือการวิเคราะห์การพัฒนาทุนมนุษย์ด้วยแนวทางการลงทุนทางสังคม (Social Investment) เพื่อพิจารณาผลตอบแทนกลับมา เหมือนกับการถกเถียงเรื่องนี้ในปัจจุบันว่าการลงทุนที่เด็กสำคัญกว่าผู้สูงอายุ เนื่องจากเป็นการพัฒนาทุนมนุษย์ในระยะยาว ทั้งที่การให้เงินช่วยเหลือผู้สูงอายุก็เป็นเรื่องสำคัญเพราะสามารถลดการพึ่งพิงสมาชิกวัยทำงานในครอบครัว

ประการสอง การทำความเข้าใจปฏิบัติการขบวนการเคลื่อนไหวของรัฐสวัสดิการต้องสร้างการเรียนรู้และความเข้าใจเรื่องนี้ในระยะยาว การรณรงค์รัฐสวัสดิการต้องมาพร้อมกับความตื่นตัวประชาธิปไตยของภาคประชาชนและมองเรื่องนี้เป็นสร้างวัฒนธรรมทางสังคม หากติดตามประเด็นเรื่องรัฐสวัสดิการที่ผ่านมา 6 ปีจะเกิดความนิยมเฉพาะในช่วงที่มีกระแสการเมืองระดับประเทศ แต่ไม่ได้เกิดขึ้นจากความสนใจชุดข้อเสนอ 9 ด้านเพียงด้านเดียว จึงเป็นเรื่องที่ยากยิ่งสำหรับการสร้างแนวร่วมสนับสนุนคือการทำอะไรให้คน

ทุกกลุ่มสนับสนุนชุดนโยบายที่กลุ่มของตนเองไม่ได้รับประโยชน์ เช่น นักวิชาการและภาคประชาชนในขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองฝ่ายประชาธิปไตย ไม่ใช่ทุกคนสนับสนุนการจัดสรร “ของหรือทรัพยากรที่มีอยู่” ให้คนกลุ่มอื่นที่ไม่ใช่ตนเอง เหมือนการจัดสวัสดิการให้กลุ่มอาชีพหนึ่งใดเฉพาะและได้รับสิทธิแตกต่างจากประชาชนทั่วไปในสังคม ดังนั้น การสร้างรัฐสวัสดิการสังคมประชาธิปไตยและยกระดับสวัสดิการถ้วนหน้าจึงเป็นเรื่องยาก ไม่ใช่การปรีชาหาหรือเพื่อมีมิตรร่วมสำหรับทุกฝ่าย แต่เป็นเรื่องเบื้องหลังฐานคิดทางอุดมการณ์ที่ต้องมาวิพากษ์บริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษ์นิยมสุดขั้วให้มากขึ้น

องค์ความรู้ใหม่ จากการศึกษาบทความนี้

ประเด็นแรก สวัสดิการและรัฐสวัสดิการตามแนวทางของการวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคมในกรณีของ We Fair ที่ปรากฏขึ้นมาในทศวรรษ 2560 ทำให้เห็นการศึกษาเรื่องสวัสดิการไม่ใช่เป็นเรื่องเครื่องมือและเทคนิคการบริหารนโยบายเท่านั้น อีกทั้งไม่ใช่เรื่องที่อภิสิทธิ์ชนทั้งรัฐบาล ผู้กำหนดนโยบาย รวมถึงนักวิชาการบางคนและกลุ่มที่พยายามทำให้เรื่องสวัสดิการไม่ใช่เรื่องของประชาชนทุกคน หากศึกษาประวัติศาสตร์ของงานสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ย่อมทราบดีว่าเครือข่ายอภิสิทธิ์ชนหวาดกลัวคำว่าสวัสดิการและรัฐสวัสดิการ เพราะเกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ จึงมีข้ออ้างมาทุกยุคว่าไม่มีงบประมาณ แต่ไม่กล่าวถึงเหล่าอภิสิทธิ์ชนผูกขาดอำนาจเชิงโครงสร้าง

ประเด็นสอง พรหมแดนการศึกษาที่มีอยู่ในหลายศาสตร์แขนงทั้งสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การบริหารสังคม สังคมสงเคราะห์ นิติศาสตร์ และอื่น ๆ หรือกล่าวได้ว่าการศึกษารัฐสวัสดิการเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary) แต่เครือข่ายอภิสิทธิ์ชนพยายามช่วงชิงให้แคบลงเฉพาะเรื่องนโยบายสาธารณะและเศรษฐศาสตร์เพื่อใช้สนับสนุนอำนาจรัฐในการต่อรองกับภาคประชาชน ทั้งที่คำว่ารัฐสวัสดิการในเรื่องของการเมืองคือการมองภาพตั้งอยู่ที่เรื่องระบอบ (Regime) ไม่ใช่ค่าใช้จ่ายสาธารณะ (Public Spending) บทความนี้จะย้อนกลับมาเสนอการศึกษารัฐสวัสดิการที่ (1) “อุดมการณ์” (2) “ระบอบการเมืองของรัฐสวัสดิการ” และ (3) “บริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่วางรากฐานสวัสดิการและรัฐสวัสดิการในประเทศหนึ่งใด” พร้อมวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการเมืองในเรื่องรัฐสวัสดิการของภาคประชาชน

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิชาการทบทวนเอกสารในประเด็นการเมืองของรัฐสวัสดิการ นอกจากนี้นำข้อมูลบางส่วนจากรายงานศึกษาเรื่อง “การสำรวจจรรยาบรรณสวัสดิการสังคมและรัฐสวัสดิการในประเทศไทย” ของโครงการเสริมสร้างพลังเครือข่ายขับเคลื่อนสวัสดิการสังคมเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม มาใช้ประกอบการวิเคราะห์ระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษ์นิยม รายงานฉบับนี้อยู่ระหว่างจัดพิมพ์เป็นหนังสือมีผู้เขียนคือ กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์ และนำข้อมูลบางส่วนจากสารนิพนธ์เรื่อง “มโนทัศน์และบทบาทการขับเคลื่อนนโยบายรัฐสวัสดิการของนักกิจกรรมในเครือข่ายรัฐสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม” ในรายวิชาสารนิพนธ์

หลักสูตรอักษรศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาสังคมศาสตร์การพัฒนา) มหาวิทยาลัยศิลปากรโดย ณภัทร์พรรณ รัตนอมรพล, ณดลกมล อำนวย, รินดา สิงห์พงศ์ และลักษณณ ชาตะนาวัน และที่ปรึกษาสารนิพนธ์คือ กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์ นำมาประมวลใหม่เพื่อวิเคราะห์ภาพรวมมุมมองของนักกิจกรรมตามเนื้อหาประเด็นที่ 3 ของส่วนที่ 5 ในบทความนี้

เอกสารอ้างอิง (References)

- กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงสาธารณสุข. (2485). *การประชาสัมพันธ์*. พิมพ์แจกในฉาปนกิจศพ นาย รอด บุญยิริทธิ์ (พันธุสกุลราช) ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม. พระนคร : ไทยพาณิชย์การ.
- กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์. (2567). *ระบอบรัฐสวัสดิการอนุรักษ์นิยม : การเปลี่ยนผ่านทางการเมืองของงานสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม*. จรัญสนิพนธ์การพิมพ์.
- เดชรัตน์ สุขกำเนิด. (2564). *ระบบเงินเดือนพื้นฐานถ้วนหน้า*. เวทีวิชาการ การนำเสนองานวิจัยและบทความวิชาการ “จินตนาการสู่สังคมไทยเสมอหน้า”. วันที่ 3-4 เมษายน 2564 ณ โรงแรม TK Palace.
- ณภัทร์พรรณ รัตนอมรพล, ณดลกมล อำนวย, รินดา สิงห์พงศ์ และลักษณณ ชาตะนาวัน. (2565). *รายงานวิจัย มโนทัศน์และบทบาทการขับเคลื่อนนโยบายรัฐสวัสดิการของนักกิจกรรมในเครือข่ายรัฐสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม*. (รายวิชาการนิพนธ์) หลักสูตรอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา สังคมศาสตร์การพัฒนา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ป่วย อิงภากรณ์. (ม.ป.ป.). *การสังคมสงเคราะห์ที่เกี่ยวกับการแพทย์*. สืบค้นจาก http://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:132306
- ป่วย อิงภากรณ์. (2510). *เค้าโครงการอภิปรายว่าด้วยสาเหตุและปัญหาเนื่องจากความยากไร้ โรคภัย และความไม่รู้ การประชุมสภาสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ครั้งที่ 4*. สืบค้นจาก https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:131237
- ป่วย อิงภากรณ์. (2519). *เป้าหมายและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย*. ปาจารย์สาร. กันยายน-ตุลาคม 2519. สืบค้นจาก https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:131354
- สถานศึกษาสังคมสงเคราะห์. (2496). *การสงเคราะห์ประชาชนในประเทศอังกฤษ*. (ป่วย อิงภากรณ์ ผู้แปล) พระนคร :สถานศึกษาสังคมสงเคราะห์ สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ. สืบค้นจาก https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:147334
- ยุพา วงศ์ไชย. (2547). *การสร้างองค์ความรู้ทางสังคมสงเคราะห์สำหรับสังคมไทยจำเป็นต้องเริ่มคิดใหม่หรือไม่*. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 12(1), 15-25.
- วันทนี วาสิกสิน. (2534). *ธรรมะกับงานสังคมสงเคราะห์*. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชัยธรรม ธรรมบุษดี. (2564). *บทวิเคราะห์พัฒนาการรัฐสวัสดิการและการต่อสู้ : เศรษฐกิจการเมืองกลุ่มประเทศรัฐสวัสดิการ*. กรุงเทพฯ : เครือข่ายรัฐสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียมและเป็นธรรม.

- ชัยชูรัมย์ ธรรมบุษดี. (2566). *แต่ทุกต้นกล้าความฝัน : ประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา และเส้นทางการต่อสู้รัฐสวัสดิการ*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2496ก). ศธ 0701.30/15. “นัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ในโครงการสงเคราะห์ครอบครัวและหญิงมีครรภ์ของสมาคมสังคมสงเคราะห์” (พ.ศ. 2496-).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2496ข). ศธ 0701.30/15. “นัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ในรายงานสังเกตการณ์ การประชุมเรื่องสังคมสงเคราะห์ ครั้งที่ 6 ที่เมืองมัทราส ธันวาคม 2495” (พ.ศ. 2496-).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2497). *สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ*. ศธ 6701.30/22. “ส่งข้อบังคับของสมาคมสังคมสงเคราะห์ ในหลักสูตรการศึกษาสังคมสงเคราะห์” (พ.ศ. 2496-2497).
- อนันต์ พยัคฆนตร. (2518). *รัฐสวัสดิการตัวอย่างในอังกฤษ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนบุ๊คส์โตร์.
- อเล็กซานเดอร์ เพทริง และคณะ. (2562). *รัฐสวัสดิการและสังคมประชาธิปไตย* (กรพินธุ์ พัวพันสวัสดิ์ ผู้แปล) กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท สำนักงานประเทศไทย.
- Aspalter, C. (2017). Ten Worlds of Welfare Capitalism: An Ideal. In C. Aspalter (Ed.), *The Routledge International Handbook to Welfare State Systems* (pp. 15-39). Oxon: Routledge.
- Aspalter, C. (2019a). Ten-Ideal-Typical Worlds of Welfare Regimes and Their Regime Characteristics. In B. Greve (Ed.), *Routledge Handbook of the Welfare State* (pp. 300-313). 2nd ed. London: Routledge.
- Aspalter, C. (2019a). Real-Typical and Ideal-Typical Methods in Comparative Social Policy. In B. Greve (Ed.), *Routledge Handbook of the Welfare State* (pp. 314-328). 2nd ed. London: Routledge.
- Aspalter, C. (2023). *Ten Worlds of Welfare State Capitalism: A Global Data Analysis*. Springer.
- Beveridge, W. (1942). *Social Insurances and Allied Services*. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20140722140251/http://www.bl.uk/onlinegallery/takingliberties/staritems/712beveridgereport.html>
- Beveridge, W. (1944). *Full Employment in a Free Society*. Retrieved from <http://pinguet.free.fr/beveridge44.pdf>
- Canonge, J. & De, L. (2019). Thailand: Universal Social Pension for an Ageing Population. In *100 Years of Social Protection: The Road to Universal Social Protection Systems and Floors: Volume I: 50 Country Cases* (pp. 189-195). Geneva: International Labour Office. Retrieved from

https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@soc_sec/documents/publication/wcms_669790.pdf

Clough, S. B., Moodie, T., & Moodie, C (eds.) (1969). *The Welfare State: The Beveridge Report, 1942*. In *Economic History of Europe: Twentieth Century* (pp. 337-344). MacMillan.

Dean, H. (2019). *Social Policy (Short Introductions Series)* (3rd ed.). Polity Press.

Devereux, S. (2016). Is Targeting Ethical?. *Global Social Policy*, 16(2), 166-181.

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press.

Greve, B. (2022). *Rethinking Welfare and the Welfare State*. Edward Elgar.

Heywood, A. (2022). *Political Ideologies: An Introduction* (7th ed.). Bloomsbury Academic.

Interntional Labour Office. (1984). *Introduction to Social Security*. Retrieved from

https://webapps.ilo.org/public/libdoc/ilo/1984/84B09_34_engl.pdf

International Labour Office. (2010). *Extending Social Security to All. A Guide through Challenges and Options*. Retrieved from

https://webapps.ilo.org/public/libdoc/ilo/2010/110B09_262_engl.pdf

International Labour Office. (2019a). *Universal Social Protection for Human Dignity, Social Justice and Sustainable Development*. Retrieved from https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_673680.pdf

International Labour Office. (2019b). *Universal Social Protection: Key Concepts and International Framework*. Retrieved from <https://socialprotection.org/discover/publications/universal-social-protection-key-concepts-and-international-framework>

Kreft, L. & Santos, A. C. (2023). *Thailand: Extending Social Protection by Anchoring Rights in Law*. In *100 Years of Social Protection: The Road to Universal Social Protection Systems and Floors* (pp. 116-128). Geneva: International Labor Office. Retrieved from https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@soc_sec/documents/publication/wcms_894190.pdf

Overbye, E. (2021). Disciplinary Perspectives on Welfare States. In D. Beland, K. J. Morgan, H. Obinger, & C. Pierson (Eds.), *The Oxford Handbook of the Welfare State* (pp. 222-238). (2nd ed). Oxford University Press.

- Palier, B. (2010). Ordering Change: Understanding the ‘Bismarckian’ Welfare Reform Trajectory. In B. Palier (Ed.), *A Long Goodbye to Bismarck?: The Politics of Welfare Reforms in Continental Europe* (pp. 19-44). Amsterdam University Press.
- Pierson, C. & Leimgruber, M. (2011). Intellectual Roots of the Welfare State. In D. Beland, K. J., Morgan, H. Obinger, & C. Pierson (Eds.), *The Oxford Handbook of the Welfare State* (pp. 39-52). Oxford University Press.
- Seeleib-Kaiser, M. & Sowula, J. (2021). The Genesis of Welfare Regime Theory. In C. Aspalter (Ed.), *Ideal Types in Comparative Social Policy*. Routledge.
- van Langenhove, T. & Tessier, L. (2019). Thailand: How Universal Health Coverage was Achieved. In *100 Years of Social Protection: The Road to Universal Social Protection Systems and Floors: Volume I: 50 Country Cases* (pp. 253-258). Geneva: International Labour Office. Retrieved from https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@soc_sec/documents/publication/wcms_669790.pdf
- World Bank and International Labour Organization. (2016). *A Shared Mission for Universal Social Protection: Concept Note*. Retrieved from https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/genericdocument/wcms_378996.pdf

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความ

ผู้ทรงคุณวุฒิภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศ.ดร.กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
ศ.ดร.ระพีพรรณ คำหอม	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
ศ.ดร.วรุฒิ โรมรัตนพันธ์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.นภาพร อติวานิชยพงศ์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.อรศรี งามวิทย์พงศ์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.สามชาย ศรีสันต์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.สุภาวดี ขุนทองจันทร์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.กิริยา กุลกลการ	คณะเศรษฐศาสตร์
รศ.ชานนท์ โกมลมาลย์	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
รศ.ดร.พิทยา สุวคันธ์	วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผศ.ดร.ปณิกา อภิรักษ์ไกรศรี	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
ผศ.ดร.ณัฐเดช ชุ่มปลั่ง	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.วีรบูรณ์ วิสารทสกุล	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.ดร.เกตุกุล สระกวี	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.ดร.ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
อ.ดร.มณฑาวดี คุรุมีชัย	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

ผู้ทรงคุณวุฒิภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผศ.ดร.ภาสกร อินทุमार	คณะศิลปกรรมศาสตร์
ผศ.ดร.นลินี ต้นธูวณิตย์	คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
ผศ.ดร.วิไลวรรณ จงวิไลเกษม	คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
ผศ.ดร.ทรงชัย ทองปาน	คณะศิลปศาสตร์
ผศ.ดร.ลินดา เยห์	คณะวิทยาการการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์
อ.ดร.กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์	ภาควิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

ศ.ดร.สมพงษ์ จิตระดับ	ข้าราชการบำนาญ
ศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศ.ดร.นิติ ภาวครพันธ์	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศ.ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ศ.สุริชัย หวันแก้ว	ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย
รศ.ดร.ปาริชาติ วลัยเสถียร	ข้าราชการบำนาญ
รศ.พอ.ดร.ถวัลย์ ฤกษ์งาม	ข้าราชการบำนาญ
รศ.ศุภรัตน์ รัตนमुखย์	ข้าราชการบำนาญ
รศ.ดร.ศิริณา จิตต์จรัส	ข้าราชการบำนาญ
รศ.อรุณี วิริยะจิตรรา	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
รศ.ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รศ.ดร.วัชรพล พุทธรักษา	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
รศ.ดร.วัลลภ สุขสวัสดิ์	คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
รศ.ดร.เจษฎา นกน้อย	คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยทักษิณ
รศ.ดร. ณัฐฐา วินิจนัยภาค	คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
รศ.ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
รศ.ดร.พิมพ์ระวี ไรจน์รุ่งสตัย	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี
รศ.ดร.ธนศักดิ์ สายจำปา	สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
รศ.ดร.อรัญญา ศิริผล	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รศ.ดร.สมชัย ภัทรธนานันท์	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
รศ.ดร.วีระ เลิศสมพร	คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา
รศ.ดร.พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต	คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
รศ.ดร.อดิสร ภู่อาระ	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

รศ.ดร.อุทิศ ทาหอม	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
รศ.ดร.ภัทรวุฒิ สมยานะ	คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
ผศ.ดร.บัณฑิต จันทรโรจนกิจ	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผศ.สมชาย นิลอาธิ	คณะศิลปประยุกต์ และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ผศ.ดร.กัมปนาท บริบูรณ์	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผศ.ดร.ชลิตา บัณฑุวงศ์	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผศ.ดร.ชิตะวัน ชนะกุล	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผศ.นัตยา อยู่คง	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผศ.ดร.วราภรณ์ มนต์ไทรเวศย์	คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผศ.วิไลวรรณ เทียงตรง	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ผศ.ดร.ปรัดถ พรหมมี	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ผศ.ดร.ธนพฤษ์ ชามะรัตน์	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผศ.ดร.ปรีชญานันท์ นักพื่อน	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ผศ.ดร.พฤษ์ เกาฉิล	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี
ผศ.ดร.จิรัชยา เจียวกิก	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผศ.ดร.มุกดาวรรณ ศักดิ์บุญญ	

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

ผศ.ดร.ประสิทธิ์ ลีปรีชา

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผศ.ดร.ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์

คณะกรรมการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผศ.ดร.ปานิภา สุขสม

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผศ.ดร.มานะ นาคำ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผศ.ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ผศ.ดร.เกศรา สุขเพชร

คณะกรรมการจัดการการท่องเที่ยวสถาบันบัณฑิตพัฒน

บริหารศาสตร์

ผศ.ดร.วินัย ผลเจริญ

วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัย

มหาสารคาม

ผศ.ดร.พิมลพรรณ ไชยนันท์

คณะกรรมการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผศ.ดร.วัชร ศรีคำ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผศ.ดร.จารุวรรณ พลอยดวงรัตน์

วิทยาลัยวิจัยนวัตกรรมทางการศึกษา สถาบัน

เทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

ผศ.ดร.กฤษณ์ท แสนทวี

วิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรี

นครินทรวิโรฒ

ผศ.ดร.เนตรดาว เกาถวิล

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผศ.ดร.จเร สิงห์ไกวินทร์

คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

อ.สุทธิดา พลายงาม

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อ.ดร.กนกพร ต้นวันนะ

ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และ

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

อ.อริศรา เหล็กคำ

อ.ดร.ปรีชัย ดาวอุดม

อ.ดร.สุรศักดิ์ แก้วเอี่ยม

อ.ดร.เอกพันธ์ ปิณฑวนิช

อ.ดร.ชัยพงษ์ สำเนียง

อ.ดร.บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล

อ.ดร.ภูมิ เพชรกาญจนางค์

สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

สำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒน

ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา

มหาวิทยาลัยมหิดล

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2547
“วิพากษ์นโยบายประชานิยม” (ฉบับปรับปรุง)

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2548
“สำนักอาสาในยุคโลกาภิวัตน์”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2548
“ธรรมาภิบาลกับการปกครองท้องถิ่น”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2549
“1 ปี สืบถามกับการฟื้นฟูชุมชน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2549
“สร้างสรรค์สุขภาวะชุมชนด้วยน้ำ”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2550
“ศักยภาพภาคประชาชนกับคุณภาพชีวิตเมืองและชนบท”

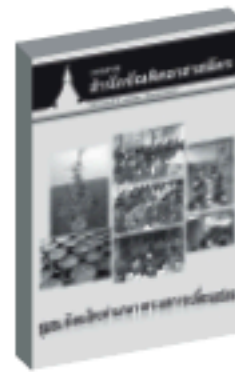
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2550
“หลากหลายชีวิตคนชายขอบ:
ความรู้และความจริง”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2551
“อาสาสมัคร: จากชุมชนสู่สังคม”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2551
“พลวัตชุมชน: เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม” “ชุมชน สังคมไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2552
“40 ปี สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 และ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1
ประจำเดือนมกราคม-ธันวาคม 2553
“งานอาสาสมัครกับการแก้ปัญหาเชิงสันติวิธี”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2554
“ผู้นำจิตอาสาไร้พรมแดน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2554
“สิทธิคนยากจนในสังคมไทย”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2555
“ถอดบทเรียน “น้ำท่วม” สังคมไทย”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2555
“วัฒนธรรมชนบท การประกอบสร้างและการช่วงชิง
พื้นที่ของการถูกกำหนดนิยาม”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2556
“อาสาสมัคร ช้ามพรหมแดน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2556
“ความเป็นอื่นและการพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2557
“รากหญ้า: ส่วนที่ถูกนับ เพื่อที่จะไม่นับรวม”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2557
“ชุมชนพึ่งตนเองทางออกหรือความฝัน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2558
“เพศสภาพกับการพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2558
“คสช. คน ชุมชน สังคม ในงานพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2559
“ตัวตน ตนพัฒนา”

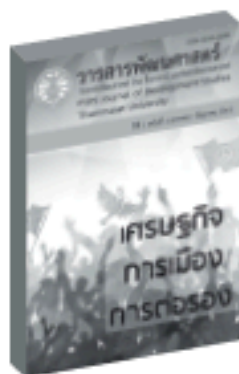
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2559
“รอบรู้ รือรอบ ในงานพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2560
“ชุมชนท้องถิ่น กับการจัดการทรัพยากร”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2560
“งานอาสาสมัครกับการพัฒนา”

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2561
“เศรษฐกิจ การเมือง การท่องเที่ยว”

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2561
“ไทยบอกแผ่นดินไทย”

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2562
“โครงการที่มรดก”

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2562
“มองชนบทผ่านการเมืองของการพัฒนา”

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2563
“ทุนทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการพัฒนา”

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2563
“ผู้นำรุ่นใหม่ สิทธิ การเรียนรู้
การมีส่วนร่วมทางสังคม”

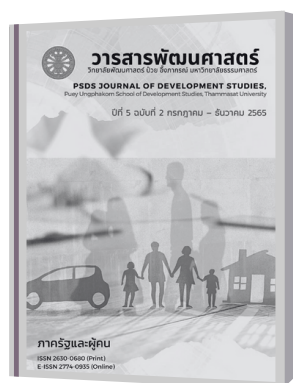
วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2564
“วิถีไทยใหม่ ในภาวะโรคระบาด”

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2564
“ภูมิทัศน์การเมืองใหม่
สังคมไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง”

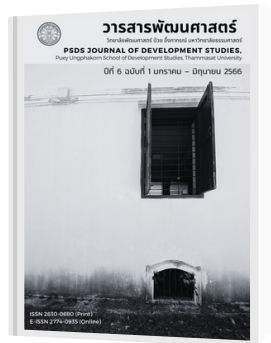

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2565
“ที่ดิน ทุนมนุษย์ การคุ้มครองทางสังคม”

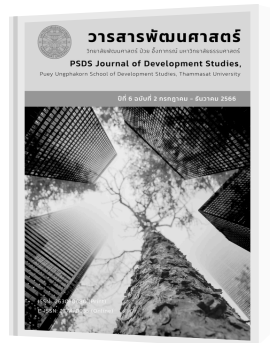

วารสารพัฒนาศาสตร์
ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2565
“ภาครัฐและผู้คน”

ทำเนียบวารสารพัฒนศาสตร์

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2566
“ความว่างเปล่าและยั่งยืน”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2566
“อัตลักษณ์การเปลี่ยนผ่าน
สู่การพัฒนา”

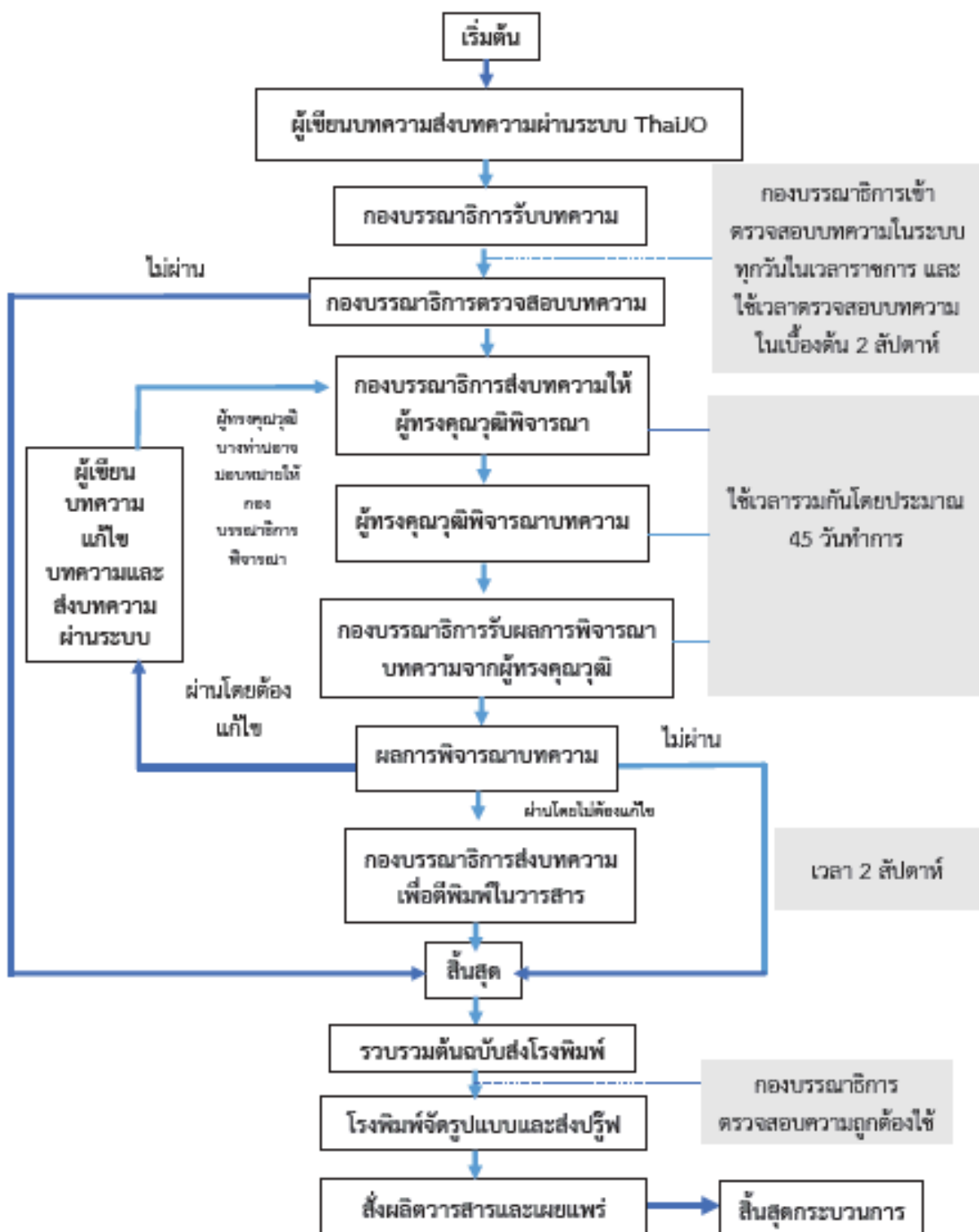
วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2567
“ชุมชน ตัวตน ความร่วมมือ”

หลักเกณฑ์การเสนอต้นฉบับบทความ

1. การส่งบทความเพื่อตีพิมพ์

ส่งบทความออนไลน์ได้ที่ Website วารสารพัฒนศาสตร์ www.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/index ดูขั้นตอนการส่งบทความ (Submission) ได้ที่ https://drive.google.com/file/d/1rYO3W1bGlb9q77m4gvZdNeD19mxagx_e/view

2. ขั้นตอนการพิจารณาบทความ

3. ข้อกำหนดการตีพิมพ์บทความ

1) บทความที่เสนอเข้ามาเพื่อขอรับการตีพิมพ์ต้องไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน และไม่อยู่ในระหว่างการพิจารณาของวารสารอื่น

2) บทความมีประเด็นหรือแนวคิดที่ชัดเจน มีสาระทางวิชาการที่ถูกต้อง การวิเคราะห์เป็นไปตามแนวคิดหรือทฤษฎีที่เหมาะสม มีข้อเท็จทางวิชาการ คำนึงว่า อ้างอิงจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลายและเชื่อถือได้ นำเสนอข้อมูลเข้าใจง่าย ใช้ศัพท์ และภาษาทางวิชาการที่ถูกต้องเหมาะสม และมีการอ้างอิงแหล่งที่มาที่เป็นไปตามรูปแบบการอ้างอิงที่วารสารกำหนด

3) ผู้นิพนธ์ยินยอมให้กองบรรณาธิการสรรหาผู้เชี่ยวชาญกลั่นกรองโดยอิสระ เพื่อพิจารณาคุณภาพของบทความและสามารถตรวจแก้ไขบทความได้ตามที่เห็นสมควร

4) บทความจะได้รับการกลั่นกรองเบื้องต้นโดยกองบรรณาธิการขั้นต้นและ ส่งให้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก (peer-reviewers) จำนวน 3 ท่าน พิจารณาในรูปแบบ Double-Blinded จากนั้นจึงจะส่งผลการประเมินและข้อเสนอแนะกลับไปยังผู้นิพนธ์ ปรับแก้ไขส่งกลับคืนวารสารตามเวลาที่กำหนด

5) ทศนะและข้อคิดเห็นในวารสารพัฒนศาสตร์เป็นของผู้นิพนธ์บทความ ผู้ประสงค์จะนำข้อความใด ๆ ไปพิมพ์เผยแพร่ต่อไปต้องได้รับอนุญาตจากผู้นิพนธ์ และโปรดแจ้งให้ทางวารสารทราบ

4. รูปแบบการเขียนบทความ และการอ้างอิงบทความ

สามารถดาวน์โหลดรูปแบบการเขียนบทความ
และการอ้างอิงบทความ ได้ที่
<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu>
หรือ QR Code

5. สำนักงานติดต่อ

กองบรรณาธิการวารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขที่ 99 หมู่ที่ 18 ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12121

โทรศัพท์ 02-564-4429 เลขานุการกองบรรณาธิการ 087- 6894446

E-mail: psdsjournal.tu@gmail.com

6. สมาชิกวารสาร

ผู้ส่งต้นฉบับบทความเข้ามาพิจารณาเพื่อตีพิมพ์ในวารสาร จะได้เป็นสมาชิกวารสารโดยอัตโนมัติ และจะได้รับข้อมูลข่าวสารของวารสารก่อนใคร

PSDS JOURNAL OF DEVELOPMENT STUDIES
THAMMASAT UNIVERSITY

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศูนย์รังสิต โทรศัพท 02-564-4440-79 ต่อ 1044 โทรสาร 02-564-4430
ท่าพระจันทร์ อาคารอเนกประสงค์ 1 ชั้น 6
โทรศัพท 02-613-3604 โทรสาร 02-613-3605
Website: www.psds.tu.ac.th